

IEC

1 9 0 7 - 2 0 0 7

ELS PAÏSOS CATALANS
I EUROPA DURANT ELS
DARRERS CENT ANYS

ELS PAÏSOS CATALANS I EUROPA
DURANT ELS DARRERS CENT ANYS

PUBLICACIONS DEL CENTENARI

Estoig 1

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Discursos i crònica del Centenari*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori de les societats filials (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Discursos de les festes anuals i de les inauguracions de curs (1914-2006)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Catàleg de publicacions (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Materials audiovisuals del Centenari*

Estoig 2

Francesc VALLVERDÚ (cur.), *Commemoració del centenari del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)*

Albert BALCELLS (coord.), *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*

Josep Enric LLEBOT, Joan GIRBAU, Xavier ROSELLÓ, Joan Antoni SOLANS, Manuel RIBAS PIERA, Lluís JOFRE i Francesc SERRA (cur.), *Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia a les Terres de Parla Catalana al Segle XX*, vol. I, *Ciències i tecnologia*

Lluís GARCIA I SEVILLA, Josep CARRERAS, Jacint CORBELLA, Antoni ROCA ROSELL i Oriol CASASSAS (cur.), *Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia a les Terres de Parla Catalana al Segle XX*, vol. II, *Ciències biològiques*

Ricard TORRENTS (cur.), *Deu testimonis del segle XX, deu lliçons per al segle XXI. Curs d'alts estudis sobre cultura, política i societat*

Francesc VALLVERDÚ (cur.), *Simposi Internacional sobre el Català al Segle XX: Balanç de la situació i perspectives de futur*

ELS PAÏSOS CATALANS I EUROPA DURANT ELS DARRERS CENT ANYS

Albert Balcells (coordinador)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2009

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys : simposi :

Institut d'Estudis Catalans,

1, 2 i 3 de febrer de 2007

Bibliografia

ISBN 9788492583409

I. Balcells, Albert, ed. II. Institut d'Estudis Catalans

1. Països Catalans — Relacions — Europa — Congressos

2. Europa — Relacions — Països Catalans — Congressos

327(467:4)(061.3)

© dels autors de les ponències

© Albert Balcells, per al pròleg

© 2009, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2009

Compost per Binorama, SCP

Disseny gràfic: Maria Casassas

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-92583-40-9

Dipòsit legal: B-40245-2009

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot redistribuir, copiar i reutilitzar, sempre que no hi hagi afany de lucre i que s'hi facin constar els autors. Aquesta autorització és sens perjudici dels drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per la llei. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/es/legalcode.ca>.

Les condicions damunt dites es refereixen, sobretot, als aspectes següents:

- **RECONeixEMENT EXPLÍCIT.** Cal fer constar els crèdits de l'obra de la manera especificada pels autors o per l'Institut d'Estudis Catalans.
- **NO COMERCIALIZACIó DE L'OBRA.** Aquesta obra no es pot utilitzar, en cap cas, amb finalitats comercials.
- **TERMES DE LA LICÈNCIA.** En reutilitzar o redistribuir l'obra, cal especificar ben clarament els termes de la llicència d'ús concedida.
- **ALTRES PERMISSOS.** Els titulars dels drets d'explotació poden concedir permissos que depassin els termes d'aquesta llicència.

TAULA

Pròleg, <i>per Albert Balcells</i>	9
Les interrelacions demogràfiques i econòmiques des del 1900 fins al present	
El reflex de l'evolució industrial i agrícola en l'evolució del comerç amb Europa, <i>per Josep Vicent Boira i Maiques</i>	15
Del proteccionisme a la internacionalització, <i>per Francesc Cabana i Vancells</i>	33
Les transformacions de la societat catalana de la primera a la segona globalització, <i>per Francesc Roca</i>	39
La potència turística dels Països Catalans (o una particular indústria turística), <i>per Manuel Costa-Pau</i>	53
Exilis i migracions contemporànies (segle XX), <i>per Enric Pujol</i>	71
Les interrelacions artístiques i literàries des del 1900 fins al present	
Les influències europees en les arts plàstiques catalanes i la projecció dels artistes de parla catalana a la resta d'Europa, <i>per Francesc Fontbona</i>	87

Les influències europees en la literatura catalana i la seva projecció a la resta d'Europa, <i>per Jordi Castellanos</i>	99
Les influències recíproques pel que fa a la música culta i la popular moderna, <i>per Romà Escalas</i>	117
El teatre i el cinema: influències i projecció exterior (1907-2007), <i>per Francesc Foguet i Boreu</i>	125
Catalunya i Europa: influències mútues en el camp de l'arquitectura, <i>per Josep Maria Montaner</i>	141
Les interrelacions ideològiques des del 1900 fins al present	
Els intel·lectuals i la dinàmica cultural catalana del nou-cents, <i>per Jordi Casassas Ymbert</i>	157
Religió, pluralisme i laïcitat als Països Catalans i a Europa. La influència europea, <i>per Maria M. Griera i Llonch</i>	181
Els corrents filosòfics europeus als països de parla catalana i la projecció dels seus pensadors a Europa, <i>per Josep Monserrat Molas</i>	205
Historiografia: influències europees, <i>per Enric Pujol</i>	221
Les interrelacions polítiques des del 1900 fins al present	
Ideals polítics europeus als països de parla catalana i imatges positives i negatives de les experiències històriques d'aquests a l'Europa del segle XX, <i>per Pelai Pagès i Blanch</i>	239
La dimensió europea de la política catalana al llarg del segle XX, <i>per Carles Santacana</i>	255
Els diversos corrents del catalanisme en relació amb l'europeisme al llarg del segle XX, <i>per Montserrat Guibernau i Berdun</i>	267

Taula rodona: Balanç de la incorporació dels països de parla catalana a la Unió Europea

Intervenció de Joan Becat	293
Intervenció de Jacint Ros i Hombravella	299
Intervenció de Sebastià Serra Busquets	305
Intervenció de Muriel Casals	317

Taula rodona: L'acció política catalana a Europa: mitjans, aspectes i balanç

Intervenció d'Enoch Albertí	325
Intervenció de Carles Gasòliba	331
Intervenció de Xavier Rubert de Ventós	337
Segona intervenció de Carles Gasòliba	345
Segona intervenció d'Enoch Albertí	349

Taula rodona: La nacionalitat i la cultura catalanes a l'Europa futura

Intervenció d'Aureli Argemí	355
Intervenció de Joan Francesc Mira	367
Intervenció de Tilbert Stegmann	373
Intervenció de Montserrat Guibernau	381

Pròleg

L'any 2007 hem commemorat el centenari de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans i aquesta efemèride ha coincidit amb el cinquantenari de la signatura del Tractat de Roma i la constitució de la Comunitat Econòmica Europea pels sis estats fundadors i amb l'aniversari dels primers vint anys de l'ingrés dels Països Catalans —els pertanyents al Regne d'Espanya— en la mateixa Comunitat Europea, avui Unió Europea, que amb l'ingrés espanyol i portuguès arribava a comptar ja amb dotze estats i avui es compon de vint-i-set membres després de les ampliacions vers el nord i l'est en els anys 1995, 2004 i 2007.

L'any 2007 és també —i això condiciona la nostra perspectiva— el del trentè aniversari de les primeres eleccions democràtiques espanyoles, que a Catalunya donaren la victòria als partits que reivindicaven la recuperació de l'autonomia política destruïda el 1939. També fa trenta anys de la reinstauració de la Generalitat de Catalunya amb un règim provisional. Va ser l'inici del període més llarg de llibertats polítiques i d'autogovern parcial català de tot el segle XX, sense les nombroses suspensions de garanties constitucionals i declaracions de l'estat de setge que caracteritzaren els primers vint-i-tres anys de la centúria, com un perllongament del que havia passat en el segle XIX, amb una intermitència que avui jutgem incompatible amb un veritable règim liberal democràtic. El quinquenni republicà, seguit d'una guerra civil de dos anys i mig de durada, apareix ara com un parèntesi democràtic i autònomic entre dues dictadures. Per a les Illes Balears i el País Valencià els darrers decennis representen la primera experiència autònoma, que havia quedat

reduïda abans de 1936 a simples projectes sense arribar a la consulta popular.

El marc de tots aquests aniversaris fa que sigui un moment oportú per a intentar presentar una visió global de les relacions que al llarg dels darrers cent anys han existit entre els Països Catalans i la resta d'Europa, en les dues direccions i en tots els àmbits, per acabar amb un balanç d'aquests primers vint anys de pertinença a l'Europa unida.

No ignorem que la manca de sincronització política ha dificultat extraordinàriament que la comunitat de llengua, de cultura i d'origens històrics juntament amb la coincidència d'interessos econòmics enfront de la política estatal no hagin tingut la seva traducció en el pla politicocultural que hauria permès desenvolupar totes les potencialitats dels Països Catalans com a conjunt, unes potencialitats que en el simposi apareixen prou evidents.

La reforma estatutària reclamada el 2005 per a superar unes restriccions pròpies dels condicionaments polítics de la conjuntura de 1979 ha seguit un curs incert mentre que altres canvis indispensables en les comunicacions ferroviàries i aèries continuen representant, juntament amb el dèficit de les seves balances fiscals amb l'Estat espanyol, uns obstacles importants per al desenvolupament dels Països Catalans en un món globalitzat.

Durant els darrers cent anys la relació privilegiada amb Europa molt sovint s'ha produït des dels Països Catalans de manera directa, sense mediatització estatal, si bé ha estat periòdicament obstaculitzada per dues guerres europees, una guerra civil espanyola i una dictadura que durant tres decennis i mig ens distancïa de la resta del continent europeu. El coneixement de les relacions recíproques ens ajudarà a comprendre millor la nostra pròpia història contemporània i les contradiccions i possibilitats dels temps presents.

Durant tres dies, entre l'1 i el 3 de febrer del 2007, en simposi organitzat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, economistes, sociòlegs, politòlegs, historiadors i persones amb experiència en les institucions europees examinaren les dimensions econòmiques, demogràfiques, artístiques, literàries, ideològiques i polítiques de les relacions entre els Països Catalans i Europa. Es tracta d'un intent de balanç realitzat interdisciplinàriament i esperem que atregui, per tant, l'atenció d'un públic lector ampli i divers.

No puc acabar aquesta nota introductòria sense fer constar la intervenció eficient com a moderadors i com a conductors dels debats dels

membres numeraris de l'Institut d'Estudis Catalans que presidiren les diverses seccions i taules rodones del simposi: la moderadora de la secció dedicada a les interrelacions artístiques i literàries, Carme Gràcia; la del bloc de les interrelacions polítiques, Concepció Mir; el moderador de la secció d'interrelacions ideològiques, Santiago Riera i Tuèbols; el de la taula rodona del balanç de la incorporació catalana a la Unió Europea, Joaquim Muns; el de la taula rodona sobre l'acció política catalana a Europa, Tomàs de Montagut, i el de la darrera taula dedicada a la nacionalitat i la cultura catalanes a l'Europa futura, Salvador Giner. Haig d'agrair a Enric Pujol l'ajuda prestada en el primer disseny del projecte d'aquest simposi. També cal fer constar la dedicació eficient de Marta Ejarque com a col·laboradora en les gestions per a la realització del col·loqui i la publicació de les actes. Als membres de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC els vull agrair el suport donat a aquest projecte i els seus suggeriments.

ALBERT BALCELLS
Membre de l'IEC
i coordinador del simposi

LES INTERRELACIONS
DEMOGRÀFIQUES
I ECONÒMIQUES DES DEL 1900
FINS AL PRESENT

El reflex de l'evolució industrial i agrícola en l'evolució del comerç amb Europa

Josep Vicent Boira i Maiques*

1. El segle xx: un període de modernització, el somni acomplit

La història del segle xx pel que fa a les relacions econòmiques entre la resta d'Europa i el País Valencià i Catalunya —també, en altre sentit, com veurem, amb les Balears—, és la distància entre dos mapes, entre dos representacions de les economies més modernes del continent. El primer el mostra i comenta Francesc Roca a la seua *Teories de Catalunya* i porta el títol de «Les dues Europes». És obra del francès Francis Delaisi l'any 1929. El segon el trobem al llibre de Terry G. Jordan de l'any 2002 *The European Culture Area* i ha estat reproduït per mi mateix a *Euram 2010: La via*

* Josep Vicent Boira i Maiques és professor titular de geografia urbana de la Universitat de València i director del Servei de Política Lingüística de la mateixa Universitat. Entre altres publicacions, és coautor de *La comarca de l'Horta: Àrea metropolitana de València* (1988), autor de *La ciudad de Valencia y su imagen pública* (1992), guanyà el 2002 el Premi Joan Fuster amb *Euram 2010, la Via Europea*, i també ha publicat *Transport per carretera i fluxos interregionals: El paper de l'eix mediterrani* (2003).

europaea (Boira, 2002). Les dues representacions volen mostrar l'existència de, si més no, dues Europes. Delaisi diferencia l'Europa *A* de la *B*. La primera és un territori industrial, urbà, amb notables densitats de població i amb tots els avenços de la societat moderna. La meitat nord i est de Catalunya en forma part. La resta del Principat i tot el País Valencià, no. Delaisi diferencia les dues Europes per una ratlla discontinua que limita, textualment, la *zone de l'Europe industrielle*. Aquest ha estat el punt de vista tradicional dels que han analitzat la història econòmica de Catalunya i d'Europa. Maluquer de Motes (1999) va citar la posició de l'historiador Sidney Pollard, qui pensava que Catalunya havia estat l'única regió industrial d'Espanya. Aquesta visió havia estat defensada pel mateix Maluquer l'any 1985, en dir que Catalunya «va ser l'única regió de tota la conca mediterrània que s'alineà amb algun èxit amb les economies *first comers* de la industrialització». Altres acadèmics s'hi han sumat. Tanmateix, setanta anys després, concretament el 2002, un altre llibre, també d'un estranger, el geògraf Terry Jordan, diferencia també dues Europes i, per diferenciar-les, fa servir una altra ratlla discontinua com la de Delaisi. Aquest geògraf de la Universitat de Texas mostra un mapa que diferencia les zones de desindustrialització i les de nou creixement manufacturer entre 1960 i l'any 2000 a Europa. La ratlla, en aquest cas, de la zona de puixança europea abasta tot Catalunya però també bona part del País Valencià. Què ha passat al segle XX perquè dos territoris contigus però diferents en aspectes econòmics i socials esdevinguin, tots dos, part d'una «Europa» pròspera i avançada? Els economistes, com hem vist, sovint tenen més explicacions per al mapa de Delaisi que per al de Jordan. Tot i això, la comparació dels dos mapes permet entendre algunes coses. En primer lloc, el fet que, al llarg del segle XX, l'economia valenciana s'ha modernitzat de forma evident. En segon lloc, que aquesta més la catalana i algunes altres de la façana mediterrània de la península Ibèrica han conformat un model productiu i social particular, modern i pròsper que, en part, les ha diferenciades del seus veïns, especialment meridionals i occidentals, i les ha acostades en canvi al dels veïns del nord. La ratlla de Jordan dibuixa de forma feient la realitat d'allò que s'ha vingut a denominar *l'eix mediterrani*. Modernització econòmica, acostament a la resta d'Europa, obertura comercial, implicació en els processos productius del continent, vocació exportadora... Són fets que, com tindrem ocasió de comprovar, alguns economistes han estudiat bé. Però aquest fet —i aquesta història— podria acabar amb les dades d'exportació i amb l'estructura productiva si Catalunya i el País Valencià foren enclavaments isolats dins territoris més amplis, si foren oasis de modernitat separats per una distància notable i per un desert de poblament. Però el cas és que aquest perfil productiu «modern» comú, aconseguit en bona part durant el segle XX, es dona entre territoris contigus físicament i on els interessos geoestratègics comuns esdevenen d'una evidència difícil de discutir. Aquest és un altre dels punts que voldríem desenvolupar ací. Entre Catalunya i la Llombardia, dos dels motors d'Europa, ben segur que s'ha produït processos econòmics i històrics comuns que han donat resultats semblants durant el segle XX en les seues relacions amb la resta del con-

tinent europeu. Seria ben interessant realitzar-ne una història econòmica comparada. Però ben segur també que entre catalans i llobards no trobarem els elements centrals d'unes històries entrecruades que es donen entre valencians i catalans (i balears!). En aquest cas, la relació de tots tres pobles amb la resta d'Europa no sols es fonamenta en els aspectes econòmics, comercials i d'exportació —que sí—, sinó en altres dos elements de primer ordre. En primer lloc, l'aliança estratègica, de vegades oblidada però sempre latent durant el segle XX, per a aconseguir unes bones infraestructures de comunicació amb la resta d'Europa (sempre vers el nord). I en segon lloc, la generació de discursos i d'actuacions europeistes de base econòmica tot i que no exempts de càrrega política.

És mal de dir què fou abans, si l'obertura o els discursos, i quin factor ha alimentat a quin. Sembla més aviat un cercle que no un procés lineal. Resulta evident que l'obertura econòmica cap a la resta d'Europa va fer de les economies valenciana i catalana —i també de la balear, amb el turisme, una altra forma d'exportació de béns i serveis, com recorda, entre altres Roca (2002, p. 54)—, uns àmbits sensibles als discursos sobre els processos d'unificació econòmica i política europea. És evident també que per a respondre a aquestes necessitats econòmiques, durant tot el segle XX es generaren —i encara ara, només cal veure Boira (2006)—, discursos de tot tipus, generalment molt ben documentats, sobre la necessitat de vies de comunicació cap a aquests mercats europeus. Convé assenyalar un fet. Com veurem, el 1910, Andalusia era la segona regió exportadora espanyola, situada entre Catalunya i el País Valencià. El 1930, va arribar a ser la primera en volum. El 1950, torna a ser la segona. El 1985, ja era la quarta. I el 1995, la cinquena. Catalunya i el País Valencià, en canvi, des del 1910, s'han mantingut en el primer, segon o tercer lloc. Les històries divergents entre una regió oberta a l'exportació com Andalusia i les altres dos companyes d'aventura són complexes d'explicar. Per què el País Valencià, tan agrícola o més que Andalusia, no va decaure com ho va fer aquesta en l'àmbit exterior? Deixem la contestació als amics economistes. Tanmateix, sospitem que la resposta no rau tan sols en una senzilla anàlisi econòmica. Els discursos europeistes i el debat de les infraestructures cap al nord, la conformació d'un teixit de complicitats econòmiques i socials entre catalans i valencians, la percepció de la seua singularitat, el desenvolupament d'unes teories que lliguen les economies catalanovelencianes des de Romà Perpinyà el 1932 fins a l'Euram (Euroregió de l'Arc Mediterrani, veu Boira, 2002) a principis del segle XXI són elements que ajuden a explicar la diferència que esmentàvem al principi entre els mapes de Delaisi i de Jordan.

2. Unes notes sobre la situació actual. On som?

On som avui, en començar el segle XXI? Aquesta potser és la història més coneguda i per tant més evident. Les nombroses dades m'estalvien comentaris. No debades molts eco-

nomistes han posat en relleu la importància de les exportacions de catalans i valencians en el canvi de segle (veeu els treballs de Pedreño i Taltavull de 2001, Expósito de 2003 o d'Oliver de 2003). Les darreres estadístiques mostren la potència de les economies catalana i valenciana en aquest aspecte. Amb dades de 2006, Catalunya havia exportat a Europa —no considerant-ne la resta de destinacions— per valor de 30.987 milions d'euros, seguida pel País Valencià amb 11.123 i Madrid amb 10.252 (segons la base de dades de comerç exterior de les cambres de comerç). Les Illes Balears ocupaven la setzena posició, amb 365 milions.

Les dades de l'any 2000 —simbòlic ja que tanca el període objecte d'anàlisi, el segle XX—, reproduïxen la mateixa classificació que la d'avui: Catalunya, la primera, amb 26.401 milions d'euros; el País Valencià, amb 11.201, i Madrid amb 9.577. Les Balears ocupen una posició endarrerida amb 460 milions. En percentatges, els resultats són els següents:

TAULA 1. Any 2000. Exportacions en milers d'euros

<i>Àmbit</i>	<i>Exportacions totals</i>	<i>% d'Espanya totals</i>	<i>% a Europa</i>	<i>% d'Espanya a Europa</i>
Catalunya	33.538	27 %	26.401	27,5 %
País Valencià	15.255	12 %	11.201	12 %
Illes Balears	883	0,7 %	460	0,5 %
Total Espanya	124.177	—	95.896	—

En total, podem observar que en finalitzar el segle XX, el conjunt de països de parla catalana representava el 39,7 % del total de les exportacions espanyoles i el 40 % de les realitzades a Europa. Sobre aquests totals, si Espanya destinava a Europa un 77 % de mitjana de les seues exportacions, Catalunya i el País Valencià se situaven en un 79 % i en un 73 % respectivament. Cal dir que l'orientació europea de Madrid, la tercera regió en exportació, és menor a les dos anteriors, ja que representa un 69 % dels productes enviats a l'exterior. Cal assenyalar que treballs com el de Jordi Maluquer (2001) desmitifiquen la importància de Madrid com una regió netament exportadora. Si no fem cas dels volums bruts sinó que treballem amb dades relatives, observem que, si bé el valor global de les exportacions situen Madrid en tercera posició molt a prop del País Valencià, una anàlisi de les exportacions sobre el PIB regional o de les exportacions per habitant, redueix aquesta preeminència. Només cal veure les xifres d'exportació per habitant que, en el cas de Catalunya i el País Valencià, quadrupliquen la potència exterior madrilenya.

TAULA 2. Any 1999. Exportacions

<i>Àmbit</i>	<i>% Exportacions</i>	<i>Exportacions sobre el PIB</i>	<i>Exportacions per habitant</i>
Catalunya	27	25,8	4.540
País Valencià	13,3	25,4	4.431
Balears	0,8	6,6	1.148
Madrid	11	11,5	2.224
Espanya	100	18,5	2.622

FONT: Maluquer (2001, p. 28-29).

Però no sols cal parlar de quant s'exporta. Si analitzem allò que s'exporta, a Catalunya, els tres primers capítols d'aquell simbòlic any 2000 foren vehicles automòbils i altres vehicles terrestres (per valor de 5.685 milions), màquines, aparells i material elèctric (3.204) i màquines i aparells mecànics (3.018). A certa distància, els plàstics (1.737) i els productes químics (672). Pel que fa al País Valencià, també el primer capítol de l'exportació a Europa fou el dels vehicles automòbils i altres vehicles (2.618 milions d'euros), fruites i fruits (1.779) en segon lloc i, per acabar, calcer (1.026). En quarta posició, els productes ceràmics (996) i les màquines i aparells mecànics (605).

Quant a com s'exporta, una bona part de les relacions actuals amb la resta d'Europa es fa per terra, com sempre. En aquest cas, l'eix mediterrani concentra unes altes xifres del moviment cap a la resta d'Europa del conjunt espanyol. En volum de transport de ferroviari (amb dades de l'any 2004 procedents d'Inebase), la regió «Est» (composta a efectes estadístics tant per a la Unió Europea com per a l'INE per Catalunya, València i Balears, encara que aquesta darrera no hi aporta res per motius obvis), va generar el 36 % de tot el transport ferroviari de mercaderies cap a països de l'Europa dels quinze. En trànsit per carretera (també amb dades de 2004, les últimes disponibles), un altre 36 % del transport cap a països de l'Europa dels quinze —xifra que s'eleva al 70 % del transport cap a altres països— es fa des de Catalunya i el País Valencià. La política europea està intentant desenvolupar el *Short Sea Shipping*, l'antic cabotatge del qual sabem tant valencians, catalans i balears, però encara està lluny de fer ombra a la carretera.

En resum, alts percentatges d'exportació sobre el total espanyol, pes important en l'estructura econòmica i social, diversificació de les exportacions amb predomini de vehicles i maquinària i participació notable, especialment en el cas valencià, de fruites i fruits i altres indústries de consum i construcció i, per acabar, un pes aclaparador del transport terrestre (carretera i ferrocarril), cosa que genera entre dos economies com la catalana i la valenciana el 40 % del trànsit cap a Europa.

3. Una ullada a la història. D'on venim?

Aquesta situació actual és fruit, però, d'alguna cosa. Una tradicional obertura cap a Europa ha estat un tret evident, però no l'únic. També Andalusia el compartia a principis del segle XX. Com diem abans, és difícil saber fins a quin punt la vocació exportadora d'una economia, per si mateixa, permet mantenir —i eixamplar—, les relacions econòmiques amb la resta d'Europa i fins i a quin punt els mateixos discursos —fruit sens dubte d'aquella vocació— no són els que obriren noves vies de relacions. En altres paraules, quan el País Valencià taronger celebrava la signatura del Tractat de Roma el mateix any 1957 i n'informava els seus ciutadans —com ho va fer el butlletí d'aquell any de l'Agrupació Borriana de Cultura, una petita població valenciana però capital en la producció i comercialització de taronges—, no feia més que posar les bases perquè aquells mateixos ciutadans contemplaren Europa com un escenari possible per a moltes altres coses, a més de les exportacions de taronges. Horitzó econòmic (agrari primer, industrial, després), polític també?

Una de les persones que més ha treballat en la història econòmica regional d'Espanya ha estat el professor Jordi Maluquer de Motes. Per a la confecció d'aquestes notes han estat imprescindibles els seus treballs, amablement facilitats pel mateix autor. Certament, l'activitat exportadora de les economies dels països de parla catalana ha estat constant al llarg del segle XX, tal com reflecteixen les dades que aporta el professor Maluquer (1997, p. 278), tot i no estar referides de forma exclusiva al comerç amb Europa.

TAULA 3. *Percentatge de les exportacions espanyoles*

<i>Àmbit</i>	<i>1910</i>	<i>1930</i>	<i>1950</i>	<i>1985</i>	<i>1995</i>
Catalunya	24,1	21,1	30,5	21,7	25,9
País Valencià	12,8	23,2	20	19,1	14,1
Illes Balears	1,2	1,1	0,7	0,5	0,7
Total sobre el conjunt d'Espanya	38,1	45,4	51,2	41,3	40,7

Si aquestes i altres dades les passem a un gràfic, el resultat és ben aclaridor (gràfic 1). A principis de segle XX, tres regions destacaven: Andalusia, Catalunya i el País Valencià. Euskadi se situava en quart lloc. A mesura que el segle ha passat, han canviat els percentatges generals, però Catalunya i el País Valencià han mantingut la seua primacia, mentre que Euskadi i Madrid continuen disputant-se la tercera posició. Si sumem les aportacions de Catalunya, del País Valencià i de les Balears i fem un sol conjunt (gràfic 2), la comparació amb la resta ofereix uns resultats evidents: l'eix catalanovalencià, amb l'afegit balear, ha representat durant tot el segle XX entre el 40 i el 50 % de totes les exportacions espanyoles.

Cal dir que els percentatges d'exportació a Europa, com després comprovarem en tractar breument del contingut, estíem més elevats en el cas valencià que en el català. L'orientació exportadora valenciana de principis de segle (dominada pel sector agrícola) era bàsicament europea, mentre que a Catalunya, una part important de l'exportació de productes (tèxtils, per exemple) es dirigia cap al mercat americà.

Si aquestes són les xifres generals del segle XX pel que fa a l'orientació exportadora de les economies regionals d'Espanya, el seu contingut sí que ha variat al llarg del temps. Jordi Maluquer (1997) ha retratat molt bé l'evolució de les exportacions espanyoles entre el 1900 i el 1990 i si tenim en compte la importància tradicional de l'aportació catalanovelenciana, les seues paraules explicarien molt bé els canvis en els continguts de les exportacions i de les pròpies estructures econòmiques. Per a Maluquer (1997, p. 276), en començar el segle XX, les exportacions se centraven en productes agraris (vi, taronges i oli d'oliva), matèries primeres (minerals com el de ferro i metalls, plom) i manufactures del suro. A finals dels anys trenta, minerals i metalls havien cedit terreny i taronges i oli ascendien, junt amb els productes vinícoles, manufacturats del suro, conserves de peix, llegums i hortalisses, ametlles, teixits de cotó, llana, cuir i pell. Als anys quaranta i cinquanta, tret de les sals potàssiques, les matèries primeres han descendit molt i resten els teixits de cotó i les taronges com els capítols més destacats. Maluquer de Motes no dubta a considerar la dècada dels seixanta com la que certifica el gran canvi de la composició del comerç exterior. És el moment en què creixen els productes industrials i manufacturats, tot i mantenint-se productes tradicionals com els cítrics.

Sobre aquest escenari general, el professor Maluquer assenyalava la posició de les exportacions valencianes i catalanes —junt amb les d'altres regions mediterrànies com Andalusia i Múrcia—, en el primer terç de segle. En primer lloc, els productes d'una agricultura intensiva i comercial. Catalunya, que també participa d'aquests capítols amb el vi, l'oli d'oliva i fruits secs, hi aporta a més els manufacturats de suro i fusta, tèxtil i paper i arts gràfiques. Aquest panorama que es manté fins als anys trenta i quaranta, canvia substancialment a partir dels seixanta i el País Valencià comença a generar productes manufacturats que uneixen el seu perfil a les exportacions de Catalunya, tot i mantenint els cítrics com a capítol notable. Les darreres dades ofertes per a l'any 2000 en el capítol anterior, certifiquen la modernització de l'estructura exportadora de les economies catalanovelenciana, en compartir, si més no, dos (automòbils i vehicles i maquinària i aparells mecànics) dels cinc sectors d'exportació més notables.

Pel que fa al progrés de les exportacions valencianes, és un fet reconegut per molts. Tan sols en deu anys, l'economia valenciana va passar d'exportar per valor de 276 milions (1961) a 7.500 milions (1971). Cal dir que l'economia espanyola es va beneficiar i molt del flux de capital generat per aquesta activitat exportadora en un moment ben difícil per a ella. I això gràcies als valencians. Però, per contra, aquesta mateixa economia espanyola no va saber aprofitar tot aquest dinamisme valencià i tant la política aranzelària, com l'autarquia, com la política can-

viària espanyola, com la relació amb Europa no van suposar cap avantatge justament per a l'economia més preparada per a treballar amb Europa i des d'Europa. Com va escriure el destacat economista Fabià Estapé al pròleg al llibre de Miquel Àngel Fabra: «València, amb l'exportació dels cèlebres cítrics “de Levante”, va ser la que recordà als nacionalistes autàrquics, amos de les palanques del govern a Madrid, que hi havia una àmplia zona, a la vora del Mediterrani que patia els efectes dels preus internacionals i que, molt sovint, havia de veure com els resultats de les seues exportacions servien per finançar importacions de rendibilitat dubtosa». Aquesta situació va començar a canviar als anys vuitanta i justament per l'inici de les negociacions d'ingrés a la Comunitat Econòmica Europea. El mateix economista citat adés assenyala: «Tot aquest quadre, que és vàlid fins al 1959, canvia profundament i beneficiosament després del canvi de règim i de la històrica decisió que desembocarà el 12 de juny de 1985 en l'ingrés d'Espanya i Portugal en la CEE.» Efectivament, l'ingrés d'Espanya va significar, tot i els problemes concrets de negociacions difícils en el tema dels cítrics, acomplir una vella aspiració valenciana. Com a anècdota, cal recordar ara les paraules d'aquell alcalde de Carcaixent que, en presentar la seua dimissió del Comitè de Gestió de Cítrics el 1975, ja assenyala amb una lucidesa extraordinària: «A València, que Espanya no s'integre plenament en Europa li va costar de 3.000 a 5.000 milions de pessetes l'any en concepte de drets aranzelaris.» O les paraules d'un altre home de la València agrícola, Julio de Miguel, que expressava de forma clara que el sector taronger valencià ja estava preparat el 1957, data del Tractat de Roma, per a entrar en la Comunitat Europea sense cap trauma. O els treballs i esforços de Vicent Ventura.

En finalitzar el segle XX, les dades que aporta Maluquer (1997, p. 279) en són aclaridores: la quota conjunta catalanovalencianobalear superior al 35 % de les exportacions espanyoles es dona en el sector hortofrutícola (42 %), semimanufactures (42 %), automòbils (35 %), productes de consum (66 %), altres manufactures (35 %). Aquest percentatges, que mostren la potència dels països de parla catalana en el context exportador espanyol, recorren els articles de Joan Crexells publicats al diari *La Publicitat* (Ribas, 1978) quan feia aquesta mateixa anàlisi per a aquells anys i derivava: «Si sobrevingués, doncs, el cas d'una independència (i especialment si en aquesta independència ens acompanyessin València i Mallorca) ens emportaríem una part considerable de l'actiu d'Espanya en el comerç internacional.» Un reflex, més enllà de la interpretació política concreta, de com les exportacions dels països de parla catalana sempre han tingut un paper fonamental en l'economia espanyola. I així ha estat percebut.

4. L'aliança, tàcita, per les infraestructures cap a Europa

Amb aquesta perspectiva, amb aquest repàs de l'activitat exportadora de l'eix mediterrani, ens sembla més fàcil comprendre els episodis d'aliança, explícita en algunes ocasions —tàci-

ta en altres—, entre sectors socials, empresarials, acadèmics i intel·lectuals dels països de parla catalana durant tot el segle XX i inicis del XXI per a aconseguir de l'Estat espanyol unes infraestructures adients i coherents amb l'orientació exportadora cap a Europa. L'esforç, en aquest sentit, va ser notòriament valencià. Exclusivament valencià? No. Catalans com Perpinyà Grau o el mateix Cambó hi van participar. Repassarem alguns exemples i podem remetre els lectors interessats als articles on s'ha desenvolupat aquest argument de l'aliança per les infraestructures als primers anys del segle XXI (Boira, 2002 i 2006).

La radialitat tradicional espanyola de carreteres i ferrocarrils sempre s'ha considerat un perjudici per a les relacions comercials de l'eix mediterrani amb Europa. Qui millor ho va resumir fou el geògraf francès Jean Sermet, qui el 1958 en un memorable article a la *Revue Geographique des Pyrennes Orientales et du SW* va afirmar: «Et cependant, les liaisons ferroviaires espagnoles restent encore déficientes, d'abord parce que l'Espagne est les pays le plus accidenté de l'Europe, d'où traction coûteuse et assez lente, ensuite parce que la disposition radiale du réseau, du centre vers la périphérie, n'est pas très favorable à la jonction des forces des régions exportatrices.»

Entre les infraestructures que podien trencar aquesta radialitat es trobava una via d'ample europeu entre València i la frontera francesa. Un dels primers a demanar aquesta via fou un jove Ignasi Villalonga, qui el 24 d'agost del 1918, publicava a *La Correspondencia* de València un article on defenia un disseny no radial d'Espanya i donava suport als plans de ferrocarrils transversals que Francesc Cambó, aleshores ministre de Foment al Govern de Maura tenia: «Esos ferrocarriles transversales vendrán a deshacer la obra radial y centralista del plan anterior, comunicando a las regiones sin el intermedio de Madrid, deshaciendo el centralismo ferroviario.» I Ignasi Villalonga hi afegia: «Por esa misma razón, debemos buscar en Valencia la rápida comunicación con Andalucía, sin llegar, como ahora, hasta Alcázar. Entonces el mercado andaluz y el valenciano se enlazarán, estratégicamente correrá un ferrocarril cerca del litoral mediterráneo y Valencia tendrá comercio de tránsito de Cataluña y Francia con la parte oriental de Andalucía y Murcia.» L'obra l'havia de dur a terme Francesc Cambó. Dissortadament, no va poder fer-ho.

La reivindicació d'una via d'ample internacional que connectara el País Valencià amb Europa per Catalunya va continuar. Lluís Lucia Lucia, líder de la Dreta Regional Valenciana al seu llibre *En estas horas de transición* (1929) escrivia: «Un chelín cuesta el transporte de una caja de naranja de Valencia a Londres. ¡Nueve pesetas cuesta esa misma caja desde Valencia a Madrid!... Problema del exterior porque la línea de Valencia-Port Bou, por ser sencilla, impide el rápido transporte de nuestra fruta a la frontera; y por ser de ancho nacional, produce, por una parte, los horrorosos y continuos taponamientos de Cerbere [...] y, de otra, el extraordinario y superfluo gasto del trasbordo de tan gigante cantidad de mercancía [...]» Segons Lucia, el problema «podía ser evitado trayendo a Valencia la red de ancho internacional».

L'exemple següent és també de 1930 i ja hi participen novament els catalans. L'Ajuntament de València, davant la notícia de l'existència d'un projecte de tren d'ample internacional entre París i Barcelona, va enviar a la capital catalana dos regidors amb l'objectiu de «[...] conferenciar mañana con el alcalde y el Consejo del Norte acerca de la prolongación de la vía internacional hasta Valencia» i «cooperar a la acción de Barcelona para establecer la línea europea y extenderla a Valencia». Com tantes altres coses, res de tot això es va realitzar. La Guerra Civil i la postguerra arribaren sense grans canvis pel que fa a les vies de ferrocarril que unien les terres del corredor mediterrani amb Europa.

La represa econòmica de finals dels anys cinquanta va tornar a revifar a València la idea d'unes connexions adients. Així, al diari *Las Provincias* de València, podem llegir un 12 d'octubre de 1957: «La línea vital del sistema ferroviario valenciano es la de Valencia a Barcelona, que pone en relación las dos regiones más importantes de España por su volumen económico, industrial y agrícola, además de unir a cuatro capitales de provincia y ser el camino natural para nuestras comunicaciones con la red ferroviaria europea.» Uns mesos abans de la notícia publicada a *Las Provincias*, concretament el gener de 1957, el director general de Carreteres d'Espanya, Pedro de Ansorena, havia visitat la capital valenciana i el diari *Las Provincias* explicava la seua opinió sobre la importància d'aquesta via per a l'exportació fruitera valenciana cap a Europa.

Però no s'acaben ací les reivindicacions. La Cambra de Comerç de València, des de la seua creació el 1887, va recollir secularment la necessitat de millorar les infraestructures cap al nord (cap a Catalunya i més enllà). Si analitzem les memòries del primer període 1898-1937, en trobarem molts exemples: la sol·licitud d'una comunicació telefònica València-França; la participació en el Congrés Econòmic i d'Exportació (Saragossa, 1908); la reivindicació de vagons de ferrocarril frigorífics per a l'exportació de fruites a Europa; la demanda de connexió de València a la xarxa telefònica internacional; la col·laboració en la creació de la Fira Mostrari Internacional de València; la remissió al Ministeri de Foment d'una memòria perquè els ferrocarrils valencians tinguin vagons d'eixos intercanviables per a vies d'ample europeu; l'establiment de línies de servei marítim amb Sèrbia, Grècia i Turquia; la memòria sobre la lentitud de tramitació dels vagons de fruites exportades per l'estació de Portbou o la demanda al Govern d'una via d'ample internacional en la línia Saragossa-Canfranc. En un segon període (1940-1976), les reivindicacions també estigueren presents, com la petició de millora de la pavimentació de la carretera de València a Barcelona; la petició de nous horaris per al ferrocarril entre València i Barcelona; la no-supressió del servei marítim entre València i Barcelona; l'adopció de la via d'ample internacional per a les línies de ferrocarril espanyoles; la creació d'un servei marítim d'enllaç entre Gènova, Barcelona i València; la prolongació de la línia del tren *talgo* París-Barcelona fins a València o la millora de la carretera entre Saragossa i València.

Dissortadament, tot i les nombroses peticions, durant tot el segle XX, l'única actuació potent dirigida a trencar la radialitat del sistema de transport espanyol i orientar les econo-

mies valencianes i catalanes encara més cap a la resta d'Europa va ser l'autopista de la Mediterrània, pensada per estrangers, sota el franquisme i pagada amb diners privats de les regions afectades. El 3 d'agost de 1962, Eugene R. Black va remetre a Mariano Navarro Rubio, ministre d'economia, l'informe que el International Bank for Reconstruction and Development havia fet sobre l'economia espanyola. En ell podem llegir: «La única pieza importante de nueva construcción que probablemente será necesaria en un futuro próximo es la autopista de la costa de Levante, carretera moderna de acceso limitado, de trazado nuevo a lo largo de la costa del Mediterráneo desde la frontera francesa hasta Murcia, con una longitud de kilómetros 730.» I continuava explicant les raons d'aquesta recomanació: «A primera vista hay razones poderosas a favor de la construcción de esta carretera. Atravesaría zonas de máxima densidad de tráfico en España y donde el tránsito aumenta con mayor rapidez. Pasa a través de importantes zonas industriales y agrícolas y sirve a algunas de las zonas de turismo más importantes del país.» Fins avui, en què les reclamacions d'un eix mediterrani ferroviari d'ample europeu continuen.

5. Uns països, uns discursos...

En una data tan inicial com juny de 1909, el diari valencià *Las Provincias* reproduïa un article de Ramón de Castro en què es dissenyava un autèntic programa econòmic per a la societat valenciana. En ell, a més d'una sèrie d'infraestructures, s'hi proposava la signatura de concerts comercials amb Anglaterra, França, Suècia, Noruega, Holanda, Bèlgica, Rússia, Alemanya per facilitar l'exportació valenciana. Era l'inici de l'elaboració de discursos sobre la importància de la resta d'Europa per a les economies dels països de parla catalana i molt especialment, per a València. En alguns casos, fins i tot, lluny de considerar les nostres regions com necessitades d'Europa, s'arribava a expressar que elles eren Europa, almenys en un capítol econòmic i social tan important com el consum. Aquest fou el judici defensat per Francesc Cambó l'any 1932 a *Quelques traits caractéristiques de l'économie espagnole* (ja ressenyat per Francesc Roca), quan diu: «Une particularité accentue encore la différence de deux économies. En Belgique, le bien-être et l'intensité de consommation sont sensiblement identiques dans tout les territoire. En Espagne, par contre, les différences sont considerables. En effet, alors que dans tout le littoral méditerranéen et en certains endroits du littoral cantabre, le bien-être et l'intensité de consommation sont presque semblables à ceux de la France et de la Belgique, par contre l'intérieur du pays et une bonne partie du Sud et de l'Ouest se caractérisent par de suprenantes réductions de consommation.»

En la qüestió dels discursos sobre economia catalana i valenciana i Europa, hi ha dos moments en el segle XX que són interessants d'analitzar, ni que siga de forma ràpida. Un és el dels anys trenta, quan, per exemple, l'economia valenciana va arribar a un alt grau

d'obertura exterior. El 1932, si l'economia agrícola valenciana produïa per un valor de 731 milions de pessetes, n'exportava a l'estranger per valor de 478. Fins i tot en el camp industrial, l'economia valenciana era capaç d'exportar per valor de 80 dels 405 milions de pessetes produïts. El segon període se situa a la dècada dels cinquanta i seixanta. El colofó ha estat l'àmplia discussió i teorització sobre la formació d'una euroregió entre economies mediterrànies hispàniques i franceses llançada pel president Maragall i que, dissortadament, encara funciona sense participació valenciana. Aquesta mancança ha estat compensada per una aportació teòrica i pràctica des del País Valencià a aquest afer amb dos títols de reflexió que porten en el seu desenvolupament la idea d'Europa (Ninyoles, 1996 i Boira, 2002) i amb el treball de l'Institut d'Economia i Empresa Ignasi Villalonga.

El País Valencià i Catalunya foren nuclis d'europisme econòmic actiu als anys trenta. A les terres valencianes, l'activitat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (CEEV), fundat l'any 1929 per una sèrie de patricis valencians amb Ignasi Villalonga al capdavant i amb la secretaria de Romà Perpinyà Grau, fou fonamental. Sense possibilitat de desenvolupar el contingut de l'activitat d'aquest institut d'estudis pioner per manca d'espai, tan sols citarem uns quants informes tècnics emesos entre l'any 1930 i el 1936. Significativament, el primer informe va ser una anàlisi de la política econòmica espanyola davant el Memoràndum Briand. A partir d'aquest, se succeïren els documents: *L'exportació de taronges als països o ports europeus del Nord, per mar* (1930), *Els mercats de fruites de Milà, Frankfurt i Munic* (1930), *Memòria i Informe sobre la Situació i Necessitats de l'Exportació Valenciana davant la Crisi Europea, destinada als Parlamentaris Valencians* (1930), *Informe sobre el Mercat Francès, les Fires Internacionals de l'Any 1932 i Agregats Comercials d'Espanya a l'Estranger* (1932), *Memòria sobre la creació d'una «Caixa Compensadora del Comerç Exterior»* (1932), *El comerç d'Espanya amb els països de l'Europa oriental* (1932), *L'exportació espanyola segons la classificació internacional per grups de mercaderies: Proporció de l'exportació de la província de València* (1933), *Informe sobre el Projecte de Llei d'Autoritzacions Aranzelàries i Comerç Exterior* (1935), etc. Aquest «clima» europeïsta valencià no es va limitar a la redacció d'informes tècnics. Va tenir un reflex social de primera magnitud al denominat *Mensaje por Europa* que, el 10 de gener de 1931, trenta-cinc personalitats de la societat valenciana adreçaren al ministre d'estat espanyol del Govern d'Alfons XIII. El missatge d'aquells representants destacats de la societat valenciana era clar: als valencians els convenia una Europa unida econòmicament i políticament. Alguns paràgrafs d'aquell document, que no té cap paral·lelisme en altres regions espanyoles, són ben significatius: «Económicamente, según nuestra observación de los hechos, vemos que Europa tiende naturalmente a la unidad y complementariedad de su variada producción agrícola e industrial [...] Económicamente, pues, tanto las ideas como los hechos muestran una tendencia clara hacia una mayor unificación de la producción del comercio y de las finanzas en Europa [...]» Aquella trentena de destacades personalitats valencianes s'oposaren a les ten-

dències autàrquiques i restrictives i afirmaren la importància per a l'economia espanyola d'un procés de construcció europea.

També a Catalunya es troben moviments europeistes de base econòmica als anys trenta, com Artal, Gasch, Massana i Roca (1976) o Roca (2000) van detectar al seu moment. L'experiència personal de Joan P. Fàbregas, traduïda al llibre *España y los estados bálticos* (1928) n'és un exemple. Fàbregas (Roca, 2000, p. 52) va visitar els països bàltics per encàrrec del Centre Internacional d'Intercanvis per tal d'explorar les possibilitats d'exportació i importació. Altres exemples de preocupació europeista econòmica ens vénen dels estudis d'Artal *et al.* (1976): el 1937, un curs de l'Institut de Ciències Econòmiques de Catalunya tenia com a objectiu «l'expansió exterior [...] plaçar personal nacional a l'estranger i donar lloc a immigració de divises». Dins la ponència de política comercial del POUM l'any 1937 hi figurava «l'establiment de missions comercials per diversos països del centre i est d'Europa i per l'Europa oriental [...] les quals tindrien per missió gestionar amb el govern d'aquells països la possibilitat d'operacions comercials [...]». La revista *El Trabajo Nacional* (1930-1936) va dedicar seccions a informació estrangera i algun número a la situació econòmica mundial. Una altra revista, *Economía i Finances* (1917-1936), resumia els principals fets econòmics de l'estranger i informava de les repercussions econòmiques. Igualment passava amb la revista *Tècnica* (1931-1936), que va subministrar als seus informacions sobre actuacions a Bèlgica, Itàlia o Alemanya. Finalment, caldria parlar del *Butlletí* de l'Institut de Ciències Econòmiques de Catalunya (1937), amb destacades notícies sobre comerç exterior.

Als anys trenta, sorgeix, com a mitjancer simbòlic entre valencians i catalans, la figura de Romà Perpinyà Grau, economista nascut a Reus i al servei de l'economia valenciana des de la seua condició de secretari del CEEV des del 1929. Els treballs europeistes de Perpinyà Grau se remunten al 1926 (amb articles a la revista *Catalunya Social*), però una fita ben important fou la conferència que el 3 de juny de 1930 va impartir a l'Ateneu Mercantil de València, en la qual dissertava sobre les necessitats de l'economia espanyola davant el procés d'unificació política i econòmica europea. Poc després, Perpinyà Grau publicava «L'interès econòmic col·lectiu de València i Barcelona» (1932) i «De economia hispana» (1935), on novament tornava a defensar posicions europeistes en el camp econòmic i polític. En el treball del 1932, trobem la rotunda frase de Perpinyà Grau: «Heus ací les necessitats o els requisits de prosperitat de l'economia valenciana: prosperitat europea, llibertat comercial i baixos costos espanyols.» O aquest fragment: «València segueix amb tot interès i detall els treballs per a intensificar les activitats econòmiques dels països de l'Est europeu [...]. València, la primera plaça d'Espanya en mercat de monedes, està seriosament colpida per les dràstiques regulacions monetàries i comercials dels principals països del món. I totes aquestes preocupacions i totes les conseqüències de la política econòmica internacional es reflecteixen en els resultats de la seva economia.»

El segon període en perspectiva històrica se situa als anys cinquanta i seixanta. I, dissortadament, tan sols tinc informació de primera mà del que passava al País Valencià. Caldria complementar aquesta visió amb un treball paral·lel a la societat catalana. Per fer tan sols dues pinzellades parlarem de València i Borriana. A la València dels anys cinquanta, la tasca europeïsta de l'Ateneu Mercantil, presidit aleshores per Joaquim Maldonado, home d'idees valencianistes i democristianes, va ser fonamental. Tan sols cal citar els cicles de conferències patrocinats, com ara el dedicat als tractats constitutius de la Unió Europea (el de París de 18 d'abril de 1951 sobre la CECA i el de Roma de 25 de març de 1957) o la conferència de l'exministre d'Hisenda i antic militant de la CEDA José Larranz López el 1955 sobre «Consideraciones sobre la Unidad Económica Europea», fet que va propiciar que Joaquim Maldonado ingressara en el Consell d'Administració de la societat anònima Estudios Económicos Españoles y Europeos, SA, que tot seguit es va dedicar a publicar una sèrie de volums que tenien per objecte promoure un clima social favorable a la integració d'Espanya en Europa. Altres dos destacades personalitats valencianes en formaven part: Ignasi Villalonga, aleshores president del Banc Central, i Ernesto Anastasio, president de La Unión y el Fénix. Fet i fet, l'Ateneu de València va crear als anys cinquanta una Comissió de Projecció Econòmica encarregada d'estudiar la realitat econòmica valenciana dins el marc espanyol i europeu (Maldonado Rubio, 2006). Aquesta comissió va promoure estudis i conferències a la València de l'època, com ara «Valencia ante el Mercado Común», «Fundamentos filosóficos e históricos para la Unión Europea» o «España ante la nueva Comunidad Europea». Aquest clima va propiciar que a principis dels anys seixanta, el secretari del Moviment Europeu, Robert van Schendel, visitara Espanya i València, on va entrar en contacte amb personalitats democristianes i liberals. La creació de l'Asociación Española de Cooperación Europea va traduir-se al País Valencià d'aquells anys en la celebració d'unes Jornades Prointegración Europea, que, en part, per cert, actuaren com a sessions preparatòries de les Jornades de Munic de 7 i 8 de juny de 1962, com assenyala un dels seus protagonistes, el polític valencià Emilio Attard.

Aquest esperit europeïsta es va veure reflectit novament l'any 1956, quan la ciutat de València va atorgar la medalla d'or a Ignasi Villalonga, banquer, polític en temps de la seua joventut i per cert, governador general de Catalunya —o president de la Generalitat catalana, si vostès volen—, l'any 1935 arran dels fets d'octubre. En l'acte d'homenatge, el discurs de Villalonga va ser una peça a analitzar amb detall en el context de l'època i Villalonga va parlar d'Europa, avantçant-se uns mesos a la signatura del Tractat de Roma: «Creo que la crisis del mundo se ha agudizado, de manera especial para Europa, porque las dos últimas contiendas mundiales han redundado en su perjuicio principalmente y han constituido verdaderas guerras civiles de devastación para nuestro continente. Por ello, se impone rápidamente la constitución de una Unión Europea.» El caràcter premonitori i intuïtiu de Villalonga es demostra en el fragment següent del seu discurs: «El telón de acero no ha de ser

eterno y se derrumbará tanto más pronto cuanto antes y con más vigor se constituya la Unión Europea.» I, tot seguit, va rematar: «Valencia acaso sea la región cuya economía esté más ligada a la de Europa [...] tenemos una experiencia que aportar y una misión que cumplir y no desertaremos de ellas.»

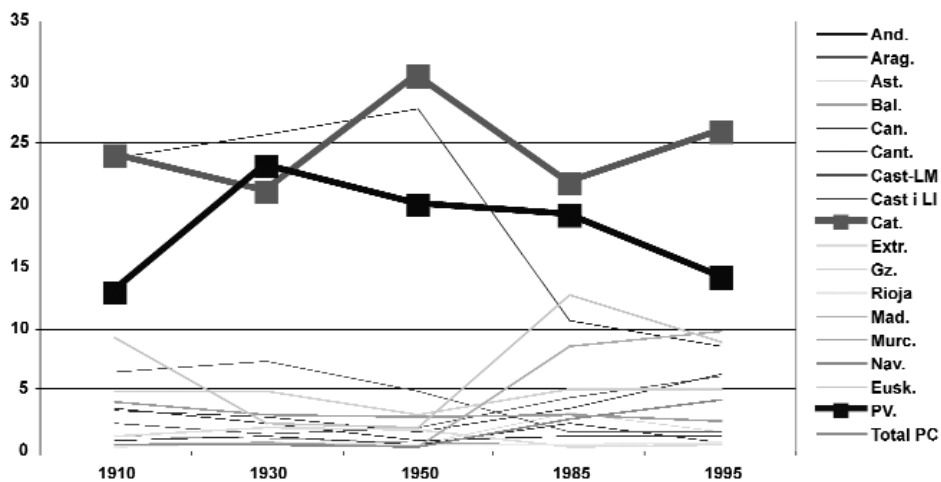
Aquest esperit tanmateix no va ser cosa de la gran capital valenciana, un oasi d'europèisme en una mar d'ignorància. Res més lluny de la realitat. Com a exemple, citem tan sols la reacció que el *Butlletí de l'Agrupació Borriana de Cultura*, portaveu d'una associació cultural i social d'ampli prestigi en la societat local d'aquesta petita ciutat de la Plana de Castelló bolcada en la producció i en l'exportació tarongera, va tenir l'any 1957 davant la signatura del Tractat de Roma. Així al número 10 de l'any 1957 del butlletí, *Buris-ana*, podem llegir: «La prensa diaria viene ocupándose últimamente del denominado Mercado Común Europeo [...] [de realitzar-se la incorporació d'Espanya] nuestros productos de exportación, especialmente los agrícolas, se encontrarían con la desaparición de una serie enojosa y prolija de inconvenientes y trabas que hoy dificultan su normal funcionamiento [...] nuestro deseo es no estar de espaldas a los formidable cambios que en estos momentos se está experimentando la economía europea.» Els articles en aquest sentit continuaren, amb títols tan expressius com «Burriana ante el mercado común» (1957), «Otra vez el mercado común» (1965) o «Mirar a Europa» (1973). Per a finalitzar, acabarem amb el títol d'una de les informacions publicades en aquest modest butlletí l'any 1966. Resumeix bona part de la història de les exportacions valencianes, de les catalanes i en general de les economies dels països de parla catalana al segle XX en relació amb la resta d'Europa: «El único remedio: Europa.»

Bibliografia

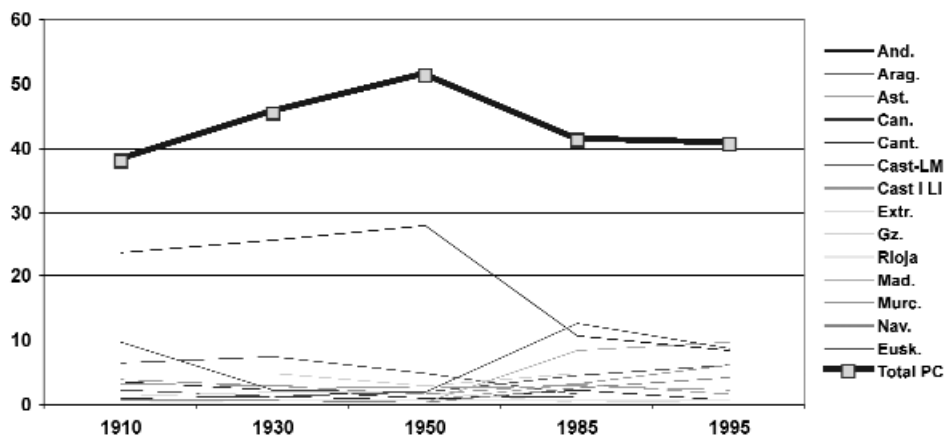
- ARTAL, F. [et al.]. *El pensamiento económico català durant la República i la Guerra (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1976.
- BOIRA, J. V. *Euram 2010: La via europea*. València: Tres i Quatre, 2002.
- «Transport per carretera i fluxos interregionals. El paper de l'eix mediterrani». *Documents Euram* [València: Institut Ignasi Villalonga], núm. 3 (2003).
- *València i Barcelona: Retorn al futur*. València: Tres i Quatre, 2006.
- EXPÓSITO, A. «Especialización, convergencia y concentración de las exportaciones españolas de mercancías. Un análisis regional (1991-2001)». *Boletín Económico de ICE*, núm. 2764 (2003), p. 27-36.
- FABRA, M. A. *El País Valencià (1939-1959): autarquia i industrialització*. Universitat de València, 2000.
- MALDONADO RUBIO, M. *Joaquín Maldonado Almenar: Conversaciones*. València: Publicatur, 2006.
- MALUQUER DE MOTES, J. «La internacionalización de las regiones españolas. Una aproximación histórica». A: *Actes del VII Congrés d'Història Econòmica*. Girona, 1997, p. 273-281.

- MALUQUER DE MOTES, J. «El papel de Cataluña en la modernización económica de España». *Revista de Historia Económica*, núm. 2 (1999), p. 449-462.
- «Las comunidades autónomas españolas bajo el impacto de la integración en la Unión Europea». *Documents de Treball UHE-UAB* [Barcelona], núm. 1 (2001).
- NINYOLES, R. *El País Valencià a l'eix mediterrani*. València: L'Eixam, 1992.
- *Informe sociològic de les comarques centrals valencianes*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1996.
- OLIVER, J. [et al.]. *La apertura exterior de las regiones en España: Evolución del comercio interregional e internacional de las comunidades autónomas, 1995-1998*. València: Tirant lo Blanch: Generalitat de Catalunya, 2003.
- PEDREÑO, A.; TALTAVULL, P. «Dinamismo e internacionalización en el arco del Mediterráneo al final del siglo XX». *Cuadernos de Información Económica*, núm. 161 (2001), p. 65-72.
- RIBAS, F. *L'autodeterminació en el pensament econòmic català: Episodis de la història*. Barcelona: Dalmau, 1978, p. 227.
- ROCA, F. *Teories de Catalunya*, Barcelona: Pòrtic, 2000.

Apèndix

GRÀFIC 1. Percentatge d'exportacions per comunitats autònomes (dades de Maluquer, 1997).

GRÀFIC 2. Percentatge d'exportacions amb Catalunya, País Valencià i Balears agrupades (dades de Maluquer, 1997).

Del proteccionisme a la internacionalització

Francesc Cabana i Vancells*

Amb el títol d'aquesta col·laboració només és possible parlar de Catalunya. Els altres països de parla catalana tingueren una evolució econòmica molt diferent de la del Principat. Si bé es pot parlar d'internacionalització per a tots ells en els moments actuals, el proteccionisme és un fenomen que només és aplicable a Catalunya.

L'economia de la Catalunya contemporània es forjà en bona part gràcies a un règim proteccionista, durant el segle XIX. A començaments del segle XXI, el marc en el qual es mou és el d'una economia globalitzada, competitiva, oberta a la resta d'Europa i del món. El balanç es pot qualificar de positiu, però no es pot oblidar que l'evolució ha estat difícil i que el model podia haver fracassat.

* Francesc Cabana i Vancells és especialista en història de la banca i de la indústria. Entre els molts llibres que ha publicat, només citarem *Bancs i banquers a Catalunya* (1972), *Història del Banc de Barcelona* (1978), *Les multinacionals a Catalunya* (1984), *Banca Catalana, diari personal* (1988), *Fàbriques i empresaris, protagonistes de la revolució industrial a Catalunya* (1993), *La burgesia catalana, una aproximació històrica* (1996), *Catalunya i Espanya: una relació econòmica i fiscal a revisar* (1998), *37 anys de franquisme a Catalunya, una visió econòmica* (2000), *25 anys de llibertat, autonomia i centralisme, una visió econòmica, 1976-2000* (2002), *Els anys de l'estraperlo, cròniques d'un possible empresari barceloní, 1939-1954* (2005), *La saga dels cotoners* (2006).

Catalunya ha estat l'únic país del Mediterrani i del sud d'Europa que realitzà la revolució industrial el segle XIX, seguint el model anglès, que fou el pioner. La va fer amb el retard d'uns anys en relació amb els anglesos i els països centreeuropeus, que són pocs, si tenim en compte que Catalunya era un país sense recursos naturals, que fossin la plataforma per al seu llançament. I especialment d'aquells recursos naturals que resultaven fonamentals per a una transformació industrial: el carbó o la força hidràulica com a fonts energètiques i el ferro com a mineral base per a la construcció de maquinària i d'estructures metàl·liques. Catalunya tenia poc carbó i de mala qualitat. Catalunya tenia poca aigua i amb uns rius de cabals irregulars. Catalunya només tenia bosses de mineral de ferro, bones per a les velles fargues, però totalment insuficients per a uns alts forns i una siderúrgia moderna.

A Catalunya, per tant, no hi haurà indústria bàsica, sinó transformadora. El procés d'industrialització es realitzà amb primera matèria importada i amb uns costos de producció superiors als de la competència estrangera. El carbó li arribava d'Anglaterra o de Gal·les i més tard d'Astúries, que és prou lluny. La maquinària també havia de ser importada, tot i que aviat els fabricants catalans aprengueren a copiar els models estrangers i, fins i tot, a millorar-los. En els dos casos, el factor transport encaria el cost del producte manufacturat. Un tercer factor de major cost era la baixa productivitat laboral dels sectors industrials —el tèxtil en primer lloc—, origen de molts dels conflictes socials que es produïren durant el segle XIX. Per altra part, no podem oblidar que Catalunya aporta ben poc al procés mundial d'industrialització, i que, per tant, no hi ha irradiació de tecnologia pròpia cap a l'exterior, sinó tan sols integració de la tecnologia estrangera. Com a aportacions pròpies només es pot parlar dels telers de vellut de seda d'en Jacint Barrau —la patent es va vendre a un industrial anglès— i dels estiratges Casablanques en la filatura del cotó, acceptats per tota la indústria tèxtil.

Per desenvolupar la seva indústria, a Catalunya li feia falta una política de llibertat d'importació de primeres matèries i de maquinària no construïda a Espanya, i un règim proteccionista per a tots els productes manufacturats que es produïen a Catalunya. Els aranzels sobre les manufactures estrangeres havien de ser suficients per a compensar la diferència de preu entre el mateix producte fet a fora o fet a dins.

Aquest debat proteccionisme-lliurecanvisme està en el centre dels debats econòmics del segle XIX i primers anys del segle XX. Avui dia hi ha qui s'horroritza quan se li comenta la pinya que va fer la societat catalana al voltant de la protecció de la seva indústria. Però sense ella no hi hauria hagut revolució industrial i, per tant, desenvolupament econòmic. També cal afegir que per culpa de o gràcies a aquella protecció, el mercat català es reduirà al d'Espanya i al de les seves colònies, fins a la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Espanya era un mercat més aviat pobre i la indústria catalana es va trobar limitada per aquell mercat. Un element una mica morbós en aquest debat de protecció / lliure canvi és que els lliurecanvistes més prestigiosos i més agressius eren catalans, residents a Madrid. Entre ells,

Laureà Figuerola, més conegut per la introducció de la pesseta, però autor com a ministre d'Hisenda de la reforma aranzelària de 1869.

Catalunya era una regió econòmica productora i consumidora. Madrid, la capital, era només consumidora i, per tant, lliurecanvista. Els madrilenys especialment volien comprar al millor preu i estaven en contra dels aranzels i dels fabricants catalans. Aquests trobaren el suport de determinats grups econòmics —per exemple, els cerealistes castellans i després els siderúrgics bascos—, però només en moments puntuals. En tot cas, el *lobby* polític català guanyarà relativament la guerra dels aranzels. Aquests passaran d'una primera etapa —a principis del segle XIX— en què s'aplicava la simple prohibició a la importació, a una segona i una tercera etapes en les quals els aranzels tendien a la baixa, a mesura que les fàbriques catalanes es modernitzaven i es feien relativament competitives. D'aquesta manera s'aconseguí el desenvolupament d'una indústria catalana, molt concentrada inicialment en el sector tèxtil —cotó i llana, especialment—, però que aviat es diversificarà. Al mateix temps es creava a Catalunya una cultura industrial i un teixit empresarial, que es mantindran i que han estat —són— fonamentals.

El proteccionisme es mantingué durant els primers anys del segle XX. La Gran Guerra (1914-1918) i la neutralitat espanyola canviaran el signe del comerç exterior espanyol i en particular el de la indústria transformadora catalana. Els països en conflicte, i especialment França, es trobaven amb un dèficit de subministraments en haver concentrat tot el seu esforç productiu en les indústries de guerra. La solució serà la compra d'aquells productes als estats veïns, sense que el preu a pagar sigui un problema. La conjuntura internacional crearà grans fortunes a Catalunya i un fort augment de l'exportació. Amb el final de la guerra europea i la normalització del mercat internacional, l'empresa industrial catalana es tornarà a concentrar en el mercat espanyol. El 1922 s'aplicarà una nova llei aranzelària proteccionista, amb Francesc Cambó com a ministre d'Hisenda.

La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) va fer una política econòmica nacionalista, de protecció al que era la indústria pròpia i de rebuig dels productes forasters per la dependència econòmica i política que podia suposar. El proteccionisme es va mantenir per aplicació d'aquella política, que era bona per al compte de resultats de les empreses catalanes, però molt intervencionista. No obstant això, es mantingué una certa exportació, modesta, en productes industrials. Destacaven entre els productes exportats els teixits, productes agraris —oli, fruits secs i vi—, suro obrat i cuirs adobats i sense adobar.

La proclamació de la República (1931) coincidirà amb la gran crisi econòmica de la primera meitat del segle XX. Serà un factor que aguditzarà la conflictivitat social i els odis de classe, que desembocaran en la Guerra Civil.

Els primers vint anys de la dictadura del general Franco (1939-1959) es distingiran per una política econòmica poc racional, aplicada per falangistes i militars, que poca cosa sabien d'economia. La política autàrquica estava condemnada al fracàs, en no comptar amb pri-

meres matèries tan fonamentals com el petroli o el cotó en floca. Una política condicionada, en part, pels problemes derivats de la Segona Guerra Mundial (1939-1945) i de l'aïllament internacional al qual fou sotmès el règim franquista per haver donat suport al feixisme i al nazisme. Espanya quedà al marge per aquest motiu dels ajuts del Pla Marshall, que permeteren la ràpida recuperació dels estats europeus —vencedors i vençuts. El reconeixement diplomàtic dels Estats Units, que veia en Franco un aliat contra el comunisme —guerra de Corea i guerra freda amb l'URSS—, suposà la primera arribada de crèdits en dòlars, que permeteren donar de menjar a la població i començar a substituir, en l'àmbit nivell industrial, una maquinària totalment obsoleta.

L'obertura de la política econòmica espanyola no es comença a produir fins als anys seixanta, després de l'anomenat Pla d'Estabilització (1959), amb l'entrada en el Govern dels ministres anomenats *tecnòcrates* i la col·laboració d'un economista de gran nivell com fou Joan Sardà i Dexeus. Amb el Pla d'Estabilització s'accepta un canvi real de la pesseta, indispensable per a poder importar i exportar, i s'inicia un procés lent de liberalització, amb passes endavant i passes enrere. El turisme de masses, que s'inicia en la dècada dels anys cinquanta, i les remeses dels que van emigrar a l'Europa desenvolupada, proporcionen les divises necessàries per a anar renovant la maquinària i modernitzar les infraestructures. En el cas de Catalunya, sempre amb recursos procedents de la iniciativa privada, ja que l'empresa pública és pràcticament inexistent. Recordem que les autopistes de peatge, fonamentals per a desenvolupar el comerç interior i exterior, es finançaran amb capital privat.

La implantació del règim democràtic coincidirà amb la pitjor crisi econòmica mundial de la segona part del segle XX (1974-1984). Sortosament, aquesta vegada, no afectarà el procés de transició democràtica. Però el règim democràtic anirà acompanyat d'una progressiva liberalització del comerç exterior espanyol i l'entrada d'Espanya en el mercat comú (1986). El canvi suposarà una forta sacsejada per a la indústria tradicional catalana, que gairebé desaparegué, conseqüència d'una cultura empresarial que no estava preparada per a la competència internacional i per a la sobtada globalització dels mercats. Són els anys del tancament de les grans empreses cotoneres i llaneres catalanes. Ciutats com Terrassa i Sabadell i comarques com les de l'Alt Llobregat o d'Osona es trobaren amb unes baluernes buides —les velles fàbriques—, i una població en atur, que s'havia de reciclar.

Però Catalunya traurà partit de la diversificació industrial iniciada a primers del segle XX i de la inversió estrangera, que s'adona del futur del mercat català i espanyol, i que arriba en l'inici del procés de liberalització. Són els anys en què es desvetllaren petites i mitjanes empreses creades en la seva majoria després de la guerra, o algunes de les antigues, que actuen fora dels sectors tradicionals: productes alimentaris, de perfumeria, farmacèutics, de química fina, del metall en sectors especialitzats, sector turístic o serveis financers. Aquestes empreses aprofitaren la demanda interior, aprengueren pel seu compte la lliçó de la internacionalització i s'adaptaren a les normes d'un mercat obert. Alguna cosa hi tenen a veure

amb aquest clima favorable les escoles d'administració d'empreses —ESADE, IESE, EADA—, creades durant la dècada dels anys cinquanta, que estan en la mateixa línia. Les multinacionals presents a Catalunya donen també l'exemple del que és la competència.

Aquest procés de modernització té com a fonament l'empresa privada. Un dels exemples més sorprenents l'ofereixen les caixes d'estalvi, que passen en pocs anys de ser entitats benèfiques amb personal que utilitza maneguins, a entitats financeres que fan obra social i ofereixen serveis financers a l'ordre del dia.

En aquests moments, Catalunya és un dels mercats més oberts del món. La seva agricultura està poc subvencionada i les empreses industrials i de serveis es mouen en un mercat global i obert. No sembla que els vagi malament, en conjunt. La cultura empresarial i dos-cents anys d'experiència poden ser en bona part responsables d'aquesta transformació. Els reptes i els dèficits de l'economia catalana són nombrosos. Les responsabilitats, pròpies i d'altres. Però la fotografia de l'economia catalana a primers del segle XXI és la d'una regió econòmica que, sense recursos naturals, ni una situació geogràfica privilegiada, ha aconseguit situar-se molt dignament entre les més dinàmiques d'Europa. A partir d'aquí, el futur dependrà de la conjuntura internacional i europea, de l'esforç dels catalans i d'un nivell d'infraestructures i de serveis públics —proporcionals a l'esforç de producció i fiscal de la seva població—, que depenen fonamentalment del Govern de l'Estat.

Les transformacions de la societat catalana de la primera a la segona globalització

Francesc Roca*

La inserció de moltes peces del teixit social català en el procés de la primera globalització (1890-1930) només s'explica si partim de la idea de la forta participació de molts sectors de la societat catalana en quatre processos singulars aparentment «externs»:

1) La ràpida construcció de les economies i les societats del que se n'ha dit l'Europa C, o «Europa d'Ultramar» (F. Delaisi, 1929). Especialment, la societat catalana es llançaria en la construcció d'algunes peces (ensenyament, transport, aigua i electricitat, enginyeria) de les societats de Xile, Argentina, Uruguai, sud del Brasil. Una regió on, per exemple, les taxes d'analfabetisme als anys trenta se situen entre el 12 % i el 20 %, (mentre

* Francesc Roca i Rossell és professor titular de la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona. Va ser un dels quatre directors d'*Ictineu, diccionari de les ciències socials dels Països Catalans, segles XVII-XX* (1979), coautor de *l'Atlas de Barcelona, segles XVI-XX* (1982), autor de *Política econòmica i territori a Catalunya, 1901-1939* (1979), *El pensament econòmic català: 1900-1970* (1994) i *Teories de Catalunya: guia de la societat catalana contemporània* (2000).

que, a la resta de l'Amèrica llatina, l'analfabetisme superava el 70 % de la població adulta). Però, també, alguns catalans són decisius en algunes activitats puntuals (en construcció, recerca, música) a l'Europa C de l'hemisferi nord: Estats Units - Canadà.

2) Els empresaris, experts i tècnics catalans són, també, a París, Londres i a algunes altres àrees urbanes de l'«Europa central» o Europa A, i, també, a alguns punts de l'«Europa perifèrica», o Europa B, de Madrid a Sant Petersburg.

3) La relació dels catalans amb les societats de les «economies de plantació», que s'estenen per quatre continents és especialment remarcable a les illes del Carib, a l'Amèrica Central, al golf de Guinea i a l'illa de la Reunió, a l'oceà Índic. El cas dels «catalans de Cuba» i de la «Constitució de l'Havana» en seria un bon exemple.

4) També continua l'emigració valenciana, mallorquina-menorquina i rossellonesa a l'Algèria francesa, iniciada a partir de 1830. Amb el benentès que l'agricultura resultant sembla als experts enviats a Algèria per la Generalitat republicana tan interessant com la de Califòrnia.

Simultàniament, es poden observar uns altres quatre processos amb, d'entrada, un caràcter 'intern':

5) La primera transició educativa. El percentatge d'analfabets cau per sota del 50 % a l'àrea del vuit ferroviari català, que inclou bona part de la població del Principat. El salt es fa entre 1900 i 1920. La irradiació de totes les terres de llengua catalana és ben visible. Els protagonistes són múltiples: ensenyament formal a escoles municipals, d'ordes religiosos, d'acadèmies privades o de mútues escolars, i ensenyament informal, a casa, o al barri.

6) Inversió estrangera. Entrada de capitals, tecnologia i tècnics (i escoles) estrangers, procedents, especialment de l'Europa A, però, també dels Estats Units - Canadà (la regió nord de l'Europa C, o Europa d'ultramar).

7) Desequilibri fiscal. Guillem Graell calcula per a 1898-1899 la diferència entre els ingressos fiscals de l'Estat espanyol obtinguts al territori del Principat i la despesa pública en aquest mateix espai. Joan Crexells amplia el càlcul, al 1920, per al conjunt de l'àrea de la llengua catalana. La conclusió és la mateixa: la independència fora, si més no, fiscalment, millor.

8) La «indústria de forasters». Les exportacions in situ i sense costos de transport ni aranzels, que rebran el nom de *tourisme*, poden ser bones. El problema rau en la desestacionalització: el turisme, fins i tot a Mallorca, és hivernal, i de muntanya.

Aquests vuit processos paral·lels modificaran la funció de producció catalana. I també introduiran canvis en les funcions de producció dels països destinataris de l'emigració catalana (d'emigració de: *a*) gent, *b*) destreses i coneixements tècnics, *c*) petits o grans capitals). De fet, som davant d'un model que s'aproxima a alguns aspectes de les *diasporic communities* o al de les *transnational communities*. L'emigració molt sovint no és definitiva, els lli-

gams «transnacionals» es mantenen, encara que la xarxa sigui molt fina i sembli que s'ha de trencar.

Dos exemples: 1) Hi ha una «internacionalització dels mestres catalans», que arribarà a tenir una certa base al BIE de Ginebra. 2) Molts dels protagonistes de primera fila de la revolució democràtica de 1931 hauran participat, abans, del fenomen de la «globalització de la política».

1. La primera globalització (1890-1930)

La mobilitat de capitals/tecnologia/tècnics es manifesta en les dues direccions: 1) els empresaris, els tècnics (i els artistes) de la societat catalana es projecten enfora, i, 2) moltes multinacionals (i molts tècnics estrangers) s'instal·len a l'àrea catalana.

1.1. Enfora

Durant els anys de la primera globalització, algunes famílies emprenedores catalanes actuen en alguns dels grans escenaris que dominen i enlluernen el món d'aquells anys.

Simbòlicament, una empresa com la Guastavino Fireproof Construction Co., fundada a Nova York per Rafael Guastavino (nascut a València), construirà *catalan vaults* a dos-cents edificis de Manhattan, i a vuit-centes construccions dels Estats Units (i, al Canadà, Mèxic i l'Índia).

També, simbòlicament, algunes de les icones del París de la Belle Époque, com el Moulin Rouge o l'Olympia, o el joc d'apostes mútues en les curses de cavalls conegut com a *Tiercé*, són resultat de la iniciativa dels Oller, fabricants de teixits de llana de Terrassa.

Seguint amb el tèxtil, les innovacions tècniques del sabadellenc Ferran Casablanca originarien un rosari de fàbriques de nova maquinària tèxtil, localitzades a tot el món, a partir de les situades en dues ciutats emblemàtiques: Manchester (amb, el 1925, la Casablanca Higt Draft Ca.) i Bombai (amb The Indian Casablanca Ca. Ltd., el 1929).

Seguint amb el sector del metall, el 1904, l'enginyer Magí Cornet i Masriera, de Maquinista Terrestre i Marítima, guanyà el concurs internacional convocat per l'Ajuntament de Sant Petersburg, la capital de l'Imperi dels tsars, per a construir un nou gran pont llevadís de ferro sobre el riu Neva, davant del Palau d'Hivern. Un pont que ha esdevingut la silueta urbana de la ciutat.

Un altre exemple és el de la Companyia Hispano-Suïssa de Fabricació d'Automòbils, creada el 1904 a Barcelona, que, després d'establir acords amb diferents empreses del món (fins a un total de vint-i-cinc) fabricarà, fins al 1939, cotxes esportius, autobusos, camions,

motors d'aviació o automòbils utilitaris a ciutats de deu estats industrials de tres continents: dels Estats Units al Japó, passant per Buenos Aires, París, Praga o Sant Petersburg.

En el camp energètic, dues grans iniciatives empresarials: al 1920, la creació de CHADE (Companyia Hispano-Americana d'Electricitat), la companyia elèctrica de capital alemany presidida per Francesc Cambó, que actuaria especialment a l'àrea de Buenos Aires, i, el 1928, CEPESA (Companyia Espanyola de Petrolis, Societat Anònima), una iniciativa dels germans Recasens, de Reus, amb jaciments de petroli a Veneçuela i, des del 1930, una refinèria a Tenerife, a Canàries.

Però, la globalització de la indústria catalana és visible també en altres sectors: des del sector paperer-editorial-llibreter, que salta l'Atlàntic amb diversos productes, com per exemple, l'*Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* de l'Editorial Espasa. També, editorials com Salvat, Montaner i Simon, Manuel Soler, Sempere, Maucci, Labor.

Fins a la fabricació, a París, de perfums, amb noms tan suggestius com Tabú, o iogurts com Danone (que, més tard, al 1942, esdevindran, a Nova York, Danonn). O la fabricació de taps amb l'escorça de les alzines sureres a Chicago, Nova York, Londres, Magúncia o Yokohama (quan la cervesa es conserva en ampolles que es tanquen amb taps de suro).

En molts casos, gràcies a les xarxes familiars, i d'amics, aquesta projecció enfora no significa la desaparició d'elements valuosos, sinó que és, per a les dues societats (la catalana i la forana), un factor de dinamisme, un bescanvi de tot (informacions, coneixements, experiències, emocions) que significaran un enriquiment mutu.

1.2. Endins

A la societat catalana de la primera globalització, la presència de multinacionals estrangeres és qualitativament significativa a alguns sectors clau: la producció d'electricitat tèrmica i hidràulica, la producció d'aigua potable, el material elèctric i els telèfons, la química, la farmacèutica, les fibres artificials, l'automòbil (amb un eslògan ben català: «Agafi'l Ford»), els cables i els pneumàtics, l'edició.

L'empresa de producció d'electricitat més important és La Canadenc. El ferrocarril Alcoi-Gandia fou «el trenet dels anglesos», de l'Alcoy and Gandia Railway Harbour Co. Ltd. A la ciutat jardí de l'electroquímica de Flix hi han viscut «els alemanys de l'Ebre». A l'entorn d'una altra fàbrica química hi ha «els holandesos del Prat» de Llobregat. Una important colònia tèxtil és la d'«els escocesos» de Borgonyà, a l'Alt Ter, a Osona.

A l'albufera d'Alcúdia, a l'illa de Mallorca, es construí, molt aviat, el pont dels Anglesos. A la vila termalista de Caldes d'Estrac, al Maresme, hi ha, encara, el passeig dels Anglesos. El jardí de Cap-roig, a la Costa Brava, al terme de Calella de Palafrugell, fou cal Rus.

La nova construcció fora muralles de l'hospital medieval de la Santa Creu (que ocupava dotze illes del barri del Poblet de l'Eixample Cerdà) seria batejada com Hospital de Sant Pau, car es construí, en part, gràcies a la deixa testamentària del propietari parisenc d'adopció de la Banque Gil: el financer Pau Gil. La Casa Milà (declarada per la UNESCO, com l'Hospital de Sant Pau, Patrimoni Arquitectònic de la Humanitat) fou finançada per la senyora Milà, vídua de l'empresari i financer Josep Guardiola, instal·lat a París, amb interessos en la construcció del canal de Panamà (i autor d'una proposta d'idioma universal). La reconstrucció del monestir de Poblet i del panteó reial dels monarques de la Corona d'Aragó fou impulsada, i, finançada en part, per Eduard Toda, diplomàtic, primer, i, home de negocis més tard instal·lat a Londres.

El modèlic Eixample Malagrida d'Olot, una ciutat jardí amb obres de Rafael Masó, fou finançat per un empresari olotí amb fàbrica de cigarretes a Buenos Aires. Els túnels del Garraf de la línia de ferrocarril Barcelona-Vilanova, i l'Eixample d'aquesta ciutat, són una iniciativa de l'empresari «americà» Francesc Gumà.

La llista es pot allargar, però, ben segur, dóna arguments per a pensar que no fora excessivament agosarat dir que aquesta participació de Catalunya en la primera globalització contribueix a configurar molt dels plecs de la societat catalana i, fins i tot, alguns dels trets més emblemàtics del paisatge català.

2. Estrangers «catalans» (1930)

El 1930, uns vint-i-vuit mil estrangers tenien la seva residència i estaven censats a les terres de parla catalana. En concret: 2.038 a la demarcació provincial de Girona, 570 a la de Lleida, 21.637 a la de Barcelona, 506 a Tarragona, 961 a Balears, 238 a Castelló, 1.824 a València i 416 a Alacant. És a dir: fora de Barcelona, el major dinamisme que aquestes xifres suggereixen era a les demarcacions provincials de Girona, les Illes Balears i València.

Sense comptar els portuguesos, els estrangers censats a l'Estat espanyol eren uns quaranta-quatre mil. Així, a les terres catalanes hi havia censats el 64 % dels estrangers censats a l'Estat espanyol (on caldria subratllar tres àrees: Cadis, amb 4.599 estrangers censats, Biscaia-Guipúscoa, amb 5.711, i Madrid, amb només 8.390).

La procedència geogràfica dels estrangers a Barcelona ens dóna pistes sobre la seva ocupació principal. Hi havia: 3.199 alemanys, 2.179 italians, 934 anglesos, 919 suïssos, 219 austríacs, 219 belgues, 133 suecs, 91 danesos, 98 txecs, 53 russos, 6.466 francesos. Del Pròxim Orient, 320 turcs, 7 palestins. De l'Amèrica del Nord, 313 ciutadans dels EUA, 380 mexicans, 1.381 cubans, 105 porto-riquenyos, i de l'Amèrica del Sud (excepte Argentina), relativament pocs: 198 xilens, 1.864 argentins, 253 «orientals», 148 brasilers. D'Àsia, 43 hindús, 39 xinesos, 24 japonesos. En resum, predominaven els europeus: tècnics, experts, empresaris

i professionals liberals, alguns rendistes. I, els empadronats procedents de dos països d'Amèrica: Cuba i Argentina.

Alguns d'aquest estrangers tornarien als seus països d'origen, però, molts s'integrarien, seguint, és clar, itineraris diversos, a la seva nova societat, amb uns resultats que, en molts casos, caldrà qualificar com a molt positius.

3. Liberalisme i imperialismes (1923-1945/1953)

La societat catalana dels anys de la primera globalització és una societat situada en un món on els imperialismes tenen un pes creixent. El model de Westfàlia subsisteix, però les noves tecnologies del primer terç del segle XX (per exemple, l'aviació, el motor d'explosió, la ràdio) donen a les direccions dels exèrcits dels països industrialitzats unes possibilitats d'acció massiva destructiva impensables fins aleshores.

El cop d'estat de 1923 i la dictadura militar (amb partit únic) de 1923-1930 permet l'establiment de connexions polítiques entre la dictadura espanyola i la dictadura feixista italiana, que pretén reconstruir la Roma imperial (Marc Bemard, 1939). El nucli d'aquesta reconstrucció seria un eix mediterrani Mallorca/Menorca-Sardenya-Sicília controlat per Itàlia. L'accés del nazisme al poder a Alemanya i la idea del III Reich reforçarà aquesta idea, que, d'altra banda, permetria a Roma-Berlín fixar un cert aïllament de França. Comptant que el Regne Unit (que ja controlava la línia Gibraltar-Malta-Suez amb Aden), rival de «la França dels cent milions» no tindrà gaire interès a treure França dels seu aïllament.

En aquest context, la inequívoca opció de les societats de Catalunya, País Valencià i les Balears, per la França republicana (basada en una certa semblança en els tipus d'economia) i per les petites nacions d'Europa (com ara Txecoslovàquia, Irlanda, Flandes o Grècia) és un seriós obstacle per als somnis imperials de Roma-Berlín.

A partir de la crisi de 1929, la *first global economy* trontolla, i guanyen punts les propostes dels imperialismes politicomilitars de «conquerir» mercats amb la força dels exèrcits. D'altra banda, la Societat de Nacions amb seu a Ginebra, un «club liberal», al qual els Estats Units no volien pertànyer, es troba amb dificultats.

Quan a la llenca del nord del Marroc, controlada per l'Estat espanyol, s'inicia, al juliol de 1936, un cop militar, ràpidament la flota aèria de l'Alemanya imperialista nazi transporta les tropes espanyoles des del Marroc fins al sud d'Andalusia. Així i tot, el cop militar no triomfa perquè la gent de les societats de l'àrea catalana —i l'àrea urbana de Madrid— no opta per la sortida autoritària/imperialista a la crisi sinó per refer la democràcia liberal.

Ara bé: aquesta opció no hauria estat possible si: 1) les economies de Catalunya i del País Valencià no haguessin estat unes economies altament productives, 2) [...] capaces de transformar-se: de passar de produir béns de consum a produir, també, material bèl·lic (tot

seguint produint aliments i roba), 3) tampoc no hauria estat possible aquesta solució si, enfront dels bombardeigs aeris de l'aviació militar italo-feixista, amb base a Mallorca, no s'haguessin construït centenars de refugis antiaeris, connectats per senyals d'alarma (o, per exemple, no s'hagués inventat un sistema per a conservar la sang, i aconseguir que, per primera vegada a la història, les transfusions no haguessin de ser de braç a braç).

De fet, ni l'imperialisme francès ni l'imperialisme britànic, ni l'imperialisme nord-americà van tenir interès a donar suport militar a la democràcia liberal de Catalunya-València-Menorca-Madrid. Els únics suports van venir, via Odessa, de l'imperialisme rus-soviètic. L'URSS ja era una potència de primera línia però la part de la Heartland que controlava era enorme: per exemple, al seu flanc oriental es trobava amb un imperialisme com el japonès en plena expansió, projectant la Pan-Àsia. D'altra banda, el model de la nova economia català assajat (amb: 1) empreses col·lectivitzades, 2) empreses i caixes municipals, 3) cooperatives, 4) pimes, 5) empreses de la Generalitat) no encaixava gens amb l'experiència de planificació central que duia a terme la Unió Soviètica.

Al final, al 1939, la suma de forces (i d'absències) dels diversos imperialismes va facilitar el triomf d'un exèrcit com l'espanyol amb un baix nivell tècnic, i una escassa capacitat per a dirigir l'economia. A Catalunya, i al conjunt de les terres de llengua catalana, la marginació política de la burgesia liberal no seria compensada per la improvisada creació d'una burgesia estatalista (l'imperialisme espanyol no passà d'una retòrica violenta i buida). Els treballadors i els tècnics que havien demostrat, al 1936-1939, que sabien organitzar la producció de l'economia de guerra seran objecte de persecució per tots els mitjans d'un aparell burocràtic estatal de llarga trajectòria repressora.

Però, així i tot, als anys quaranta, hi haurà iniciatives empresarials de llarga trajectòria. Si bé, als seus inicis, aquestes noves empreses són fruit del tancament del mercat intern de l'Estat espanyol, algunes d'aquestes iniciatives (per exemple, en sectors com l'agroalimentari, l'automoció, l'edició, l'òptica, o, encara, el tèxtil) demostraran ser, a partir dels anys seixanta i setanta, perfectament competitives, en un món que s'acosta a la segona globalització. Fins i tot, en alguns casos, per exemple, Gallina Blanca, Ros Roca, Pronovias, Riu Hotels o Planeta, esdevindran potents empreses multinacionals. I, en altres casos, per exemple, les motos, seran absorbides per multinacionals japoneses, que mantindran la marca.

En un repàs no exhaustiu, i per sectors, caldria incloure-hi empreses com: Gallina Blanca (1937), Nutrexpa (1940), Gallo (1946), Chupa-Chups (1950), Cobega (1953), del sector de l'alimentació i la beguda. Montesa (1944), Ossa (1948), Ficosa (1949), Derbi (1950), Ros Roca (1953), del sector del motor. Dogi (1954), Escorpion (1954), El Suizo-Pronovias (1922-1964) del sector del tèxtil i la confecció. Indo (1937), Laboratoris Grifols (1940), Laboratoris Almirall (1943), Laboratoris Ferrer (1959) del sector de la salut. Riu Hotels (1953) del sector del turisme o Editorial Selecta (1946) i Planeta (1949) del sector de l'edició.

4. Una nova revolució energètica (1969-1976...)

La primera fita d'un canvi qualitatiu en l'economia catalana, que, des de mitjan anys cinquanta, havia reprès el fort ritme de creixement dels anys vint i trenta, fou, el 1969, l'arribada al port de Barcelona, de gas natural liquat (procedent del subsòl del desert del Sàhara) per a ser regasificat, i canalitzat i distribuït al cinturó industrial de la ciutat de Barcelona. Una iniciativa de Pere Duran Farell i Catalana de Gas (més endavant, Gas Natural).

La segona fita. El 1972, la primera central nuclear, situada al terme municipal de Vandellòs. En seguiran d'altres. Una nova font de producció d'electricitat, que esdevindria problemàtica, destinada, però, a satisfer una part creixentment important del consum d'electricitat. Amb Pere Duran Farell, també.

La posada en marxa, el 1976, de la refineria de petroli de la Pobla de Mafumet és la tercera fita. Serviria, entre altres coses, per a consolidar la «revolució química», iniciada el 1957, del Camp de Tarragona. Imprescindible per a fabricar productes variadíssims: des de l'asfalt de la construcció d'autopistes fins a bolígrafs.

La revolució energètica fou el pròleg de la segona globalització. De fet, Gas Natural i Repsol, ambdues dins del Grup Caixa, han esdevingut, al darrer tram del segle XX, unes grans empreses multinacionals, a cavall entre Europa, Amèrica i Àfrica. Unes empreses que, a diferència del que succeeix habitualment, no són dirigides per una família, sinó per representants d'un tipus d'«empresa col·lectiva» molt concret: les caixes.

La revolució energètica i la continuïtat del creixement econòmic han contribuït fortament a la transformació de la societat catalana. Mai aquesta societat no havia experimentat un període de creixement tan intens, tan llarg i tan difós. Amb mancances i desequilibris, que l'opinió pública coneix perfectament gràcies a la feina d'un sector professional en expansió: el periodisme.

5. La segona transició educativa (1969-)

La continuïtat dels efectes positius de la revolució energètica dels setanta sobre els vells i nous sectors productius ha estat possible en part gràcies a la progressiva incorporació d'amplis sectors de la població jove als estudis secundaris i universitaris.

A partir dels anys seixanta, s'inicien un conjunt de processos que es traduiran en un canvi educatiu de grans dimensions. En termes quantitius, el 1964-1975, la població ocupada catalana amb estudis mitjans i superiors era el 13,9 % del total de la població ocupada en el territori del Principat. En la dècada següent, aquesta part havia saltat fins al 30,5 %. Als anys 1985-1995, el salt es mantenia i s'arribava a un percentatge molt alt: el 65,2 % dels ocupats tenien titulacions de grau mitjà o superior (E. Reig, 1998).

Però, el canvi és, també, qualitatiu. Se'n poden trobar matisos en la lectura i interpretació dels índexs que sintetitzen la producció científica, tècnica (patents), editorial, museística, musical, teatral, videogràfica, infogràfica, etc.

Abans del 1969, a l'àrea catalana, hi ha havia dues universitats (Barcelona i València). El 2006, la Xarxa d'Universitats de l'Institut Joan Lluís Vives aplega, dins exactament la mateixa àrea, vint universitats. (És clar, però, que el canvi no és, únicament, una qüestió de nombre de centres educatius: el 1645, amb la creació de la Universitat de Tortosa, la xifra d'universitats va arribar a 12.)

La segona transició educativa ha anat obrint el pas a la tercera revolució industrial. Si, simplificant, hem identificat la primera amb la màquina de vapor (i el gas manufacturat) i la segona amb l'electricitat (i el petroli, i el portland), la tercera fora, justament, la del coneixement.

6. La segona globalització (1986-)

La participació de totes les franges de la societat catalana en la segona globalització ha dut vers un salt imprevisit de la població catalana. Al Principat, la idea-força de «som sis milions» semblava perfectament adequada a una realitat estàtica en què un cert alentiment de la dinàmica econòmica (la dita *crisi dels setanta*, la suposada «crisi del petroli») obria el pas a un atur persistent, l'envelliment de la població, la venda de moltes empreses a multinacionals estrangeres, les ombres sobre el model del turisme de platja a causa de la competència, l'entrada a la Unió Europea el 1986 era percebuda com una amenaça, etc.

Però, els «sis milions» han esdevingut: «més de set milions» (i els deu milions de l'àrea de la llengua catalana ja són dotze milions). La tercera onada immigratòria s'havia iniciat, a finals dels seixanta, amb la construcció d'autopistes i els conreus hortícoles intensius de la regió de Lleida, i al Maresme. Però, als anys noranta s'hi encavalca una quarta onada immigratòria, on se sumen: 1) els immigrants magrebins i subsaharians, 2) els de les economies de plantació del Pacífic (equatorians, colombians, peruans, filipins) i del Carib (cubans, dominicans), 3) els de sectors de l'Europa B en crisi (romanesos, ucraïnesos, bàltics) 4) els de l'Europa C empobrida per dictadures (Argentina, Xile), 5) els procedents de les grans economies hidràuliques asiàtiques amb altíssimes densitats de població (pakistanesos, indis, xinesos).

Cal afegir-hi, encara, tres grups: 6) els turistes (l'àrea catalana és una de les principals destinacions turístiques del món, en uns anys en què el total de turistes planetaris passa de cinquanta milions/any a sis-cents milions/any), 7) els estudiants estrangers, procedents, o no, de la Unió Europea (la UB és una de les dues-centes millors universitats del món, però n'hi ha una vintena), 8) els jubilats i rendistes procedents de l'Europa A.

I, també, un altre grup: 9) els nadons i infants adoptats per les famílies catalanes (que tenen el seu «Candel»: Asha Miró).

El fet que aquesta nova onada immigratòria global (basada, en part, en l'abaratiment del transport aeri i de les telecomunicacions —telèfon, fax, correu electrònic, antenes parabòliques— a llarga distància) es dirigeixi, entre altres localitzacions, a les costes (i a l'interior, a Olot, per exemple) de la Mediterrània nord-occidental només pot explicar-se per un conjunt de raons que se sumen.

Les societats d'aquesta àrea de la Mediterrània ofereixen:

Primer) Una demanda important de diversos tipus de treball, en feines als tres sectors: *a)* al sector del treball mecànic, serialitzat, *b)* al sector dels treballs d'atenció personal, i *c)* al sector del treball de manipulació de signes,

Segon) [...] remunerats només un xic per sota del que els cent cinquanta anys de moviment obrer català ha aconseguit.

Tercer) Uns nivells mínims de serveis públics i privats a les persones, en molts casos —ensenyament, sanitat, informació, seguretat— gratuïts, resultat de l'Estat del benestar, que s'inicia el 1904 amb la creació de l'Institut Nacional de Previsió. Altres serveis públics —transports, comunicacions— són, gràcies a les subvencions, de preu mitjà i alt.

Quart) La possibilitat de reunir-se, associar-se, expressar assentiments i discrepàncies per diferents mitjans.

Cinquè) Un clima favorable a la diversitat (familiar, cultural, lingüística, religiosa, horària, educativa, culinària, estètica),

Sisè) [...] promogut per una gran quantitat d'associacions de tot tipus, que són resultat del caràcter de passadís històric del país català, i de la llarga —i, sovint, amarga— experiència de les lluites per la democràcia a les terres de llengua catalana.

7. Ordinadors (1971) i Internet (1993)

El 1971, l'empresa Telesincro (Joan Majó) fabricà, a Sabadell, el primer ordinador al sud dels Pirineus. Algú n'ha dit que era l'inici de la tercera revolució industrial. El mateix any, l'empresa Emerson-Kolster (Enric Masó) fabricà, a Barcelona, un dels components del satèl·lit de telecomunicacions *Intelsat IV*, el major —aleshores— satèl·lit de comunicacions del món. Quatre anys més tard, el 1975, l'empresa IBM organitzava una planta de producció a la Pobla de Vallbona, al Camp del Túria. Els primers ordinadors s'havien instal·lat a algunes grans i mitjanes empreses, especialment, de serveis (com ara, per exemple, en un gremi: el Col·legi d'Arquitectes de Barcelona) uns anys abans. Els PC arribarien als anys vuitanta, i, en la dècada següent, ja serien tan, o més, potents que els «grans» ordinadors.

Entre les primeres xarxes informàtiques catalanes que connecten ordinadors les de les caixes d'estalvis, que s'inicien el 1966, tindran un cert impacte sobre la població amb accés als serveis d'intermediació financera. Però, l'Anella Científica, la xarxa de comunicacions d'alta velocitat que connecta universitats, centres de recerca i hospitals, comença a posar-se en marxa el 1993.

La Facultat d'Informàtica de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC) (Gabriel Ferraté) és de 1976, mentre que la Facultat d'Informàtica de la Universitat Politècnica de València (UPV) és de 1985. La Universitat Oberta de Catalunya (UOC) (Gabriel Ferraté), un èxit internacional, especialment, per als que volen fer una segona llicenciatura, és de 1994. Dos anys més tard, comença el Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya (CBUC), un altre èxit. (Però el 1990, tres universitats catalanes ja tenien una part important dels seus fons bibliogràfics informatitzats.)

El 1996, comença a funcionar Infopista (Partal & Maresme), inicialment un directori de les webs en català (la primera web és de 1994), o en qualsevol altre idioma però referides a qüestions d'interès per a la societat catalana. Localret, un consorci format per vuit-cents ajuntaments catalans per a desenvolupar l'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) a la vida local es va crear el 1997.

El primer portal educatiu (*edu365.com*) creat pels serveis educatius de la Generalitat de Catalunya no es posa en marxa fins al curs 2000-2001. Que serà l'any, també, de la implantació dels serveis de l'Administració Oberta de Catalunya.

Però, la gran meravella és l'empresa californiana creada el 1998: Google.com. En molt poc temps, ha esdevingut un arbre sense límits de coneixements, i d'interrogants. Les preguntes es fan en català (i en altres llengües) i tots els temes hi són. Inclosos, doncs, tota mena de temes catalans (des dels de més detall fins als més globals, des dels més propers fins als més allunyats en l'espai o en el temps).

8. La sisena generació del segle XX (1989)

Com a hipòtesi es podria dir que Internet ha contribuït a configurar la sisena generació catalana del segle XX: la «generació de la caiguda del mur» (de Berlín) (1989) i de la segona globalització.

Les cinc primeres generacions, seguint amb les hipòtesis, haurien estat les que segueixen:

1. La «generació del 1901» (J. Vicens Vives) o «generació de l'Institut» [d'Estudis Catalans].
2. La «generació del 1918», els «catalans del 1918» (J. V. Foix) o «generació d'expansió catalana» (J. Estelrich), en plena primera globalització.

3. La «generació de la revolució democràtica del 1931» o «generació de la Generalitat republicana».
4. La «generació del 1951» (A. Manent) o «generació dels anys de la Resistència».
5. La «generació del 1966» o del 1962 o del 1968, la «generació de la Caputxinada».

9. Classes i mons (1906-2006)

La societat catalana de 1906 es pot definir a partir de l'esquema de les rendes dels factors de producció elaborat cent anys abans per Smith, Say i Jaumeandreu. Les classes són: *a*) els fabricants (amb el benefici), *b*) els operaris (salari), *c*) els capitalistes (interès), *d*) els propietaris rurals (renda de la terra), *e*) els savis (guanys del savi). A més, hi ha: *f*) el govern (els impostos, extrets de les cinc rendes anteriors).

El salari és determinat, com diu Smith i Marx, pel cost de la manutenció.

En el període 1906-2006, el salari *b*) ha anat incorporant una part del benefici *a*), com que el salari ha anat sent, a partir dels anys setanta, superior al cost de manutenció, el marge restant s'ha invertit: en compra de capital *c*), de sòl *d*), i en adquisició de coneixements *e*).

En el període 1906-2006, el govern *f*) ha crescut. Primer, amb la Mancomunitat (1914-1923, i abans amb les diputacions, i alguns grans ajuntaments). I, sobretot, a partir de 1977-1980.

El resultat és una nova configuració de la societat catalana en «mons». Hi ha:

1. «El món econòmic» o el «món de les empreses». Una àrea que percep i distribueix beneficis *a*), salaris *b*), interessos *c*) i rendes de la terra *d*).
2. «El món polític» o «el món de les administracions». Finançat pels impostos *f*). Quan produeix s'assembla al món 1.
3. «El món financer» o «món de les caixes». Una àrea que obté interessos *c*) i rendes del sòl i del subsòl *d*).

A més, en tot aquest període hi ha:

4. «El món cristià». Finançat per la caritat, que prové del món 1, les subvencions del món 2, i, en tercer lloc, pels seus propis serveis.

La tercera i la quarta onada d'immigrants ha afegit complexitat a l'esquema, car ens trobem amb altres comunitats religioses, i amb altres formes de cristianisme:

5. «El món de les (altres) religions». Finançades per la caritat del món 1, i pel món políticoreligiós d'altres països.

D'altra banda, el nombre de savis (científics, artistes, escriptors) ha augmentat molt, fins a configurar diversos petits mons:

6. «El món de les ciències i de les arts». Els petits guanys dels savis de 1906 han crescut. El finançament d'aquest món prové en part del món 1, però, també del món 3 (i, en algun camp, d'algun subsector, els jesuïtes, per exemple, del món 4).

La potència turística dels Països Catalans (o una particular indústria turística)

Manuel Costa-Pau*

El turisme en l'economia nacional

Antecedents

En els inicis de l'estiueig i els viatges de plaer, el Principat (amb Catalunya del Nord), les Illes, el País Valencià i àdhuc l'Alguer van figurar entre els territoris europeus que disposaven de rutes, itineraris, catalogació d'indrets singulars i nuclis d'estiueig en condicions de captar visitants. L'expansió de Barcelona, València i altres ciutats hi aportaren la parròquia que els nodria.

Els primers estiuejants. L'excursionisme científic i la descoberta del paisatge. Retrobament identitari en la geografia, en els monuments i en les restes arqueològiques.

* Manuel Costa-Pau i Garriga és escriptor i editor. És autor de *Turistes, sirenes i gent del país* (1966), dirigí i redactà part d'*Ulisses: Enciclopèdia de la recerca i la descoberta* (1976-1985), i és director de l'editorial Llibres del Segle.

Els primers forasters (viatgers en cerca d'exotisme o d'aventura; viatgers empesos per motius de recerca diversa o bé atrets per incentius estètics; artistes i teòrics de l'art; viatgers moguts pel pur plaer de viatjar).

Tour operators i sindicats d'iniciativa

El turisme de masses

Fenomen iniciat a mitjan segle XX. Amb l'arrencada de la societat del benestar i la generalització de les «vacances pagades», els treballadors de l'Europa occidental prengueren de les classes benestants la pràctica de l'estiuatge, i per tal d'allargar llur capacitat de despesa eludiren els indrets d'atracció inveterats a favor d'altres menys famosos i més assequibles en termes econòmics. I aquests altres indrets queien per excel·lència a l'estranger, és a dir, allà on el nivell de vida era més baix i permetia d'ampliar, per tant, la capacitat de despesa de qui disposava d'una moneda més forta.

Els Països Catalans constituïen alhora un territori de moneda feble i una excel·lent disposició turística. La seva situació en l'arc mediterrani nordoccidental, el cabal de país transitat des de segles, la tirada i variació de la franja marítima, el clima afavorit per l'abundància de dies lluminosos n'eren factors decisius.

Intervenció decisiva del factor humà. La població, que s'ofegava en l'autarquia franquista, va veure d'immediat en el turisme de masses una manera «d'exportar a l'interior». Abans que els operadors de torn acaparessin l'adquisició de terrenys verges, un nombre molt considerable de pagesos, pescadors i negociants convertiren la vinya, l'oliver i l'erm en elemental establiment turístic. En pocs anys, el Principat, les Illes, les terres valencianes —sense exclusió de la Catalunya del Nord— constituïren l'espai més visitat del món. En circumstàncies d'absència de cap política ni ordenació econòmica pròpies, amb un miser funcionament estadístic, hagué d'ésser el geògraf Pierre Deffontaines qui en va difondre —finalment en 1975— la dimensió per la resta d'Europa. Vegeu son llibre *Geografia dels Països Catalans* editat en aquell any per Presses Universitaires de France, París. «Aquesta franja mediterrània catalana», precisa Deffontaines, «és on ha tingut lloc un desenvolupament més ràpid i considerable de la indústria hotelera. És actualment el país més visitat del món.»

Trets distintius de l'arrencada turística catalana

Precocitat envers la resta de països europeus; intervenció popular en un món submergit en l'autarquia; desplegament d'una indústria d'innegable encuny autòcton, sense independència econòmica ni autonomia política.

El turisme en l'economia nacional

El turisme en l'actual civilitat del lleure ha esdevingut un factor econòmic de primera importància. L'expansió de les comunicacions internacionals i l'alça del nivell de vida d'Europa i del món desenvolupat han fet de cada individu que hi viu un turista potencial. Considerat durant anys en un segon terme dins l'ordre productiu, el turisme ha arribat a constituir una veritable indústria. Algunes formacions estatals acabades d'ascendir al concert polític mundial dels estats nació han trobat en el turisme una manera de mitigar les carències de llur migrada, per no dir absent, industrialització.

A l'interior mateix de les àrees industrials, amb la crisi de l'agricultura i la ramaderia tradicionals, algunes contrades —entre les «comarques a tancar», que en deia Ernest Lluc— el turisme ha constituït el recurs primordial de subsistència. Hi hem pogut observar una minva rigorosa de l'emigració i la substitució dels antics gèneres de vida per altres de nous i més sostenibles.

Antecedents

No es pot parlar de turisme abans de l'expansió capitalista. Primer foren els viatges de negoci que no els viatges de plaer. Tanmateix, no es feren esperar gaire. Si els homes d'empresa feien transitables les antigues rutes i en creaven de noves amb objecte de multiplicar la circulació de mercaderies i d'agilitar les relacions comercials, d'altres en disposició de lleure i argent també se'n serviren amb un ànim que tenia poc a veure amb el món dels afers o amb els intercanvis lucratius. Eren turistes *avant la lettre*, puix que encara no n'existia el nom. Però no van trigar, ells tampoc, a tenir emuladors, primerament ben segur homes d'empresa que començaven a saber combinar el viatge amb alguna visita, un tomb a l'atzar o, com diríem avui, «aprofitar-lo per a fer un xic de turisme.» A voltes les idees componien un al·licient principal del viatger. Silvio Pellico, a disset anys, hagué de traslladar-se de Torí a França i emprengué content el viatge pensant que li permetria contactar amb les novetats filosòfiques i literàries de la flamant Revolució Francesa. Crec que mereix d'ésser tingut com a turista avançat. Igualment, hauríem de posar-hi un bon nombre de viatgers per imperatiu aliè; proscrius, desterrats. El mateix Pellico fou endut presoner lluny de la pàtria, i retalls de les seves impressions trobarien espai en les guies turístiques.

El terme *turista*, que féu fortuna avançant el segle XIX, ens ve de l'anglès, tot i que els francesos en reclamen l'arrel: *tour*; això és, tomb, volt o volta, que vol dir trasllat o viatge d'anar i tornar, d'una durada relativa. És un manlleu a l'Antic Règim. Viatjar al continent, des del set-cents, era una aventura que tot anglès fill de casa bona havia de realitzar. Aquest

era el gran *tour* dels nobles anglesos. «El terme *turista* s'ha derivat, efectivament», diu Robert Graves, «del gran tomb que els milords solien fer per França, Itàlia i Alemanya, sota responsabilitat d'un tutor, amb objecte d'engrandir llur enteniment.» Com Telèmac acompanyat de Mentor en el viatge de recerca de son pare Ulisses, que trigava moltíssim a tornar de la guerra de Troia, amb l'excepció que l'acompanyant de Telèmac era, sense que ell ho sabés, la dea Atena sota l'aparença de Mentor.

Si hem de creure Jules Verne, es podia fer la volta al món en vuitanta dies i es podia donar que unes vacances duressin dos anys. El francès enregistra el terme *vacancier*, i sempre m'ha recat que els nostres diccionaris se n'empairin i es conformin amb *estiuiejant*. Encara érem molt lluny de les «vacances pagades» —i subjectes a regles escrupoloses— de mitjan segle XX. A diferència del turista mesocràtic o popular d'avui, aquells primers estiuiejants i viatgers per plaer eren, no cal dir, més independents en temps i diners.

Els alpinistes

Dos britànics, el senyor Windham i el senyor Pococke, van dur a terme en 1741 un viatge als Alps per tal d'explorar la vall de Chamonix, fascinat llur albir per l'altívol Mont Blanc. Eren dos tipus actius i àvids de sensacions fortes, ben diferents dels altres sensibles i comptats forasters que freqüentaven la contrada. El ressò de l'experiència dels dos exploradors, de la qual és de remarcar la data primerenca, féu que molts altres seguissin llurs passos en cerca d'emocions fortes. Windham i Pococke tenen la consideració de precursors de l'alpinisme. Balmat no escalaria el Mont Blanc fins a l'any 1876.

A partir de 1850 els Alps reberen ja contingents considerables de forasters, *vacancers* i muntanyistes. Aparegueren les primeres guies, les revistes i les publicacions d'escalada. Vers el tercer quart del segle dinou, l'alpinisme es va estendre a les grans serralades del món. Whimpel coronà el Chimborazo, dels Andes. El Caucas, els Carpats, les cadenes americanes del nord, l'Himàlaia, el Pirineu i així via conegueren la petjada d'escaladors i estiuiejants.

Restaven perfectament enrere les balbucients sortides a muntanya d'il·lustrats i enciclopedistes o, si es prefereix, havia deixat de sorprendre que un Voltaire, viatger per devoció o per desterrament, exiliat anys a Suïssa, hagués obert els ulls devers les antigues cultures orientals i hagués descrit paisatges i referències de la vida natural que, es miri com es vulgui, fan d'ell un pioner turístic. Rousseau, que havia fet mostra en sa *Nouvelle Héloïse* de la força salutífera del contacte amb la natura, tenia tanmateix, com observa Gai de Montellà, presentiments de dissort en referir-se al Mont Blanc, que ell anomenava *Les Geleres*. Doncs, els alpinistes de 1870-1880 ja sabien substituir aquell presentiment per un olímpic i renovat coratge.

Parlar de muntanyisme i no esmentar el Clup Alpine, de Londres, és una grolleria. Fundat en 1857, dugué a terme exploracions, memòries científiques, confecció de mapes i guies, i estimulà la proliferació de serveis d'atenció al viatger, com la millora i senyalització de carreteres i camins, la construcció de refugis de muntanya, l'augment i dignificació d'albergs i hotels, etc. Vegeu algunes de les primeres societats de turisme muntanyenc i l'any respectiu de fundació, formades tot seguit del club anglès:

1862. Club Alpi austríac, de Viena.

1863. Club Alpi suís, de Bern.

1863. Club Alpi italià, de Torí.

1869. Club Alpi alemany de Baviera, Munic.

1874. Club Alpi francès, de París.

1876. Centre Excursionista de Catalunya, de Barcelona. 1883. Club Alpi belga, de Brussel·les.

1901. Club Alpi rus, de Moscou.

1900-1910. Club Alpi espanyol, de Madrid.

Entre els primers treballs en terres catalanes que poden suggerir-nos la realitat d'un turisme muntanyenc, tenim el signat per Heres de Puig, sortit a la llum en 1846. Són una sèrie d'excursions a «les muntanyes gironines». La denominació geografia fa palès que encara no existia la definició de la Serralada Transversal que faria el geògraf Pierre Deffontaines. Amb el desplegament industrial, prenia peu la descoberta geogràfica i, amb l'aparició de grups amb inquietuds culturals i disponibilitat de lleure, les ganes de gaudir-la. El primer romanticisme esdevingué «renaixença catalana». Van proliferar les institucions de promoció i recerca històrica, artística, folklòrica i científica; les societats i agrupacions de lleure i cultura amb seccions de teatre, de cant i tota mena de belles ocupacions; butlletins i publicacions periòdiques; els centres esportius, els centres excursionistes. L'any 1876, Ramon Arabia publicava una col·lecció de guies del Montseny i del Pirineu que ja poden ésser incloses dins l'excursionisme pròpiament dit. La literatura de l'època abunda en els vincles humans amb la natura; cants apassionats al paisatge, a voltes a un arbre, consideració geohistòrica del territori. Jacint Verdaguer, Teodor Llorente, els poetes mallorquins. El Canigó, la muntanya cantada per Verdaguer —a la banda pirinenca de subjecció francesa—, va esdevenir un símbol nacional.

El Centre Excursionista construí refugis en alteroses comes de la serralada. El Club Alpi de Perpinyà, que era en definitiva una branca del club de París, també n'hi construí. Senyors i senyores que patien del fetge o del ronyó, persones que tenien alguna dolença espiritual o altres que volien fruir dels aires d'altura amb companyia escollida acudien a un balneari. Els joves atrets per la muntanya estaven al corrent de les gestes dels alpinistes anglesos i feien colles cap a França i cap a Suïssa.

Balnearis famosos foren els de la Presta, els Banys d'Arles, Montlluís i Font-romeu, Caldes de Boí i Caldes de Malavella, les Escaldes, Banys de la Mercè, del Freser, etc. Hi ha una impressió de l'any 1883 que ens deixà Bosc de Trinxeria sobre els Banys d'Arles: «No hi falta la bona societat, la bona taula i tot el confort. Situat a l'alta vall del Tec, és el centre de les tresques del vertader excursionista.» Hi esmenta el professor de botànica de Montpeller Monsieur Henri Loret, «un amic que es creia malalt i que era tant o més robust que jo; la prova, que em seguia a totes les excursions pels voltants de la famosa vall».

Els camins, sobretot des de la banda d'obediència espanyola, eren pràcticament inexistents. La diligència pujava fins a les viles principals, i després un pagès us acompanyava a destí amb un parell de mules valentes i pacients.

Però això és tema de cua llarga i ens faria parlar de la descomunal migradesa pressupos-
taria que sofrim, demostrada incorregible durant tres-cents anys de dependència de ponent.

Els clubs ciclistes

A la darrerria del segle XIX aparegueren el bicicle, la bicicleta i tot seguit la motocicleta i l'automòbil. L'invent del bicicle causà enorme sensació. Afigurem-nos per a l'època aquella màquina extraordinària, autònoma, amb què podia viatjar una persona sense ajut d'animal ni vapor...! Suposava, no es pot negar, una certa habilitat i el seu domini exigia un aprenentatge. Tots devem tenir en ment aquella imatge, que suposem anglesa o parisenca, de ciutadans de copalta i armilla fent equilibris damunt l'alta roda. Els anglesos, actius creadors de clubs, fundaren a Londres, l'any 1878, el Ciclist's Touring Club, que tenia la finalitat de difondre la nova màquina. L'any següent, Mister Lawson hi aplicava el seu invent, la tracció en cadena, i sis anys més endavant J. K. Starley transformava el bicicle en bicicleta, creant la màquina actual de dues rodes de diàmetre idèntic.

Aparegueren multitud d'altres clubs ciclistes: Brussel·les, Berlín, París; així a Holanda, Escòcia i onsevulla. Onsevulla, no cal dir, del món capitalista. En els inicis històrics d'aquestes societats es repeteixen dues constants: les curses i l'afany de mostrar que es podien fer viatges considerables amb bicicleta. Això restà ben demostrat en 1895, que el Touring Club Ciclista de Milà organitzà la famosa caravana Milà-Roma, duta a terme amb èxit total. Aquesta mena d'excursions col·lectives amb bicicleta estigueren de moda durant uns anys. Prevalien els itineraris de bon trescar per zones poc accidentades, però no faltava qui preferia excursions per senders ni que fossin asprius, sense estalvi de costeroses pujades i baixades. Hi hagué, en efecte, la bicicleta de viatge i la bicicleta de competició, aquesta per a obeir la passió per la rapidesa i la velocitat. Es desplegava la febre esportiva després de segles de romandre silenciada o deixada de cantó. A poc a poc, per les ciutats d'Europa, es prodigava el culte al vigor i la presència física.

Les ciutats catalanes de certa importància hagueren d'inaugurar llurs velòdroms, organitzar rondes i reservar circuits en dates determinades per a les demostracions ciclistes. El jovent va aventurar-se amb la màquina per les rutes intransitables de les nostres contrades. La gent dels pobles veia passar aquells nois i noies amb estrident indumentària esportiva, i se n'admirava. Hi havia qui s'escandalitzava de veure que les dones duïen a terme una diversió idèntica a la dels homes. Encara quan la bicicleta va fer-se popular, la dona hi era més aviat malvista, com hi era malvist el capellà, malgrat que la indústria s'hagués afanyat a produir bicicletes de barra abaixada que no impedia el caient natural de la faldilla.

A mesura que els clubs ciclistes anaven creixent, es van accentuar dues tendències entre els seus membres. El gust de la velocitat, el domini de la màquina, l'esperit de competició van fer que les curses de bicicletes prenguessin un gran relleu. Els que concebien la màquina com a vehicle i entenien l'esport ciclista no pas com un exercici competitiu se'n queixaven, com és natural. Cada societat solia tenir, certament, un historial turístic, tant pel que fa a l'establiment d'itineraris i descoberta de valors geogràfics i paisatgístics com per la influència beneficiosa exercida prop dels centres oficials per a la millora dels camins, hostaleria, etc. L'any 1892, posem per cas, el senyor Tochtermann, de la Unió General de Velocipedistes d'Alemanya, aconseguí que els ciclistes poguessin creuar la frontera de l'Imperi austrohongarès sense traves.

Hi havia, ben segur, qui veia bé la coexistència de les dues tendències, la turística i l'esportiva, i fins qui estava d'acord a donar entrada a una secció automobilista.

L'ús de la bicicleta ha surtat damunt l'onada sorollosa i ben reputada de motocicletes i automòbils. Algú encara duu la bicicleta plegada o agafada a la baca de l'automòbil. En els primers anys del turisme de postguerra no eren pas pocs els ciclistes que en arribar el bon temps emprenien el viatge a la Mediterrània. I encara ara se'n veu arribar algun. Bo, algun i prou. El velocipedisme anà perdent bufera fins a deixar pràcticament de respirar a favor dels autos i les motocicletes. Sols fins ara, però. La saturació actual del trànsit retorna a la bicicleta la funció de simple vehicle, especialment en àmbit urbà.

Els primers automòbils

L'automòbil ha estat l'eina decisiva a favor del turisme internacional. Un dia de l'any 1896 els barcelonins van presenciar l'espectacle d'un «cotxe sense cavalls» pel carrer. I es movia de debò. Tal com sona: anava tot sol, conduït per un home, sense que ningú l'estirés. Era invenció de Bonet Dalmau, fill de Valls, un tipus famós, artista, mecànic refinat, director d'una acadèmia de cant. Tenia pensat obrir una fàbrica d'autos, però els capitalistes tenien el cap ficat en l'extensió del ferrocarril cap a muntanya. A poc, van arribar altres vehicles d'origen foraster.

Arreu anaven sorgint associacions d'automobilistes. Molts clubs de bicicleta van crear una secció de «cotxes sense cavalls», la qual engolia aviat el mateix club o n'esdevenia l'activitat predominant. Així, el Touring Club Ciclista italià passà dir-se simplement, l'any 1900, Touring club italià. A la Unió General de Velocipedistes d'Alemanya succeí una cosa semblant; va ésser una de les seccions territorials, la de Munic, que se'n segregà, el 1899, per a dir-se Touring Club Alemany. No cal dir que aquestes transformacions comportaven disputes i enrenous. A part de les societats ciclistes que esdevenien automòbil clubs, se'n formaren de nova planta; unes de base ciclista, però purament esportives; unes altres basades en l'automòbil.

Una pregunta s'imposa amb insistència. Per on circulaven aquells venerables automòbils? En la Catalunya sud-pirinenca l'anada fins a la frontera francoespanyola era una aventura. Si havia fet mal temps, hom trobava clots, esllavissaments. Eren exactament camins per a diligències. Un altre problema era la gasolina. Sols en venien els adroguers i algun hostaler civilitzat. És bo de recordar l'Hotel París, de Figueres, que tenia garatge i oferia atenció especial a l'automobilista. El turista que presentava la *Guide Michelin* hi obtenia la custòdia gratuïta del vehicle.

L'any 1907, fou instituït el Registre de vehicles de motor mecànic, i els nostres poquíssims propietaris d'autos van obtenir un número de matrícula. Tinc entès que el número 1 és del dia 3 d'agost d'aquell any i correspon a un Hispano-Suïssa, propietat d'un tal Planes Amorós. A fi d'evitar els trencacolls de les rutes nostrades els automobilistes que volien anar a França des d'Alacant, Tarragona o Girona facturaven el vehicle per ferrocarril fins a Perpinyà. Després ja venien les carreteres més com cal de França.

El descobriment de la Mediterrània

La inauguració del ferrocarril de Barcelona a Mataró tot arran de costa, l'any 1848, representà una bona empena per a les poblacions del seu recorregut, que són pràcticament tot el Maresme occidental. Gent i mercaderies amunt i avall, cares noves. Les estacions de la línia foren un formiguer de no parar; cares de viatjants, treballadors, hortolans, escrivents, negociants, parents i amics. Però també cares de persones que visitaven el Maresme pel simple plaer de fer-ho. El tren va estendre la fama de riallera i pròspera que tenia la contrada. Estiu i hivern. I el tren mateix en va ésser un nou component.

El clima temperat —amb aire de bon respirar tot l'any— ja hi atreïa forasters abans del ferrocarril. Els primers romàntics en sabien el camí. Cotxes de cavalls. Les diligències del Maresme. A Caldes d'Estrac, Caldetes, hi ha unes fonts termals, de les quals li ve el nom. Els primers visitants hi acudien a prendre les aigües, sense pensar gaire en el mar. L'afecció al mar no era pas una afecció romàntica; en tot cas, un presentiment. L'aire de mar, sí. Sobretot

es recomanava l'aire de mar. Tal volta algun metge, si tenia pacients afectats de melancònia i no sabia què fer-los, llavors els recomanava banys de mar.

Per als escriptors romàntics el mar era el «pèlag immens». Si voleu, un espectacle. Solament quan el segle declinava, joves deseixits i algun esnob començaren a capbussar-s'hi. La gent de 1890 ja s'havia fet amiga del mar. La Costa d'Atzur va esdevenir una geografia privilegiada per a les ofertes de plaer. El gran món d'Europa feia la seva vida alegre entorn dels casinos de les platges de moda. N'hi ha tot una novel·lística. La primera *Belle Époque* és també la primera època dels banyistes. Fins i tot Victòria de Kent, la reina més important del món, visita la Costa d'Atzur. És l'any 1895: consagració turística d'aquell litoral, com diu Ricardo de la Cierva. Són els temps modernistes. Època daurada dels hereus escampa.

Es va fer la descoberta de Sitges. Va ésser el pintor Roig Soler qui va captar-ne la llum en la seva pintura i que va morir, segons expressió de Ramon Planes, com un Osvald ibsenià. Quan agonitzava en la seva casa sitgetana demanava amb insistència que li obrissin la finestra: «Vull veure el sol, vull veure el sol!»

Després hi van arribar Santiago Rusiñol i els seus confreres modernistes. L'establiment de la línia del tren, com havia succeït a la costa de Llevant, facilità d'un mode decisiu la transformació de Sitges. Abans hi havia una diligència que feia el trajecte des de Barcelona en dotze hores. Les combinacions per terra havien estat secularment dolentes: pertany a una contrada clàssica de país litoral separat de l'interior per una barrera de muntanyes. La línia marítima de Tarragona a Barcelona hi feia escala. Sota una palmera, a l'ombra de les entrades, pels carrers abocats a mar descansaven la vellor aventurers que havien fet fortuna a les Filipines i les Amèriques, aquells homenots de presència tan assenyalada arreu de la costa. Llurs vestits de fil blanc, els barrets de Cuba. Molts es casaven amb una dona jove i donaven a l'argent guanyat a l'altre cantó del món continuïtat productiva a la pàtria. No oblidéssim que el constructor del ferrocarril Barcelona-Mataró, Miquel Biada, era un mataroní que havia fet els diners a Cuba.

El turisme de masses

No podem parlar d'un turisme que mereixi a grans trets el qualificatiu de popular fins al període d'entreguerres, i fóra millor dir-ne de classe mitjana. No oferia de cap manera aspectes de multitud. Respecte al fenomen generalment anomenat *turisme de masses* encara calia esperar més. A poc a poc eixirien els ateneus obrers, casals, societats i centres escolars àcrates i republicans que van posar el contacte amb la natura entre activitats dels seus adherits i associats. Si hem de pensar en un turisme popular, valdrà més deixar venir l'etapa republicana, en què existí, certament, voluntat política de fomentar el lleure, l'excursionisme i les vacances entre les classes treballadores. L'arribada del turisme de masses sols es produí a la segona postguerra mundial.

Els primers forasters de postguerra

L'any 1948, encara submergit el país en l'autarquia franquista, s'observà una represa del trànsit fronterer. París acabava de reobrir la frontera, barrada d'ençà que les Nacions Unides havien condemnat el règim franquista i recomanat que fossin retirats de Madrid els ambai-xadors. D'aquí venia que l'estació de Portbou, pel fet de tocar la ratlla, fos dels pocs indrets on es podia prendre un cafè decent. L'arribada de viatgers, en aquell 1948, no treia que Portbou continués farcit de gent uniformada, militars, carrabiners i tots els gèneres espanyols de policia, sense comptar els duaners i els caps i factors ferroviaris, que hauríeu dit que se'n vantaven. Camins i masies encara eren objecte de rigorosa vigilància, que es va extre-mar a les acaballes de la Guerra Mundial, arran de les primeres penetracions dels maquis, que molts van veure com a preludi d'una invasió aliada, obsessiu temor oficial que encara subsistia en 1948 i feia que es mantinguessin en vigor les mesures que obligaven els maso-vers a apagar els llums i el foc a les deu del vespre, i a retre compte de qualsevol desconegut que veiessin. Les forces d'ordre públic tenien al dia el fitxer de tots els masos del Pirineu oriental en previsió de possibles caus de maquis.

Els habitants de Portbou se sorprenien de veure aquells inesperats viatgers sota la volta opulenta de la nova estació —edificada en 1929— que feien cua o fluctuaven arrossegant l'equipatge, els papers a la mà, enmig de l'eixam de funcionaris, carrabiners i policies. Alguns indicadors econòmics pronosticaven que en els anys següents en vindrien molts més, sense preveure tanmateix l'extremitud amb què augmentarien.

Els primers turistes van poder veure la vida grisa d'unes viles marineres submergides dins l'autarquia franquista en una postguerra que semblava interminable. Ben altrament, ells havien viscut la conversió de la seva més recent postguerra mundial en activa represa. Els primers turistes es ficaven pels pobles mariners, i molta gent dels pobles mariners van be-neir-los. A part, ja se sap, els esperits purs de sempre, que se n'esquinçaven les vestidures.

Cada municipi de marina és el poble i les platges i cales contigües. Els estrangers, doncs, es deixaven veure pels carrers del poble i per les platges i cales veïnes. Feien efecte aquí i allà les ombrel·les de colors, les tendes parades i els autos aturats prop del sorral.

Alguns agafaven el portant l'endemà via avall. Havien sentit dir que trobarien platges desertes, perdudes en qualsevol impensada giragonsa de la ruta. Tindrien tota una platja, potser una cala paradísica per a ells. No anaven pas errats. De l'Albera a Guardamar, tro-baven abundosos paratges sols trepitjats pels pescadors quan feia mal temps i dotats d'aigua, una font, un rajolí de riera. Sols calia deixar una mica les rutes principals i ficar-se per vies i camins pobletans, generalment en mal estat i a voltes infernals. Paraven finalment la tenda en una raconada del coster. Sols hi ensopegaven les algues deixades per l'onada a la sorra, alguna soca esgrogueïda pel salobre i la irradiació solar, la remor del vent i l'onatge, petits peixos nedant en les gorgues del roquer.

Altres no estaven pas per orgues i triaven aviat. Es quedaven a la primera platja on els esqueia de parar la tenda. La mainada dels turistes jugava amb la mainada de l'indret, que sabia, com és natural, racons captivadors, aquells que solament saben descobrir els infants, i s'hi enduien la xicalla forastera, la qual, per la seva part, aportava jocs i ocurrencies prou divertides i que tampoc no eren pas tan dissemblants. Em consta que en fer-se grans bon nombre d'aquella quitxalla han continuat venint i avui tenen una casa o un apartament edificats a tocar o enmig del mateix paratge desert on llurs pares havien estacionat l'automòbil.

Mancaria un apunt en aquest títol, si no diguéssim que en aquells paratges verges els estrangers podien trobar qui els hagués passat al davant. Acampadors indígenes de sempre, ben sovint poc afeccionats a l'estiueig i segurament a bona part d'altres pràctiques establertes.

Improvisar una indústria

No podem deixar de banda la manca de base estructural per aprofitar d'un altre mode la irrupció del turisme de masses. Els hostals i petits hostals dels pobles per on passaven o per on es perdien no donaven l'abast, ni oferien les condicions que haurien calgut. I per on es deixaven perdre. Per fortuna. Molts turistes poc inclinats a fer de Robinson, miraven de trobar allotjament en cases particulars, sobretot si venien amb família. Ben aviat va haver-hi gent del país que només d'arribar l'estiu es disposaven a dormir a les golfes, en un racó qualsevol, a la platja si molt convenia. Llogaven tot l'espai que podien. Feien més diners en dos o tres mesos que no pas en tot l'any.

Alguns indígenes exierits compraven una vinya per tal de fer-hi un bar, un hostal, una casa amb habitacions. Per més barata que la compressin, era sempre un preu acceptable per al venedor avesat a les xifres tristes de la terra de conreu. Altres arranjaven una casa vella de poble per obrir-hi una *boîte*, un *dancing* o una cava musical. Persones que tenien una vinya vora el mar esperaven amb candeletes de poder-les vendre a un preu que fos millor, almenys un xic millor, del que vigia. Però d'altres ensumaven que els preus de les vinyes vora el mar pujarien i pujarien, de manera que esperaven i esperaven. Al capdavant, els que tenien més pressa, els més pelats, els que potser només tenien una vinya, eren fàcilment convencibles per les fures compradores que feren arribada.

A tot el seguit de la costa cap poder públic no va aixecar-se a favor dels petits propietaris de terres. Sense anar gaire lluny, quan en 1963 es féu públic el pla d'incorporar el litoral llenguadocià a l'oferta turística francesa, París ja tenia a punt notables mesures correctores en aquest i molts altres respectes. El Lenguadoc és la serralada de les Cevennes i el seu tombant mediterrani, país de ventades i gran sol, de costa brava i d'extensos aiguamolls, d'estius pletòrics de mosquits com a moltes de les nostres marines baixes. Els successius consistoris

municipals de Castelló d'Empúries, per exemple, us dirien què no arriba costar la defensa contra els mosquits. El pla francès —intervenció segons criteris del que es va anomenar *planificació indicativa*— consistia a garantir l'aigua potable, eliminar la insanitat en general, vetllar per uns tipus constructius que tinguessin en compte la disposició arquitectònica preexistent, fins i tot la direcció de les ventades; a planificar els preus per tal de conformar-los a una gamma àmplia de possibilitats.

«Exactament, es pensava a migdia del Pirineu, allò que a nosaltres ens ha fallat.»

L'arquitecte G. Candilis vingué a Barcelona, on donà una conferència sobre urbanisme i explicà el seu pla Llenguadoc-Rosselló. Candilis, d'origen grec i arrelat a França, connectà de seguida amb els seus oients. «Tant o més que les pures consideracions tècniques i urbanístiques» —comentà aleshores l'arquitecte Oriol Bohigas— «ens en va interessar la manera d'actuar l'Administració francesa per a tallar de soca-rel possibilitats d'especulació que aquí ens ofeguen.»

Del Pirineu a Guardamar i a les Illes, mentre el fenomen prenia arrels, cap de les mesures públiques que hi foren dedicades no valorà mai la personalitat ni els interessos propis de les nostres terres. No és pas que al nord del Pirineu hagués tingut efecte un altre reconeixement del Llenguadoc-Rosselló que no fos el d'una estricta regió francesa. Però en aquesta banda hom n'envejava l'imperi de la higiene republicana. Aquí solament es comptà amb el teixit col·lectiu de treball i comerç, amb l'instint constructiu de la gent. Les nostres zones turístiques no podien sinó constituir un exemple més de l'aplicació inveterada de la iniciativa privada en una conjuntura favorable.

Un ministre espanyol de comerç hagué de reconèixer, amb motiu de la Fira de Mostres de Barcelona de 1959, que la inversió pública havia quedat enrere respecte a la inversió privada. Encara set anys després, Ernest Lluch remarcava: «És ben sabut i repetit que el nivell de les inversions estatals a la Costa Brava ha estat baix. Problemes com les comunicacions telefòniques i el forniment d'aigua, qüestions que semblen millorar lentament com ara els transports no han estat enfocades com hauria estat mitjanament desitjable.» Entre parèntesis, jo afegiria que continua endarrerida en 2007. El març de 1965, hom havia dut el ministre espanyol de turisme Fraga Iribarne a Núria i la Molina, on visità amb tot detall Tossa d'Alp, segons la premsa de l'època, «la única estación de telecabina existente en España», i es veu que confessà sense embuts haver-ne quedat «vivamente impresionado».

Hostals com bolets

Els hotels pròpiament dits i sobretot els grans hotels, els anomenats *internacionals* i *de luxe*, es podien comptar amb els dits, i solament n'hi havia a Barcelona, València i alguna altra capital. Després de 1950, l'hostaleria va anar prenent un altre caire. A la ciutat de Girona,

en 1954, hi havia, sense comptar les fondes i petites cases de menjar i dormir, quatre hotels classificats oficialment; en canvi, a la resta de poblacions de la demarcació que encapçala n'hi havia noranta. Això dona notícia de la mena d'enrenou que anava fent el nou tipus de turisme.

La ciutat de Lleida en tenia set, i Tarragona sis. Barcelona, seixanta-tres.

En el conjunt territorial de Barcelona, Lleida i Tarragona —deixant les tres capitals— hi havia noranta-tres establiments hotelers, solament tres més dels que tenia ella sola la demarcació gironina. Érem a l'etapa primerenca, quan encara els turistes no es ficaven país endins. Es quedaven pel nord-est, litoral empordanès, selvatà i tros del Maresme, o arribaven a Barcelona, alguns per a agafar el vaixell de les Illes. El mateix any, a les Balears tenim un centenar d'hoteles. Les línies aèries començaven a funcionar de valent, i moltes persones tocaven directament les Illes, dutes per eficaces companyies internacionals. Les dades evidencien el paper precoç que el nord-est i Mallorca tingueren en la recepció turística de postguerra.

Un dels casos dignes d'esment és el poble de Lloret de Mar. Bo, no és que hagués estat població d'un sol hostel. Tots sabem que és indret il·lustre i antic en matèria d'estiueig i turisme. L'any 1950, en tenia més, és clar. Tenia nou hotels. I sabeu quants n'arribà comptar en 1964? Doncs, dos centenars; sí, dos-cents hotels!

«Neixen com bolets», record que un conegut lloretenc, Fàbregues Barri, em digué en una ocasió. Naturalment, en un país on els hotels neixen com els bolets hi han d'haver passat o hi passen coses grosses. Tot va anar una mica com Déu va voler. Molts es pensaven que fer d'hoteler és una feina qualsevol. Més remarcable encara; molts que entraven a l'ofici comptaven que tindrien una feina que no és cap feina. Una manera de guanyar-se la vida amb l'esquena dreta. Anys de suar la cansalada anant a bosc, cavant i fangant, fent paret, anat a mar, ferrant animals, collint olives o fent moure la premsa i rodar el trull havien fet creure que no és pas treball allò que no fan la força i les mans. Anant al gra, la realitat és que molts homes i dones dedicats al negoci turístic van fer proeses.

En pocs anys, la capacitat hotelera guanyà totes les curses. Més de la meitat de l'oferta hotelera de l'Estat espanyol es concentrà en el triangle Empordà - les Illes - Alacant. Un altre triangle més reduït, Empordà - les Illes - Barcelona, representa gairebé la meitat del total esmentat. Com a dada singular, solament les demarcacions de Girona i les Balears assoliren una capacitat superior o equivalent a la d'estats de «tradició turística», posem per cas, Turquia i Portugal plegats. Un fet a destacar és la diferència entre capacitat hotelera —que enregistren les estadístiques— i capacitat d'allotjament total. Les estadístiques ignoren les nombroses cambres particulars que hom llogava als turistes. Hauríem d'afegir-hi les residències, col·legis i convents que albergaven gent durant l'estiu, i les mil maneres que hom trobava de fincar-se onsevuella.

Malgrat aquesta diferència, el coeficient de densitat turística dels Països Catalans es manté elevadíssim. Els entesos defineixen aquest coeficient segons la quantitat de «llits d'ho-

tel per mil habitants». Ací no hi compten càmpings ni apartaments. Ja en 1964 el coeficient català excedia els d'Àustria i Suïssa, i deixava bon tros enrere els de França, Alemanya, Itàlia, Gran Bretanya, Estats Units, Canadà, etc. Per donar xifres concretes, el coeficient austríac era de 46; el de Suïssa, 41; el francès, 23; el d'Itàlia, 18; etc.

El nostre coeficient ha de fer meditar qualsevol. Si afegíem a les places hoteleres la resta de places —sense comptar les que ignoren les estadístiques— el coeficient donaria un número esparverador: unes seixanta places per mil habitants.

Entre les divises i la contaminació estrangera

L'any 1950, que és una data prou significativa, les classes associades al poder van advertir en el turisme una aportació com qui diu definitiva per a llur afermament, després d'anys d'isolament internacional. El mateix turisme afaiçonà tanmateix una altra gent amb idees diferents sobre l'Estat i la manera de conduir un país. L'any 1950, aquest comunicant, tot i que encara un xiquet, recorda perfectament que una actitud molt general i sorollosa entre els anomenats *addictes al règim* consistia a contrapesar els avantatges econòmics, millor financers, del tot just petit fenomen als inconvenients d'ordre mental i moral que implicava: introducció d'idees massa europees, relaxació dels bons costums i del sentiment nacional espanyol, aprenentatge de la crítica pública, benvolença envers la irreligiositat. En les trones de les esglésies se solia resumir així: «El dimoni campa lliurement per les nostres platges.» Encara eren en embrió les fornades de joves vicaris renovadors. Intentant pal·liar la manca de color dels inconvenients davant dels avantatges, l'establiment accentuà els mecanismes de manteniment de la moral i la dignitat ciutadanes. Per exemple, els estrangers va poder veure, atònits, la Guàrdia Civil espanyola recorrent la platja a la pesca d'estrangeres en biquini.

Va caldre arribar a 1965 perquè un bisbe, monsenyor Juvany, de Girona, contradigués les ofensives de moral desfermades a principis de cada temporada: «Quina postura cal prendre com a cristians respecte al turisme? En primer lloc ésser realistes. Fer descoberta dels actors positius, dels avantatges que ens proporciona, que van des d'un desenvolupament econòmic important fins a l'intercanvi de maneres de pensar, de fer, de cultures, que són enriquiment dels nostres coneixements de l'home i del món...»

La veritat és que estrangers i gent del país van lligar caps aviat. Aquells turistes eren gent planera. Es podien comptar amb els dits de la mà els que tenien una base històrica o artística suficient per a poder apreciar allò que els agents turístics els ensenyaven. En això eren com els d'aquí, excepte que a l'indígena ningú no li ensenyava res. I tretes les diferències polítiques i la capacitat adquisitiva, prou sabudes per endavant, poca cosa més els distancïava. El turista de masses, com diu Robert Graves, és empès a les sales d'exposició sempre

en ramat, com gentada de partit de futbol; els guies usen altaveus, i no fan sinó esquivar l'individu culte, el turista individual.

Per ací entrariem en un altre capítol, com seria rompre els límits del turisme massiu de temporada i comptar de mode prioritari amb un «turista de qualitat», un turisme de tot l'any i de bona carter. Durant anys fou el desideràtum proclamat tothora. I avui es pot dir que en aquest terreny es trepitja ferm. Dimarts 27 del mes passat Catalunya Ràdio, comentant les dades turístiques del 2006, ho confirmava respecte al Principat. El locutor era Joan Barril —podia haver estat un altre— i no afegí cap altra dada referida a la realitat turística de l'àmbit propi de l'emissora, fent perfecte abstracció, com deu estar manat, de la potència turística catalana; es limità a donar xifres dels estats francès, espanyol, etc. Bo, només voltant un xic a qualsevol època de l'any per Girona o Barcelona, posem per cas, es veu a l'acte que el turisme receptiu és altra cosa més que purament temporer i massiu.

Els beneficis del turisme

Clua Viladric, fill d'hotelers i hotelier ell mateix, alcalde de Lloret de Mar entre 1964 i 1976, solia explicar: «El turisme ha esdevingut l'únic mitjà de vida i proporciona un benestar general a la vila. Però falten disposicions estatals amb agilitat que s'adaptin a un fenomen com és el turisme, puix que l'Estat és el beneficiari directe de tots els impostos que graven la riquesa que produeix, i creiem que hauríem de rebre'n una proporció adequada per tal d'atendre les necessitats que l'afluència turística ocasiona i que ens preocupa satisfer.»

Vet aquí plantejada un cop més la qüestió de la dependència pressupostària de les nostres terres. Sense autonomia fiscal, mal es pot parlar de gestió autòctona de plans turístics ni de qualsevol altra mena.

En vigílies del decenni desenrotllista de 1960-1970, el turisme ja constituïa una partida positiva cabdal de la balança comercial espanyola. En l'espai català, molts esperaven que el turisme ajudés a sortir de la migradesa moral i econòmica. Esperaven que els beneficis del turisme permetessin l'endegament d'obres públiques necessàries com el pa de cada dia. Observadors i agents de la vida econòmica confiaven que la dinàmica del nou fenomen impulsaria la construcció de l'autopista Alacant-Perpinyà i l'adopció de l'ample ferroviari europeu, imprescindible si volíem sortir de la via morta on persones i mercaderies malvivíem. Un corrent discursiu considerà la possibilitat que el turisme sanegés la indústria autòctona alatrencada i frenada per entrebancs heretats i entrebancs creats de nova planta.

El que no pogué eludir l'Administració pública davant del creixement turístic progressiu és anar posant pedaços en les infraestructures. Tanmateix, en defugí tothora l'acció decidida damunt els errors i vicis. Un dels més grossos, l'ample de via. Les mil veus que en feien i en fan reclamació continuen clamant en el desert. El tren espanyol no pot anar més amunt

de Cervera i el tren francès més avall de Portbou, i així els viatgers que vénen del nord han de canviar de tren a Portbou i els que vénen del sud, a Cervera. Als *enarques* que es vanten d'haver esborrat les fronteres els hauria de caure la cara de vergonya.

Una altra cosa que propiciaren els beneficis del turisme és una millora dels camins transversals del Pirineu. No és que se n'obris cap de nou, ni que remotament es tornés a parlar de ferrocarrils de muntanya. Ben al contrari, Madrid àdhuc maldava per escurçar-hi vies. Petits corredors entre Occitània i les terres catalanes, camins dolents, antics com la nostra història i fets perdre i trets del mapa per la frontera francoespanyola. La indústria, que va créixer a l'empara dels aranzels, per la part que li tocava féu ben poc per a recuperar-los; els deixà ofegar. El turisme podia fer-los ressuscitar, independitzant-los una mica del corredor principal Alacant-Perpinyà. Únicament, com diem, empenyé a fer-los més transitables.

I quan a la darrerria del segle XX la defecció proteccionista va permetre a les mercaderies autòctones de fer forat a l'exterior, no hi ha hagut mitjans idonis ni suficients per a transportar-les. És cert que en 1965 es posà en funcionament el tren Ter directe Cervera-Alacant. No n'hi havia prou. Després va venir l'autopista Perpinyà-Alacant, una vella recomanació del Banc Mundial. Tampoc no n'hi hagué prou. I en aquestes estem. Avui Madrid retarda l'estesa d'un TGV Alacant-Perpinyà tant com pot, o tant com imposen les preferències de la seva xarxa radial, valga'm Déu, una xarxa interminable i d'un preu faraònic. A manca d'un tren de fesomia europea que pugui anar de la fàbrica o l'horta al mercat, és a dir, un tren de debò, els grans camions omplen l'asfalt. Les noves tecnologies, és clar, no alliberen de tragar fardells amunt i avall. El viatger en rep directament els efectes. I no parlem de ports i aeroports dotats de qualsevol cosa que no sigui autonomia.

El sostre turístic

Durant els anys d'arrelament del turisme de masses es congria una expressió destinada a fer córrer molta tinta: *el sostre turístic*. Arribar-hi volia dir veure acabar una etapa de vaques grasses; la pèrdua del ritme progressiu de visites. També podia arribar una aparença de sostre, tal volta un breu estancament. I en tal cas, ja vindria una revifalla... Però, ben mirat, la revifalla tampoc no duraria sempre. Algun guru afirmava que, simplement, després del ritme progressiu vindria la regressió. «La tan temuda regressió», en va dir l'economista Jané Solà.

Però no alcéssim el crit al cel ni ens piquéssim amb una pedra les dents.

L'experiència ha mostrat que és possible entendre el sostre turístic com la normalització d'un sector que ha adquirit fesomia visible, inconfusible, en la societat i, per tant, en l'economia. Tot i les carències en infraestructures i en política autòctona, no hem tocat el sostre temut o, si es prefereix, no ens ha colpit encara aquesta espasa de Dàmocles.

El 31 de gener de 2007, Fitur, de Madrid, deia que el turisme és el nostre motor, vaja, «nuestro motor». I no sembla que faci senyals d'aturar-se. Passem l'ús del possessiu per alt. Ja hi estem acostumats, que no vol pas dir conformes. Els enarques del minotaure, com denuncia Raimon, ens neguen la història, tot dient que la nostra és la d'ells.

Exilis i migracions contemporànies (segle XX)

Enric Pujol*

1. Consideració preliminar

L'estudi del contingent humà, de la gent, constitueix la base mateixa de les ciències socials i de la història tal com les concebem modernament. Malgrat que aquesta afirmació difícilment seria negada per qualsevol historiador, per qualsevol estudiós de la societat o, senzillament, per qualsevol persona mínimament informada, a l'hora de la veritat, no sempre som prou conseqüents amb aquesta idea. Així, determinats aspectes fonamen-

* Enric Pujol i Casademont és doctor en història per la Universitat Autònoma de Barcelona, ha publicat *El descàndit de la història* (1993), *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània* (1995, Premi Prat de la Riba de l'IEC 1998), també ha publicat en tres volums els *Dietaris de l'exili i del retorn de Ferran Soldevila* (1995- 2007). És autor d'*Història i reconstrucció nacional: La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila, 1894-1971* (2003), coautor de *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (1996) i d'*Història de l'Institut d'Estudis Catalans* (2002-2007), codirector del *Diccionari d'historiografia catalana* (2003), editor de *Lexili català del 1936-1939, un balanç* (2003) i *Lexili català del 1936-1939. Noves aportacions* (2006). Ha planificat amb Jaume Santaló el Museu de l'Exili de la Jonquera. Ha estat director de la Casa de Catalunya a Perpinyà i coordinador de l'Àrea d'Història i Pensament Contemporani de la Generalitat de Catalunya.

tals d'aquesta mena d'estudis, sobretot els que fan referència als moviments de població, a les migracions, sovint són menystinguts per no dir pràcticament negligits. Naturalment, això passa més amb un cert tipus de migracions que no amb d'altres.

Els exilis, migracions motivades per persecucions de caràcter polític, ètnic o religiós, encara no han suscitat l'atenció que mereixen per part dels estudiosos. Necessiten ser objecte d'una vindicació metodològica i historiogràfica. Constitueixen una constant històrica que tenim registrada des dels temps antics, fins al punt que sovint s'ha vist l'exili com una circumstància inherent a la condició humana. Fou, però, al segle XX quan el fenomen va prendre una dimensió insòlita a causa de les grans convulsions polítiques de l'època (dues guerres mundials, revolucions gegantines com la soviètica o la xinesa, processos de descolonització i emergència de nous estats, etc.). No és agosarat afirmar que la condició d'exiliat i la vivència de l'exili han estat, com mai, unes circumstàncies fonamentals a l'hora de caracteritzar la nostra contemporaneïtat. És per això que arriba a gairebé sorprendre la poca atenció concedida al fenomen en la immensa majoria de visions sintètiques del segle passat, de caràcter universal, realitzades fins ara. S'imposa, doncs, un canvi d'orientació radical. Els Països Catalans no han pas estat una excepció en aquesta tendència general. Al segle XX van proliferar els exilis i va tenir lloc un èxode massiu, provocat per la Guerra Civil del 1936-1939, sense precedents en tota la nostra història. Quantitativament i qualitativament mai no s'havia vist res de semblant abans. Circumstàncies polítiques expliquen la poca atenció que se li ha dedicat fins a dates força recents. Afortunadament, les coses han començat a canviar.

Així com passa amb l'exili, una altra manifestació migratòria molt important, l'emigració catalana, no ha tingut el ressò social que mereixeria per la seva transcendència històrica, molt rellevant encara al segle XX. Segurament en aquesta relativa marginació hi ha contribuït la importància donada a la immigració rebuda; fenomen, aquest darrer, que sí que ha merescut molts estudis i una atenció social massiva, sobretot pel que fa a la immigració espanyola dels anys seixanta i setanta, i pel que fa a la nova immigració de finals de segle, de procedència diversa, encara que majoritàriament originària de l'anomenat *tercer món*. Un clar exemple d'aquesta situació de desequilibri en l'estudi i en la divulgació social d'un i altre fenomen ens el dona, per exemple, el fet que a hores d'ara existeix, al Principat de Catalunya, el projecte de construir un museu de la immigració i no es preveu fer cap centre museístic que expliqui l'emigració. Certament és una situació anòmala, puix que emigració i immigració són les dues cares d'una mateixa moneda i ens cal conèixer-les molt bé totes dues per poder tenir una visió global del fet migratori.

2. Els exilis de caràcter polític

L'exili constitueix, com ja s'ha dit, una constant de la història de Catalunya. Cenyint-nos només als períodes moderns i contemporanis, ja hi trobem grans exilis que han arribat a formar part de la memòria col·lectiva, pel fet d'anar lligats a esdeveniments molt significatius del nostre passat. És el cas, per exemple, de l'exili del 1652, subsegüent al final de la Revolució Catalana del 1640, que tot just ara ha començat a ser estudiat d'una manera específica. O bé el provocat pel final de la Guerra de Successió, el 1714, que compta ja amb algunes monografies, com la d'Agustí Alcoberro, que ha xifrat en prop de trenta mil les persones que van haver d'emprendre aleshores un exili que afectà, com a indrets d'acollida, Viena, Sicília, Nàpols, Sardenya, Milà, Flandes o Hongria (on els refugiats catalans crearen una nova Barcelona).¹ No cal ni dir que al segle XIX abundaren els exilis. No en va tota la centúria fou una mena de guerra civil permanent i, segons la situació política de cada període, republicans, liberals, monàrquics absolutistes, carlins i, cap a les dècades finals, també anarquistes van haver d'exiliar-se. Grans figures del moment van haver d'expatriar-se, posem per cas l'historiador i escriptor Víctor Balaguer, el polític republicà Abdó Terrades o el cap carlí Ramon Cabrera, per citar només tres referents d'opcions polítiques ben diferents.

A les portes del segle XX, els exilis es començaren a multiplicar com a conseqüència de les guerres colonials. Un cop d'ull als fulls de lleva d'aquells moments ens permet constatar com la deserció no era pas cap fet excepcional, com a mínim en aquelles comarques en les quals podien existir línies de fugida. Les guerres de Cuba i Filipines, primer, i la del Marroc, després, proveïren una xifra no pas negligible de desertors que s'exiliaren. I aquesta darrera, la guerra del Marroc, provocà també alguna revolta de consideració com fou la Setmana Tràgica de 1909, que, a son torn, ocasionà més exilis. Així, en l'expatriació del qui fou primer secretari de l'Institut d'Estudis Catalans, Josep Pijoan, que marxà al Canadà el 1913, al costat de motivacions sentimentals i de malestar per la nova reestructuració de l'Institut, que ara són molt conegudes, cal també considerar una motivació de caràcter polític rarament assenyalada: el desànim provocat per la Setmana Tràgica, molt evident en la seva correspondència amb el poeta Joan Maragall i manifestat de manera explícita, molts anys després, en una entrevista a Josep Pla.² «Vaig marxar, inicialment, perquè la venia venir», hi deia Pijoan en l'esmentada entrevista.³ Quan l'escriptor empor-danès l'interrogà sobre què era allò que veia venir, Pijoan precisà: «La revolució. La idea

1. *L'exili austriacista 1713-1747*, Barcelona, Fundació Noguera, 2003.

2. Vegeu el capítol «Els membres fundadors», a Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, IEC, i Catarroja, Afers, 2002, p. 28-30.

3. Josep PLA, «Josep Pijoan», a *Homenots (quarta sèrie)*, Barcelona, Selecta, 1959, p. 34.

que en un cantó hi ha els bons i en l'altre els dolents no ha estat mai sant de la meua devoció.»⁴

Així mateix, les lluites obreres del primer terç del segle i la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930) provocaren una gran tongada d'exiliats, encara no quantificada amb precisió, per bé que afectà sobretot el que ara en diem els *quadres* polítics i intel·lectuals d'arreu dels Països Catalans, com testimonien nombrosos llibres apareguts sobretot durant els anys trenta quan encara era molt viu el record d'aquella dictadura, com ara el de Francesc Madrid, *Els exiliats de la dictadura: Reportatges i testimonis*.⁵ Alguns dirigents forjaren bona part del seu prestigi precisament durant aquell exili. És el cas de Joan Comorera, Bonaventura Durruti, Joaquim Maurin, Jaume Miravittles (de qui acabem de commemorar el centenari) i, sobretot, Francesc Macià, que, arran de l'impacte internacional que tingué l'intent revolucionari de Prats de Molló, esdevingué una veritable figura mítica.⁶ També prestigiosos intel·lectuals del moment s'expatriaren i emprengueren una remarcable activitat antidictatorial, com Ventura Gassol, Lluís Nicolau d'Olwer (vinculat d'ençà del 1917 a l'IEC) o Vicent Blasco i Ibáñez.

Ara bé, cap dels exilis de les primeres dècades del xx ni cap dels anteriorment citats no és comparable, per la seva magnitud, al que es desencadenà al final de la Guerra Civil del 1936-1939, que podem qualificar de veritable èxode. No dubtà a qualificar-lo així el geògraf Marc Aureli Vila (ell mateix exiliat) en el seu llibre *Aportació a la terminologia geogràfica catalana*, que l'utilitza d'exemple per a la veu que dedica al concepte *èxode*.⁷ Diu Marc Aureli Vila: «El resultat a Catalunya en l'aspecte de la població, després de la guerra del 1936-1939, fou d'un gran èxode.»

3. El gran exili del 1939

La Guerra Civil del 1936-1939 motivà dues grans tongades d'exilis.⁸ En un primer moment, el 1936, un gran nombre de gent va haver de marxar per poder fugir de les repre-

4. Aquesta resposta només apareix en l'edició de 1959, ja que en la reedició ampliada del retrat de Pijoan, inclòs a *Tres biografies: Maragall, Pijoan, Pijoan* (vol. x, de l'*Obra completa*, Barcelona, Destino, 1968), no hi és; segurament desaparegué per voluntat expressa del mateix Pijoan, que va tenir un paper director (com reconeix Pla) en la redacció del text.

5. Barcelona, Antonio López, 1930.

6. *La Catalunya rebel: El procés a Francesc Macià i als protagonistes de Prats de Molló*, a cura d'Agustí Colomines, Barcelona, Símbol, 2003.

7. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 1998.

8. Dos llibres recents fan un balanç actualitzat sobre la qüestió, ambdós publicats pel Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona i dirigits per Enric Pujol: *L'exili català del 1936-1939: Un balanç*, 2003, i *L'exili català del 1936-1939: Noves aportacions*, 2006.

sàlies que es desfermaren amb l'inici del conflicte bèl·lic i del procés revolucionari que el seguí. Foren sobretot gent de dreta (molts dels quals eren afiliats a la Lliga) i religiosos.⁹ Tanmateix, el grup de gent que va haver de partir aleshores (entre trenta mil i quaranta mil persones segons les estimacions) era molt més complex políticament que això. Hi trobem noms que no quadren amb l'etiqueta de gent de dretes que, a curt termini, van acabar donant suport al franquisme (per més que els qui feren això foren una gran majoria). Alguns d'aquests noms ens serveixen per veure la complexitat política d'aquesta colla. Així, s'hi podrien incloure personalitats com Rafael Patxot (el mecenes empordanès que fugí del procés revolucionari engegat el 1936, però que des del seu exili suís mantingué sempre un anti-franquisme molt bel·ligerant), el cardenal Francesc Vidal i Barraquer (que rebutjà adherir-se a la causa franquista i que morí a l'exili), el canonge Carles Cardó (autor de la *Histoire spirituelle des Espagnes*, publicada a l'exili el 1946 i molt crítica amb la jerarquia eclesiàstica espanyola) o Josep Puig i Cadafalch (un dels pocs dirigents de la Lliga que no signà el manifest de suport a Franco). També caldria incloure-hi, fins i tot, gent obertament republicana i esquerrana com Ventura Gassol (poeta i conseller de Cultura de la Generalitat) o Josep M. Espanya (conseller de Governació de la Generalitat), que van haver de fugir dels incontrollats a causa de la seva implicació en el salvament de vides dels perseguïts.

Ara bé, aquest primer exili no és en absolut equiparable a la magnitud del segon, de l'exili republicà del 1939. Repetim-ho, es tracta d'un exili sense precedents en la nostra història contemporània. Segurament ens caldria remuntar-nos a les grans expulsions dels moriscs o dels jueus de segles molt anteriors per trobar un èxode equivalent. Parlem de centenars de milers de persones que en quedaren afectades en un primer moment. De les prop de cinc-cents mil persones que travessaren la ratlla fronterera amb la República francesa es calcula que els catalans, valencians i mallorquins arribaven als dos-cents mil. Certament al llarg del mateix 1939 va haver-hi molts retorns i a finals d'any la xifra total d'exiliats era lleugerament superior als dos-cents mil, dels quals més de setanta mil eren catalans. Malgrat aquesta forta davallada parlem d'unes xifres desorbitades, insòlites.¹⁰ A aquesta valoració quantitativa cal afegir-hi una valoració qualitativa: foren els representants polítics de tot un poble els que s'expatriaren i els acompanyà la flor i nata de la intel·lectualitat catalana del moment. No caldria ni dir noms, puix que són a la ment de tots els d'aquells que s'han convertit en grans referents de la nostra memòria col·lectiva: Fabra, Companys, Irla, Tarradelles, Rodoreda, Riba, Soldevila, Bartra, Pi-Sunyer, Bosch i Gimpera, etc., i centenars de personalitats de pri-

9. Pel que fa als membres de la Lliga i la gent de dretes, vegeu Rubèn DOLL, *Els catalans de Gènova: història de l'exode i adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

10. Vegeu les dades a Jordi GAITX, «Orígens socials i polítics de l'exili català de 1939», a Enric PUJOL (coord.), *L'exili català del 1936-1939: Noves aportacions*, p. 21- 39.

meríssim ordre. No en va havia estat en l'etapa republicana que la Generalitat encetà un procés de recuperació de les institucions polítiques autòctones que hauria d'haver afectat el conjunt dels territoris catalans de l'Estat espanyol i que amb el resultat de la guerra quedà tallat. També quedà tallat el procés de represa cultural i lingüística (amb la corresponent institucionalització) que, amb renovada vigoria ja des de principis de segle, havia afectat tot l'espai comunicacional català, enllà de divisions estatals i provincials. El resultat de la guerra, amb la instauració del règim dictatorial del general Franco, políticament, comportà l'absoluta desaparició, en el mateix territori català, de tota mena de poder polític autòcton, que no va poder ser restituït fins a la mort del dictador, gairebé quaranta anys després. En l'aspecte cultural i lingüístic, les conseqüències foren també nefastes. En un primer moment, el règim franquista inicià un autèntic genocidi cultural que no reeixí per la resistència popular que trobà. Durant tot el període dictatorial, la cultura i la llengua catalana foren sotmeses a tota mena de restriccions i mai no tingueren cap mena de reconeixement públic ni d'empara legal. En aquest context repressiu, l'exili es mantingué com un espai (extraterritorial) de supervivència política, cultural i lingüística. La Generalitat exiliada va aconseguir mantenir-se com a referent polític. I fou a l'exili on la producció editorial catalana en llengua pròpia va florir, sobretot als primers decennis, quan la mera publicació en català en els mateixos territoris catalans o era prohibida o era sotmesa a unes restriccions que n'impedièn tot desenvolupament normalitzador.

Quan parlem de l'exili, doncs, no parlem només de l'etapa final de la Guerra Civil del 1936-1939, sinó d'un període que s'inicià aleshores, però que durà gairebé quaranta anys i que, a hores d'ara, encara coneixem poc. L'estudi sistemàtic de tota aquesta etapa acaba de començar. Calen molts estudis i una institucionalització que pugui organitzar aquesta recerca per tal de poder recuperar l'immens llegat deixat per aquesta experiència històrica col·lectiva.¹¹ Així, podrem saber amb més precisió quina fou la xifra real i les característiques socioeconòmiques dels exiliats, quina fou l'aportació de tot ordre (política, cultural, empresarial, comercial, etc.) que l'allau d'expatriats féu als països d'acollida, quina fou la relació exili-interior en tot el procés de lluita antifranquista (i la persistència d'exilis polítics després del restabliment democràtic), quina fou la cronologia dels retorns i de les noves sortides que al llarg de la dictadura es produïren (especialment intensos a partir dels anys seixanta, quan les organitzacions antifranquistes prengueren força), en quina proporció influí el prestigiós exili intel·lectual en el desenvolupament general de la cultura catalana i tants altres aspectes que ara mateix a penes intuïm.

11. És en aquesta perspectiva que s'insereix el projecte de Museu de l'Exili de la Jonquera. Sobre aquest projecte museístic, vegeu «El Museu de l'exili de La Jonquera», a *Mnemòsine: Revista Catalana de Museologia* (Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Museu d'Història de Catalunya), núm. 1 (2004).

4. Els territoris catalans, indret de refugi

El territoris catalans han estat també, al llarg dels temps i de manera especial al segle XX, receptors d'altres exilis. Un cas especial el constitueix la Catalunya del Nord, indret de refugi privilegiat per als mateixos catalans d'aquest altre costat de la ratlla al llarg dels temps. Així, ha acollit (només pel que fa al segle XX) des de desertors de les guerres colonials, al principi de la centúria, fins a refugiats polítics al final, amb una democràcia ja restablerta després de l'etapa franquista. Fou, però, durant l'exili del 1939 que aquest territori jugà un paper cabdal. Fins ara la tendència dominant per part dels historiadors i dels analistes socials ha estat la d'estudiar el fenomen des de la perspectiva dels catalans que marxaren, però no de veure'l des de la perspectiva dels nord-catalans que van rebre aquella allau humana.¹² Un èxode que tingué unes repercussions importantíssimes per a la zona i que anaren molt més enllà dels anys inicials (quan s'hi van instal·lar la majoria dels camps de concentració on foren reclosos els refugiats). Així, les conseqüències demogràfiques foren molt importants i encara avui són clarament perceptibles. La població actual que és originària de la reculada republicana constitueix una xifra ben significativa, per més que encara no és coneguda amb precisió, cosa que explica la persistència del record d'aquell esdeveniment que encara avui és rememorat amb un apassionament sorprenent.

El conjunt de territoris catalans adscrits a l'Estat espanyol serviren de terra d'acollida de molta gent, donada la neutralitat oficial de l'Estat, durant la Primera i la Segona Guerra Mundial. I ho foren fins i tot durant la mateixa Guerra Civil del 1936-1939. Així, al llarg del conflicte, però sobretot al final, la Generalitat republicana acollí prop de sis-centes mil persones que fugiren de les zones ocupades pels franquistes (mallorquins, bascos, aragonesos...), segons ha pogut establir l'historiador Joan Serrallonga.¹³ Un altre professor, Francesc Bonamusa, ha remarcat que si comparem el volum de població refugiada i desplaçada que el Principat de Catalunya acollia aleshores (a principis del 1939), amb el de deu països que a principis de l'any 2000 ocupen els primers llocs mundials en nombre de refugiats, resulta que en xifres absolutes només el superen l'Afganistan (amb 758.600) i Sri Lanka (706.500); i va per davant de l'Azerbaitjan (572.500), Colòmbia (525.000), Bòsnia i Herzegovina (518.300), Federació de Rússia (490.700), Eritrea (366.800) o Sierra Leone (300.000).¹⁴

Al llarg de la Segona Guerra Mundial, els territoris catalans del Nord (Andorra inclosa), foren clau per a les cadenes de fugues dels soldats i dels aviadors aliats (on destacà, per exem-

12. Vegeu l'article d'Eric FORCADA, «L'arribada del 39 o la retirada vista i viscuda des de Catalunya del Nord», a Enric PUJOL (coord.), *L'exili català del 1936-1939: Noves aportacions*, p. 41-51.

13. Joan SERRALLONGA, *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936-1939*, Barcelona, Base, 2004.

14. «Pròleg. Dels Balcans... als Balcans», a Joan SERRALLONGA, *Refugiats...*, p. 10.

ple, l'actuació que des d'Andorra va menar Francesc Viadiu) i també per a les xarxes, com la de Varian Fry (el Comitè de Rescat d'Emergència),¹⁵ que permeteren l'evacuació del jueus i altres perseguits en una Europa en guerra. No tots els fugitius d'aquell conflicte, però, arribaren a bon port. Alguns trobaren la mort en plena fugida i encara avui reposen en terra catalana, com és el cas del pensador Walter Benjamin, enterrat a Portbou. No tenim tantes dades dels que, pertanyent a l'altre bàndol del conflicte mundial (alemanys, italians i els seus aliats), trobaren refugi als Països Catalans, encara que se'n coneguin alguns casos.¹⁶

Més recentment, a la dècada dels setanta, quan començà el procés de descomposició del règim franquista i s'instauraren diferents règims dictatorials al centre i al sud d'Amèrica, com els de Xile (1973), Uruguai (1975) i Argentina (1976), una quantitat molt significativa d'exiliats polítics d'aquests països i d'altres de l'àrea llatinoamericana afectats per una situació de violència política (com Colòmbia o Perú) o per dictadures anteriors (com la de Brasil, d'ençà del 1964), s'instal·laren en els territoris catalans. Entre aquest grup d'exiliats hi va haver personalitats culturals de gran relleu (sobretot escriptors com Gabriel García Márquez o Mario Vargas Llosa, però també cineastes com Glauber Rocha), que convertiren Barcelona en una capital cultural «llatinoamericana» de referència, impulsora de l'anomenat *boom literari llatinoamericà* i de propostes filmiques agosarades inscrites en el cinema polític militant del moment.

I finalment, per cloure aquest apartat, caldria considerar també tot un seguit d'exilis que afectaren una part de territori relativament reduïda, com fou el cas d'Alacant, que a principis dels anys seixanta acollí, com a conseqüència del procés de descolonització d'Algèria, un nombrós contingent de *pièds-noirs*, xifrat en unes vint-i-vuit mil persones, que féu créixer la població en un 20 %. Molts d'aquests nousvinguts ja eren originaris del País Valencià, per la qual cosa podem considerar aquest fenomen (com a mínim en part) com una mena d'emigració d'anada i tornada.

5. L'emigració catalana a d'altres països

L'emigració catalana fou encara, al llarg del segle XX, un fenomen generalitzat arreu dels Països Catalans i tingué una importància ben notable. Certament, el gran segle de les migracions catalanes havia estat el XIX; sobretot les transatlàntiques, estimulades per la revolució

15. Eva VÁZQUEZ, «De Marsella a Portbou: el Comitè de Rescat d'Emergència i l'exode dels elegits», *Revista de Girona*, núm. 206 (maig-juny 2001), p. 40-48.

16. Josep Calvet explica el cas d'uns cinc-cents guàrdies fronterers alemanys que fugiren per la Vall d'Aran. Vegeu el seu article «El Camí de la llibertat. Un projecte cultural transfronterer», *IBIX. Annals 2004-2005* (Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès) (2006), p. 55-64.

dels transports. Però cal tenir present que aquestes migracions (sobretot a l'Argentina i Cuba) tingueren la seva etapa més intensa en el període 1880-1920 i per tant s'estengueren fins als dos primers decennis del xx. També en els primers decennis del segle Europa, i sobretot la República francesa, es mantingué com a focus receptor de gent procedent d'arreu de l'àmbit català. Naturalment, la Catalunya del Nord, fou segurament el territori que proporcionalment aportà un major nombre de gent en aquesta direcció envers Occitània i la França pròpiament dita, encara que també inicialment tingué prou importància per a aquest territori nord-català l'emigració cap a l'Amèrica del Sud i cap a Algèria. Precisament aquesta orientació nord-africana no fou pas exclusiva del rossellonesos (com tampoc no ho era l'orientació envers França i Occitània), sinó que també la seguiren illencs (sobretot menorquins) i catalans del Principat i del País Valencià (especialment alacantins), fins al punt que a Algèria durant bona part del segle existiren colònies de parla catalana, com encara recollí Ferran Soldevila en el seu llibre *Què cal saber de Catalunya?*¹⁷

Als anys quaranta i cinquanta l'emigració catalana fou molt important encara i afectà tot el conjunt nacional, estimulada per la duresa de les condicions de vida provocades pel primer franquisme. Conec el cas d'uns pastissers de Figueres que a la dècada dels anys quaranta decidiren emigrar a Amèrica desesperats per l'escassetat de sucre que hi havia. I aquests no eren pas un cas excepcional. En aquelles dates, la meua mare, que ho va viure, m'explicà que no van quedar homes joves a la ciutat. I no és agosarat pensar que aquest corrent migratori afectà moltes comarques d'arreu de l'àmbit català, sotmeses a uns mateixos condicionants històrics. Hi hagué, doncs, una emigració molt notable en diferents direccions, que afectà diferents països, però que segurament beneficià també les grans aglomeracions com la mateixa Barcelona.

Als anys seixanta es produí, certament, un punt d'inflexió i alguns indrets significatius dels Països Catalans passaren de ser centres emissors d'emigració a centres receptors d'immigració de fora dels territoris catalans. El Principat fou el territori on aquest fenomen es féu més evident gràcies al pol d'atracció de Barcelona, quan encara el País Valencià, posem per cas, generava una considerable emigració, significativament cap a França i la República Federal Alemanya. Però fins i tot si només considerem el Principat veurem que el flux de l'emigració cap a d'altres països, àdhuc molt llunyans, no s'aturà, com evidencia l'important corrent migratori que, en aquella mateixa dècada dels seixanta, es produí en direcció a Austràlia, estimulat per les bones condicions ofertes per aquest país.

Tot i l'especificitat que, en aquest escrit, hem concedit a l'exili com a la migració de motivació política per antonomàsia, no podem deixar d'apuntar ara la dimensió política que

17. Barcelona, Club Editor, 1968, p. 41-44. Soldevila aporta el testimoni d'un home originari de Ciutadella que hi emigrà: «¿Si es parlava la nostra llengua a Alger? Déu meu, hi ha ben bé dos-cents pobles, on, per cada habitant que parla francès, n'hi ha deu que parlen la nostra llengua, tan gran és el nombre de mallorquins, menorquins, valencians i catalans que hi habiten» (p. 43).

han tingut i tenen la resta de migracions de caràcter fonamentalment econòmic. En el cas de l'emigració catalana, cal assenyalar que sovint veiem barrejades les motivacions polítiques amb les socioeconòmiques. I que la xarxa d'ajuts i d'institucions (com ara els casals) pensats i nascuts amb l'emigració facilitaren la marxa d'aquells que fugien per raons de caràcter polític. Així, l'exili se sobreposà i es confongué amb una emigració gairebé atàvica. Els desertors de la guerra del Marroc, posem per cas, podien marxar amb força facilitat cap a Amèrica perquè les vies per escapar i per poder mantenir-se ja existien i eren ben consolidades. Una bona part de l'exili del 1936-1939 se sobreposà a l'emigració i això serví per envigorir els casals, fundar-ne de nous i per consolidar i crear noves capçaleres de revistes en català, entre altres iniciatives. Aquesta renovació s'evidencià de manera molt clara a l'Amèrica Central i del Sud (Cuba, República Dominicana, Costa Rica, Mèxic, Veneçuela, Argentina, Xile), però també als Estats Units (Nova York), al nord d'Àfrica (significativament a Algèria) i a Europa, especialment en el cas de França (París, Marsella, Narbona, Tolosa de Llenguadoc), però també en els de Suïssa, Holanda (Amsterdam) i Anglaterra (Londres).¹⁸ Això va permetre, per exemple, que una revista com *Ressorgiment*, fundada a Buenos Aires el 1916, per Hipòlit Nadal Mallol, tingués continuïtat fins al 1972 i es convertís en la capçalera de més durada (ininterrompuda) de les escrites en català (fins i tot si considerem les publicades dins de l'àmbit nacional).

Ja de molt abans de l'etapa iniciada amb l'exili del 1939, però, la defensa de les reivindicacions nacionals catalanes havia estat assumida per la majoria d'entitats sorgides amb l'emigració de finals del XIX i principis del XX, fins al punt que s'havia pogut elaborar una estratègia política per a l'alliberament català, en la qual aquesta emigració havia de tenir un paper fonamental, com passà en el cas d'Irlanda, gran referent de l'independentisme català d'entressegles. Recordem, en aquest sentit, el viatge que emprengué Francesc Macià, amb Ventura Gassol, per terres americanes (durant la dictadura primoriverista) a la recerca de suports polítics i financers per a la seva causa, que tingué fins i tot una concreció política rellevant: l'aprovació, el 1928, a l'Havana, de la Constitució provisional de la República Catalana, redactada per Josep Conangla i Fontanilles.¹⁹

L'emigració catalana, per tant, tingué una extensió molt àmplia, ja que afectà diferents continents, i fou quantitativament i qualitativament molt important tant pel que fa al mateixos territoris catalans com pel que fa a alguns dels països receptors. Un índici de les grans dimensions que tingué ens el dóna el fet que una cançó com *L'emigrant* hagi tingut,

18. F. VILANOVA, «Centre i agrupacions catalans catalans a l'exili 1939-1959» (a partir d'Albert MANENT, *La literatura catalana a l'exili*, Barcelona, Curial, 1989), a *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. X, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 97.

19. El text del projecte es pot trobar a *Textos per la llibertat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2004.

fins a dates molt recents, en la nostra memòria col·lectiva, gairebé la consideració d'un himne nacional. És per això que gairebé sorprèn la poca atenció que, en general, se li dispensa, fins i tot en les mateixes files dels historiadors i dels científics socials (especialment en relació amb la gran atenció —merescuda— envers l'altra cara del fenomen, envers la immigració). No manquen estudis molt seriosos i fins i tot existeixen grups de recerca sobre el tema (com el que Sebastià Serra impulsà a la Universitat de les Illes Balears, d'una producció científica realment admirable)²⁰ i obres de referència molt ambicioses i utilíssimes com el *Diccionari dels catalans d'Amèrica*, dirigit per Albert Manent.²¹ Però es troba a faltar una institucionalització que permeti omplir els grans buits que existeixen (no hi ha un «Diccionari dels catalans a Europa», posem per cas), que obri noves vies de recerca i que popularitzi, al gran públic, els resultats de les investigacions.

6. La immigració als Països Catalans

A diferència del que acabem de dir, els estudis i les consideracions de tot ordre sobre la immigració rebuda en els territoris catalans durant el segle XX tenen una tradició molt consolidada i han rebut l'atenció mediàtica i social que mereixen. Ja al primer terç del segle, a l'etapa republicana, va aparèixer un autor i unes obres de primera magnitud, que s'han convertit en un punt de referència obligat (i polèmic) per a la comunitat científica catalana: es tracta de Josep Antoni Vandellós i dels seus llibres *Catalunya poble decadent* i *La immigració a Catalunya*, tots dos publicats el 1935. Encara no trenta anys després, el 1964, es publicà un altre llibre, *Els altres catalans*, de Francesc Candel, referit a la immigració del moment, que tingué un ressò inusitat i que comportà un «gir copernicà» en la política que calia seguir davant d'aquest fenomen migratori. Un i altre autor, en l'aspecte ideologicopolític, es pot dir que representen el pas de la reticència de caràcter etnicista a l'assumpció de la necessitat de la incorporació social i nacional dels nouvinguts (que cal dir que ha estat, dels anys seixanta ençà, l'opció majoritària tant per part dels científics com per part dels polítics catalans). Un canvi que, val a dir, s'explica també pel diferent context històric d'un i altre autor, i pel volum espectacular que prengué la immigració durant els anys seixanta i setanta. És

20. És aquest grup el que impulsà la col·lecció de llibres «Els Camins de la Quimera. L'Emigració Balear a Ultramar» (sostinguda pel Govern i la Caixa de les Balears), que s'inicià amb el volum de Joan BUADES (el director de la col·lecció), Mariantònia MANRESA, Antoni MARIMON i Margalida A. MAS, *El moviment associatiu balear a l'exterior*, Binissalem, 2001.

21. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Comissió Amèrica i Catalunya 1992, 1992-1993, 4 v. Aquesta mateixa comissió fou la responsable de l'edició d'un seguit de llibres sobre la temàtica catalanoamericana, d'entre els quals destaquen les actes de les diferents edicions de les Jornades d'Estudis Catalanoamericans.

d'estricta justícia remarcar aquí no tan sols el caràcter pioner de l'obra de Vandellós, sinó també la seva vàlua científica, que, segons Antoni Simon, es caracteritzà «pel bon coneixement dels grans corrents teòrics del seu temps, per l'acurada metodologia estadística i per una interpretació compromesa dels dos grans fets demogràfics de la societat catalana de començament de segle: la baixa natalitat i el fort corrent immigratori arribat a Catalunya procedent d'altres territoris de l'Estat espanyol».²² Entremig d'aquests dos autors, Vandellós i Candel, i posteriorment, el desenvolupament dels estudis científics i les consideracions polítiques sobre el fenomen van adquirir un volum immens. Entre les reflexions d'ordre polític destacà la de Jordi Pujol, autor de *La immigració, problema i esperança de Catalunya* (1976), pel seu marcat caràcter representatiu d'assumpció, per part de la majoria de partits democràtics i catalanistes, de les tesis d'incorporació social i nacional dels nouvinguts, ja apuntades anteriorment per Candel i d'altres. La idea que és català tot aquell que viu i treballa a Catalunya i que amb el seu treball ajuda a construir el país es convertí en una màxima compartida i en la base d'un model d'incorporació original, la validesa del qual abasta el conjunt de territoris catalans i va molt més enllà, ja que pot ser el punt de partida d'una proposta molt vàlida per a l'Europa i el món actuals.

El creixement quantitatiu dels estudis i la profunditat d'anàlisi aconseguida en els darrers decennis del segle es va veure estimulada i facilitada per la institucionalització política, cultural i universitària desenvolupada d'ençà del final del franquisme. Això ha fet possible que a hores d'ara tinguem síntesis molt plausibles i fetes ja amb una important distància històrica sobre l'espectacular flux de la immigració espanyola dels seixanta i del seu relleu per una «nova immigració» d'origen molt més divers (però amb un fort contingent africà i llatinoamericà) d'ençà ja de finals de la dècada dels setanta i dels anys vuitanta. Una nova immigració que no para de créixer i que pot arribar a unes xifres, si no similars, força acostades a l'anterior (com ja succeeix a altres països d'Europa). Abans de finalitzar aquest escrit, vegem algunes dades sobre el volum que arribà a adquirir la immigració espanyola de la segona meitat de la centúria arreu dels Països Catalans a partir d'un article de Ramon Arribas i Carme Ros.²³ Al Principat, en els vint-i-un anys que van del 1961 al 1981, el saldo migratori va ser fortament positiu, ja que va representar gairebé un milió net d'immigrants. Els seixanta foren el període del gran auge, per començar a disminuir durant el quinquenni 1971-1975 i per reduir-se encara més dràsticament a partir d'aleshores. Una mostra del volum percentual d'aquesta immigració ens la dona el fet que l'any 1960 els nascuts al Principat constituïen el 62,7 % de la població, mentre que l'any 1970 els nascuts a la Catalunya estricta eren només el 57,08 % (el mínim històric assolit), per remuntar

22. *Aproximació al pensament demogràfic a Catalunya*, Barcelona, Curial, 1995, p. 123.

23. «Del boom demogràfic a l'envelliment de la població», a *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. x, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998, p. 72-87.

al 63,76 % l'any 1981. Al País Valencià, durant el mateix període de 1960-1981, el saldo migratori també fou molt positiu, ja que significà una aportació de 549.600 persones. També presentà una davallada a partir del 1975, per bé que fou menys aguda que al Principat durant el període 1975-1981. El 1960, el 80,84 % havia nascut al País Valencià, mentre que el 1970 ho havia fet només el 65,26 %; per pujar al 74,78 % el 1981. A les Illes, el saldo migratori durant el 1961-1981 fou de 150.000 persones. En el cas illenc, la reducció significativa dels nascuts a les mateixes Illes no es produí fins al 1981, que s'assolí un percentatge del 73,19 % (fou, per tant, significativament més tardana que al Principat i al País Valencià). Una altra peculiaritat illenca fou l'important contingent d'immigració procedent de l'Europa rica (especialment d'Alemanya), que es manté actualment. Andorra també quedà afectada per la immigració d'Espanya endins, però també ho fou (en menor mesura) per una immigració de la Catalunya del Nord, d'Occitània i de la resta de l'Estat francès. La Catalunya del Nord constitueix un «cas a part» pel fet d'haver estat marcada d'una manera profunda per una immigració occitana i francesa i d'una manera «prematura» (des de la cronologia de la resta de Països Catalans) per una immigració nord-africana que no ha parat de créixer durant els darrers temps.

Aquesta nova immigració (nord-africana, llatinoamericana, dels països del tercer món, però també d'alguns països del centre i l'est d'Europa), com ja s'ha dit, es va generalitzar a les dècades finals del segle arreu dels territoris catalans i, amb la nova centúria, sembla que encara ha d'augmentar molt més. Les xifres oficials són enganyoses perquè no regulen la immigració il·legal, que sembla que és força alta, però ja defineixen un mapa d'assentaments força diferent en relació amb l'anterior. Així, sabem que la demarcació de Girona té l'índex més alt dels Països Catalans (un 8,5 %), seguida per les Illes (amb un 8 % però amb una substantiva immigració comunitària), Lleida (6,3 %), Alacant (6,1 % i Tarragona (5,9 %).²⁴ En aquest rànquing, el percentatge de Barcelona (5,3 %) no arriba ni a la mitjana del Principat (5,7 %). A Figueres, ja suposa el 24 % de la població actual de la ciutat.²⁵ Un de cada cinc naixements que hi va haver a les comarques de Girona durant el 2005 eren fills de pares immigrants (un 22 %).²⁶

La nova immigració ens planteja, naturalment, nous reptes, molts dels quals col·lectivament no ens havíem plantejat mai abans. Això facilitarà, segurament, una nova mirada més desacomplexada envers el fenomen, però també comportarà visions més crítiques, com ara les recents declaracions d'Antoni Serra Ramoneda (president del Centre d'Economia Industrial), en les qual assenyala que, en la perspectiva d'afrontar les noves onades immigratòries, cal qüestionar un tòpic existent sobre la immigració espanyola dels anys

24. M. BERNABÉ i S. PÉREZ, «La immigració s'arrela al país», *El Punt* (18 gener 2004), p. 3.

25. Dades d'empadronament. Comparativa 2000-2006, Ajuntament de Figueres, 2007.

26. *El Punt* (30 gener 2007), p. 14.

seixanta: «Sempre s'ha dit que Catalunya va poder créixer en aquella època gràcies a la immigració i que, sense aquella mà d'obra, no s'hauria pogut fer. I això no és del tot veritat. Segurament hauríem tingut un creixement diferent, més intensiu en capital [...]. I això [afegeix Serra Ramoneda] no vol dir que faci un comentari negatiu contra la immigració, però hem de ser realistes.»²⁷ Enllà d'aquesta i d'altres consideracions crítiques que existeixen o que puguin aparèixer, cal que siguem ben conscients tots plegats que la nova immigració, com ja succeí amb la vella, constitueix també la gran esperança de futur dels Països Catalans.

27. *Dossier Econòmic de Catalunya* (27 gener - 2 febrer 2007), p. 17.

LES INTERRELACIONS
ARTÍSTIQUES I LITERÀRIES
DES DEL 1900 FINS AL PRESENT

Les influències europees en les arts plàstiques catalanes i la projecció dels artistes de parla catalana a la resta d'Europa

Francesc Fontbona*

Una ponència que porti el llarg títol de «Les influències europees en les arts plàstiques catalanes i la projecció dels artistes de parla catalana a la resta d'Europa», tot referit al segle XX, i que s'hagi de presentar en mitja hora, forçosament serà un esquema breu d'aquest tema tan ampli que donaria per a més d'una tesi doctoral.

* Francesc Fontbona i de Vallescar és doctor per la Universitat de Barcelona, especialista en història de l'art del segle XIX i XX i és membre numerari de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi i de l'Institut d'Estudis Catalans. A més d'autor del text de nombrosos catàlegs d'exposicions, ha publicat *La crisi del modernisme artístic* (1975), *El paisatgisme català* (1979), *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923* (1992). És coeditor de *La finestra oberta: paisatgisme català, 1860-1936* (2004). Amb Francesc Miralles és autor de *Història de l'art català: Del modernisme al Noucentisme. L'època de les avantguardes* (1996-2001). És redactor del *Report de la recerca a Catalunya: Art* (1999), ha dirigit el *Repertori de catàlegs d'exposicions individuals d'art a Catalunya fins a l'any 1938* (1999) i un altre repertori sobre exposicions col·lectives (2002). Ha dirigit *El Modernisme* en cinc volums (2002-2004).

D'altra banda a l'hora de delimitar l'àmbit geogràfic del qual estem parlant, posar sota un mateix adjectiu de *català* a un conjunt de territoris de passat i de llengua comunes —Catalunya, València, les Illes, la Catalunya Nord, la Franja— però alhora de present palesament centrífug, és difícil, fora de l'àmbit de l'idioma, perquè només en els casos en què valencians, illencs i els altres es volen integrar en la catalanitat podem honestament incorporar-los. I això modernament potser només és així en certes faccions de l'esquerra política. Si no hi ha cap dubte que Teodor Llorente pertany a la literatura catalana, Joaquim Sorolla en canvi, segurament l'artista valencià amb més projecció mundial d'aquesta època, és problemàtic que pertanyi a l'art català, i més si com en aquest cas concret l'aversion a la catalanitat del notable pintor era declarada. Per això, contràriament al que succeeix en analitzar la literatura valenciana o mallorquina en català, segurament només podrem parlar d'art català aplicat a artistes valencians o illencs en els casos en què ells mateixos s'hi sentin integrats.

La primera part de l'enunciat expressat al principi és el més obvi, ja que influències europees en l'art català del segle XX hi són gairebé totes, especialment les franceses, o més exactament les de l'art promogut des de París. A començaments de segle es va fer evident com mai fins aleshores la influència de l'impressionisme pictòric francès en l'obra, sobretot, que Marià Pidelaserra¹ i Pere Ysern² exposaren individualment a Barcelona el 1901 i el 1902 respectivament, tots dos a la Sala Parés. De la mateixa manera Pidelaserra, poc després, es feia un cert ressò del neoimpressionisme o divisionisme que s'imposà a França, Itàlia i Bèlgica temps després de l'etapa d'hegemonia impressionista.

Si ens fixem en l'escultura, els anys inicials del segle acusaren un pes fortíssim però limitat en el temps, a Catalunya, de l'obra d'Auguste Rodin, patent en Carles Mani i en les etapes juvenils de Josep Clarà o Enric Casanovas, entre d'altres. Rodin era per a molts escultors mundials de l'època com un veritable Déu, i la fascinació que exercí sobre ells anava molt més enllà d'una simple influència.

Eren anys en què la incidència directa d'artistes estrangers al país era tanmateix molt escassa, perquè ni Catalunya ni els altres països de parla catalana no eren vistos encara com un lloc de pes dins l'Europa artística, però trobem alguna excepció: és el cas del gran pintor del simbolisme belga William Degouve de Nuncques, que pintà a la Mallorca de primers de segle, on entrà en contacte amb els pintors barcelonins Joaquim Mir i Santiago Rusiñol, que aleshores també hi eren, i després exposà els resultats de la seva campanya successivament al Círculo Mallorquín de Palma i a la Sala Parés de Barcelona el gener del 1902.³

1. Francesc FONTBONA, *Pidelaserra*, Barcelona, Labor, 1991, col·l. «Gent Nostra» núm. 6.
2. Rafael MANZANO, *Pere Ysern Alié 1875-1946*, Barcelona, Catalanes, 1990.
3. Eliseu TRENÇ BALLESTER, «El pintor simbolista belga William Degouve de Nuncques i el modernisme plàstic a Mallorca (1899-1902)», *Randa* (Barcelona), núm. 20 (1987), p. 73-85.

Lògicament la Catalunya del Nord va ser la part catalana més receptiva a la presència de l'art francès més nou. Cotlliure rebia sovint la visita de pintors destacats, però amb l'arribada allà d'Henri Matisse el 1904 el poble esdevingué essencial dins la formació i desenvolupament de l'escola fauvista, amb la presència també de Louis Valtat —que ja hi anava abans—, Raoul Dufy, André Dérain, Charles Camoin o Albert Marquet.

La gran via de penetració directa de l'art europeu a Barcelona no es va produir, però, fins a la cinquena edició de l'Exposició Internacional de Belles Arts, que va tenir efecte el 1907. Molts varen ser els artistes europeus que hi participaren, però sobretot fou especialment impactant la presència massiva dels membres del grup original dels impressionistes francesos: Monet, Renoir, Pissarro, Sisley, Berthe Morisot, Mary Cassatt o l'aleshores ja mort Édouard Manet.⁴ En aquella exposició hi prengueren part molts altres artistes estrangers i molts de gran qualitat; cap d'ells però tingué el ressò que tingueren els impressionistes o l'abans esmentat Rodin, que també hi participà. A tall d'anècdota cal dir que un d'ells va ser el futur capdavanter del futurisme, Giacomo Balla, però aleshores la seva obra, que ja va ser reproduïda al catàleg, es movia dins un naturalisme ortodox que no feia predir el caràcter revolucionari que tindria anys a venir.

Cadaqués, des que Picasso hi va anar el 1909, es va convertir en punt de trobada d'artistes d'avantguarda internacionals, començant per Dérain i Max Jacob; des d'aleshores el poble tingué un especial atractiu per als artistes, atractiu que es multiplicaria anys després en esdevenir Salvador Dalí, tan vinculat a la vila, una figura del surrealisme mundial, fet que portaria a Cadaqués encara més grans artistes, començant per Marcel Duchamp i per Man Ray. A Ceret, al Vallespir, des del 1910 fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial el 1914, s'hi començaren a trobar artistes, atrets per l'escultor Manolo Hugué, que s'hi havia instal·lat. Picasso, Georges Braque, Juan Gris o Auguste Herbin donaren peu amb la seva presència que Ceret fos anomenada *la Meca del cubisme*,⁵ i al costat d'ells altres importants pintors de la jove escola de París, com Moïse Kisling o el mateix Joaquim Sunyer, enriquien la varietat de noves tendències actives a la vila. Si Cotlliure havia estat en gran part el bressol del fauvisme, Ceret fou anomenada *la Meca del cubisme*.

A Barcelona les veritables novetats artístiques europees, però, a partir d'aleshores ja no arribarien a través de les grans exposicions col·lectives institucionals, sinó de galeries que ara en diríem *alternatives* com la que obrí el 1908 Josep Dalmau. Fou ell qui monopolitzà pràcticament els canals de penetració a Catalunya de les grans tendències artístiques del nou

4. Francesc FONTBONA, «Los impresionistas franceses en Barcelona 1907», *Archivo Español de Arte*, núm. 250 (1990), p. 312-322.

5. Véronique RICHARD DE LA FUENTE, *Picasso à Céret 1911-1914*, Perpinyà, Mare Nostrum, 2002; Catherine DELONCLE SAINT-RAMON, *1905-1954: Les pionniers de l'Art moderne en pays catalan*, Els Banys d'Arles, Alter Ego Éditions, 2005.

fenomen conegut genèricament com a *avantguarda*.⁶ El cubisme, a Barcelona, entrà doncs a través de can Dalmau, l'abril del 1912, en una mostra monogràfica on s'exhibiren obres, entre altres, d'Albert Gleizes, Jean Metzinger, Juan Gris, Fernand Léger, Le Fauconnier, Marie Laurencin i el famós *Nu baixant l'escala* de Marcel Duchamp.

Dalmau organitzà també exposicions a Barcelona de figures internacionals com Cornelius van Dongen, anomenat *Kees* (1915), Albert Gleizes (1916), Serge Charchoune (1916 i 1917). Eren anys en què la Primera Guerra Mundial havia portat cap a Catalunya aquests i altres artistes europeus d'avantguarda. Això afavorí, per exemple, que Barcelona fos un temps una capital del dadaisme: aquí Francis Picabia fundà la revista *391* el 1917, impresa per Oliva de Vilanova, i hi sortiren els quatre primers números, abans de traslladar la redacció a Nova York. El temps que la revista va ser a Barcelona la redacció era precisament a les Galeries Dalmau, i va incloure col·laboracions, entre d'altres, del mateix Picabia, Guillaume Apollinaire, Max Jacob, Marie Laurencin i de la parella Olga Sacharoff i Otto Lloyd, que s'instal·laren definitivament a Catalunya, on s'integrarien plenament a la vida cultural del país.

La guerra del 1914 també va provocar que Barcelona fos el 1917 l'escenari de la gran exposició conjunta de tres grans salons de París: la Société des Artistes Français, La Société Nationale des Beaux-Arts i el Salon d'Automne, que en estar França en guerra tingueren la seva gran cita anual a Barcelona. Va ser aleshores quan s'arreglà mínimament l'error de deu anys enrere i s'adquirí almenys una pintura —d'Alfred Sisley— de l'impressionisme francès. I també el 1917 es pogueren veure dues vegades al Gran Teatre del Liceu els Ballets Russos de Diaghilev, i una nova visita es produí el 1918, amb figurins de la Gontxarova, i decorats de Sert, Picasso (*Parade*), Leon Bakst, Benois entre d'altres. També el 1918 els famosos ballets actuaren a València i Alcoi.

Passada la Gran Guerra el pintor Pierre Brune tornà a revifar l'interès internacional per Ceret, on retornà Manolo Hugué, s'hi instal·laren entre d'altres Pinchus Krémégne, Chaïm Soutine, André Masson i hi feren acte de presència passavolants de la talla d'André Lhote, Marc Chagall, Raoul Dufy, Albert Marquet o Jean Cocteau entre d'altres.

Mentrestant a Barcelona Dalmau tornà a comptar també amb noms importants de l'avantguarda europea a les seves exposicions. Una Exposició d'Art Francès d'Avantguarda celebrada a la tardor del 1920 reuní una quarantena llarga d'artistes com uns quants dels ja esmentats i també María Blanchard, Dufy, Dérain, Lhote, Lipchitz, Marquet, Diego Rivera, Severini i d'altres, entre els quals hi havia Picasso, Miró i Sunyer, aleshores ja incorporats a l'escola francesa. Picabia tornà per a fer una exposició individual, de nou amb Dalmau, el novembre del 1922, i darrere d'ell vingué un dels grans *gurus* de l'avantguardisme internacional, André Breton, que va fer una conferència intensa a l'Ateneu Barcelonès.

6. Jaume VIDAL I OLIVERAS, *Josep Dalmau: L'aventura per l'art modern*, Manresa, Fundació Caixa de Manresa i Angle, 1993.

Els anys de la dictadura del general Primo de Rivera no foren gaire propicis a la presència a Catalunya —Catalunya del Nord al marge naturalment— de figures de l'avantguardisme estranger. Dalmau continuava portant gairebé en solitari la torxa de l'avantguarda a Barcelona i a la tardor del 1926 organitzà una gran col·lectiva que encarava el «modernisme pictòric català»⁷ amb obres «d'artistes d'avantguarda estrangers». Entre aquests hi havia alguns dels ja presents en anteriors convocatòries —Gleizes, Picabia, Laurencin, etc.— i d'altres com Delaunay o Vlamincq. El febrer del 1928 a can Dalmau s'organitzà una exposició d'homenatge a Filippo Tommaso Marinetti, curiós espècimen d'avantguardista feixista, que deixà una petjada notable en l'ambient cultural del país.⁸ A la tardor de l'any següent, una nova col·lectiva de Dalmau, mixta d'estrangers i nacionals, ofería al públic català l'obra, entre d'altres, de Hans Arp, Theo van Doesburg, Otto Freundlich, Jean Hélion o Piet Mondrian, cosa que significà un contacte directe del públic català amb una de les branques amb més personalitat de l'art abstracte: el neoplasticisme.

L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, malgrat haver estat concebuda sota un règim dictatorial refractari a les novetats, deixà certes esclètxes per les quals arribaren algunes influències de la modernitat artística europea, com ara la presència directa de l'arquitecte racionalista Ludwig Mies van der Rohe, que construí al recinte de l'Exposició el pavelló d'Alemanya i dissenyà una cadira esdevinguda emblemàtica a tot el món i que porta el nom de Cadira Barcelona. L'any següent es fundaria a Barcelona el GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània), que significà l'aclimatació del racionalisme al país i que obrí la porta a estades aquí de figures cabdals de l'arquitectura contemporània com Walter Gropius o, especialment, Le Corbusier, que fins i tot participà directament en un projecte urbanístic tan ambiciós com el Pla Macià (1932-1934), que després l'evolució traumàtica de la vida política frustrà.

El setembre del 1933, per indicació del vell conegut André Breton i de Salvador Dalí, passaren per Barcelona Man Ray i Marcel Duchamp, però més que a ensenyar vingueren a aprendre, fascinats pel Modernisme, especialment el de Gaudí, igual que faria l'any següent la fotògrafa avantguardista Dora Maar, la mateixa que acabaria esdevenint dona de Pablo Picasso.

Un altre important punt d'entrada de l'art internacional a Catalunya va ser Tossa, la vila de la Costa Brava la part medieval de la qual, en una petita península, conserva un contundent recinte emmurallat que fa d'ella un indret fascinant i fora del comú en la costa catalana. Picabia, Gleizes, Marie Laurencin, Olga Sacharoff i Otto Lloyd ja hi havien passat entre

7. Amb la paraula *modernisme* ell volia dir 'modernitat', no pas el corrent renovador català del tombant de segle.

8. *Dossier Marinetti*, preàmbul, introducció i selecció a cura de Ricard MAS, Barcelona, Universitat de Barcelona i Istituto Italiano di Cultura, 1994.

el 1915 i el 1922, però el gran desembarcament d'artistes europeus es produí els primers anys trenta. Felix Büttner ja exposà els seus estructurats paisatges tossencs a les Galeries Laietanes de Barcelona el 1932, i abans del 1933 sembla que ja van passar també per allà, entre altres Léopold Survage i Jean Matisse. El 1933 anaren a Tossa Jean Metzinger o Christian Caillard, i fins a la Guerra Civil visqueren al poble, especialment els estius, fins a una cinquantena d'artistes estrangers —que hi convivia amb catalans com Rafael Benet, Enric Casanovas, Pere Créixams o Josep Mompou, tots els quals en diversos casos ja es coneixien de París—, com Marc Chagall, André Masson —dos fills del qual varen néixer aquí—, Georges Kars, Stanley W. Hayter, Frederic Lewy o Oscar Zügel.

Les estades de tants noms destacats de l'art contemporani europeu a Tossa no passaren desapercubudes, i especialment Rafael Benet va glossar aquella presència tan singular en un número extraordinari de la revista *Art* de Barcelona, del 1934, en un ampli escrit que intitolà «Tossa, Babel de les arts». Resultat perenne d'aquella presència truncada per la guerra varen ser diverses obres d'aquests artistes forasters que ingressaren al Museu de Tossa, fundat el 1935, i que feliçment encara s'hi troben.

La Guerra Civil i la llarga postguerra trencaren molts ponts de Catalunya amb Europa. Moltes personalitats rellevants europees que segurament haurien continuat venint a Catalunya en circumstàncies normals no ho feren per no barrejar-se amb un país governat per un règim, novament dictatorial, afí als totalitarismes de dreta enemics de les democràcies occidentals. Tot i amb això algunes exposicions particulars de noms importants de l'escola de París es produïren a Barcelona, com la de Tsuguharu Fujita el 1953 a la sala La Pinacoteca. La densitat de la presència dels grans artistes europeus aquí, però, comparada amb la que hi havia hagut abans de la guerra, era molt escassa.

La modernitat internacional en les arts plàstiques arribà aleshores, sobretot, a través dels lligams que Pablo Picasso conservava amb Catalunya, on tenia la seva família definitivament arrelada, mentre que ell on havia arrelat era a França. A través de famílies amigues, actives en el món de la cultura, com els editors Gili o els galeristes Gaspar, la presència del màxim artista plàstic mundial a la trista Catalunya de la postguerra va ser important. Aquí s'exposaven obres d'ell i s'editaven llibres seus, alhora que es creava a Barcelona, el 1963, un gran Museu Picasso, al darrera del qual hi havia el mateix artista, que hi feia abundoses donacions amb el subterfugi que les feia al seu amic Jaume Sabartés, per a no donar-les directament a una Administració franquista.

No esmentaré aquí algunes exposicions, tampoc gaires, que portaren a Catalunya obres del tombant de segle, com ara la del «Simbolisme europeu», celebrada al Museu d'Art Modern de Barcelona el 1972, la d'«Emil Nolde» al Palau de la Virreina de Barcelona el 1975 o la de Toulouse-Lautrec, que es va fer a Girona el 1985, ja que en aquells moments aquest tipus d'exposicions ja no representaven la modernitat contemporània sinó corrents o figures ja històriques. Més contemporània seria l'exposició del «Dadaisme», feta també al

Museu d'Art Modern de Barcelona el 1973, però tampoc no es tractava aleshores d'obres coetànies. Aquestes arribaven, sobretot a partir dels darrers anys seixanta, a través d'algunes galeries d'art de Barcelona.

La Gaspar, a part del seu paper de difusora de l'obra moderna de Picasso, el 1957 presentaria l'exposició «Art autre», centrada en el naixent informalisme que es perfilava hegemònic a l'avantguarda mundial, i va fer individuals d'«Alexander Calder», el 1973, el mateix any que en una col·lectiva mostrava obres de Rauschenberg, Warhol o Oldenburg. La sala René Métras, oferí individuals com les de «Max Ernst» el 1968, la de «Vasarely» el 1969, o la de «Hans Arp» el 1970, «Lucio Fontana i Hans Hartung» el 1971. Amb l'obertura d'una sucursal de la Galerie Maeght a Barcelona el 1974 l'entrada directa d'exposicions de grans noms de l'avantguarda ja fou molt més freqüent («Adami» el 1976, «Calder» el 1977, etc.). A la galeria Joan Prats i la de Salvador Riera es pogueren veure també obres de noms destacats de las últimes tendències com Jean-Michel Basquiat (1989).

Amb la transició a la democràcia, mort el dictador Franco, va haver-hi una voluntat il·lustrada de modernitzar des de dalt. A València el 1989 obrí les portes l'IVAM, centre d'art contemporani de la Generalitat, que va fer molt per la modernització artística valenciana amb exposicions d'artistes i corrents internacionals. Ara doncs ja no eren els galeristes privats progressistes els que oferien l'art més nou al públic de casa nostra, ara era l'Administració: el mateix Ajuntament de Barcelona, no sense una certa entendridora ingenuïtat, es proposava canviar la faç de la ciutat i donava prioritat a tot allò que venia de fora convenientment avalat. Escultures de Richard Serra (1984), Roy Shifrin (1988), Ellsworth Kelly o Anthony Caro (1989), no sempre del tot reeixides, s'incorporaren a nous espais urbans. I més endavant, amb motiu dels Jocs Olímpics, noms mítics del *pop art* americà feien també escultures monumentals a Barcelona, com Roy Lichtenstein i Claes Oldenburg (1992), que poc després serien condecorats per l'alcalde. Paral·lelament també l'escultora d'avantguarda Rebecca Horn deixava la seva petja a la Barceloneta (1991-1993). Era el mateix que passava amb els arquitectes: que sovint es preferia incorporar orgullosament a la geografia urbana de la ciutat els noms de Gae Aulenti o de Richard Meier abans de trobar una solució potser menys sonora però més útil als equipaments que es construïen.

Si d'influències europees en l'art català del segle XX n'hi ha moltes, com s'ha vist, el cas invers, el pes de l'art català a Europa és més limitat, però no deixa de ser-hi. El primer pintor català que, tot just començar el segle XX, tingué un esclat espectacular a tot Europa va ser Hermen Anglada i Camarasa, que s'imposà aclaparadorament des de París a tot Europa fins al 1914 (Berlín, Brussel·les, Gand, Londres, Venècia, Munic, Viena, Roma, Praga, Moscou, entre altres ciutats, i en molts d'aquests llocs hi tornà a exposar sovint). El personal postimpressionisme decadentista d'aquell Anglada, però, tenia poc de català i se li notava que, tot i la seva forta personalitat pròpia, el que feia era un producte del París de fi de segle, on Anglada s'estava des del 1894.

Tot i que des del 1897 fins al 1913 el tarragoní Josep Artal organitzà constants exposicions de pintura catalana i valenciana —i espanyola en general— a l'Amèrica del Sud, cap altre artista català va influir aleshores tant al món com Anglada, tot i que alguns com Santiago Rusiñol o Ramon Casas, que pertanyien a un moment anterior, encara hi tenien un cert paper, i altres una mica més joves com Ramon Pichot, Xavier Gosé, Joan Cardona i uns quants més tingueren una presència notable en els cercles de l'art modern del París de la Belle Époque.

La següent gran aportació «catalana» a París va ser Pablo Picasso, que malgrat ser malaqueny de naixença, vivia des de nen a Catalunya. La seva gran aportació va ser obrir les portes del que seria l'avantguardisme, amb la creació del cubisme el 1907, que, malgrat que covat en part a Gòsol, tampoc no era, però, un producte del tot català sinó parisenc.

En paral·lel a les primeres aportacions del jove Picasso, hi hagué a París, també, les aportacions del més madur Aristides Maillol. En tractar-se d'un rossellonès fou acceptat allà com a propi, i d'altra banda ell —que mai no va renegar de la seva catalanitat, entre altres raons perquè va tenir taller a París però conservà la casa a Banyuls— tampoc no tenia gaire relació amb el món cultural artístic de la Catalunya Sud, tot i que el mediterranisme escultòric, fort, compacte i racial, que ell imposà lligava completament amb el Noucentisme que es generà al sud dels Pirineus, estil en canvi que, Maillol a part, transcendí poc fora de l'àmbit català.

A l'entorn de Maillol s'hi aplegaren, de manera no sistemàtica però sí efectiva, alguns artistes catalans. D'ells els que més petja deixaren a França, i de retruc a Europa, varen ser aquells que estigueren sota el marxandatge de Daniel-Henri Kahnweiler,⁹ jueu alemany establert a París, figura clau en la difusió de l'art nou mundial d'aquella època, i que tenia entre els seus representats el mateix Picasso. Kahnweiler detectà les figures de l'escultor Manolo Hugué i del pintor Josep de Togores i en gestionà durant uns quants anys llurs carreres internacionals. Hugué vivia a París des de començaments de segle, en una bohèmia en la qual ell era alhora respectat com a artista i temut per les seves irregularitats vitals. La seva escultura independent participava amb gran personalitat del mediterranisme de Maillol, però tampoc no era aliena a la proximitat vital del grup dels cubistes, amb el qual convivía sense mai deixar-se seduir del tot per les seves formes. A Manolo, sempre poc urbà, es deu que Ceret, on s'instal·là el 1909, esdevingués el punt d'atracció de molts dels millors artistes internacionals d'aquella època que ja s'ha comentat abans. Ricard Guinó, escultor gironí ajudant de Maillol, acabà essent el braç executor d'Auguste Renoir quan aquest, impossibilitat per l'artritis, volgué fer escultura.

L'altre artista català descobert per Kahnweiler, Josep de Togores, s'instal·là a París el 1919 i entrà un temps en el cercle de Modigliani, al qual pertanyia també Manuel Humbert, de

9. Daniel-Henry KAHNWEILER i Francis CRÉMIEUX, *My galleries and painters*, Londres, Thames and Hudson, 1971.

qui el pintor italià deixà un parell de retrats extraordinaris. Togores entrà en l'òrbita de Kahnweiler l'any següent i aviat esdevingué un dels pintors joves més prestigiosos del París modern. Era l'època que ha estat qualificada de *neoclàssica*, a la qual després de les primeres flamarades avantguardistes, varen anar a parar molts artistes de primer ordre, començant per Picasso. Togores, inquiet, acabaria deixant aquell «neoclassicisme» precís i inquietant per acostar-se a l'avantguarda més dura, quan el 1928 virà cap a un personal surrealisme sovint quasi abstracte en el qual s'instal·là fins al 1930, abans de retornar a una figuració molt depurada i a residir a Catalunya.

Al món «neoclàssic» pertany també Pere Pruna, autor els primers anys vint a París d'algunes de les pintures més belles produïdes allà en aquell moment, molt pròximes d'estil a les del Picasso d'aleshores. Aquell Pruna va viure uns anys de gran reconeixement, i era de l'equip extraordinari d'artistes dels Ballets Russos de Serge de Diaghilev.

Al mateix grup de Diaghilev hi pertanyia també Josep Maria Sert, de la generació d'Anglada i Camarasa, i que va viure sempre vinculat íntimament al «gran món» internacional. La faceta escenogràfica de Sert va ser gairebé una anècdota a la seva vida; el que ell en realitat feia, del tot al marge dels corrents aleshores de moda en l'art contemporani, era la gran decoració mural, en un estil personal, habitualment sense més color que els ocres i els daurats o platejats, que recorda la magnificència de Tiepolo empeltada de l'expressivitat de Goya, sempre al servei d'un decorativisme sumptuós, que es va manifestar en palaus públics i privats d'arreu del món: Norfolk (Anglaterra), Madrid, Londres, Buenos Aires, París, Nova York, Brussel·les, Donostia, Venècia, Ginebra..., que alternava amb realitzacions semblants a Catalunya mateix.

Els pintors Pere Créixams i Pere Daura tingueren gran presència a França, amb un especial expressionisme, que en el cas de Daura canviaria per una etapa d'abstracció geomètrica dins el grup Cercle et Carré, els primers anys trenta, abans d'establir-se als Estats Units.

En escultura Pau Gargallo, artista de la Franja plenament integrat al món català, desenvolupà la seva obra a cavall entre Barcelona i París, on anà per primer cop el 1903. Des del 1907 començà a experimentar amb xapes metàl·liques, a París, cosa que el portà a crear un estil personal treballant el coure i el ferro i jugant amb formes i buits on el record del cubisme del seu amic Picasso hi era present. També treballà el ferro forjat Juli González, que arribà obertament a l'escultura abstracta, bé que partint de formes naturals que sovint continuava recreant dins un singular expressionisme. Més jove, Apel·les Fenosa, que s'inicià exposant a París al costat del pintor Pere Pruna el 1925, ha conreat una figuració etèria i alada que s'inscriu en el culte a l'*esprit* francès que en pintura representà Emili Grau Sala.

La gran figura de l'art català de l'època era sens dubte Antoni Gaudí, artista total, un geni que desbordava àmpliament els límits estrictes del seu ofici d'arquitecte. Gaudí, qualificat per

Sorolla de «ultracatalán» que «vive en pleno siglo XII»¹⁰ quan el va conèixer, trigà molt a ser reconegut fora de Catalunya, i encara que participà de manera destacada al Salon de la Société Nationale de París de 1910, aleshores no es fixaren massa en ell. L'avantguardisme internacional s'adonà de la importància de Gaudí el 1914, quan Guillaume Apollinaire el descobrí, i des d'aleshores va ser reivindicat per André Breton (1922) o Man Ray (1933), fins al punt que Paul Éluard, el 1936, va declarar sorprenentment en una conferència a Barcelona que l'obra de Gaudí, ja mort aleshores era «d'un surrealisme integral». Tot i amb això l'enorme fama mundial que Gaudí ha acabat tenint no es generalitzaria fins al darrer tram del segle.

Va ajudar molt en la difusió primerenca de Gaudí al món un jove pintor de Figueres, Salvador Dalí, que havia de ser, juntament amb el també pintor Joan Miró, dos dels grans noms del nou art surrealista al món. Miró i Dalí havien començat a despuntar de la mà del marxant manresà actiu a Barcelona Josep Dalmau, i ell va ser qui els va llançar a París, on aviat volaren amb ales pròpies i no necessitaren més el seu mentor. Tanmateix, igual que abans passà amb Anglada i Picasso, llurs estils originalíssims els hem de veure més com l'elaboració de dos catalans en contacte amb París que no com una aportació purament catalana al món.

En aquells anys París era, sens dubte, el centre de l'art mundial, i tot el que no passava per allà semblava que no existia, però els Estats Units començaven a desvetllar-se. L'Institute Carnegie de Pittsburgh començà a organitzar grans exposicions internacionals d'art en les quals participaren diversos artistes catalans, com Anglada i Camarasa —que hi anà com a convidat d'honor el 1924 i hi tornà constantment diversos anys després—, Pere Pruna —que hi fou premiat el 1929—, Marià Andreu —que tingué una important carrera de figurinista a França i Anglaterra—, Josep Mompou —que exposava individualment a París des del 1926—, i diversos altres. També el College Art Association, el 1933, organitzà una única i ara increïblement completa exposició d'art contemporani mundial a Nova York i hi donà entrada a diversos artistes catalans com Dalí, Miró, Junyer, Sunyer, Pidelaserra, Pruna, Mompou, Togores, Joan Serra o Salvadó, un any després d'haver muntat una itinerant pels mateixos Estats Units només de pintors catalans.

Durant la Guerra Civil el pavelló espanyol de l'Exposició Internacional de París va esdevenir un gran emblema de la República espanyola, contra la qual s'havien aixecat en armes les forces dites *nacionales*. En aquell pavelló, del que era coautor Josep Lluís Sert —a part de l'immens *Guernica* de Picasso— hi havia una gran pintura avantguardistament reivindicativa de Joan Miró. Però és que paral·lelament, al pavelló del Vaticà era el ja esmentat Josep Maria Sert —oncle de Josep Lluís— qui feia propaganda de l'altra bàndol, amb

10. Sebastià RUSCALLEDA I GALLART, *Sorolla a Santa Cristina*, Lloret de Mar, Obreria de Santa Cristina, 1993, p. 73.

una gran al·legoria de la intercessió de Santa Teresa de Jesús prop del Crist en favor de les forces insurgents, o si es prefereix en favor d'«Espanya» *tout court*.

La postguerra va ser una mala època per a propiciar una presència de l'art català a fora. La Segona Guerra Mundial i la justificada malfiança provocada per la situació política de l'Estat espanyol de l'època franquista va aïllar Catalunya i el seu art. Només els noms dels grans avantguardistes de preguerra, Miró i Dalí, mantingueren la seva força, tot i que tots dos —Miró força abans que Dalí— retornaren i visqueren dins l'Espanya de Franco, amb postura amagadament crítica el primer i declaradament còmplice el segon. Cal recordar, però, que tant l'un com l'altre ja pertanyien de ple a l'art internacional, tenien les seves bases d'operacions a fora i eren catalans, cada un a la seva manera, d'origen i fins i tot d'idiosincràsia, però no eren marxants catalans els que canalitzaven internacionalment la seva obra.

Per això, per exemple, podem trobar obra de Miró en un lloc tan significatiu com l'exterior de l'edifici de la UNESCO a París (1957-1958), en uns murals on comptà amb la col·laboració del ceramista Josep Llorens Artigas.

Dels més joves, Antoni Clavé aconseguí aviat trobar un lloc preminent en la nova pintura francesa, fins a l'extrem d'arribar a ser considerat per la crítica, el 1955, com el segon pintor de l'escola jove francesa de la seva època, en un moment en què encara *francès* gairebé equivalia en el món de l'art a dir *internacional*. Paral·lelament el seu amic Emili Grau Sala esdevenia a París un dels grans il·lustradors de llibres del seu temps, i, paradoxalment, un dels millors exponents de l'*esprit* francès.

La nova avantguarda catalana més representativa, la sorgida del grup Dau al Set, acabà generant noms amb notable presència europea. L'Institut Carnegie de Pittsburgh, renovat, donà el seu gran premi de 1958 a Antoni Tàpies, i Modest Cuixart guanyà el primer premi de la Biennal de São Paulo el 1959. Les portes es van obrir de nou, malgrat que la situació política a Espanya no canvia, i són cada cop més els artistes catalans que surten a exposar fora.

Tanmateix cada època té els seus canals de difusió hegemònics, i així com al primer terç del segle Kahweiler havia estat el marxant més potent, en aquest moment a Europa qui no està representat per Aimée Maeght no gaudeix del prestigi generalitzat en els cercles més influents de l'art contemporani. Alguns noms fora de sèrie, com Salvador Dalí o, no diguem, Pablo Picasso, es poden permetre el luxe de conservar el seu pes específic fora de l'òrbita del totpoderós Maeght, però la majoria que no són en aquesta òrbita són vistos, fins i tot sense voler, com a artistes menors. A Catalunya dins aquest cercle d'escollits hi havia, dels històrics, Joan Miró, i dels nous, Antoni Tàpies. Així és que l'un i l'altre trobaren una plataforma extraordinària per a ser presents en exposicions i museus d'art contemporani d'arreu del món.

En el camp de l'escultura el gran renovador català de postguerra ha estat Josep Maria Subirachs, que ha pagat car no ser membre de cap multinacional de l'art i segurament per

això la seva transcendència internacional, força notable, s'ha desenvolupat més a Àsia i Amèrica, potser, que a Europa. Andreu Alfaro és, sens dubte, l'escultor valencià procatalà amb més presència a Europa, especialment a Alemanya, encara que la seva independència també dels grans clans no ha donat a la seva personal escultura un relleu com el que sens dubte mereix.

A les acaballes del segle XX el nombre d'artistes catalans que exposen fora és inabastable, per això destacar-ne alguns aquí seria gairebé injust. En tot cas si un nom s'ha de subratllar, pel ressò que ha obtingut a l'estranger és el del pintor mallorquí Miquel Barceló, representant d'una nova generació, que ara ja té el mig segle, però que ja ha surtat al marge de la força de la *galerie* Maeght, que la mort del seu creador va dividir i que li va fer perdre sens dubte gran part de la seva capacitat de convocatòria.

Les influències europees en la literatura catalana i la seva projecció a la resta d'Europa

Jordi Castellanos*

El tema que se'm proposa de desenvolupar és, ni més ni menys, l'evolució de la literatura catalana durant el segle XX i això, com es pot comprendre, no és sintetitzable en mitja hora. Tot i que m'hi estalviïn, perquè hi ha una ponència sobre aquest aspecte, el teatre. I faig aquesta assimilació entre «influències/projecció» amb la literatura catalana com a tal perquè una llarga tradició, que arrenca del Modernisme, ha anat insistint en la necessitat d'equiparar la cultura i la literatura catalanes amb les grans cultures i literatures universals: «L'esperit català» —escrivia Carles Riba— «no podia incorporar-se íntegrament a la cultura europea sinó posant-se en paritat de dignitat. Dins de la universal família de la cultura, no s'admet gent ardo-

* Jordi Castellanos és catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans. És codirector (amb Josep Murgades) d'*Els Marges: Revista de Llengua i Literatura*. Ha publicat nombrosos treballs sobre el Modernisme (*Raimon Casellas i el Modernisme*, 1983; *Antologia de la poesia modernista*, 1990) i, en general, sobre la literatura catalana del segle XX. A destacar: *Literatura, vides, ciutats* (1997) i *Intel·lectuals, cultura i poder* (1998).

ladissa: cada esperit que hi col·labora ha d'haver sentit en ell plasmar-se contínuament, dolorosament, la història.»¹ Potser aquesta sigui la premissa essencial, íntegrament assumida per la literatura catalana, que ha regit durant tot el segle: si alguna cosa ha de ser la cultura i la literatura catalanes és, malgrat tots els problemes que pugui arrossegar, una cultura com les altres. L'existència d'una cultura, d'una literatura, moderna, només es justifica, escrivia Alexandre Cortada l'any 1898, si és capaç d'aportar alguna cosa al món. I la catalana, continuava Cortada, s'ha distingit, en els seus moments de plenitud, per la seva capacitat de síntesi, d'integració, com demostra una figura emblemàtica com la de Ramon Llull.² I és, justament, segons ell, aquesta capacitat integradora (d'homes, de pensament, de cultures) allò que Catalunya pot i ha d'aportar al món.

És evident que tractant-se d'una literatura petita, que compta amb una llengua que durant una bona part del segle XX no s'ha ensenyat a l'escola o ha estat perseguida, sense un «Estat» al darrere, difícilment, tot i l'esforç de modernització, podia equiparar «influències» amb «projecció». La literatura catalana s'ha obert voluntàriament a Europa perquè hi ha vist un camí útil per modernitzar-se, però, en canvi, l'impacte, la seva presència a Europa ha estat molt més minsa. I potser d'aquest fet no en podem donar la culpa a la literatura catalana: les literatures europees han viscut tancades dins elles mateixes, sense la necessitat de cercar suports de fora i han calgut moviments o jocs de força importants perquè acollissin traduccions o influències d'altres literatures. I si grans literatures han tingut problemes per traspassar fronteres (com, per exemple, amb tot el pes, no per discutit menys efectiu, del pensament alemany en el *fin de siècle* francès, que va estudiar Claude Digeon³) una literatura minoritària i minoritzada com la catalana tenia poques coses a fer més enllà d'uns fets especials que posen Verdagner o Guimerà en l'òrbita europea. Les traduccions han estat poques i, al marge de les traduccions, costa veure-hi altres línies d'impacte, encara que, com veurem, alguna sí que existeix.

L'onada d'influències, doncs, va de fora a dins, sense que, en el camp literari, hi hagi pràcticament moviments de dins a fora. Cal tenir en compte, a més, que la literatura catalana, des de finals del segle XIX i durant tot el segle XX, ha viscut sota el mite de la modernitat: s'ha llegit Europa i, sobretot, París, com el referent de les societats avançades. Des del Modernisme fins a la postguerra, quan Espriu va escriure un poema com *Assaig de càntic en el Temple*: bona part dels problemes que pateix el país són vistos com a a fruit del retard i, per tant, la seva solució vindrà amb la modernització, amb l'acostament a Europa. El Modernisme neix amb aquest objectiu. I el mateix fet que una cultura petita com la norue-

1. Carles RIBA, *Obres completes, II: Crítica, 1*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 82.

2. Alexandre CORTADA, «Ideals nous per a la Catalònia», *Catalònia*, vol. 1 (1898), p. 8-12.

3. Claude DIGEON, *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, París, Presses Universitaires de France, 1959.

ga, a través d'Ibsen (i, amb ell, tot el nucli intel·lectual que l'envolta), hagi influït sobre els corrents universals de la cultura és vist com un repte, un model a seguir. En mots de Jaume Brossa: «Un poble jove que ha de refer la seva educació artística, intel·lectual i moral, que ha de purificar el seu idioma, que ha de sensibilitzar el seu sistema nerviós, no pot alimentar exclusivismes que podrien matar energies que estan per a despertar», motiu pel qual hem d'«educar el nostre gust en el saboreig de totes les escoles, i no passeeu ànsia: el nostre caràcter, fatalment, inevitablement, farà una natural selecció i s'aprofitarà dels factors que s'avinquin més amb el seu íntim modo d'ésser».⁴ Així, amb aquests conceptes relacionables amb el regeneracionisme de base positivista, s'explica l'onada modernista d'obertura a les altres literatures, sobretot a tots aquells autors que, d'una manera o altra, representaven la modernitat i podien actuar com a revulsiu cultural i literari: el ja esmentat Ibsen, però també Maeterlinck, Wagner, Carducci, D'Annunzio, Mallarmé, Verlaine, Novalis, Hauptmann, Verhaeren, Rodenbach, Emerson, Spencer i una llarga corrua de noms, bona part dels quals trobem traduïts a la «Biblioteca Popular de L'Avenç» i a la Biblioteca de la revista *Juventut*. Un llibre que mereix ser destacat perquè tracta la literatura catalana amb una normalitat europea absoluta, és a dir, no s'hi acosta ni com un fenomen exòtic ni com un producte local, sinó com un fet d'interès pels seus valors literaris d'actualitat és el del periodista italoargentí José León Pagano en el seu llibre mig assagístic mig d'entrevistes *Attraverso l'España Letteraria* (1902). Dedicava el primer dels dos volums a la literatura catalana amb entrevistes a Àngel Guimerà, Pompeu Gener, Joan Maragall, Jacint Verdaguer, Narcís Oller, Apel·les Mestres, Ignasi Iglésias, Francesc Matheu, Santiago Rusiñol, Alexandre de Riquer, Víctor Català, entre d'altres.⁵

En relació amb aquest objectiu d'obertura diguem-ne indiscriminada, el Noucentisme, sense abandonar —però matisant-lo— l'objectiu de modernització, traurà, a l'obertura, aquest caràcter d'indiscriminada. El Noucentisme, s'ha dit bastament, és un moviment «sincrètic», és a dir, que selecciona, del ventall de possibilitats que li ofereix el seu temps (les que li vénen del Modernisme i d'altres), aquelles que encaixen amb una sèrie de premisses de caràcter politicocultural. En aquest sentit, l'herència rebuda és reinterpretada, sovint en un sentit força diferent del que havia tingut en l'obertura modernista. N'hi ha prou amb comparar les derivacions del preraphaelisme en Jeroni Zanné, un modernista, amb les que té en Jaume Bofill i Mates, un noucentista; o, encara més, observar la distància que hi ha entre l'herència classicitzant de Carducci que acull i es fa seva Gabriel Alomar i la que es fa present en els noucentistes horacians, fills de Costa i Llobera. El 1907, Eugeni d'Ors exemplificava d'una manera gràfica la seva posició: davant la *serviette* d'un estudiant

4. Jaume BROSSA, «La Festa modernista de Sitges», *L'Avenç*, 2a època, any v (1893), p. 257-261.

5. El llibre va ser traduït al castellà: José León PAGANO, *Al través de la España literaria*, Barcelona, Maucci, 1904.

que li diu que Wells, Ruskin, Ibsen i la Víctor Català «són els que m'han agradat més».⁶ Ors descobreix que, enmig de l'aiguabarreig de títols, no hi ha l'*Odissea*, que l'estudiantet no ha llegit. Hi manquen, doncs, els fonaments de la cultura europea. Fa, doncs, tot seguit, la seva proposta: «Petita Biblioteca de l'Escolar Desatent», amb una extensa llista en la qual predominen els noms clàssics (Plutarc, César, Voragine, Sant Agustí, Goethe, Lamartine, Èsquil, Sòfocles, Eurípides, Plató, però també Carlyle, Emerson, Spencer, Nietzsche, Villiers de l'Isle-Adam o Ibsen).⁷ La llista és llarga i correspondria a aquella necessitat, expressada en moltes ocasions, d'aturar-se i bastir els fonaments d'una cultura: el desig que plogués uns anys seguits i que tothom s'hagués de recloure sense altra distracció que la lectura.

Fonamentar la cultura passa, doncs, per davant l'afany de modernitat, entre altres coses perquè hom creu que sense uns sòlids fonaments (i no només culturals i literaris: també institucionals) no hi ha modernització possible. Potser per això, tot i les arrels parisenques d'Eugeni d'Ors, es produeix dins del Noucentisme un ampli interès per Itàlia. Un interès, a més, que arrossega una forta càrrega ideològica, com demostra Gabriella Gavagnin en el seu exhaustiu estudi sobre aquest fenomen: «A causa de la confluència en una mateixa conjuntura històrica de factors com el nacionalisme cultural, la formació del pensament historiogràfic català i el component classicista de l'estètica noucentista, la literatura i l'art italians, i concretament els seu patrimoni trescentesc i renaixentista, adquireixen un valor ideològic i simbòlic en el panorama català dels anys vint fins al punt que cap de les referències a Itàlia no podrà prescindir-ne i s'hi haurà de remetre, tant per reafirmar-lo com per contrastar-lo.»⁸ Aquesta voluntat de «classicisme» amaga un cert temor a la modernitat. Això es desprèn, sense cap mena de dubte, del catàleg de l'Editorial Catalana. Mentre el Noucentisme s'omple la boca afirmant que cal construir la literatura al marge del públic, dels gustos (o de la imposició) del públic, alhora vigila què dona al seu, de públic, els subscriptors de *La Veu de Catalunya*. I aquest és, realment, un problema perquè l'Editorial Catalana, creada el 1917 i que compta amb Josep Carner com a director literari, ara sí, ens donarà la traducció magistral de Carles Riba de l'*Odissea*, la de mossèn Llorenç Riber de l'*Eneida*, etc., però a l'hora de triar novel·listes anglesos no traduirà Henry James, Virginia Woolf o Joyce, sinó Arnold Bennett. I així amb altres autors i altres literatures: les peces clau de la novel·la del XIX i del XX no hi són. I és que la «por a la novel·la», per motius estètics o per motius morals, els està condicionant. Per això, tot i que sembla que

6. Eugeni d'ORS, *Glosari 1906-1907*, edició de Xavier Pla, Barcelona, Quaderns Crema, 1996, p. 648-650.

7. Eugeni d'ORS, *Glosari 1906-1907*, edició de Xavier Pla, Barcelona, Quaderns Crema, 1996, p. 648-652.

8. Gabriella GAVAGNIN, *Classicisme i Renaixement: una idea d'Itàlia durant el Noucentisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005. La citació és de la p. 8.

molts d'ells saben prou bé què s'està cuinant a Europa, a l'hora de servir traduccions es limiten als Dickens, Edgar A. Poe, Andersen o els Germans Grimm, Goethe o Selma Lagerlöf (aquesta, producte de la fama que li dóna el Premi Nobel).

Sense l'impuls modernitzador dels primers anys de segle, difícilment s'hauria pogut acollir amb tota normalitat una frase com la que obre aquell magnífic article d'Arthur Terry sobre «La poesia catalana moderna dins el seu context europeu»: «Parlar de la poesia catalana moderna dins un context europeu corre el risc de repetir el que ja és obvi. Si la poesia europea, com ha remarcat Henry Gifford, representa una sola literatura que se serveix d'unes llengües diverses, no és de sorprendre que la poesia catalana reflecteixi fins a un cert punt aquesta unitat general.»⁹ Les reflexions d'un home com Arthur Terry que coneixia a fons la poesia europea i la catalana, que era, quan va escriure aquest text, catedràtic de Literatura a la Universitat d'Essex, em semblen molt significatives. Allò que definiria l'europeïtat de la poesia catalana no seria tant el fet que reflectís els corrents europeus sinó la seva participació en la sèrie de debats entorn del gènere, uns debats que cada literatura resoldrà a la seva manera. Seria la incorporació, una incorporació activa, en la normalitat literària, no des d'una posició de provincianisme o dependència, sinó d'igualtat. Una igualtat que obligava, per a una poesia que es lligava íntimament amb la llengua en la qual s'expressava, a trobar les solucions poètiques, que eren sobretot de llenguatge poètic, sobre el català i no aplicar-hi mecànicament les que els podien proporcionar altres llengües. Per això s'ha parlat de la impossibilitat de traduir la poesia, i especialment la poesia lírica, a una altra llengua.

Arthur Terry assenyalava algun d'aquests debats, el primer dels quals seria, justament, el que es desenvolupa entorn de la idea de «modernitat», o sigui, «el sentit segons el qual un poema autènticament modern implica unes relacions diferents amb el passat». I, en conseqüència, cada poeta «queda lliure d'establir les seves pròpies relacions i referències, és a dir, de constituir un llenguatge de signes que només es deixa desxifrar en termes d'ell mateix». El segon és «l'intent conscient d'establir una nova tradició», un punt de coincidència, creu Terry, del programa noucentista, des de Josep Carner fins a Riba, amb els seus contemporanis europeus, des de T. S. Eliot fins a l'expressionisme alemany. Aquesta «tradició», continua Terry, «vol dir traducció, és a dir, un desig de conservar el que és encara sentit com a vital», el més sovint davant unes circumstàncies hostils. «On més es diferencien els poetes europeus», continua Terry, «és en la natura del que volen conservar i en llur resistència a pensar en termes d'una sola tradició global», de manera que dins aquesta actitud cal incloure-hi la «tradició de ruptura» o la recerca d'una «tradició alternativa», que són les que ens explicarien, entre d'altres, el Carner de *Nabí*, el Riba de *Salvatge cor*, la poesia de J. V. Foix o Salvador Espriu.

9. Arthur TERRY, «La poesia catalana moderna dins el context europeu», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 4 (gener 1987), p. 147-160.

Aturem-nos, però, un moment en les avantguardes, perquè un dels termes més famosos del corrent, el *futurisme*, pren el nom de la conferència que Gabriel Alomar havia donat el 1904 amb aquest títol i que va tenir àmplies repercussions dins del món literari català. Marinetti coneix la conferència a través d'una ressenya al *Mercure de France* i utilitza el terme per batejar el manifest del 1909 i, per tant, per donar nom a un dels moviments bàsics de l'avantguarda literària.¹⁰ Combregar, adaptar o aproximar-se al futurisme o al cubisme, des d'una literatura diguem-ne que encara en construcció, com era la catalana, representava un repte, però també una autèntica dificultat si el que es pretenia era reflectir la crisi d'uns valors que aquí eren encara lluny d'estar consolidats. Fer-ho, però, representa una marca de modernitat, en algun cas de rebel·lió i, sempre, d'internacionalització. Així, per posar un parell d'exemples, algunes peces de Josep Maria Junoy són celebrades a França (en particular, l'*Oda a Guynemer*) i una revista com *L'Instant Revue Franco-catalane d'Art et Littérature* neix a París el 1917 de la mà de Joan Pérez-Jorba: explícitament es proposa establir un pont entre les dues literatures, la francesa i la catalana, i a les seves pàgines hi conflueixen els noms d'Apollinaire, Pierre-Albert. Birot, Radiguet, Reverdy, Soupault i d'altres amb els de Millàs-Raurell, Lopez-Picó, Salvat-Papasseit, Maseras o Manent.

Barcelona és, en aquells anys, un nucli cultural molt viu que compta amb artistes i teòrics d'altres àmbits culturals que tenen una forta influència i, alhora, reben l'impacte cultural de Catalunya, com el pintor i teòric artístic uruguaià, format a Catalunya, Joaquim Torres García, i el també uruguaià Rafael Barradas, que influeixen fortament sobre la primera avantguarda. Cal, però, dins d'aquest espai, destacar, particularment, l'acció europeïtzadora de Joaquim Folguera, que va pensar en la tradició europea avantguardista de manera global, però no com a «alternativa» a una altra tradició culturalista, classicitzant, sinó com a eix central, com a derivació natural, d'aquesta.¹¹ Així, es proposa donar una mostra de les tendències innovadores de l'Europa de l'època i projecta una gran antologia de poesia «futurista», una antologia que hauria inclòs des d'Apollinaire a Pierre Reverdy o P.-A. Birot, passant per Cino Cantarelli o Luciano Folgore i, lògicament, autors catalans com J. V. Foix. L'antologia no arriba a bon port, però sí aquesta concepció global de l'esdevenir literari europeu, que Folguera, a *Les noves valors de la poesia catalana*, qualificarà de *postsymbolista*. Un terme que implica tot un posicionament i que ens pot explicar fins a quin punt és important Folguera en l'evolució de la poesia catalana cap a la modernitat.

10. Giuseppe E. SANSONE, «Gabriel Alomar i el futurisme italià», a *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Basilea, 22-27 de març de 1976*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, p. 431-457.

11. Josep M. BALAGUER, «La literatura catalana i l'avantguarda», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VIII, *Primeres avantguardes 1918-1930*, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 125-150.

Tota una altra cosa és el camp de la narrativa. El Modernisme aconsegueix crear una tradició narrativa que, durant una colla d'anys, resulta vàlida i operativa i que dona algunes de les obres que encara avui conserven la seva actualitat. En aquest cas es compleix plenament l'engalzament amb els corrents europeus contemporanis sorgits de la reacció davant la crisi del naturalisme (des del decadentisme fins al simbolisme o les teories de la voluntat), però alhora aquest engalzament pren una forma genuïna, pròpia, de manera que no resultaria del tot desencaminat fer, com han fet alguns crítics francesos en relació amb la novel·la simbolista, parlar d'un únic «gran text» de la novel·la modernista: fins a tal punt arriben les influències entre les obres, els paral·lelismes i la intertextualitat. El corrent obté, a més, alguns ressos internacionals que fins al moment havien estat reservats a Verdager o a Guimerà. Així, Casellas, Víctor Català, Rusiñol i Prudenci Bertrana seran traduïts a altres llengües. Víctor Català per davant de tothom, perquè moltes de les seves obres —especialment *Solitud*— han tingut una presència constant en altres literatures i encara en aquests darrers anys continua essent objecte de traduccions.¹² I, com a traductor, val la pena destacar la figura d'Eberhard Vogel, que va traduir obres dels tres noms esmentats a l'alemany i, doncs, també el *Josafat*, de Prudenci Bertrana, que curiosament va aparèixer com a obra de «Josep Pons i Pagès» i il·lustrada per un conegut artista expressionista alemany: Alfred Kubin.¹³

En el Noucentisme, com en la poesia, també es fa un intent de trobar una tradició alternativa a la novel·la modernista. Eugeni d'Ors ho farà cercant en les teories de Carlyle i el platonisme una narrativa que defugui l'anècdota i creï uns arquetipus que potenciïn el programa d'acció.¹⁴ Potser l'explicació més precisa del seu intent sigui la seva obra més coneguda, *La ben plantada*, novel·la i metanovel·la alhora. Tanmateix, el model fracassa, com fracassen també els esforços del jove Carner per provocar en la narrativa el gir que havia protagonitzat ell mateix en la poesia. Caldrà esperar que comencin a trontollar les bases del Noucentisme, després de la mort de Prat de la Riba, perquè el moviment, de la mà de Carner, es plantegi la necessitat d'una novel·la pròpia. Els models classicitzants que es poden desprendre de les traduccions de novel·la estrangera de la «Biblioteca Literària» de l'Editorial Catalana, ja esmentada, es demostren ineficaços, si no és en la narrativa curta, amb les obres

12. Tot i que no hi ha cap estudi de conjunt sobre les traduccions de Víctor Català, vegeu-ne alguns estudis a Enric PRAT i Pep VILA (ed.), *Actes de les Terceres Jornades d'Estudi sobre la Vida i l'Obra de Caterina Albert «Victor Català»*, Girona, CCG, 2006, p. 275-324.

13. Ferran Robles i Sabater recull a *Bibliografia de la literatura catalana en versió alemanya: Narrativa, poesia, teatre* (Aquisgrà, Shaker Verlag, 2005) les traduccions següents d'Eberhard Vogel: *Els sots feréstecs* (*Lazarus' Tod*, 1909) de Raimon Casellas, *Solitud* (*Sankt Pons: Roman*, 1909) de Víctor Català, *Revolta* (*Gori der Rebell: Roman*, 1912) i *Per la vida* (*Das Tomatenbeet*, 1912) de Josep Pous i Pagès, i *Josafat* (*Josaphat*, 1918) de Prudenci Bertrana (que apareix amb el nom equivocat).

14. Sobre aquesta qüestió, Jordi CASTELLANOS, «Les figuracions de la fantasia: Eugeni d'Ors i la novel·la», *Els Marges*, núm. 50 (juny 1994), p. 10-27.

del mateix Carner, Martínez Ferrando, Duran i Reynals i d'altres. Caldrà que el Noucentisme entri en crisi i sigui substituït per unes concepcions més obertes de l'obra literària i per la voluntat d'entrar en un mercat literari lliure, no controlat per altres models que no siguin els que es desprenguin del lliure exercici de la crítica, perquè la novel·la es reprengui amb tota la seva força. I que ho faci, inicialment, apuntalant-se en aquella vella tradició novel·lística del Modernisme, ara modificada sota l'impacte de l'experiència viscuda.

A partir del 1925, doncs, la narrativa, amb el suport d'una premsa cada vegada més diversificada i influent, es converteix en l'eix de modernització de la literatura catalana. El món cultural català pren consciència d'allò que assenyala Soldevila: que «és la prosa i no el vers el que estructura les nacions i el que serveix de suport als Estats».¹⁵ De manera semblant, Sagarra afirmava que «la novel·la s'ha convertit en tribuna per defensar i combatre totes les tesis. La gent opina i es baralla amb una novel·la als dits».¹⁶ Tanmateix, la novel·la no s'improvisa i a l'hora de la veritat els primers passos es van poder fer perquè anteriorment havia existit una tradició, la modernista, que Puig i Ferrer, Prudenci Bertrana, Pere Coromines, Alfons Maseras i d'altres, intenten, per diverses vies, d'actualitzar. Paral·lelament, però, s'obren noves vies de traducció, a la recerca d'aquella recomanació que havia fet Carles Riba a «Una generació sense novel·la»: seguir «el recurs del colgat: fer arrelar, en sòl catalanesc, una branca d'una novel·lística estrangera, fins a la seva independència».¹⁷ Així, es desplega una política editorial que inclourà grans traduccions, malauradament, però, i més notable encara per la ruptura que representa el franquisme, amb grans buits que no podran omplir-se fins a les darreres dècades del segle. En efecte: la col·lecció «La Novel·la Estrangera» només pot publicar novel·la curta i no és fins que es creen el 1928 les Edicions Proa i la col·lecció «A Tot Vent», dirigida per Puig i Ferrer, i la «Biblioteca Univers», de l'Editorial Catalònia, que dirigeix Carles Soldevila, que no comencen a perfil·lar-se unes polítiques clarament marcades, la primera, pels models de la novel·la russa (sense que siguin exclusius, és clar) i, la segona, per la contenció de la novel·la francesa.¹⁸ Traductors del rus com Andreu Nin i Francesc Payarols, de l'anglès com Jordana o Carner, de l'alemany com Martínez Ferrando o Joan Alavedra, etc., assenyalen tota una voluntat de renovació.

I és que, en aquests moments, enmig de la crisi de valors de la cultura europea d'entreguerres, cada literatura emmiralla un camp de preocupacions i unes formes determina-

15. Carles SOLDEVILA, «Vers i prosa», *Revista de Catalunya*, vol. I, núm. 1 (juliol 1924), p. 43-46

16. Josep Maria DE SAGARRA, «La utilitat de la novel·la», *La Publicitat* (10 maig 1925).

17. Carles RIBA, «Una generació sense novel·la», a *Obres completes*, p. 319.

18. Vegeu, sobre aquestes editorials, Albert MANENT, «Antecedents i història d'una aventura cultural: Edicions Proa», a *Escriptors i editors del nou-cents*, Barcelona, Curial, 1984, p. 180-197, i Montserrat BACARDIT, *Cent anys de traducció al català (1891-1990, antologia*, Vic: Eumo, 1998.

des de donar-hi solució. Jo diria que, de forma força definida, la Catalunya literària dels anys vint i trenta cerca els models en els quals assentar la modernitat narrativa a França, omnipresent per ella mateixa i per tot allò que vehicula d'altres cultures; els russos, els anglesos i, més tardanament, els alemanys. Presentem-ho gràficament, tot i el perill de simplificació, a través d'alguns trets representatius: la literatura francesa se situa, amb Maurois, Duhamel, Gide o Proust (aquest ben conegut però no traduït pràcticament), en els espais de confluència entre psicologia i moral, amb tot el que representa, en aquest camp, la crisi de valors i de relacions de la societat de l'època, es a dir, la crisi de la família i el canvi de concepcions entorn de la sexualitat. L'ús del matís i la ironia, de l'anàlisi d'un problema concret més que de la narrativitat, i, doncs, amb una certa tendència cap a la concisió, la novel·la clàssica francesa ha servit de model a autors com Carles Soldevila, Maria Teresa Vernet, Millàs-Raurell, Miquel Llor o, a un altre nivell, al mateix Sagarra: en part, la literatura francesa vehicula les influències dels austríacs Arthur Schnitzler o Stephen Zweig, i, tot i les limitacions amb què és rebut, de Sigmund Freud i la psicoanàlisi. Altres autors, en canvi, des de Puig i Ferrer fins a Sebastià Juan Arbó, s'emmirallen en la literatura russa i, especialment en Dostoievski, interpretat ara des de la perspectiva del psicologisme i de la crisi dels valors occidentals. Hom parlarà i debatrà —especialment el 1928, amb motiu de les celebracions del centenari de Tolstoi— entorn de les afinitats entre l'ànima catalana i l'ànima russa, sense però que ningú no hi acabi de veure l'aigua clara. Però Rússia està de moda i no només perquè Dostoievski ens proporcioni (com el llegirà Josep Pla a través dels textos que André Gide li havia dedicat)¹⁹ l'escissió de l'home modern i les profunditats i contradiccions de l'ànima, sinó, també, perquè de Rússia vindran els intents de crear una nova literatura compromesa, que, tot i que tindrà unes molt escadusseres manifestacions entre nosaltres, no deixa de representar un canvi radical en la forma de pensar l'activitat literària i la seva funció social.

La literatura anglesa o anglosaxona és vista com un univers divers: per a uns, representa un model de realisme amable, que observa el món amb un punt d'humor i sempre amb intel·ligència. Representa, d'alguna manera, allò que Carner hauria volgut instaurar per a la novel·la catalana, aquella manera de mirar el món que, amb les seves traduccions de George Eliot o de Dickens o de Mark Twain, hauria proposat. Les traduccions de C. A. Jordana de Thomas Hardy o de Virginia Woolf apunten en aquest camí. Aquesta, Virginia Woolf, és vista, a més, per alguns crítics joves com ara Ramon Esquerra (recordem el seu article sobre la novel·la: «De l'epopeia al lirisme») com el senyal que apunta cap on avança la modernitat.²⁰ Però la literatura anglesa encara presenta un altre mèrit que C. A. Jordana no s'estarà

19. Vegeu Jordi CASTELLANOS, «Josep Pla i la novel·la», a Gloria GRANELL i Xavier PLA (ed.), *Josep Pla, memòria i escriptura: Actes del Col·loqui de l'Any Pla*, Girona, Universitat de Girona, 2001, p. 35-64.

20. Ramon ESQUERRA, *Lectures europees*, Barcelona, Publicacions de La Revista, 1936.

de remarcar en un conegut article publicat a la *Revista de Catalunya*: «Les afeccions literàries del públic anglès i americà»: la literatura anglesa ha creat una literatura de consum d'una gran dignitat, destinat al gran públic, des de la literatura d'aventures fins a la detectivesca.²¹ No cal dir que, de retruc, s'està intentant respondre als èxits de la literatura rosa, sentimental, de Folch i Torres, que té bocabadades les noiets (i molts noiets aspirants a escriptor) d'aquest país, i es proposen uns models alternatius: la novel·la d'aventures, detectivesca o humorística (amb noms com Conrad, Wells, Conan Doyle, Chesterton, Wodehouse o Margaret Kennedy). Però hi ha encara una altra línia de penetració de la influència de la literatura en llengua anglesa: l'impacte de James Joyce, un impacte força considerable i, a més, molt diversificat, tal com ha demostrat darrerament Teresa Iribarren.²² A destacar que un dels primers que en parla i que el llegeix com a exemple de realisme minuciós, és Josep Pla i la lliçó que en treu l'aplica en una novel·la controvertida: *Relacions*, del 1927. Resta encara, del món anglosaxó, una altra línia d'influència: la novel·la americana d'entreguerres, amb tota la sèrie de novetats que introduïa en relació amb el punt de vista i el llenguatge cinematogràfic. He esmentat fa un moment Ramon Esquerra: les seves *Lectures europees*, que s'acaben de reeditar, són una mostra de la fascinació que exerceixen aquests nous corrents, corrents que tindran el seu editor en Josep Janés i Olivé, el de preguerra en català i, obligat per les circumstàncies, el de postguerra en castellà.

Ens resta encara una altra literatura, l'alemanya, que havia tingut fins al moment una influència literària més aviat limitada, si deixem de banda la figura de Goethe, omnipresent en Maragall o Eugeni d'Ors, i la de Heine. El prestigi de la ciència filològica alemanya, però, havia atret des de Manuel de Montoliu fins a Carles Riba, i per als dos una figura com la de Vossler, a qui van tractar directament, va ser molt important. En el camp de la novel·la, va ser, però, a partir de la Gran Guerra i, sobretot, de l'impacte d'Erich Maria Remarque amb *Res de nou a l'Oest*, que la literatura alemanya es fa un lloc específic pel seu intent de respondre a la crisi europea dels valors democràtics que de manera tan tràgica es viu a l'interior d'Alemanya. És, com escriurà Sebastià Juan Arbó, «aquest tros de terra del centre d'Europa combatut per totes les violències i en el qual sembla jugar-se el destí de l'Europa culta i civilitzada».²³ Així, figures com les de Thomas Mann, Heinrich Mann, Leonhard Frank, Döblin, Kafka o Bertolt Brecht, van essent introduïts més que no pas traduïts. Això pel que fa a la narrativa perquè en poesia és importantíssim, en aquests anys, la descoberta de Riba i de la seva àrea d'influència (especialment per a Joan Vinyoli), de les figures de

21. C. A. Jordana, «Les afeccions literàries del públic anglès i americà», *Revista de Catalunya*, vol. VII (juliol-desembre 1927), p. 449-455.

22. Teresa IRIBARREN, «James Joyce a Catalunya (1921-1936)», *Els Marges*, núm. 72 (hivern 2004), p. 21.44.

23. Sebastià Juan Arbó, «Notes sobre l'Alemanya d'avui», *L'Opinió* (5 febrer 1933).

Hölderlin i de Rilke.²⁴ I, encara, en l'assaig biogràfic i d'idees, cal esmentar Emil Ludwig o el comte de Keyserling, que passen per Barcelona amb una considerable freqüència.

Entorn dels anys vint apareixen algunes antologies de literatura catalana en traduccions a altres llengües. A destacar, l'antologia de Rudolf Grossmann, *Katalanische Lyrik der Gegenwart* (1923), que recull poemes de Joan Alcover, Gabriel Alomar, Josep Carner, Ventura Gassol, Guerau de Liost, Joan Maragall, Miquel dels Sants Oliver, Carles Riba i J. M. de Sagarra. També l'escriptor que havia traduït *Josafat*, de Bertrana, a l'italià, divulgador de les teories de Diego Ruiz, Giuseppe Ravegnani, publica *Antologia di novelle catalane* (1926), amb contes que van des de Narcís Oller fins a Josep Pla. A França és A. Schneeberger qui publica dues antologies, una de poesia i l'altra de prosa: *Anthologie des Poètes catalans contemporains depuis 1854* (1922) i *Conteurs catalans* (1926). L'interès d'Europa, i especialment de França, per Catalunya, però, no es dirigeix aquests anys a la literatura sinó a la ciutat de Barcelona i, en concret, al «barri xinò», que es converteix en tema de moda a Europa. Un tema carregat de tòpics (*espanyolisme*: flamenc, music-halls, carrerons estrets i pudents, misèria, delinqüència, anarquisme, etc.) que es fa present en obres de Paul Morand, Henri de Montherlant, Francis Carco, Mac Orlan i, més tard, Jean Genêt, J. P. de Mandiargues, i moltíssims més. L'èxit dels baixos fons barcelonins en la literatura europea fa pensar, als autors locals, que, posat a disposició dels escriptors catalans, podria ser una via d'internacionalització.²⁵ Així ho escriuen Francesc Madrid i Rafael Tasis, entre d'altres.²⁶ Potser no anaven tan desencaminats: ja a la postguerra, el tema serà un dels camins que impulsaran traduccions de novel·la catalana.

Si l'objectiu de la literatura catalana del segle era «incorporar-se íntegrament a la cultura europea [...] en paritat de dignitat», com hem vist que afirmava Carles Riba, la repressió franquista, fins i tot quan va començar a tolerar que apareguessin alguns llibres en català després d'anys de silenci, va intentar trencar radicalment aquesta incorporació prohibint sistemàticament les traduccions al català. Es tractava de reduir, ja que no s'havia pogut fer desaparèixer, l'activitat literària a l'àmbit purament local. No cal dir que, amb totes les limitacions i vehiculades per altres llengües, les influències europees continuen alimentant la vida literària catalana de l'interior. Tot i la necessitat, en els anys quaranta, de donar sortida prioritàriament als autors catalans, que tenen tallades les vies de relació amb el seu públic, les revistes *Poesia* (1944-1945), de Josep Palau i Fabre, i *Ariel* (1946-1951), o encara d'altres

24. Vegeu, J. MURGADES, «De com Karl Marx comença de llegir Friedrich Hölderlin», *Quaderns Crema*, núm. 2 (novembre 1979), p. 33-57, i Jaume MEDINA, *Carles Riba i Friedrich Hölderlin*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

25. Vegeu, sobre aquesta qüestió, Jordi CASTELLANOS, *Literatura, vida, ciutats*, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 137-185.

26. Francesc MADRID, «Crònica. El Districte V», *L'Esquella de la Torratxa* (1926); Rafael TASIS i MARCA, *Una visió de conjunt de la novel·la catalana*, Barcelona, Publicacions de La Revista, 1935, p. 107-123.

com *Antologia dels Fets, les Idees i els Homes d'Occident* (1947-1948), convertida més tard en *Occident* (1949-1950), no només no han oblidat les traduccions sinó que hi ocupen un espai emblemàtic. En la primera, els noms de Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud, comte de Lautréamont, Valéry, Paul Eluard i Apollinaire, entre d'altres, defineixen tant o més que els noms locals la línia que vol seguir la revista; i, a *Ariel*, hi trobem articles sobre John Keats, Max Jacob, el comte de Lautréamont, D. H. Lawrence, George Orwell, sobre l'existencialisme, i s'hi tradueixen Jean Anouilh, Píndar, René Char, Milton, Proust, Antonin Artaud, Ezra Pound, etc. A *Antologia* i *Occident* hi trobem traduccions de Cecil Day Lewis, Jean Cocteau, Edmond Jaloux, Santayana, Teixeira de Pascoaes, Koestler, Pierre Descaves, Mauriac, Togore, Sartre, etc. Tot això, és clar, dins de la clandestinitat. Perquè quan l'editorial Selecta obté el permís per publicar algunes traduccions, se li limita el nombre, una vintena, i se li imposa que siguin reedicions d'obres ja publicades anteriorment, és a dir, se li nega l'altra dels motors de la cultura catalana del segle: la voluntat de modernització.

Malgrat tot, les limitacions van superant-se. Una de les maneres és amb la saba que representa la literatura de l'exili, el contacte amb altres mons i amb altres cultures, un contacte que a la llarga repercutirà en un evident enriquiment dels autors catalans i, en algun cas, en la positiva influència que exerceixen. Citem, de manera especial, la figura de Ramon Vinyes, que ja en una primera estada a Colòmbia havia creat la revista *Voces*, on donà a conèixer molts autors catalans i impulsà l'avantguarda a l'Amèrica del Sud i, ja a la postguerra, es convertí en el referent del grup de Barranquilla, del qual sortí Gabriel García Márquez, que sempre ha reconegut el seu deute envers ell fins al punt de convertir-lo en personatge de *Cien años de soledad* amb el nom d'«el sabio catalán».²⁷ Indubtablement, el grup d'exiliats catalans de Mèxic són els que més aporten, amb la incorporació d'espais, temes i personatges de l'àmbit cultural amb el qual conviuen.²⁸ Esmentem Lluís Ferran de Pol, Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener, Vicent Riera Llorca i, entre d'altres, Agustí Bartra, el qual, a més, de la seva estada als Estats Units en va treure *Una antologia de la lírica nord-americana* (Mèxic, 1951). Malauradament, potser pels problemes de llengua o d'aïllament, aquesta literatura de tema mexicà no va tenir cap incidència en l'entorn que l'havia fet néixer i fins a aquests darrers anys algunes d'aquestes obres no han vist la seva traducció mexicana. Carner, tanmateix, va fer, a Mèxic, esforços per posar en contacte els escriptors catalans amb els mexicans i el mateix va fer a Xile Francesc Trabal. Aquest havia escrit a Pi i Sunyer en iniciar-se l'exili: «És un moment dolç per obrir finestres a la literatura catalana.»²⁹ Així, crea,

27. Jordi LLADÓ, *Ramon Vinyes: un home de lletres entre Catalunya i el Carib*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006.

28. L'estudi més complet sobre aquest tema és la tesi doctoral de Carlos Guzmán Moncada.

29. Citat per Maria CAMPILLO, «Actuació civil durant la guerra i l'exili», a *Centenari Francesc Trabal (1899-1999)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2001, p. 30.

a Santiago de Xile, l'Institut Chilen-Catalán de Cultura i dirigeix el Pen Club xilè que acull una secció catalana. Pi i Sunyer, per altra banda, és darrere algunes iniciatives, com la de la revista anglesa *Adam: International Review*, la qual, amb motiu de la celebració dels Jocs Florals a Londres el 1947, dedica un número a «Writers of Catalonia», amb presentació del mateix Pi i Sunyer i traduccions de textos de Maragall, Verdaguier, Víctor Català, Josep Pla, Josep Carner, Carles Riba, Marià Manent, Rosa Leveroni, Josep Pijoan, Joan Alcover, J. V. Foix, Pere Calders i Mercè Rodoreda, entre d'altres.³⁰ És, en el desolat panorama dels anys quaranta, una iniciativa que s'emmarcava dins de les activitats d'aquesta revista, nascuda a Bucarest del cercle de Mircea Eliade i que, després de la guerra europea, el seu promotor i director, Miron Grindea, porta a Londres. A destacar que, el 1946, T. S. Eliot hi havia publicat l'assaig *Reflections on the Unity of European Culture*.³¹

En els anys cinquanta, El Club dels Novel·listes va anar publicant algunes traduccions, poques però molt significatives perquè marquen una tendència cap a la literatura diguem-ne de la condició humana i/o la novel·la catòlica, que, de fet, practica el seu màxim promotor, Joan Sales i, en part, Xavier Benguerel. Jugant amb l'aprovació de la censura eclesial, Sales aconsegueix de publicar, a més de la seva *Incerta glòria*, que tindrà un considerable èxit en la seva versió francesa,³² traduccions de Nikos Kazantzaki (*El Crist de nou crucificat*) o Dostoievski (*Crim i càstig*), passant per Lampedusa (*El Gatopardo*), Paton (*Plora, pàtria estimada*), Anna Langfus o Ignazio Silone. Lentament les traduccions es van obrint camí fins que la dècada dels seixanta representa, en aquest camp, una autèntica posada al dia. Edicions 62, la més significativa en aquells moments, engega nombroses col·leccions d'assaig i de creació, en les quals predominen les traduccions. Significativament, la col·lecció de novel·la «El Balanci», que comença el 1965, no publica cap autor català fins al número 17, i en els seus cinquanta primers números, només hi trobem cinc títols d'autor català. Hi trobem Vasco Pratolini, Marguerite Duras, Erskine Caldwell, William Faulkner, Italo Calvino, Michel Butor, Graham Greene, Heinrich Böll, Norman Mailer, Cesare Pavese, Bertolt Brecht, entre molts d'altres. L'eufòria s'estén a altres editorials: Edicions Proa o Plaza-Janés (amb la col·lecció «La Rosa dels Vents»), Nova Terra, etc. Es produeix, doncs, una autèntic allau de novetats, que aporten una radical renovació de la vida cultural i literària. Són els anys d'influència de György Lukács o de Jean Paul Sartre; de Faulkner i Dos Passos; de Bertolt Brecht, Eugène Ionesco, Samuel Beckett o Harold Pinter. Un llibre representatiu és

30. «Writers of Catalònia», *ADAM International Review*, any XV, núm. 174 (setembre 1947), p. 3-20.

31. Vegeu-ne informació a *ADAM International Review 1941-1991: A Short Publishing History*, Londres, King's College, 1995.

32. Xavier PLA, «La recepció de *Gloire incertaine* de Joan Sales, història d'una traducció», a Eliseu TRENC i Montserrat ROSER (ed.), *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*. Vol. 1, *La recepció de la literatura catalana a Europa*, Montpeller, Centre d'Études et de Recherches Catalanes, Université Paul Valéry i Association Française des Catalanistes, 2004, p. 153-166.

el de Feliu Formosa i Artur Quintana, *A la paret, escrit amb guix: Poesia alemanya de combat*, un recull de traduccions de poesia alemanya que inclou Georg Trakl, Ernst Toller, Bertolt Brecht o Paul Celan.³³

Són els anys en què s'entronitzen els noms de Salvador Espriu, Pere Quart, Gabriel Ferrater, Mercè Rodoreda o Llorenç Villalonga. Sembla que una marca, el realisme, els engloba a tots. Ja a l'època, però, es tenia consciència de la distància que anava dels uns als altres. Al mateix temps, però, es podia constatar, per les traduccions que es feien de les obres d'Espriu o de Rodoreda i fins i tot per les sortides a l'estranger de l'Agrupació Dramàtica Adrià Gual, de la validesa dels autors catalans dins del panorama literari europeu de moment. Arthur Terry afirma que «la necessitat de conservar una certa àrea de llibertat a força de recórrer a un art *hermètic* [...] ens ajuda a explicar la mescla de complexitat emocional i d'erudició enginyosament aplicada que trobem en l'obra d'Espriu, així com el desig d'evitar el que és òbviament poètic —una actitud que deriva en gran part de la poesia madura de Brecht— té la seva contrapartida en la poesia de Pere Quart».³⁴ Cal, per tant, matisar molt la seva relació d'aquests autors amb el realisme. «Tampoc no sembla cap coincidència», continua Terry, «que Ferrater situï la pròpia poesia sota el signe de la tradició angloamericana que representen uns poetes com Hardy, Frost, Ransom, Graves o Auden. [...] El que troba en tots ells, malgrat unes diferències molt òbvies, no és tant un desig d'interrogar el mateix llenguatge poètic, sinó més aviat un intent de mostrar com les actituds morals es poden presentar a través de certes situacions que s'oposen a qualsevol noció senzilla de la *personalitat* del poeta.»³⁵ Des d'aquest punt de vista, el «realisme» no és un sistema de creences sinó una manera de veure la vida. Terry, convençut de les afinitats entre la tradició catalana i la poesia anglesa, va donar-les a conèixer en el cercle del Belfast Group, en el qual participaven autors de la importància de Seamus Heaney i Phillip Hobsbawm. El resultat va ser el recull *A Small War and other poems*, amb traduccions del mateix Terry de poemes de Gabriel Ferrater, Salvador Espriu, Miquel Bauçà, Pere Quart i Josep Maria Llompart.³⁶ És el precedent de la publicació de l'obra de Ferrater *Women and Days*, en traducció de Terry i presentació de Seamus Heaney, el 2004.³⁷

33. Feliu FORMOSA i Artur QUINTANA, *A la paret, escrit amb guix: Poesia alemanya de combat*, Barcelona, Proa, 1966.

34. Arthur TERRY, «La poesia catalana moderna dins el context europeu», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 4 (gener 1987).

35. Arthur TERRY, «La poesia catalana moderna dins el context europeu», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 4 (gener 1987).

36. *A Small War and other poems*, traduït del català per by Anthur Terry, Belfast, Festival Publications i Queen's Mary College of Belfast, s. a.

37. Gabriel FERRATER, *Women and Days*, Londres, Arc Publications, 2004, col·l. «Visible Poets», núm. 13, traducció d'Arthur Terry i introducció de Seamus Heaney.

A finals de la dècada dels seixanta, es produeix la crisi del realisme teòricament dominant i això representa un canvi importantíssim de referents. Un dels fenòmens importants, en el qual el món editorial barceloní ha tingut molta importància, ha estat el gran esclat de la novel·la hispanoamericana, amb autors com Gabriel García Márquez o Mario Vargas Llosa, instal·lats a la capital catalana. Alhora, però, es tornen a revisar els valors de la pròpia tradició i es recupera la voluntat explícitament formalista o avantguardista, sota l'emblema de noms com els de J. V. Foix, Joan Brossa, Joan Vinyoli o Vicent Andrés Estellés. L'impacte, d'altra banda, de la cultura pop i dels corrents *undeground* i l'esforç dels escriptors per conquerir un mercat ampli, els porta cap al conreu de la literatura de gènere. La revista *Els Marges*, va dedicar un número triple, el 1983, als referents que havien anat despuntant en aquell moment, des de relectura de Marx, Nietzsche o Freud fins a l'estructuralisme, la semiòtica o la desconstrucció de Foucault o Jacques Derrida. S'iniciava la influència del realisme brut, del minimalisme i la postmodernitat que no trigaria a instaurar-se. Eren els anys de la transició democràtica i dels inicis de la democràcia. Veníem d'una profunda crisi del món editorial que va condicionar fortament la traducció al català de molts d'aquests autors.

En efecte, a finals de la dècada, arriba una profunda crisi i canvis profunds en el mercat del llibre, per moltes causes, algunes purament circumstancials, altres, com l'aparició del llibre de butxaca, indicatives d'un fenomen nou de globalització i mercat de masses. L'assaig, el primer, va deixant de tenir sortida i, poc després, van seguir la poesia i, sobretot, la novel·la. Fins i tot una col·lecció com «La Cua de Palla», de novel·la policíaca, atura, per una colla d'anys, la seva continuïtat. L'obra que, en certa manera, personalitza la crisi és *Sota el volcà*, de Malcolm Lowry: la traducció apareix el 1973, però amb prou feines si es ven. La col·lecció on havia aparegut, «El Balanci» d'Edicions 62, deixa pràcticament de traduir autors estrangers: entre el número 70 de la col·lecció (de l'any 1971) i el 170 (1985), és a dir, en cent números, només hi trobem set autors estrangers. La crisi, doncs, és profunda. Però afecta més el món de l'edició que no pas el procés de modernització i de recuperació de la normalitat cultural. Perquè són, a més, els anys de la transició cap a la democràcia i de recuperació de les institucions autonòmiques. Ja sé que parlar de «normalització» en un mercat literari profundament competit per dues llengües, i, per tant, per dues literatures, és, també, una mica il·lús. El cert és que a finals dels vuitanta es torna a recuperar el ritme de traduccions al català, i s'entra progressivament en el mercat globalitzat del llibre. Les coses, però, no són fàcils perquè alguns llibres topen amb conflictes de competència, perquè les editorials castellanes prenen el dret de traducció per a tot l'Estat i evitaven, així, la competència que els poguessin fer les traduccions catalanes. Penso que no va ser tant la força de les editorials catalanes com l'interès del mercat per exhaurir totes les possibilitats que va fer que els drets es diferenciessin, i que es produeixin fenòmens com el de Harry Potter, de vegades amb una mica de desavantatge per al català pel preu, pel moment de sortida o per l'agilitat en la distribució. Malgrat tot, però, formem part, ara, d'aquest espai globalitzat que marca

la lectura i imposa la moda amb un sistema de promocions no gaire diferent del de qualsevol producte que entra en el mercat. No sé si és bo o dolent. En tot cas, és així i potser és l'única manera com pot sobreviure una literatura avui i com pot permetre que, de sota mà, es creïn corrents literaris no condicionats pel capital.

Tornem, però, uns anys enrere: en els anys quaranta i cinquanta, la situació d'exili i les prohibicions del franquisme, propicien l'aparició de nuclis solidaris a l'exterior, en general lligats als ambients acadèmics universitaris (encara que no exclusivament) que van obrint camí a l'estudi de la llengua i la literatura catalanes a l'estranger i a les traduccions a altres llengües. Sense cap mena de dubte, el nucli més important és l'anglès, que compta amb una llarga tradició que arrenca de González Llubera i Allison Peers, compta amb Batista i Roca i desemboca en Arthur Terry, Geoffrey Ribbans o Alan Yates. El 1954 neix l'Anglo Catalan Society, que serà la primera de les diverses associacions que aniran apareixent a partir d'aleshores (l'alemanya, la francesa, la italiana, l'hongaresa i la nord-americana). Cal destacar, dins del món de la catalanística anglesa, la figura de Joan Gili, que crea, a Oxford, una llibreria i editorial, The Dolphin Books. Gili és autor d'*Introductory Catalan Grammar* (1943), que va permetre que el català s'incorporés al plans d'estudi de moltes universitats angleses. El 1962, va editar una antologia de poemes de Josep Carner bilingüe, en traducció de Pearse Hutchinson, com a part de la campanya perquè li fos atorgat al poeta el Premi Nobel. Va traduir, el mateix Gili, a l'anglès, Carles Riba: entre altres llibres, *Savage Heart* (1993) i *Bierville Elegies* (1995); també, Salvador Espriu: *Forms and Works* (1980) i, finalment, *Nabí* (2001). Al marge de Gili, trobem a Anglaterra moltes altres iniciatives. Destaquem la magnífica traducció de la *Primera història d'Esther* (*The story of Esther*), de Salvador Espriu, feta per Philip Polack, i publicada el 1989 per una interessant col·lecció de divulgació en anglès de temes catalans: «The Anglo-Catalan Society Occasional Publications».

També a Alemanya, la catalanística ha estat la via d'expansió de la literatura catalana. En la catalogació que en fa Ferran Robles i Sabater,³⁸ distingeix en primer lloc un seguit de traduccions escadusseres com *Nadal en temps de guerra* (*Katalanische Weihnachtschronik*, 1955) de Lluís Capdevila, *L'illa de la calma* (*Mallorca: Die Insel der Ruhe*, 1960) de Santiago Rusiñol, *Esté o no esté* (*Der eine hat's, der andere nicht: Roman*, 1961) d'Odó Hurtado i *L'escanya-pobres* (*Der Vampyr*, 1954), de Narcís Oller que ja havia estat traduïda i publicada el 1920. Remarca, també, l'impacte de forta presència de Ramon Llull amb cinc edicions de la traducció de

38. Ferran ROBLES I SABATER, *Bibliografia de la literatura catalana en versió alemanya: Narrativa, poesia, teatre*, Aquisgrà, Shaker Verlag, 2005, col·l. «Biblioteca Catalànica Germànica», núm. 1. Vegeu també Ramon FARRÉS, «Antoni Pous i la represa de la recepció de la literatura catalana a Alemanya», a Eliseu TRENÇ i Montserrat ROSER (ed.), *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*, vol. 1, *La recepció de la literatura catalana a Europa*, Montpeller, Centre d'Études et de Recherches Catalanes, Université Paul Valéry i Association Française des Catalanistes, 2004, p. 39-47.

Maurice Aubry del *Llibre d'Amic e Amat* (*Das Buch vom Liebenden und Geliebten, geistliche Gleichnisse*), la del *Llibre de les bèsties* (*Die treulose Füchsin*, 1953) i la del *Blanquerna* (*Das Ave-Maria des Abtes Blanquerna*, 1953). Esmentem les traduccions d'assaigs sobre art, del 1976, com *La pràctica de l'art* (*Praxis der Kunst*) d'Antoni Tàpies i *Antoni Tàpies i l'esperit català* (*Antoni Tàpies und der Geist Kataloniens*) de Pere Gimferrer, així com les obres completes de Salvador Dalí (*Unabhängigkeitserklärung der Phantasie und Erklärung der Rechte des Menschen auf seine Verrücktheit. Gesammelte Schriften*, 1974). Comencen a publicar-se, també, algunes traduccions de novel·la, com *Els plàtans de Barcelona* (*Die Platanen von Barcelona*, 1970) de Víctor Mora i *La plaça del diamant* (*Auf der Plaça del Diamant*, 1979) de Mercè Rodoreda, objecte de nombroses reedicions. Pel que fa a la poesia, Johannes Höslé i Antoni Pous, publiquen *Katalanische Lyrik im zwanzigsten Jahrhundert: Eine Anthologie* (1970), amb poemes de Salvador Espriu, Gabriel Ferrater, J. V. Foix i Miquel Martí i Pol. Posteriorment, Höslé amplia la nòmina amb poemes i narracions a *Katalanische Erzähler* (1978). Altres antologies van ser: *Katalanisches Liederbuch: Für Singstimme und Gitarre* (1976) de Bernhard Rövenstrunck i *Diguem no! Sagen wir nein! Lieder aus Katalonien* (1979), de Tilbert Dídac Stegmann. D'altra banda, a part del fet que Alemanya acull, com les principals llengües mundials, les traduccions de les novel·les catalanes més representatives d'aquests darrers anys (obres de Sebastià Juan Arbó, Jesús Moncada, Quim Monzó, Maria Antònia Oliver, Joan Perucho, Carme Riera, Maria Mercè Roca, Montserrat Roig, etc.), cal destacar la importància que hi ha adquirit el teatre català, especialment a través de l'obra de Sergi Belbel, llargament traduït i representat, que ha obert camí a altres autors com Josep M. Benet i Jornet o Carles Batlle.

Com amb aquestes dues literatures, l'anglesa i l'alemanya, passa el mateix, proporcionalment, amb altres literatures francesa i italiana: Salvador Espriu i Mercè Rodoreda són, a la postguerra, els dos autors que obren el camí a les traduccions a altres llengües. A Itàlia, el paper dels estudiosos com Mario Casella, Giuseppe Sansone, Giuseppe Tavani, Giuseppe Grilli, S. M. Cingolani, etc., ha estat fonamental. A França aquesta funció l'han fet Maurice Molho, Marie-Claire Zimmermann, Mathilde Bensoussan, Montserrat Proudhon i Denise Boyer, entre d'altres. O a Portugal, que ha comptat, seguint les petjades d'Ignasi L. Ribera Rovira, amb Fèlix Cucurull per la part catalana i, sobretot, amb Manuel de Seabra per la part portuguesa. També en el cas d'Hongria es va comptar amb l'empenta de Kálmán Faluba, que ha donat uns amplis resultats en la interrelació entre la literatura hongaresa i la catalana.³⁹ Així, podríem posar exemples en moltes altres països, encara que, cal reconèixer-ho,

39. Sobre les relacions literàries entre Catalunya i Hongria, vegeu M. Pilar GODAYOL I NOGUÉ i XUS UGARTE I BALLESTER, «Les traduccions del català a l'hongarès i de l'hongarès al català», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 107 (maig 1996), p. 122-125; Kálmán FALUBA, «Traduccions recents de literatura catalana a l'hongarès», *Llengua & Literatura* (Barcelona), núm. 11 (2000), p. 619-622; Marc CANDELA, «Noves traduccions al romanès d'autors catalans», *Caràcters*, segona època, núm. 21 (octubre 2002), p. 18.

la literatura catalana sempre ha arribat als lectors de fora Catalunya per vies més aviat marginals. Per això, el gran esforç, més enllà de la novel·la (i especialment de la novel·la femenina, que ha creat en aquests darrers anys uns circuits amplis que han integrat algunes obres d'escriptores catalanes), ha estat situar obres catalanes en col·leccions de prestigi, com va poder ser amb la traducció de Giuseppe Sansone de *Les elegies de Bierville*, de Riba, publicat per Einaudi en una prestigiosa col·lecció de poesia el 1977. Una revista, *Catalan Writing*, publicada pel Departament de Cultura de la Generalitat, es va destinar, des del 1988, a la promoció d'autors catalans a l'estranger.

Potser, perquè em sembla que representa una fita que obre molts camins, mereix ser citada la traducció nord-americana de David Rosenthal de *Tirant lo Blanc*, del 1983. Tenia al darrere l'estudi que n'havia fet Mario Vargas Llosa i el prestigi de la citació cervantina. En tot cas, va obrir camí a moltes altres traduccions i actualment ningú no s'estranya de trobar, a les prestatgeries de les llibreries italianes o franceses, poloneses o japoneses, autors i autores catalans: Rodoreda, Calders, Moncada, Montserrat Roig, Carme Riera, Sánchez Piñol, Jaume Cabré, entre d'altres. O, en un altre ordre, el llibre ja esmentat *Women and Days* (2004), de Gabriel Ferrater, en traducció d'Arthur Terry i presentació de Seamus Heaney.

Les influències recíproques pel que fa a la música culta i la popular moderna

Romà Escalas*

1. Introducció: música culta i popular

Per a comprendre les influències entre aquests dos camps i nivells d'activitat musical separats per un factor cultural poc clar, i considerats com a àrees separades, malgrat les influències recíproques i unes delimitacions poc definides, no tenim més remei que intentar definir els dos conceptes. Procuraré fer-ho sense allunyar-me del sentit actual d'aquests mots, de forma puntual que ens serveixi per a entendre les descripcions i comparacions que volem plantejar al llarg d'aquesta ponència. El repte de separar ambdues formes d'activitat musical, a primera vista oposades, ens obliga a observar, escoltar i analitzar la música des d'una perspectiva superior, la

* Romà Escalas és musicòleg especialista en l'estudi, la recerca i la interpretació de la música antiga amb instruments històrics. L'any 1985 va ser comissionat per a les exposicions de música i història a Brussel·les. Des de 1981 és el director del Museu d'Història de la Música de Barcelona, on ha intervingut en el trasllat de les col·leccions i ha creat la primera exposició i programa de funcionament a l'edifici de la Casa Quadras. Posteriorment, ha treballat en la instal·lació del nou programa museològic de la nova seu del Museu, a l'Auditori de Barcelona. És membre de l'IEC i ha presidit la Societat Catalana de Musicologia.

qual ha de ser compatible amb els diferents significats d'aquests termes al llarg de la història fins a arribar al segle XIX i XX. En aquest període els conceptes de música culta i popular arriben a transcendir l'àmbit professional, i gaudeixen d'un ús general que els permet identificar qualsevol estil i activitat musicals, malgrat que el seu derivat més proper, el terme *popularitat* és emprat com a element de mesura amb significats ben diferents fins i tot al llarg d'aquest període.

A continuació observarem els antecedents històrics on es desenvolupen activitats musicals comparables a les que diferenciem actualment a partir dels seus diferents nivells de cultura, fins i tot de grau de civilització.

2. Antecedents: antiguitat

El primer testimoni de la diferenciació de funcions en el camp de l'activitat musical que podríem comparar amb la divisió actual el trobem referenciat als textos de l'antic Egipte. Referències il·lustrades en la iconografia de les múltiples escenes musicals, conservades als frescs de les tombes egípcies, on apareixen grups de dones amb instruments que acompanyen cants i balls, semblants a les músiques tebanes que observem en el seguici funerari d'un personatge important del segle XV aC. Ritual dedicat al déu Toth, com ho demostra l'aparició d'una lira, interpretat per músics professionals amb repertoris extensos i especialitzats.

Un fet que ja en aquesta època diferencia els músics professionals o oficials dels «músics populars», és a més de l'especialització dels repertoris, els procediments d'aprenentatge vehiculats mitjançant estructures que distingeixen entre mestres i aprenents, així com l'ús d'instruments més perfeccionats musicalment i rics en decoracions.

En les cultures musicals de l'època grecoromana, es mantenen diferenciats els grups professionals i s'adapten a noves activitats del poder en les quals la música adquireix un paper significatiu, com l'exèrcit i els espectacles del teatre i del circ. En el mosaic de Nenig, del segle II dC, observem un orgue i una buccina. El primer instrument és en realitat un hidraulòs, ja que la pressió de l'aire la subministraven dues manxes hidràuliques situades als costats. El teclat consistia en uns tiradors que dirigien l'aire cap als bisells dels tubs, i el resultat era un so de gran potència i estridència perfectament audible enmig de l'entorn sonor de la cridòria del públic, els udols de les feres i els cops dels gladiadors. La buccina s'utilitzava com a l'exèrcit per a assenyalar els moments i moviments que demanava l'escenificació. Ambdós instruments eren exclusius del músics professionals.

Mil cinc-cents anys més tard, en ple humanisme, l'orgue segueix essent el rei dels instruments, però ha passat del circ a les esglésies i palaus, els seus mecanismes s'han perfeccionat i el so ha esdevingut més suau i controlable. L'organista sol ser un dels músics professionals més ben pagat i, des de la tradició gremial dels músics medievals, han restat establertes les

dues jerarquies, els cantors i els joglars o ministrers, representants de l'estament professional i els músics de carrer, sovint ambulants. Les dues categories es diferencien sovint pel tipus de repertori, com ens comenta Francisco Salinas al seu tractat, *De Musica*, editat a Salamanca el 1577, tot i això les influències mútues són evidents i n'han llegat molts testimonis escrits entre les composicions de l'època.

Així doncs, el repertori culte i polifònic del Renaixement, tant si estava escrit *en latino* com *en romance*, sovint utilitzava motius i textos procedents de la música popular aplicats a formes de música més professional. La preocupació de molts teòrics com Francisco Salinas va ser analitzar de forma escolàstica l'apropament del dos gèneres a fi de justificar-ne el seu ús poc ortodox.

En la mateixa època, a Catalunya es conreava amb gran èxit la forma musical anomenada *ensalada*, autèntica fusió d'estils, creada pels compositors catalans, en què destacaren les obres de Mateu Fletxa el Vell (1481-1553) i del seu nebot, Mateu Fletxa el Jove. L'ensalada estava estructurada en seccions en què s'alternaven cançons i danses populars amb obres de caire religiós, al voltant d'arguments moralistes o narratius i s'interpretaven a les esglésies durant els cicles nadalencs, eren com una mena de representacions sense acció dramàtica però amb un argument homogeni i vertebrador. La barreja dels dos estils i la seva gran acceptació és un testimoni clar de la coexistència d'ambdós gèneres, culte i popular, i del coneixement i la participació del públic en tots dos.

3. Del Barroc al classicisme

Possiblement a causa de la popularització del teatre al nord d'Itàlia, (cinquanta-set teatres a Venècia) considerat el bressol del nou estil barroc, basat en l'harmonia, el baix continu i l'expressió del text, a principis de segle XVII, la música popular és fortament influïda per la religiosa i la de la cort. En els usos de cada una s'hi troben els mateixos instruments, estils i repertoris molt semblants. A la península Ibèrica aquesta situació es fa palesa amb l'expansió de la guitarra, instrument que mantindrà al llarg de la història un peu a la música popular i l'altre a la música culta i de concert.

A la pintura de Diego Velázquez dels músics ambulants, conservada al Museu del Prado, podem observar la convivència entre els músics populars de la guitarra, principal ambaixadora d'aquesta música, amb el violí, instrument que donarà l'estructura sonora al conjunt musical més oficial i professional del Barroc, l'orquestra.

Al llarg del període clàssic, al costat de la consolidació de l'estructura de l'orquestra europea, es manté a la música de les corts una certa tendència a la visió idealitzada de la música popular, hereva del *bergerisme* de la cort francesa i del populisme luterà de la cantata germanica. Cal remarcar que, malgrat que la relectura de la música popular francesa no deixa-

va de ser una forma de manierisme, fins i tot ridícula als nostres ulls, va salvar centenars de melodies populars incorporades a la suite, als airs de cour i als ballets. Una imatge extraordinària del Musée Granet i quasi caricaturesca d'aquesta moda naturalista popular ens l'ofereix el retrat pintat per Monsieur Gueidan del *joueur de musette*, nom donat a la cornamusa d'origen popular i ennoblida pels luthiers de la cort. La pintura representa a Monsieur Rigau, personatge de la noblesa de Perpinyà establert a la cort de Versalles.

4. Els segles XIX i XX en el marc general europeu

Les revolucions militars europees dels anys 1830 a 1848, refermen les consciències nacionals, situació que aviat es tradueix en la música en tendències expressives projectades més enllà dels sentiments personals, les quals es dirigeixen cap als col·lectius de gent identificada en la consciència de les noves nacions. Apareix el nacionalisme musical, que va representar un corrent poderós en el romanticisme vuitcentista. Les tensions nacionalistes europees, fruit del triomf de les nacions conqueridores i de la lluita per la llibertat en les sotmeses, varen donar lloc a emocions aviat expressades per la música.

Carl M. von Weber s'inspira en la guerra d'alliberació alemanya contra Napoleó per a compondre el *Freischütz*. Frederic Chopin expressa en la seva obra pianística la lluita dels polonesos contra els zaristes, mentre que Franz Listz reivindica la cultura magiar d'Hongria. Giuseppe Verdi representa el moviment unitari italià i Richard Wagner el nou imperi germànic.

Smetana i Dvorak a Bohèmia i Grieg a Noruega segueixen camins nacionalistes semblants i l'escola nacional russa (1804-1918), representada per Glinka i el Grup dels Cinc (Borodin, Cui, Balakirev, Mussorsky, Rimsky-Korsakov), lluita per l'emancipació musical de les formes imposades des d'Alemanya i Itàlia. La supeditació a l'arrel folklòrica i popular és tan marcada que Glinka arriba a escriure que «és el poble qui crea nosaltres només fem els arranjaments».

Al llarg de les dècades següents molts compositors de música «clàssica» admiraran les noves fonts d'inspiració que representa la música popular, i aquesta situació es mantindrà al llarg del segle XX, fins a arribar a la generació de Béla Bartók (1881-1945), un dels bastions de l'escola nacionalista hongaresa. Aquest compositor considera que «una melodia popular autèntica de la nostra terra és un exemple de l'art perfecte [...] una obra d'art en miniatura, tant com ho són una fuga de Bach o una sonata de Mozart en formes més grans».

No és gens estrany que les diferents escoles de composició nacionalista recorrin a procediments comuns de composició, els quals podem resumir en la descripció següent:

1. Assimilació dels aspectes pintorescs del folklore de la nació, el color local, modalitat i atmosfera del llenguatge, a les formes preestablertes de la música «cult».

2. Estudi documentat de la tradició popular, el qual, amb el pensament positivista i el naixement de la musicologia, adquireix major solidesa. A partir de B. Bartók l'anàlisi de la tradició s'orienta en un sentit més etnomusicològic, recolzat sobre les noves tecnologies d'enregistrament que permeten un major respecte del material original. A partir d'ara, s'ha de desenvolupar la composició seguint els passos propis dels mètodes tradicionals: «La música popular és l'autèntic principi del nou renaixement musical [...] i rebutja com a folkloriques, les músiques de cafè i d'entreteniment».

3. Recerca del factor exòtic en la modalitat antiga i tradicional, o bé en altres sistemes harmònics de cultures allunyades. Els compositors que destaquen espacialment en aquesta línia són els francesos Gabriel Fauré (1845-1924) i Claude Debussy (1826-1918). Aquest exotisme, per a molts compositors francesos de l'època, es troba a la música espanyola —Espanya representava la terra desconeguda i misteriosa, somni de tots els artistes—, fet que donà lloc als repertoris hispanitzants com la *Iberia* de Debussy, i d'altres de Saint-Saëns, Bizet, Lalo i Chabrier.

Tot i això, no sempre podem considerar que la trobada entre els dos àmbits, popular i culte, és equilibrada, sovint es barregen la idealització de la vida popular amb arranjaments extemporanis molt allunyats d'aquest camp, en obres de final de segle de compositors com Claude Debussy (1862-1918) o de Felip Pedrell (1841-1922) al seu *Cancionero musical*.

Els factors polítics esdevenen també uns bons impulsors dels nacionalismes i folklorismes en general, en els països socialistes la música és un bé comunitari, i s'ha d'alliberar de la competència de mercat. La política d'aquests països contribueix al fet que ben aviat es distingeixin dues tendències entre els músics, compositors nacionalistes i nacionals, els primers exageren deliberadament els trets nacionalistes i els segons els incorporen de forma endògena, ja que formen part de la seva manera de sentir. Aquests darrers restaran com a més universals i com a nacionalistes autèntics, en sintonia amb altres moviments del pensament musical del segle XX, com el de la recuperació de la música antiga amb nous criteris d'autenticitat.

5. Els segles XIX i XX a Catalunya

Paral·lelament als moviments descrits en el marc europeu del segle XIX, a Catalunya, Josep Anselm Clavé (1824-1874) utilitza la cançó popular com a recurs d'identificació nacional i educatiu, en l'àmbit de la cultura i de la política. Una generació més tard, Felip Pedrell, amb una major formació musical i humanística, producte del racionalisme filosòfic i influenciat pel model de pensament de Francisco A. Barbieri, com a compositor i musicòleg s'incorpora a la militància de les escoles nacionalistes, de les quals serà aviat el màxim referent

espanyol. Pedrell resumeix el seu ideari en el discurs llegit a l'Associació Wagneriana de Barcelona, el mes de gener de 1902, just després d'un viatge a Mallorca que el posà en contacte amb la música popular d'aquesta illa:

Troblem a la cançó popular els principis sobre els quals cada nació fonamenta el seu drama líric. La melodia popular és la expressió del poble, adaptada per el revestiment harmònic a lo universal de l'esperit humà. A la nacionalitat musical s'hi arriba per assimilació dels procediments de modalitat i tonalitat de la cançó i la dansa, formes mares de totes les modernes. En l'època d'or de la polifonia vocal, al segle XVI, ja hi trobem formes nacionals.

La labor pedagògica de Pedrell fructificà a través de la dimensió internacional dels seus deixebles. Manuel de Falla (1876-1946), Isaac Albéniz (1860-1909) i Enric Granados (1867-1916) en foren els més destacats, i impulsats des de les carreres internacionals d'interèrprets i divulgadors de la seva música com Joaquim Malats, pianista, i Miquel Llobet, guitarrista.

Des de principis del segle XX es comencen a crear a Catalunya noves institucions musicals que situaran Barcelona al nivell musical d'altres ciutats d'Europa, l'Orfeó Català, institució coral que aviat es convertirà en un referent social i concertístic, l'Associació Wagneriana, de caire més intel·lectual i divulgador, i en el camp docent l'Escola de Música.

Amb l'esperit inicial de creació de l'Orfeó Català, la fe en la conservació i estudi de la cultura popular rústica i urbana, com a eina de coneixement i perfecció, impulsarà l'obra de *Cançoner popular de Catalunya* (1921), creada per l'Orfeó i Josep Patxot, la qual mitjançant les missions de treball de camp portarà a terme la recopilació de la música folklòrica i tradicional més important fins aleshores. Ens trobem en els anys en què la sardana, procedent de l'Empordà arrela a Barcelona. Com a conseqüència i influència immediata, els compositors i músics oficials s'hi emmirallen, Pau Casals compon sardanes i obres de concert basades en la tradició popular, com el *Cant dels ocells*, que l'acompanyarà a totes les seves gires internacionals.

És remarcable el fenomen de convivència cultural entre pols musicals tan allunyats com el wagnerisme i la sardana. Finalment hi ha compositors de sardanes tan wagnerians que apliquen recursos tècnics d'harmonia i instrumentació a les seves obres.

La vida musical de Barcelona i Catalunya es troba des dels anys vint en un moment d'expansió i una posició d'avantguarda juntament amb altres ciutats estrangeres, i competeix en dos fronts simultanis amb la música culta i la popular. Figures de la música mundial ens visiten, com Schoenberg, que el 1932 dirigeix l'Orquestra Pau Casals i els nostres músics són reconeguts arreu.

6. De la postguerra a l'actualitat

En el desert que s'estén des de la postguerra fins al franquisme més radical, la interrelació entre activitats musicals i artístiques, tant cultes com populars, es perd i se'n fomenta el control i la dispersió. La complicitat dinamitzadora entre els dos tipus de música i les institucions, capaç de projectar la seva força a l'estranger, ha estat aniquilada per la dictadura franquista. Tot i això, Catalunya intenta sobreviure i s'obre a les músiques d'importació. El 1946 es crea el Cercle Manuel de Falla, integrat per Manuel Valls, Josep Casanovas, Josep M. Mestres Quadreny. Alguns compositors com Joaquim Homs, Xavier Montsalvatge i Joan Guinjoan es tornen a fer sentir a l'estranger. La música popular cau en mans d'institucions franquistes com Coros y Danzas de la Sección Femenina, etc., que posen a disposició de les finalitats de culturalitat dubtosa de Pilar Primo de Rivera les tradicions musicals supervivents. A Catalunya es mantenen en un àmbit de resistència algunes corals, esbarts i cobles i colles sardanistes.

Amb l'adveniment de la democràcia al darrer quart del segle XX, es recuperen i consoliden les institucions, però la nostra veu afeblida es deixa sentir poc a l'estranger. La globalització posterior tendeix a difuminar els signes d'identitat i a crear formes musicals populars impersonals i desnacionalitzades amb més fàcil competitivitat en àmbits internacionals. Entre la música simfònica i popular han restat relacions purament anecdòtiques i coloristes, com els tocs de gralles de l'òpera *Gaudí* de Guinjoan. Malgrat alguns esforços de l'Administració, generalment fallits, s'ha afeblit la identificació politicocultural amb la música popular.

L'aportació musical des del món de la cultura de masses resta envaïda i controlada pels mitjans comercials de música d'importació i sovint les pròpies ideologies dels músics locals es fonamenten exclusivament en formes alienes. La cançó de protesta imita els francesos i italians, el rock i el blues procedeixen d'Anglaterra i els Estats Units. Tot i això algunes obres de concert triomfen a l'estranger, especialment les que recorden la música espanyola folklòrica com les interpretades per grups de música antiga, concretament La Capella Reial de Catalunya, especialitzada en repertoris històrics.

Amb la democratització del consum musical, els nous estils s'allunyen de la frontera tradicional que separava la música culta de la popular. Per primera vegada els dos tipus de música competeixen en un mateix camp però amb armes ben diferents. La música popular està més dotada i preparada pel que fa a recursos tecnològics i la «música culta» procedent d'un àmbit de formació més escolàstica, relacionat amb els conservatoris, reivindica un avantguardisme especulatiu.

A partir del 1950, la música viatja impulsada pels mitjans de comunicació i les emigracions ens aporten noves cultures musicals amb necessitat de convivència. La música i els músics de totes les cultures i continents «fusionen» estils i conceptes musicals, sovint assi-

milats des d'una sensibilitat molt diferent de la dels seus creadors. El nou «folk» procura preservar la tradició, però al mateix temps incorpora elements de tradicions externes i cronològicament contradictoris. La música popular esdevé un negoci econòmic de gran volum, mentre la música culta genera pèrdues i subvencions. Ara, amb perspectiva suficient, podem considerar que aquesta fusió ja va començar a principis de segle XX, entre els nostres compositors i la música popular catalana i espanyola amb les obres d'Albéniz, Granados i Llobet, que encara triomfen al Japó, compostes a partir dels arranjaments que feren de les cançons tradicionals i més populars de la seva època.

Possiblement s'està dibuixant un nou horitzó musical amb una implantació social molt diferent del que ens permetia distingir entre música culta i popular. Apareixen nous estils i formes d'imprevisible evolució, ja que en la música, com a activitat humana sorgida del fons més creatiu de l'individu, les prediccions, fins i tot les previsions dels mateixos músics, han desembocat al llarg de la història en espais d'expressió mai no imaginats. Si més no, aquesta dinàmica és la que ha impulsat des dels orígens l'evolució de l'art musical.

El teatre i el cinema: influències i projecció exterior (1907-2007)

Francesc Foguet i Boreu*

Les ruptures històriques que ha patit la cultura catalana han condicionat la recepció dels grans corrents artístics universals i la internacionalització del teatre i del cinema. En alguns casos, les vicissituds polítiques han determinat que l'intercanvi amb l'exterior hagi estat no tan sols deficitari o insuficient, sinó també marcat per una evolució irregular i sovint conflictiva o mediatitzada per la cultura hegemònica espanyola, que, de manera directa o tàcita, dificulta o impedeix sistemàticament una presència internacional molt més densa i diferenciada. La repressió de la llengua i la cultura catalanes durant el parèntesi de la dictadura franquista esdevé un altre dels factors que cal tenir en compte a l'hora d'apuntar les fites principals de les

* Francesc Foguet i Boreu és professor de literatura catalana a la Universitat Autònoma de Barcelona. Des de 2004 és coordinador, amb Mereia Sopena, de la col·lecció *Argumenta* d'assaig cultural. Especialista en teatre català modern i contemporani ha publicat diversos llibres sobre el període de guerra i revolució de 1936-1939, entre els quals destaquen *El teatre en temps de guerra i revolució (1936-1939)* (1999), *Teatre, guerra i revolució. Barcelona, 1936-1939*. (2005, Premi Crítica de «Sera d'Or» 2006). També ha escrit les biografies *Margarita Xirgu: Una vocació indomable* (2002) i *M. Àngels Anglada: Passió per la memòria* (2003).

relacions, més aviat poc recíproques, entre el teatre i el cinema catalans i els seus homòlegs internacionals durant els cent anys que van del 1907 a l'actualitat.

La nostra intervenció haurà de limitar-se forçosament a destacar aquells aspectes més rellevants i paradigmàtics, sense cap voluntat d'exhaustivitat. Si tenim en compte el hiat històric, de conseqüències nefastes, que va significar la dictadura franquista, pot ser operatiu d'establir tres grans cicles amb les dates clau de 1939 i 1975 com a cotes intermèdies de demarcació cronològica. Aquestes tres etapes, 1907-1939, 1939-1975 i 1975-2007, ens són operatives per assajar de fer una panoràmica calidoscòpica de les influències i la projecció exterior del teatre i cinema catalans. Ens permeten, també, de recórrer el camí que va des dels anys decisius per a la institucionalització —ni que sigui esquivant les batzegades de la història— d'un teatre i una cinematografia nacionals fins al procés endegat a partir de 1975 en què el miratge de la normalitat ens ha dut a la cruïlla d'avui, tot passant, naturalment, pel llarg camí de represa cultural durant la dictadura franquista.

Els anys decisius (1907-1939)

El 1907, la majoria dels dramaturgs havien abandonat la seva radicalitat i bandejat els models dominants del modernisme triomfant: Henrik Ibsen i Maurice Maeterlinck. L'estrena d'*Aigües encantades*, de Joan Puig i Ferrer (Romea, 1908), una peça inspirada en *Un enemic del poble*, d'Ibsen, i les sessions del Teatre Íntim (Romea, 1907-1908), en el marc de les quals es programaren *La llàntia de l'odi*, de G. D'Annunzio o *La campana submergida*, de G. Hauptmann, totes dues interpretades per Margarida Xirgu, constitueixen les darreres cuetades del modernisme i, en especial, de la seva voluntat d'homologar el teatre català amb l'escena europea per mitjà de l'assumpció de les tendències més innovadores. Com a fet excepcional, el Teatre Romea de Barcelona oferí, el 9 de setembre de 1909, a un públic internacional que assistia al V Congrés d'Esperantistes la representació, en esperanto, de *Misteri de dolor* d'Adrià Gual, en una traducció de Frederic Pujulà.

Gual, un dels modernistes més conspicus i cosmopolites, es queixà el 1911 —com faria Joan Oliver el 1938— de la manca d'una tradició teatral sòlida i de la importància que tenia el teatre estranger per pal·liar-ne els dèficits. Com a responsable de la Nova Empresa de Teatre Català al Romea (1909-1910), Gual temptejà aquesta via amb la incorporació a l'escena catalana de G. B. Shaw (*Càndida*) i, més endavant, dins de la represa del Teatre Íntim (1924-1928), hi reincidí amb l'estrena de L. Andreiev (*La força del pensament*), L. Pirandello (*Diana i la Tuda*) o K. Capek (*R. U. R.*). L'opció d'anostrar amb traduccions els autors més remarcables de l'escena internacional seria compartida, als anys vint, per l'empresari Josep Canals, que, amb l'ajut de Carles Soldevila i Josep M. Millàs-Raurell, acollí al Romea, mal que fos en unes vetllades selectes de ressò restringit, alguns dels noms del teatre contempo-

rani de qualitat: C. Vildrac (*El Paquebot Tenacity*, 1922; *Miquel Auclair*, 1925); S. Maugham (*Joan Casagran*, 1923); L. Pirandello (*Sis personatges en cerca d'autor*, 1924) o E. O'Neill (*Anna Christie*, 1924). La iniciativa de Canals permeté, així mateix, que fossin presents a Barcelona dramaturgs (L. Pirandello, C. Vildrac, H.-R. Lenormand, F. T. Marinetti o J.-J. Bernard) i companyies (Zacconi, Firmin Gémier, Emma Grammatica, Georges i Lumille Pitöeff) de renom internacional.

En un context en què s'imposava la comèdia burgesa d'inspiració francesa, els dramaturgs catalans més inquiets —Josep M. Millàs-Raurell, Ramon Vinyes, Joan Oliver— començaren a introduir tímidament en les seves propostes de modernització del teatre català algunes influències noves, com ara la pirandelliana o la de l'expressionisme. Però el camí invers era molt més difícil: el teatre català no aportava, de manera recíproca, noms de pes a la galeria de dramaturgs universals. Pràcticament només la projecció d'actors com ara Enric Borràs, que inclogué obres de Guimerà o Rusiñol en el seu repertori en castellà per a les *tournees* llatinoamericanes, i, sobretot, Margarida Xirgu, que donà a conèixer Shaw, Pirandello, Lenormand o Lorca, autoritza a parlar d'una mínima internacionalització d'anada i tornada de l'escena catalana.

Si el teatre català duia com a bagatge una intensa trajectòria renaixent durant tot el XIX, el cinema *produït als Països Catalans*, en canvi, es trobava tot just, el 1907, a les beceroles. Els pioners —amb Fructuós Gelabert al capdavant— s'havien inspirat en els models estrangers i els seus primers films i documentals consistien en adaptacions procedents de la cinematografia francesa o nord-americana. Generalment, la tònica dels realitzadors catalans era mimetitzar en els seus films aquests models amb el propòsit d'obtenir un espai en l'exhibició barcelonina, monopolitzada pels títols internacionals.

Així com els pioners catalans del cinema s'emmirallaven en les descobertes dels francesos, també algunes individualitats inquietes viatjaren a l'estranger per deixar-se amagar de les influències de les incipients cinematografies europees. Verbigràcia: Albert Marro rodà a la capital francesa *París, la ciudad de la luz* (1907) i a la italiana *Roma y las ruinas romanas* (1907), i imità l'estil fulletonesc d'aquestes dues cinematografies; Segundo de Chomon, aragonès establert a Barcelona, marxà a París per treballar a la Pathé de 1906 a 1910, on es guanyà el sobrenom d'El Rival de Méliès, i, en tornar a Barcelona, esdevingué representant i produí diverses pel·lícules per a aquesta casa francesa; Josep Gaspar aprengué l'ofici a París i, retornat a Barcelona, filmà per a la Gaumont *Los sucesos de Barcelona (Semana Trágica)* (1909), una de les cintes més exportades que fou distribuïda en diverses còpies a l'estranger (especialment a Rússia), i *Revolución en Portugal y huida de los reyes a Inglaterra* (1910), un reportatge que tingué un gran èxit a Anglaterra.

Paral·lelament, una de les primitives productores catalanes, Films Barcelona, brindà els primers intents de «film d'art», inspirats en peces teatrals d'Àngel Guimerà: Fructuós Gelabert en fou capdavanter amb *Terra baixa* (1907) i *Maria Rosa* (1908), codirigida amb

Joan Maria Codina (aquest filó d'adaptacions d'obres literàries ha estat, val a dir-ho, una de les constants de la cinematografia catalana). De tota manera, la cinta més venuda a l'estranger de la productora barcelonina va ser *Guzmán el Bueno* (1909), un drama històric manllevat de l'obra postromàntica d'Antonio Gil y Zárate, amb direcció artística d'Enric Giménez i tècnica de Gelabert. Al mateix temps, una altra de les productores, Hispano Films, oferí, entre el 1907 i el 1910, diversos documentals cosmopolites rodats a ciutats com ara Niça, París, Roma, Portugal, Andorra o Londres.

Cap al 1910, la convulsió que suposà el pas de la venda al lloguer de pel·lícules demostrà la feblesa empresarial del teixit cinematogràfic català, que no gaudia de cases fortes com la Pathé francesa, la Nordisk danesa o la Cines italiana. La competència estrangera originà una crisi profunda de les empreses productores fins al punt que la cinematografia barcelonina quedà a mans de les distribuïdores, que, en adonar-se dels beneficis que els reportava la comercialització de films estrangers, especialment nord-americans, deixaren que s'enfonsés la producció interna. Alguns realitzadors van buscar vies professionals de sortida a l'estranger: *Baños se n'anà*, el 1911, a Belém do Pará (Brasil); *Chomon*, el 1912, a Torí; *Gaspar*, el 1916, a Nova York. L'empresariat català no reeixí a administrar bé les inversions, racionalitzar la producció i obrir mercats nous (més enllà de Portugal, l'Amèrica Llatina i les Filipines) i, a partir de 1914, tampoc no aprofità la conjuntura òptima, sobretot des del punt de vista de l'exportació, que oferia la neutralitat espanyola durant la Gran Guerra, anys en què la producció cinematogràfica disminuï en els països bel·ligerants.

Malgrat que la indústria cinematogràfica catalana, mancada de bases sòlides, seguís durant la dècada de 1910 un procés de descapitalització o d'atomització, alguns realitzadors com Gelabert continuaren en actiu: amb Otto Mulhauser, dirigí els melodrames *La lucha por la herencia* (1913) i *Ana Kadowa* (1914), dos llargs de factura homologable produïts per Alhambra Films en coproducció amb Cox & Co. de Nova York, encarregada de la seva distribució a l'estranger. Coetàniament, la casa Cines de Roma creà una filial a Barcelona, anomenada Film de Arte Español, i hi envià el director Giovanni Doria i l'actor Godofredo Mateldi, responsables d'un bon nombre de films produïts per aquesta nova marca, entre els quals destaquem, pel ressò internacional que va tenir, *Carmen* (1913), basada en el llibret de l'òpera de Bizet.

Entre els films de l'etapa 1914-1918, un dels grans èxits d'Hispano Films fou *Los misterios de Barcelona* (1916), dirigit per Joan M. Codina i Albert Marro, una rèplica local de *Les mystères de Paris*, de Denola (1912) i *Fantômas*, de Feuillade, emmanllevada del fulletó *Barcelona y sus misterios*, d'Antoni Altadill, que encetava el cinema d'aventures en episodis. *Barcinógrafo* (1913-1915), per la seva banda, també exportà les seves cintes a l'estranger: el melodrama *El nocturno de Chopin* (1915), dirigida per Magí Murià i interpretada per Xirgu, per exemple, s'exhibí a països com ara França, Suïssa, Itàlia, Portugal i Rússia, i fou plagiat

i tot per una productora italiana. Un altre film destacable fou *Los arlequines de seda y oro o la gitana blanca* (1919), dels germans Baños, ja que va ser el trampolí per a la internacionalització de Raquel Meller, que hi debutava com a actriu.

Dos homes de teatre, Àngel Guimerà i Adrià Gual, van participar de grat en l'incipient moviment cinematogràfic. Guimerà no tingué cap inconvenient a cedir les seves peces dramàtiques als directors que li ho sol·licitaren, com hem vist en els primers «films d'art» catalans. Si com a dramaturg fou conegut a París i al continent americà a través de les representacions de la companyia de María Guerrero i arribà fins i tot a ser proposat per al Premi Nobel i a ser representat a Nova York, Guimerà aconseguí també, mercès al cinema, una notable difusió internacional, atès que diversos directors d'arreu del món feren versions cinematogràfiques de les seves obres: M. Gallo (*Terra baixa*, 1913), J. Searle Dawley (*Martha of the Lowlands*, 1914), C. B. DeMille (*Maria Rosa*, 1916), L. Riefenstahl (*Tiefland*, 1954), entre d'altres. Al seu torn, atent als nous corrents estètics europeus, Gual va arriscar-se amb els Espectacles Audicions Graner de la Sala Mercè (1904-1905), confiats en la part cinematogràfica a Chomon, i va fer de director artístic i animador de Barcinógrafa. La seva cinematografia apostà per un «film d'art» a l'estil francès que s'adeia amb la seva concepció modernista i que té entre les fites més reeixides *Misteri de dolor* (1914).

Estèticament, si bé l'ascendència francesa era, durant la dècada dels deu, la dominant, alguns realitzadors italians, com ara G. Doria o M. Caserini, també dirigiren films a Barcelona (Josep de Togores en fou imitador). El període de la Gran Guerra, llevat de l'exili professional d'aquests realitzadors, no va atraure figures internacionals rellevants que renovessin un panorama cinematogràfic català estancat des del punt de vista industrial, artístic i cultural. La influència italiana dels primers anys de la Gran Guerra deixà pas a la definitiva invasió del cinema nord-americà. Al final del conflicte bèl·lic, el proteccionisme francès i italià en matèria de cinema i l'imperialisme cinematogràfic nord-americà agreujaren la situació fràgil de la indústria catalana que entrà en una crisi anunciada. L'americanització arribà a extrems ridículs quan una producció íntegrament catalana, *Lilian* (1921), de Joan Pallejà, es comercialitzà amb els noms de l'equip camuflats a l'anglès. Als anys trenta, el domini de les cases americanes era ja aclaparador, a distància del pes que tenien les alemanyes o franceses.

Davant de la importació massiva de produccions estrangeres per les empreses distribuïdores, la indústria cinematogràfica barcelonina, replegada en els seus límits, estigué faltada d'inversió local i de competitivitat (ni podia fer front als costos de producció, ni podia contrarestar els productes estrangers molt més avançats tècnicament o temàticament), i, en suma, fou incapaç de conquerir mercats exteriors o, pitjor encara, de mantenir-ne una quota en el propi. L'arribada del sonor féu trontollar una base industrial molt feble i condicionà endèmicament la presència del català a la pantalla, ja que del llenguatge universal de les imatges silents es passà a un mercat internacional dominat pels idiomes hegemònics.

Barcelona o València perderen, en benefici de Madrid, la part de capitalitat cinematogràfica de què havien gaudit.

En plena dictadura primoriverista (1923-1930), el reconeixement del cinema com «una de les belles arts» (A. Plana) o com a punta de llança de la modernitat d'avantguarda, i l'èssplendor de la «cultura del cinema» (G. Díaz-Plaja) contrastaven amb l'escassa producció catalana, tot i una certa revifalla a València, entre el 1924 i el 1926. La irrupció del sonor, cap al 1927, limità les possibilitats de mercat de les llengües minoritzades i freturoses de sobirania política com la catalana. Al voltant de 1930, a propòsit del debat sobre un hipotètic cinema sonor català, Francesc Trabal feia un exercici de realisme utòpic sobre els marges d'actuació de la indústria cinematogràfica barcelonina: «No somniem en miracles: no imaginem pas» —escrivia a *La Publicitat* el 19 de setembre de 1930— «arribar a tenir una organització amb possibilitats similars a les grans empreses americanes o europees que tenen dominat el mercat universal. No somniem a competir amb la producció estrangera. Però no som tan pessimistes per creure'ns impotents d'assajar un transplantament d'aquesta indústria, amb les limitacions que es volgués, a casa nostra.»

Enmig d'una crisi estructural anunciada del cinema català i en ple procés de reconstrucció cultural republicana, fracassaren alguns projectes quimèrics com el de Josep Carner Ribalta, que volia crear un «Hollywood català» el 1932, mentre que se n'aixecaren d'altres com ara Orphea Film (1932-1936), una productora muntada a Barcelona pel francès Camille Lemoine Remond. Orphea Film modificà una mica el panorama i revifà la capacitat productora de la capital catalana. Una de les seves produccions fou: *El Café de la Marina* (1934), dirigit per Domènec Pruna i considerat el primer llarg produït en català.

Excepcionalment, algunes individualitats participaren en aventures europees: Salvador Dalí, defensor del cinema com un signe de modernitat, col·laborà amb el guió de dos dels films emblemàtics del surrealisme cinematogràfic de Luis Buñuel, *Un chien andalou* (1929) i *L'Âge d'Or* (1930), o Josep M. Castellyí, format com a tècnic a Berlín, Londres i París, debutà a la capital francesa amb *Cinópolis* (1930). Portes endins, en uns moments en què el setè art es consolidava com el modern per excel·lència, era aclamat per públics heterogenis i ocupava cada vegada més pàgines a la premsa i a les publicacions culturals, tan sols els cineclubs i les sessions organitzades per fòrums selectes —*Hèlix*, *Mirador*, *Palestra* o *Studio Cinaes*— donaren a conèixer, en cercles minoritaris, els corrents d'avantguarda (H. Chomette, M. Ray, L. Buñuel, R. Clair, J. Epstein, E. Deslaw, J. Cocteau) i els mestres del cinema soviètic: Serguei M. Eisenstein (*El cuirassat Potemkin*), Vsevolod Pudovkin (*La fi de Sant Petersburg*) i Aleksandr Dovzenko (*La terra*). Comptes fets, una de les asincronies de l'evolució del cinema català respecte als seus homòlegs europeus —com també ocorregué en certa manera amb el teatre— fou la manca d'una avantguarda pròpia.

Durant la guerra del 1936-1939, la creació de Laya Films (1936-1938), departament de cinema del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, sota la responsabili-

tat del cineasta Joan Castanyer, va ser, malgrat les dificultats del trienni bèl·lic, un primer intent de crear una infraestructura cinematogràfica, d'expressió catalana, amb suport del Govern. Alguns dels documentals en pro de la República —primera experiència mundial de l'ús del cinema sonor com a arma de propaganda bèl·lica— es projectaren en diversos països estrangers o aspiraren a tenir un cert ressò internacional: *Bombardeig de Lleida* (1937), per exemple, s'envià a Mister Eden, president de la Societat de Nacions, per conscienciar-lo dels estralls de la no-intervenció, i *L'Espoir o Sierra de Teruel* (1939), d'André Malraux, amb guió de Max Aub, comptà amb la col·laboració de la productora governamental.

El llarg camí de la represa (1939-1975)

El desenllaç de la guerra abocà el teatre i el cinema catalans a l'ostracisme públic, prohibits com estaven de manera explícita o implícita pel règim franquista. L'autarquia de la dictadura, el tancament de les fronteres i la censura legal estroncaren de cop les possibilitats reals o hipotètiques de projecció exterior de manifestacions tan «perilloses» com el teatre i el cinema. Per raons estructurals, amb totes les dificultats del món, el teatre inicià més aviat la represa cap endins, mentre que el cinema visqué una llarga letargia qualitativa que, als anys seixanta, tingué els primers ressos, tímids, cap enfora, sobretot amb la presència d'alguns films en els festivals internacionals, una via per atènyer un reconeixement que no trobava, almenys tant com el teatre, a l'interior.

L'escena catalana de la immediata postguerra estava desconnectada dels corrents dramàtics europeus, per tal com la censura i les prohibicions governatives impediren qualsevol línia de continuïtat: ni es podien representar traduccions, ni se'n podien editar en català. Quan Josep Maria de Sagarra, que continuava dominant els escenaris de la postguerra, estrenà, sense una bona acollida del públic, peces com *La fortuna de Silvia* (1947) i *Galatea* (1948), que enllaçaven a la manera sagarriana amb la dramaturgia de la immediata postguerra mundial, franquejava el llindar de l'acceptació «moral» dels models estrangers a la dècada dels quaranta.

No obstant això, dins del panorama gris de l'escena del franquisme, es distingeixen algunes iniciatives extraordinàries que suposaren una obertura cap a la dramaturgia estrangera: el Cicle de Teatre Llatí, l'Agrupació Dramàtica de Barcelona i la Companyia Adrià Gual. Dirigit per Xavier Regàs, el Cicle de Teatre Llatí (1950-1969) permeté la presència, al Romea, de Louis Jouvet i de diverses companyies estrangeres com ara Le Grenier de Tolosa, Comédie de Provence, Théâtre Lutèce de París o Teatro Stabile di Torino. Molt més programàtica, amb ambicions de suplència i normalitat culturals, l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (1954-1963) recuperà la voluntat modernista d'establir contactes amb el teatre estranger contemporani amb l'estrena —això sí, en sessió única— de textos d'autors com

ara J. Anouilh, E. Ionesco, F. Dürrenmatt i B. Brecht. La Companyia Adrià Gual (1964-1970), finalment, sota la batuta de Ricard Salvat, estrenà obres de J.-P. Sartre, B. Brecht o P. Handke i exportà alguns dels seus muntatges espriuans a París, Nancy o Venècia (i, més tard, a Tolosa i Atenes). No cal dir que la presència d'aquests autors en la programació immobiliària del Romea, bressol de l'escena catalana, constituïa una excepció que confirmava la regla, com també era una rara poder meravellar-se, el 1967, amb el Piccolo Teatro di Milano o el Living Theater, al teatre del carrer de l'Hospital.

Mutatis mutandis, la censura que visqué el teatre durant el franquisme dins del programa genocida de persecució política de la llengua catalana afectà de ple el cinema: el règim prohibí, sense contemplacions, l'exhibició pública de films que no fossin parlats en espanyol (una mesura cínica, ateses les condicions del mercat). Deixant de banda les dècades grises dels anys quaranta i cinquanta, a la dels seixanta, el cinema de l'anomenada —ni tan *gauche* ni tan *divine*— *escola de Barcelona*, cosmopolita i rupturista fins a un cert punt, recollí les influències de la *Nouvelle Vague* i el *New American Cinema*, però tingué una escassa projecció exterior i, diguem-ho tot, una nul·la voluntat d'inscriure's en un hipotètic cinema català. La participació —amb el vistiplau interessat del règim i la prèvia censura— d'alguns dels seus films en festivals internacionals com ara Canes gaudí d'una rebuda crítica poc entusiasta. Un dels cineastes vinculats a l'Escola, Pere Portabella, tingué el seu moment de glòria, per exemple, amb la programació de *Vampir/Cuadecuc*, un film fet en col·laboració amb Joan Brossa, en la *Quinzaine des Réalisateurs* de Cannes el 1971 i la seva projecció al MOMA de Nova York el 1972.

Tot i que a posteriori les obres més experimentals dels cineastes relacionats amb l'escola de Barcelona han estat recuperades en cicles retrospectius, en comptadíssimes avinenteses els professionals catalans aconseguiren coetàniament un ressò internacional: el cas més aparatós fou el del director Francesc Rovira Beleta, que obtingué, per partida doble, la nominació per a l'Oscar de Hollywood a la millor pel·lícula estrangera de 1964 i 1968, respectivament, amb *Los Tarantos* (1962), un film inspirat en *West Side Story* (1961), i amb *El amor brujo* (1967), basat en l'obra homònima de Manuel de Falla, dues mostres de l'interès de Hollywood per l'exotisme *made in Spain*. Altres directors, com ara Antoni Ribas, començaren la seva presència internacional amb la presentació, el 1973, al Festival de Canes, autèntic baló d'oxigen per als cineastes catalans, d'un dels seus primers films, *L'altra imatge* (1972).

El miratge de la normalitat (1975-2007)

L'eclosió política i social del 1975 obrí, en teoria, la capsa de Pandora de la possibilitat de bastir un teatre i un cinema sense traves censòries ni legalitats anul·ladores i, alhora, d'ins-

titucionalitzar els ressorts necessaris per articular polítiques potents de suport artístic per afavorir-ne la projecció exterior. En una cultura sense estat, o amb un estat que no fa res o molt poc per fer-la present en els fòrums internacionals, la política cultural s'erigeix en la pedra de toc que compensi deficiències de base. Al Congrés de Cultura Catalana de 1977, els professionals del teatre i del cinema ja imaginaren una il·lusionada i exigent política de reconstrucció cultural, però deixaren en molt segon terme la necessitat de vetllar per la promoció exterior. De l'esperança del 1977, hem passat a la sensació que continuem instal·lats en el miratge d'una normalitat que, probablement, encara deu ser molt lluny, si més no en relació amb les reciprocitats internacionals.

El Centre Dramàtic de la Generalitat (CDG) (1981-1998) i, posteriorment, el Teatre Nacional de Catalunya (TNC) (des de 1996) han donat cabuda a textos de la dramaturgia contemporània i han acollit en les seves programacions companyies de renom internacional. El CDG ha incorporat al patrimoni escènic català peces de dramaturgs com ara P. Weiss, S. Beckett, K. Valentin, P. Handke, J. Genet, J. Cocteau, J.-P. Sartre, M. Duras, S. Sondheim, E. Cormann, E.-E. Schmitt, B. Strauss, i ha programat espectacles de la Comédie Française, la Royal Shakespeare Company o el Piccolo Teatro di Milano. El TNC, integrat en la Convenció Teatral Europea, recollí el guant del CDG i apostà programàticament per convertir-se en una referència imprescindible de la creació escènica contemporània internacional, difondre la catalana a tot el món i fer arribar a un ampli espectre de públic els espectacles estrangers més significatius. L'estrena en català de textos de T. Kushner, D. Mamet, T. Bernhard, E. Bond, G. Tabori, H. Boitxev, H. Barker, D. Harrover, M. Vinaver, N. LaBute, M. McDonagh, D. Kovacevic, T. Stoppard o H. Pinter ha estat secundada per la invitació de creadors o companyies de prestigi internacional com ara H. Goebbels, R. Lepage, DV8 Physical Theatre, P. Bausch, G. Lavaudant, R. Planchon, D. Decoufflé, The Abbey Theatre de Dublín, Les Ballets de Monte-Carlo, E. Nekrosius, F. Castorf, A. García Valdés, Royal Shakespeare Company, Ballet de l'Opéra de Lyon, Cullberg Ballet o Piccolo Teatro di Milano. Però, en contrapartida, l'«exportació» de creadors, textos o muntatges del TNC al món ha estat merament testimonial (reduïda, per exemple, a intercanvis amb l'Odéon-Théâtre de l'Europe).

Com a teatre amb vocació de servei públic, el Lliure, membre de la Unió de Teatres Europeus, ha mantingut una relació més o menys continuada amb el Piccolo de Milà i ha compaginat la recepció de la dramaturgia clàssica universal amb autors contemporanis com ara B. Strauss, B.-M. Koltès, H. Pinter, W. Shawn, T. Bernhard, D. Mamet, E. Bond, H. Müller, M. Ravenhill, A. Xipenko, C. Churchill o Y. Reza, per citar només les aportacions més recents. El Mercat de les Flors (descobert teatralment per P. Brook el 1985) optà per la internacionalització a fi de consolidar-se com a plataforma d'exhibició de les propostes més innovadores de l'escena internacional: Royal Shakespeare Company, Cheek by Jowl, Théâtre de la Complicité, Royal Court Theatre de Londres, R. Lepage, P. Chéreau, L. Ronconi,

Nadj & Anomalie, G. Lavaudant, P. Genty, A. Vassiliev, J. Fabre, etcètera, a més d'estrenar, en català, obres d'E. Thomas, W. Schwab, E. Cormann o B.-M. Koltès. Tant el Lliure com el Mercat havien de ser els dos pilars del projecte *Ciutat del Teatre* —versió barcelonina de la *città del teatro* milanesa de Strehler—, que pretenia situar Barcelona en primera línia de la producció escènica europea i que, al capdavall, restà en l'estadi de les bones intencions. Amb molts menys recursos, les sales alternatives també van tenir un paper important en la incorporació eclèctica de les dramaturgies foranes: T. Bernhard, D. Mamet, Ö. von Horvath, S. Berkoff, B.-M. Koltès, P. Turrini, H. Pinter, H. Müller, S. Mrozek, G. Tabori, S. Kane, V. Havel, E. Vilar, X. Durringer, S. Shepard, J. Fosse, R. W. Fassbinder o E. Corman.

Així mateix, altres espais més efímers, com els cicles i els festivals, feren possible la presència de companyies estrangeres, molt sovint com a aparador de (post)modernitat o, simplement, com a reflex mimètic dels grans reclams artístics de la globalització. El Grec de Barcelona ha assegurat, dels anys vuitanta ençà, una presència internacional de qualitat, amb icones estel·lars com ara D. Fo, F. Soleri, L. Kemp, V. Gassman, M. Cunningham, P. Genty, B. Wilson, Neerlands Dans Theater, J. Moreau, R. Lepage, Théâtre de la Complicité, Théâtre des Treize Vents, D. Donellan, Volksbühne, M. Langhoff, Milva, Royal de Luxe, P. Brook, Teatro Garibaldi de Palermo, G. Strehler, M. Scaparro, J. Lauwers, M. Cacoyannis, Nederlands Dans Theater, Cheek by Jowl, K. Lupa, M. Baryshnikov, P. Bausch, J. Fabre i un llarg etcètera. Ara bé, el Grec no s'ha integrat en els circuits dels grans festivals europeus (Avinyó o Edimburg) amb què pretén, sense èxit, de moment, d'emular-se, i no ha reeixit a l'hora de consolidar intercanvis internacionals (amb Edimburg, per exemple). Una remarca especial mereix el Cicle Internacional-Memorial Xavier Regàs, que, entre 1985 i 1987, dugué al Mercat de les Flors una cartellera de luxe: Brook (*Le Mahabharata*), Bausch (1980), Théâtre du Soleil (*L'Histoire terrible mais inachevée de Norodom Sihanouk, roi du Cambodge*) i Théâtre National de Chaillot (*Le soulier de satin*).

Altres convocatòries escèniques han treballat, com els teatres públics, per una internacionalització i una projecció exterior encara inassolides. El Festival Internacional de Sitges (1967-2004) s'especialitzà, des de l'etapa salvatiana, en el teatre centreeuropeu i de l'est, i programà espectacles d'alguns noms de ressò internacional com ara E. Barba, P. Brook, J. Nadj, G. Tompa, T. Ostermeier, S. Berkoff, J. Daulte, J. Fabre, E. Bond, S. Kane, per citar els de les darreres edicions. La Fira de Teatre de Tàrraga (creada el 1981) s'ha consolidat com un espai per facilitar la circulació dels espectacles catalans que s'hi exhibeixen —n'és un exemple l'impuls que donà a Sèmola Teatre el 1989— i ha aspirat a esdevenir «el mercat internacional de les arts escèniques més important del sud d'Europa», per bé que, en realitat, ha tingut més incidència estatal que no pas europea. A aquest panorama, caldria afegir-hi, en els darrers temps, l'empena de Temporada Alta de Girona, un festival d'inequívoca vocació europea que ha programat P. Genty, I. Huppert, D. Donnellan, S. Rinaldi,

M. Béjart, P. Brook, P. Chéreau, P. Stein, T. Ostermeier, A. Schilling, etcètera. Circumstancialment, als antípodes de la voluntat de continuïtat i credibilitat de Temporada Alta, el Fòrum Universal de les Cultures de 2004 possibilità, també, la presència fugaç de tòtems internacionals de l'alçada de P. Brook, F. Castorf, P. Sellars, R. Wilson, R. Lepage, P. Bausch, P. Decoufflé, M. Baryshnikov, Cullberg Ballet, entre d'altres.

Alguns artistes catalans com ara Carles Santos o Calixto Bieito han esdevingut, en bes-canvi, noms cobejats en els festivals internacionals d'arreu del món. Altres professionals de l'escena catalana, com ara Ricard Salvat, Núria Espert, Josep M. Flotats, Lluís Pasqual, Albert Vidal, Pep Bou, Marcel·lí Antúnez, Tortell Poltrona, Sergi Belbel, Àlex Rigola o Jordi Galceran han atès, en els seus àmbits respectius i en graus diferents, una projecció més enllà de les nostres fronteres. Els col·lectius teatrals com Comediants, Els Joglars, La Fura dels Baus, Tricycle o Sèmola Teatre han assolit, també, una ascendència insòlita en l'escena internacional, fet que els ha permès de multiplicar l'explotació dels espectacles i acréixer la repercussió del seu treball. En cercles més reduïts, els ballarins, coreògrafs o companyies de dansa —Gelabert-Azzopardi, Marta Carrasco, Sol Picó, Àngels Margarit, Mal Pelo, per posar alguns noms— han recieixit, en darrer terme, a internacionalitzar-se fins a l'extrem que el reconeixement forani ha estat molt més generós que no pas l'indígena.

Malauradament, la manca de polítiques institucionals que n'afavoreixin la difusió exterior i la inexistència d'una *marca de prestigi* que permeti de conèixer el potencial de l'escena catalana han limitat la projecció internacional a artistes i companyies molt concrets. Al cap i a la fi, operacions parcials de promoció, com el projecte Catalan Theatre Worldwide, finançat per l'Institut Català de les Indústries Culturals i adreçat a les companyies de teatre, no deixen de ser compensatòries de polítiques més articulades i de més volada. Ben mirat, el teatre català s'endú molts premis Max, però no acaba de trobar una reciprocitat en focus escènics propers com ara París, Londres o Berlín.

Esriptura endins, les influències estètiques anaren sedimentant-se i ampliant-se torrencialment. Els dramaturgs de la dècada dels seixanta s'inspiraren, en intensitats i dilacions variades, en els corrents contemporanis en voga: l'existencialisme, l'expressionisme, el realisme americà de postguerra, el brechtisme. Als setanta, en l'escriptura dramàtica predominà el teatre èpic o el de l'absurd, mentre que els directors començaren a mirar cap a Europa: Strehler, Ronconi, Brook o Planchon. Posant-se en sintonia amb els seus homòlegs continentals, la dramaturgia dels noranta abanderà noms com S. Beckett, H. Pinter, T. Bernhard, B.-M. Koltès, D. Mamet, H. Müller o S. Shepard. I, ja en el tombant del xx al XXI, s'imposa cada vegada amb més força la dramaturgia i la cinematografia anglosaxones com a enlluernadors referents, per bé que alhora s'intensifiquen i es diversifiquen les relacions amb altres dramaturgies europees com la francesa o l'alemanya.

Talment com en els darrers anys del franquisme, els directors cinematogràfics catalans han trobat en els festivals internacionals un reconeixement que compensava les precarietats

i les inclemències d'una cinematografia en crisi permanent. Així, al llarg de la dècada dels setanta i vuitanta, diversos realitzadors catalans o vinculats amb la indústria cinematogràfica barcelonina obtingueren reconeixements internacionals: Jaime Camino fou guardonat per *Las largas vacaciones del 36* (1975) amb el Premi de la Crítica del Festival de Berlín el juliol de 1976; Antoni Padrós, un dels representants de l'avantguarda cinematogràfica catalana, va rebre per *Shirley Temple Story* (1976), una pel·lícula que dinamitava amb una imatgeria i una narrativa delirants alguns dels mites més populars del cinema daurat nord-americà, l'Ós d'Or del Festival de Berlín de 1978 i el premi L'Âge d'Or de la Cinemateca belga de 1978; Bigas Luna fou premiat amb L'Âge d'Or de 1981 per *Caniche* (1979), etcètera. D'entre els festivals internacionals, el que ha emparat de manera més continuada la cinematografia catalana és el de Canes que, el 1978, veié com la representació espanyola anà a càrrec de Bigas Luna (*Bilbao*) i Ventura Pons (*Ocaña, retrat intermitent*), i, el 2001, va acollir per primera vegada la participació en la secció oficial d'un film en català: *Pau i el seu germà* (2000), de Marc Recha.

Malgrat tot, crisis estructurals incloses, la cinematografia catalana ha anat configurant, amb penes i treballs, una nòmina de directors que, potser per primer cop en la història, han expressat, per activa o per passiva, la voluntat de construir un cinema català amb estàndards homologables i amb projecció internacional. Antoni Ribas i Ventura Pons podrien ser dos noms representatius, per la coherència de la seva obra, d'aquesta cinematografia *nacional*. Ribas fou aplaudit als festivals internacionals per *La ciutat cremada* (1976), d'evident significació politicocívica: s'endugué l'especial del jurat del Premi de Mont-real de 1978, el Makhila d'Or del Festival de Biarritz de 1980 i el primer premi del de Locca el 1981. L'èxit del film a França li valgué el nomenament pel ministre de Cultura francès Jack Lang de Cavaller de les Arts i les Lletres el 1985. Amb una trajectòria més regular, Pons ha anat ampliant la seva projecció exterior d'ençà que *Ocaña, retrat intermitent* (1978) fou seleccionada per al Festival de Canes de 1978: la seva obra no ha deixat d'estrenar-se en nombrosos països; ha obtingut premis com l'especial del jurat de Cartagena de Índies 1997 per *Actrius* (1996); ha estat programada en els festivals internacionals, en especial la Berlinale, en la qual ha concorregut durant cinc anys consecutius, i ha merescut retrospectives a Londres, Nova York, Los Angeles, Buenos Aires o Istanbul.

A manera de corol·lari

L'evolució diferenciada del teatre i el cinema catalans, que presenta tempus i característiques pròpies en cada art, no exclou una sèrie de constants compartides: la intermitència d'una tradició a causa dels trasbalsos històrics, l'excepcionalitat de la presència internacional i la manca d'una estructura de poder que impulsi, a consciència, la internacionalitza-

ció. La mediatització d'un estat que té el monopoli de les possibilitats d'exterioritzar la producció cultural ha jugat, en general, en contra de la creació catalana perquè hi ha posat traves o l'ha condemnada a la condició d'apèndix negligible. Als cenacles hispanòfils de París, per posar un exemple, Josep M. Benet i Jornet, Rodolf Sirera o Manuel Molins, han estat traduïts i promoguts —sempre discretament— en aquests darrers anys, com a «création théâtrale espagnole», sense que els organismes estatals encarregats de la promoció internacional els tracti en igualtat de condicions respecte als seus homòlegs espanyols, i hagin de ser institucions com l'Institut Ramon Llull les que compensin la promoció dels artistes catalans.

Si el teatre català acostuma a viatjar a l'estranger i a incloure's en programacions omnímodes de «teatre espanyol», que el condemnen a la condició residual, la presència dels films catalans en els festivals internacionals és, molt sovint, el fruit o bé de l'esforç voluntariós dels productors i directors, o bé dels ajuts de Catalan Films, un organisme dependent del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya per difondre, també en funcions de suplència, l'audiovisual català arreu del món. De fet, des de la seva creació el 1986, Catalan Films té, entre les seves comeses, assegurar un estand als festivals de cinema de Berlín, Canes o Los Angeles i, entre els èxits amb més glamur, pot vantar-se de la candidatura als Oscar de 2004 per *Balseros*, de Carles Bosch i Josep M. Domènech, o dels quatre Goya per *La vida secreta de las palabras* (2004), d'Isabel Coixet. Com a contrapartida, un dels pocs certàmens cinèfils catalans és el Festival Internacional de Cinema de Catalunya que, des del 1968, se celebra anualment a Sitges. Considerat el millor festival del món de cinema fantàstic, ha gaudit de la presència de personalitats com Quentin Tarantino, Anthony Hopkins o Jodie Foster.

Sigui com vulgui, a diferència del teatre, molt més reclus en el mercat intern, el cinema continua obtenint un reconeixement internacional que compensa el prestigi escàs que té país endins: al costat de noms com Camino, Bigas Luna o Pons, altres més joves com Isabel Coixet, José Luis Guerín, Marc Recha o Cesc Gay han entrat, en major o menor grau, en els circuits internacionals. Durant el 2006, per posar un exemple recent, sense haver d'amagar-se darrere de màscares anglosaxones, ni sotmetre's als patrons estilístics nord-americans, films com ara *Honor de cavalleria*, d'Albert Serra, seleccionada a Canes, premiada a Torí i Belfort i molt ben acollida per la crítica internacional, o *Dies d'agost*, de March Recha, seleccionada a Locarno i Toronto, han passat molt de puntetes a casa nostra.

Amb tots els entrebancs implícits a una cinematografia sense suport estatal, el cinema català ha estat capaç, doncs, de generar, des del 1975 ençà, produccions que han estat presents, any rere any, en els festivals més importants d'Europa i del món (Canes, Berlín, Venècia, Toronto), sobretot perquè ha optat per la recerca temàtica i formal (un botó de mostra: *El mar* (1999), d'Agustí Villaronga, que obtingué a Berlín el Premi Manfred Salzgeber a l'obra més innovadora). Les deficiències industrials, les dificultats de difusió, la

manca d'una capitalitat real, les ambigüitats de la política cultural, entre altres aspectes, són problemes que poden esdevenir crònics si no hi ha una aposta política clara per prestigiar el teatre i el cinema catalans i convertir-los en exportables a l'exterior.

En definitiva, tant en cinema com en teatre, únicament el criteri de la qualitat, l'exigència i el risc estètic pot permetre d'obrir vies cap a l'exterior i de competir en el mercat internacional en condicions de reciprocitat. La llengua no *hauria de ser* cap problema insoluble en un món global, tecnològitzat i multilingüe, com han fet palès la presència de films catalans en versió original en els grans festivals internacionals o les *tournées* europees d'espectacles teatrals en català (fet i fet, altres cinematografies o dramaturgies de llengües minoritzades equiparables —o qualitativament inferiors— a les nostres viatgen, sense complexos ni problemes, d'un cap a l'altre del planeta).

Així i tot, si bé en el teatre s'ha aconseguit una certa —molt millorable— projecció exterior dels dramaturgs, directors, coreògrafs o, sobretot, companyies, en cinema encara no disposem d'una base industrial i tècnica, d'unes possibilitats econòmiques adequades que permetin de consolidar un mercat interior i penetrar en els mercats internacionals. I tampoc no s'ha articulat una política coherent d'ajuts oficials que permeti una incardinació més gran del cinema amb el conjunt de la cultura i que potencii amb garanties la filmografia catalana. L'objectiu compartit caldria que fos la consolidació de les trajectòries dels professionals més vàlids i originals perquè tinguin mitjans per projectar-se internacionalment, més enllà de la participació en els festivals o mostres cinèfils. El llegat dramaturgic o cinematogràfic d'aquests darrers anys no és pas, ni de bon tros, menyspreable i, com qualsevol altre d'europeu, reclama una revisió crítica, generosa i ineludible, que se sàpiga combinar amb l'obertura a l'exterior i l'assumpció, ni mimètica ni submissa, de les tendències més sòlides i innovadores que ens connectin amb el món.

Bibliografia bàsica

- BALLÓ, Jordi; ESPELT, Ramon; LLORENTE, Joan. *Cinema català 1975-1986*. Barcelona: Columna, 1990.
- FOGUET, Francesc; MARTORELL, Pep [coord.]. *L'escena del futur. Memòria de les arts escèniques als Països Catalans (1975-2005)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa, 2006. (Argumenta; 6)
- GALLÉN, Enric [coord.]. *Romea, 125 anys*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1989.
- GONZÁLEZ, Carlos [coord.]. *Grec 25 anys 1976-2001*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, 2002.
- GONZÁLEZ LÓPEZ, Palmira. *Els anys daurats del cinema clàssic a Barcelona (1906-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Institut del Teatre, 1987. (Monografies de Teatre; 20)

- MINGUET BATLLORI, Joan M. *Cinema, modernitat i avantguarda (1920-1936)*. València: Eliseu Climent, 2000. (Comunicació; 5)
- PORTER I MOIX, Miquel. *Història del cinema a Catalunya 1895-1990*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1992.
- TEATRE NACIONAL DE CATALUNYA. *Teatre Nacional de Catalunya. 1996-2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2006.

Catalunya i Europa: influències mútues en el camp de l'arquitectura

Josep Maria Montaner*

L'arquitectura catalana, al llarg del segle XX, va estar fortament influïda per l'arquitectura europea. De tota manera, a partir dels anys setanta, els Estats Units van començar a contrarestar aquest domini: van passar a tenir més pes, especialment a partir de les teories i les obres de Robert Venturi, Colin Rowe i Peter Eisenman.

En el terreny de l'arquitectura, malgrat les influències internacionals, pel fet de ser una disciplina que s'aprèn a les escoles d'arquitectura, el més important és la generació d'una tradició pròpia, que a Catalunya va entroncant una sèrie d'arquitectes al llarg del segle XIX: Antoni Celles, Josep Oriol i Bernadet, Josep Fontseré, Elies Rogent, Lluís Domènech i Montaner, Antoni Gaudí, etc.

* Josep Maria Montaner és arquitecte i catedràtic de Composició Arquitectònica de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona de la Universitat Politècnica de Catalunya. Especialista en l'estudi de l'arquitectura del període neoclàssic i de l'arquitectura, l'art i el pensament en el segle XX. Ha publicat els llibres *Arquitectura industrial a Catalunya*, amb J. Corredor-Matheos, *La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, *Después del movimiento moderno, Arquitectura contemporània a Catalunya*, *Sistemas arquitectónicos contemporáneos*, entre d'altres.

Pel que fa a les influències, al llarg del segle XVIII i XIX es van alternant Itàlia i França. A finals del segle XIX arriba la influència alemanya i a principis del segle XX la influència dels Arts and Crafts anglesos.

Més que no pas repassar noms i obres, que seria inacabable, ens centrarem en quines aportacions ha fet l'arquitectura catalana al panorama internacional i a Europa. Quins entrecruaments, fusions i síntesis s'han produït a Catalunya. Quines relacions s'han anat reforçant.

Gaudí i el Modernisme

Per iniciar aquest recorregut de més d'un segle, podem prendre com a referència el 1890, que es pot considerar que és quan el Modernisme s'havia implantat d'una manera àmplia a Barcelona i es comença a estendre per Catalunya. Pensat de manera elitista per a les classes burgeses, sorgeix al mateix temps que l'Art Nouveau i altres manifestacions europees similars, com el Jugendstil a Alemanya, el Liberty a Itàlia, la Sezession a Àustria i l'escola de Glasgow a Escòcia.

El món peculiar d'Antoni Gaudí en concret i el Modernisme en general estaven relacionats amb els conceptes com naturalesa, arts aplicades, cristianisme, Catalunya i Mediterrània. En el cas de Gaudí, es tracta d'una exuberant obra de síntesi, en la qual sobre un suport compostiu acadèmic va introduir tot un món d'estructures, formes i detalls orgànics. Això és evident si prenem una obra emblemàtica com el Parc Güell: darrere de les metàfores i l'exuberància naturalista apareixen reinterpretats sistemes clàssics —com la columnata dòrica de la sala hipòstila destinada a mercat local dels habitants del parc Güell— i afloren les lògiques que són pròpies de la producció industrial —com en els bancs balustrada sobre la mateixa sala hipòstila, fets amb estructura de formigó prefabricat, que segueixen una llei de repetició en sèrie, recoberts de fragments de ceràmica («trencadís»). En consonància amb la plasticitat biològica de l'arquitectura de Víctor Horta i Hector Guimard, Gaudí realitzà un parc naturalista neoromàntic, els espais del qual, arquitectures, passarel·les i arbrats, evocuen els drames musicals de Wagner i l'univers del conte de Gulliver.

La historiografia sobre Gaudí

L'element més fort de relació de l'arquitectura catalana amb la resta del món ha estat l'obra de Gaudí, essent molt revelador tot el procés de la seva recepció i interpretació. Des de la seva mort, l'obra de Gaudí mai no va caure en l'oblit, malgrat els alts i baixos en la valoració que va rebre. Els mateixos noucentistes, tan oposats al gust modernista, van intentar salvar el geni de Gaudí posant èmfasi en el seu coneixement matemàtic de les estructures.

A més a més del permanent corrent dels gaudinistes, que van continuar des de la mort de l'arquitecte tractant-lo de geni, és destacable que quan Le Corbusier va fer la seva primera visita a Barcelona, l'any 1928, es va interessar per la volta a la catalana i va admirar les petites escoles al peu de la Sagrada Família (1909-1910), amb cobertes ondulants fetes de maó.

De tota manera, va ser la sensibilitat surrealista la que va trobar en les recreacions visio-nàries i dramàtiques de Gaudí un dels referents més poderosos per legitimar les seves idees estètiques. El moment clau va ser la publicació a la revista *Minotaure* número 3-4 del 1933, òrgan d'expressió dels surrealistes liderats per André Breton, de l'article de Salvador Dalí titulat «De la beauté terrifiante et comestible de l'architecture Modern Style», amb fotografies que Man Ray va fer expressament a Barcelona. En l'article es sostenia que l'arquitectura i la ciutat que es corresponia amb la recerca surrealista tindria aquella bellesa convulsa, comestible, tova i naturalista de l'Art Nouveau d'Hector Guimard i de l'obra d'Antoni Gaudí. Segons Dalí, l'arquitectura blana i divina de l'Art Nouveau arriba a la seva apoteosi amb Gaudí. Posteriorment, el 29 de setembre del 1956, Dalí va retre homenatge a Gaudí fent una conferència i una gran pintura al Parc Güell, en una obra d'acció que anunciava l'art radical de finals dels cinquanta i dels seixanta.

Mentre que el surrealisme, especialment Dalí, defensava i posava en valor l'obra de Gaudí, la historiografia de l'arquitectura moderna, en canvi, no el tenia gens en compte. No era citat en els tractats de Henry-Russell Hitchcock (1929), Nikolaus Pevsner (1936) o Sigfried Giedion (1941). Només Le Corbusier i Walter Gropius l'havien reconegut a finals dels anys vint i principis dels trenta i el número 17 de la revista *2C* del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) (1935) dedicava frases elogioses a Antoni Gaudí per la seva modernitat sorprenent, la seva síntesi i la seva pugna contra l'academicisme.

El canvi important en la historiografia es va produir quan l'arquitecte i crític italià Bruno Zevi va ser el primer a recuperar l'obra de Gaudí en els seus llibres, relacionant-lo amb autors organicistes com Wright i Aalto. *Verso un'architettura orgànica* (1945) i *Frank Lloyd Wright* (1947) són els textos que plantegen un necessari gir organicista de l'arquitectura contemporània, i es converteix el primer d'ells en la major aportació teòrica sobre l'organicisme. La prolífica activitat de Zevi té continuïtat en el llibre *Historia de la arquitectura moderna* (1950), que constitueix la seva interpretació de l'arquitectura contemporània, lluny de l'ortodòxia racionalista, mitificant les propostes orgàniques de Frank Lloyd Wright i Alvar Aalto, l'arquitectura expressionista d'Erich Mendelsohn i Hans Sharoun, la ciutat jardí d'Ebenezer Howard i Raymond Unwin i redescobrint l'arquitectura d'Antoni Gaudí. Els textos de Bruno Zevi evidencien com una estricta espacialitat i un organicisme alliberador són els dos conceptes clau i interrelacionats en la seva teoria. En acabar els paràgrafs dedicats a Gaudí, Zevi va escriure: «El nom de Gaudí no apareix en els textos de Behrendt, de

Giedion ni de Whittick, i amb prou feines figura en una nota en el de Pevsner: en efecte, només una consciència crítica alliberada de la poètica racionalista podia percebre l'encantament dels instants en què el seu magnetisme elevat, febril i desenfrenat es converteix en evocació arcana.»

Una altra figura pionera en la reivindicació internacional de l'obra de Gaudí va ser l'arquitecta brasilera d'origen italià Lina Bo Bardi, que ja el citava en el seu llibre *Contribuição propedeutica ao ensino da teoria da arquitetura*, de 1957.

A partir de l'aportació de Zevi, Gaudí començarà a aparèixer en les històries de l'arquitectura: les de Leonardo Benevolo (1960), de Peter Collins (1965) i del mateix Nikolaus Pevsner, que si a *Pioneers of Modern Design* del 1949 l'havia oblidat completament, a *The Sources of Modern Architecture and Design* de 1968 ja el reconeixia i el situava en l'epopeia col·lectiva del disseny i l'arquitectura moderns.

El fil de la sensibilitat surrealista reivindicant Gaudí reapareix quan el 1978 Rem Koolhaas publica *Delirious New York* (1978) i proposa a Gaudí (amb el seu projecte d'hotel) i a Dalí (amb les seves intervencions artístiques com el *Somni de Venus*, 1939), com els més delirants intèrprets del manhattanisme.

De fet, l'obra de Gaudí permet compaginar la interpretació organicista i la surrealista, amb interpretacions basades en el racionalisme, pel seu profund coneixement de la geometria i les estructures. Organicisme i surrealisme s'uneixen en l'obra de Gaudí en la mesura que podríem interpretar els somnis com a restes d'una llunyana vida primitiva, orgànica i primigènia, supervivents en els estrats més profunds de la nostra ment.

En definitiva, l'obra de Gaudí, pel seu caràcter de síntesi, pot ser relacionada amb moltes referències. Fins i tot, el seu interès per l'essència estructural de l'arquitectura el pot relacionar amb la tradició del *baukunst* de Semper, Loos i Mies van der Rohe. Aquesta possibilitat de síntesi o conciliació entre Gaudí i Mies van der Rohe no és tan remota, sinó que ha estat força fructífera a Catalunya. Aquí hi podem situar des de l'obra de Josep Antoni Coderch, especialment la casa Ugalde, que és tan gaudiniana com miesiana, fins a l'obra contemporània de Josep Llinàs, que ha explicat la seva voluntat d'aprendre dels dos pols més radicals i crítics de l'arquitectura contemporània, Gaudí i Jujol per una banda, i Mies per l'altra; o les diverses línies de recerca formal de Carles Ferrater que ha alternat el racionalisme de Mies i el neoplasticisme del grup De Stijl amb l'organicisme de les formes fractals, plegades i anusades.

L'obra de Gaudí, per tant, va augmentant la seva influència i, entrat ja el segle XXI, ha estat una de les referències predominants en l'expressionisme gestual i caòtic d'Enric Miralles, en l'historicisme d'Òscar Tusquets o en la síntesi de transparència i energia en l'obra de Toyo Ito, que a la Mediateca de Sendai (1995-2001) ha demostrat que és possible fusionar les formes de Gaudí (les torres orgàniques i sinuoses de la Sagrada Família) amb la visualitat pura i platònica de Mies.

Noucentisme

El moment culte del Noucentisme té expressió en el pensament d'Eugeni d'Ors. En el seu utilatge mental podríem esbrinar les coordenades per on es mouen els diversos corrents arquitectònics i estètics de les primeres dècades del segle XX a Catalunya. D'Ors va confeccionar una interpretació del món de les arts que era síntesi d'incomptables i disperses referències i teories. Hi ha una sòlida recepció del classicisme romànticista i de l'idealisme alemany (Goethe, Schiller, Fichte, Hegel), de les interpretacions centreeuropees de la ciència i de la història (Jacob Burckhardt) i de la teoria de l'art (Worringer, Riegl, Wölfflin). Una ambigua admiració pels artistes avantguardistes com Giorgio de Chirico, Marinetti o Picasso. Al mateix temps hi ha una forta influència de la cultura francesa del tombant de segle, entre reaccionària i classicista (Jean Nicod, Charles Maurras, Jean Moréas, Paul Cézanne, Paul Valéry), sense oblidar la sintonia amb concepcions tan diverses com les interpretacions cícliques d'Oscar Spengler i George Simmel, la teoria estètica de Benedetto Croce, l'antiindustrialisme de William Morris, la filosofia d'Henri Bergson, la interpretació psicoanalítica de Freud i el pensament aristocràtic de Nietzsche. En proximitat amb les teories centreeuropees, D'Ors analitza l'obra des de criteris de pura visualitat: la interpreta tenint en compte el moment de creació i el sistema de coneixements en què l'obra està immersa.

La figura més rica del pas del Modernisme a un Noucentisme proracionalista i pròxim a l'*art-déco*, que va anar depurant el llenguatge après a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona i utilitzat pels vienesos Otto Wagner, Josef Hoffman i Joseph Maria Olbrich, va ser l'arquitecte gironí Rafael Masó (1880-1935). Format en la cultura modernista, Masó va començar a exercir en els inicis del Noucentisme i va realitzar una àmplia obra, extremadament depurada en la seva materialitat —pedra, maó, ceràmica, vidre— i en la seva decoració, que anava del mobiliari i l'interiorisme, com la farmàcia Masó Puig (1908) a Girona, a l'arquitectura industrial —com la farinera Teixidor (1910-1924) i la fàbrica Encesa amb les oficines de la farinera La Montserrat (1913-1915), ambdues obres a Girona. Essencialment, Masó va maldar per anar trobant un essencial i equilibrat classicisme rere de l'exuberància i la convulsió dels primers anys del segle XX.

El període efímer del racionalisme i l'exili

Després del moment exultant de l'eclosió del Modernisme en totes les arts a finals del segle XIX i principis del segle XX, l'art i l'arquitectura catalanes van tornar a viure un altre moment de plenitud i d'avantguardisme: el de l'arquitectura avançada dels Sert, Torres Clavé, Illescas i d'altres. Encara que començava amb retard en relació amb les avantguardes arquitectòniques internacionals, va ecllosionar de manera brillant i prometedora, i es

corresponia amb la pintura de Miró i Dalí; l'escultura de Gargallo, Fenosa i Ferrant; la poesia de J. V. Foix; l'herència del pas de Picasso per Catalunya, la presència sovintejada de Marcel Duchamp o l'activitat de Dalí i Buñuel rodant el 1928 *Un chien andalou* a Cadaqués. No solament això, en aquells anys s'iniciaren els estudis històrics de Pierre Vilar i la nova geografia de Pau Vila sota la influència de l'Escola Regional Francesa i la geografia de Vidal de la Blache. Era la Catalunya cosmopolita, de la qual ja havien existit antecedents com l'exposició d'art cubista a les Galeries Dalmau el 1912, amb obres de Jean Metzinger, Fernand Léger, Albert Gleizes, Mademoiselle Marie Laurencin, Juan Gris, Agero, Le Falconier i Marcel Duchamp, o com la revista *391* fundada per Francis Picabia a Barcelona el 1917.

Encara que sigui una data tardana en relació amb Europa, podem posar el 1929, amb el Pavelló del ja citat Mies van der Rohe, amb la titulació de Sert i Torres Clavé com a arquitectes i amb la primera aparició de Sert en el CIAM II de Frankfurt, com a moment inicial d'aquest període; i el 1937, amb el darrer número de la revista *AC: Documentos de Actividad Contemporánea* i amb la Guerra Civil i l'exili, com a final estroncat. Fets com la publicació del Manifest Groc (1928) de Salvador Dalí, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà, la creació del GATCPAC el 1930 i de l'ADLAN (Amics de l'Art Nou) el 1932 van demostrar la possibilitat de superar el Noucentisme amb un projecte de modernitat molt més radical.

El GATCPAC ha quedat com a emblema de modernitat i creativitat generosa, com una història social, artística, arquitectònica, tecnològica i urbana plena de sentit, però que dramàticament llavors no es va poder portar a terme. Alguns projectes realitzats —com el Dispensari Antituberculós, en el nucli antic de Barcelona—, projectes no assolits —com la Ciutat del Repòs i de Vacances— i les seves activitats culturals —com la publicació de la revista *AC: Documentos de Actividad Contemporánea*— han quedat com a signes d'aquesta modernitat estroncada. Malgrat el caràcter efímer d'aquesta experiència d'arquitectura i urbanisme moderns, constitueix un capítol significatiu a la història de l'arquitectura catalana contemporània, amb una enorme influència.

Ara sí que de manera palesa, l'art i l'arquitectura a Catalunya entronquen amb les avantguardes internacionals. Al començament dels anys trenta l'arquitectura catalana es va acostar a les avantguardes europees més radicals, intentant escurçar la diferència entre el que succeïa a l'arquitectura del país i el que s'experimentava a grans capitals com París, Amsterdam, Berlín, Frankfurt i Viena. Cada cop s'era més conscient de la necessitat d'introduir una gran dosi de modernitat en la tradició de l'arquitectura i l'urbanisme catalans, amb la finalitat de superar l'esgotat llenguatge acadèmic i l'urbanisme escenogràfic de principis de segle.

De tots els membres de l'arquitectura moderna el més admirat des de Catalunya, amb diferència, va ser Le Corbusier. Ben aviat, el 1928, l'arquitecte català Josep Lluís Sert el va contactar, i va anar a treballar al seu estudi de la Rue de Sèvres a París. Al mateix temps, Le Corbusier va visitar la ciutat de Barcelona el 1928, el 1931 i el 1932. L'objectiu primordial

era el de projectar un pla urbanístic de modernització de Barcelona, que el 1933 prendria el nom de Pla Macià, en honor del president de la Generalitat de Catalunya i en el context de la Segona República. Es tractava d'una proposta que, a partir de la nova teoria de separació de les funcions urbanes bàsiques, formulava un ordre geomètric nou per a la ciutat, basant-se en la trama Cerdà, en unes noves illes gegants a l'escala de nou illes Cerdà i en una façana marítima imponent definida per gratacels cartesianes a la vora del mar; una idea que Le Corbusier també havia pensat per a d'altres ciutats, com Buenos Aires.

Les relacions entre els arquitectes catalans i Le Corbusier van anar més enllà, ja que Le Corbusier va adoptar, a partir dels anys trenta, el sistema de les voltes gegants a la catalana, que li va mostrar el seu amic i deixeble Josep Lluís Sert. Curiosament, la influència de la volta catalana dins de l'arquitectura moderna ha estat molt rellevant. No solament la va difondre Rafael Guastavino als Estats Units i Josep Lluís Sert va fer que l'adoptés el seu mestre Le Corbusier, sinó que el jove arquitecte català Antoni Bonet Castellana, en exiliar-se a l'Argentina després de la Guerra Civil, va transmetre aquesta tècnica a l'enginyer uruguaià Eladio Dieste, que la va utilitzar per construir espectaculars mercats i esglésies a l'Uruguai, al Brasil i, recentment, a Espanya.

La volta a la catalana parteix de la transformació d'una tècnica medieval local utilitzada per primera vegada al Rosselló com a sistema constructiu contra incendis, i que des d'allí es va estendre cap al Llenguadoc i la Provença i cap a la resta de Catalunya. Al segle XVIII, la tratadística tècnica francesa va adoptar aquest sistema constructiu de voltes tabicades, essencialment mediterrani. Podríem dir que quan la volta catalana adopta la voluntat d'arribar a les seves màximes dimensions se situa en la memòria essencial de l'arquitectura a Catalunya, des del Modernisme fins a l'arquitectura moderna, i es converteix en la tècnica constructiva més transmesa pels catalans al panorama internacional.

En aquest escenari internacional d'influències, el Pavelló Alemany a l'Exposició Internacional del 1929 de Mies van der Rohe és el símbol de l'avantguarda internacional i, al mateix temps, assenyalava l'inici de l'arquitectura radicalment moderna a Catalunya. Aquest pavelló constitueix una estranya excepció dins de l'arquitectura academicista de l'exposició, una singular concreció del pas de Mies van der Rohe, des d'Alemanya, abans de la desfeta de la Segona Guerra Mundial, cap als Estats Units, destí del seu exili. Autors com James Marston Fitch han arribat a escriure que si Mies hagués mort aquell estiu del 1929, als quaranta-tres anys, la seva posició com a figura mundial de l'arquitectura hauria estat la mateixa, perquè estava ja assegurada amb una obra com el pavelló de Barcelona. El 1985 es va realitzar la rèplica d'aquest pavelló, al mateix lloc on va estar ubicat, sota la direcció de Cristian Cirici, Fernando Ramos i Ignasi de Solà-Morales, cosa que demostra i reforça la influència d'aquesta obra de Mies en l'arquitectura catalana.

Per aconseguir els seus objectius, l'eina bàsica va ser la pròpia revista, *AC: Documentos de Actividad Contemporánea*, dirigida per Josep Torres Clavé, de la qual es van publicar vint-i-cinc

números entre el 1931 i el 1937. La revista del GATCPAC estava feta gairebé íntegrament pels membres del grup català i prenia com a model les típiques revistes de les avantguardes dels anys vint, com *Das Neue Frankfurt*, dirigida per Ernst May, i *l'Esprit Nouveau*, de Le Corbusier i Ozenfant. L'estil dels textos, les il·lustracions i el disseny gràfic eren extremament clars, llegibles i pedagògics, i van seguir una certa evolució: des de la publicació de les teories i obres més radicalment racionalistes i internacionals, al principi, fins a l'atracció per l'arquitectura popular mediterrània com a arrel de l'arquitectura moderna, més tard. Els tres darrers números, però, el 23, 24 i 25, preparats durant l'any 1936 i principis del 1937, van adoptar el to social i polític, combatiu i de resistència que l'inici de la Guerra Civil va comportar per als defensors de la legalitat de la República.

La major part dels innovadors membres del GATCPAC es van veure obligats a exiliar-se arran de la victòria franquista. Josep Lluís Sert, que es convertiria en un dels arquitectes més importants del segle XX per la seva obra als Estats Units i a Llatinoamèrica; i Antoni Bonet Castellana, que va exercir una gran influència a l'Argentina i molt especialment a la modèlica urbanització i cases d'estiueig a Punta Ballena a l'Uruguai. A més a més, Germà Rodríguez Arias es va exiliar a Xile, on va fer la casa a Isla Negra al poeta Pablo Neruda. El gironí Emili Blanch i Roig va viure a Mèxic entre 1942 i 1949. D'altres com Jordi Tell i Novellas o Francesc Detrell Tarradell també es van exiliar a Mèxic, o com Francesc Fàbregas que va anar a viure a Santo Domingo.

En el camp de l'arquitectura la frustració del projecte modern va assenyalar que, a diferència del singular esclat experimental, creador i renovador desenvolupat de manera completa pel Modernisme, les avantguardes han estat especialment efímeres. A Catalunya, l'arquitectura més moderna, radical i avantguardista s'ha donat, doncs, excepcionalment.

La recuperació de l'arquitectura moderna i el Grup R

Després d'uns anys d'aïllament al principi de la dictadura de Franco i al final de la Segona Guerra Mundial, entre el 1951 i el 1961, es va produir la reaparició i consolidació de l'arquitectura moderna a Catalunya, intentant recuperar i continuar el moment efímer de les avantguardes del GATCPAC, a través d'una obra atenta a la realitat i a les necessitats dels usuaris. Aquests anys cobreixen la vigència del Grup R i les primeres obres emblemàtiques de Josep Maria Sostres, Antoni de Moragas i, especialment, Josep Antoni Coderch, qui va realitzar aleshores les seves dues obres mestres: la casa Ugalde (Caldes d'Estrac, 1951-1952) i els habitatges a la Barceloneta (Barcelona, 1953). Vers 1950 es van realitzar a Barcelona una sèrie de conferències d'arquitectes com Alberto Sartoris (1949), Bruno Zevi (1950), Alvar Aalto (1951), Nikolaus Pevsner (1952), Gio Ponti (1953) i Alfred Roth (1955), que van causar una forta impressió i que van potenciar les influències de l'empirisme i de

l'organicisme de l'arquitectura dels països escandinaus i del realisme de l'arquitectura italiana.

Totes les obres, dels membres del Grup R, evidencien la reinterpretació dels paradigmes formals internacionals des de la pròpia sensibilitat de cada arquitecte, amb especial atenció a la pròpia tradició local. Eclosiona i es consolida una arquitectura moderna que intenta entroncar amb el moment efímer de les avantguardes i que, al mateix temps, vol estar molt atenta a la realitat i a les necessitats dels usuaris. Aquesta eclosió de l'arquitectura moderna a Catalunya defensora del realisme coincideix amb la recuperació de la qualitat de la cultura catalana amb l'obra d'escriptors com Mercè Rodoreda, Manuel de Pedrolo o Xavier Benguerel, de poetes com Salvador Espriu i Joan Oliver (Pere Quart), d'assagistes com Joan Fuster, de crítics d'art com Alexandre Cirici i Rafael Santos Torroella, i amb la creació de grups d'avantguarda com Dau al Set, format per Antoni Tàpies, Arnau Puig, Joan Josep Tharrats, Joan Brossa, Modest Cuixart i Joan Ponç. Precisament Coderch va projectar la casa estudi d'Antoni Tàpies al carrer Saragossa de Barcelona (1960).

Com en altres latituds, les avantguardes d'aquest moment entenen que part de la seva missió radicava en la feina pedagògica per introduir l'arquitectura moderna en l'imaginari de la societat; per això eren imprescindibles les exposicions explicatives i divulgatives del seu ideari, que el Grup R va promoure. De tots els seus membres inicials el més relacionat amb l'àmbit europeu va ser Coderch, que va participar a les reunions del Team 10, per tant, junt amb arquitectes com Alison i Peter Smithson, Aldo van Eyck o Bakema i van der Broek, i que va ser àmpliament publicat per les revistes d'arquitectura a Itàlia. De fet, la seva arquitectura es produeix en una perfecta sintonia amb les obres d'Ignazio Gardella i d'altres arquitectes italians.

Recapitulant sobre l'experiència del Grup R al final de la seva activitat, Antoni de Moragas, va escriure el gener de 1958: «El Grup R va començar la seva actuació per a crear: 1) Un sentit, entre els seus propis fundadors, de l'Arquitectura autèntica. És la etapa d'estudi, crítica i contacte. 2) Portar aquesta inquietud a l'exterior i que la gent entengués quin havia de ser la vertadera Arquitectura. És el moment de la primera exposició del Grup R a les Galeries Layetanes... 3) Un sentit de la necessitat de crear una producció industrial que faci possible la nova arquitectura.»

L'escola de Barcelona

El període 1961-1971 va estar caracteritzat per Oriol Bohigas, que havia sigut ja un dels joves membres del Grup R. En un article seu de 1969 titulat «L'escola de Barcelona». Bohigas va escriure sobre l'anomenada *escola de Barcelona*: «és sorprenent de veure com els arquitectes d'un determinat sector europeu, ingenu i simplista, són devots d'aventures com

les que va representar De Stijl i, en canvi a aquest grup català li interessa més el moviment coetani, malaltís, decadent, que va representar Wendingen, de la mateixa manera que li interessa més el manierisme que no el renaixement ple, la culta sofisticació d'Albini que no la primària, reaccionària i consumista rotunditat d'Archigram, l'elaboració titubejant d'Aalto que no la simplicitat de Mies».

Aquesta arquitectura es relacionava amb altres moviments artístics a Catalunya amb el mateix nom, marcats pel realisme o per l'experimentació conceptual: en la literatura, tal com ha estudiat Carme Riera en el seu llibre *La escuela de Barcelona*, en el cine (Esteve, Jordà, Durán, Nunes, Portabella), o en la pintura (Hernández Pijoan, Subirachs, Ràfols Casamada, Guinovart). En aquells anys es realitzaven les obres caracteritzadores de Martorell-Bohigas-Mackay, Correa-Milà, Lluís Cantallops, Sabater-Domènech-Puig-Sanmartí i d'altres. Són sempre obres de mida mitjana i de promoció privada on utilitza un mètode compositiu en què tot es defineix a través de les parts, els detalls, i la petita escala; s'utilitza la lògica constructiva del treball artesanal, recurrent preferentment al maó i a la ceràmica; es va posar èmfasi en l'escala domèstica dels espais intermedis, com accessos, patis i escales de veïns; i, en definitiva, es va assumir el compromís social de la responsabilitat pedagògica i comunicativa de l'arquitectura. De la mateixa manera que en els anys cinquanta els arquitectes més racionalistes, anònims i «miesians» (és a dir, seguidors de Mies van der Rohe) com Francisco Javier Barba Corsini, Guillem Cosp o Ramon Tort van quedar al marge del Grup R, en els anys seixanta l'elegant corrent *high-tech* i «miesià» d'Enric Tous i Josep Maria Fargas, fora del populisme i realisme de l'escola de Barcelona, va ser anatemitzat per aquesta.

Va ser el període de la transició democràtica, entre 1971 y 1978, època de múltiples canvis, en què també l'arquitectura catalana es va transformar dràsticament i quan la pretesa unitat de l'escola de Barcelona es va dispersar definitivament. No obstant això, el 1977, Oriol Bohigas va intentar caracteritzar com a «escola de Barcelona II» un panorama diversificat i atomitzat en què quatre firmes d'arquitectes catalans destacaven a través de trajectòries autònomes amb les obres d'una intensitat conceptual i urbana única. Cada un d'ells expressava influències internacionals: Esteve Bonell, amb l'edifici Frégoli (Barcelona, 1972-1975), demostrava la influència dels mestres Wright i Le Corbusier; Lluís Clotet i Òscar Tusquets de l'Studio PER, amb la casa Fullà (Barcelona, 1967-1971) i la casa al carrer Sant Marius (Barcelona, 1969-1971) anunciaven la recepció de les idees de Robert Venturi; l'inici conceptual d'Albert Viaplana i Helio Piñón, junt amb Gabriel Mora, amb obres com la casa Jiménez de Parga a La Garriga (1976), reflecteix la influència dels anomenats *five architects* de Nova York; i el Taller d'Arquitectura dirigit per Ricardo Bofill, que s'havia format a Suïssa i que admirava les imaginacions dels britànics d'Archigram va destacar amb obres madures com el Walden 7 (Sant Just Desvern, 1970-1975), feta en equip i amb una intervenció essencial d'Anna Bofill.

Oriol Bohigas va escriure el 1977 reconeixent una diversitat d'influències: «[...] poden ser punts de partida teòrics molt distants, que en moment del projecte es subratllen amb un caràcter estilístic que sembla estar per damunt d'aquells propòsits[...]. L'argumentalitat (referències històriques i literàries) és avui un factor permanent en l'arquitectura recent [...]. Algunes característiques distintives, ja sigui per una menor sofisticació cultural, ja sigui per una descarada adequació estilística [...]. L'argument és solament una referència arquitectònica, que se la fa treballar no literàriament i en termes metafòrics que traspassen la disciplina, sinó com un element d'estil, entès com una voluntat de codificació [...]. L'arquitectura catalana torna a insistir en la seva tremenda capacitat estilística per sobre de qualsevol altre factor».

Estem en els anys de difusió de dues noves i sòlides teories arquitectòniques, la de l'italià Aldo Rossi —*La arquitectura de la ciudad* (1966)— que es basava en la tradició de la ciutat europea, i la del nord-americà Robert Venturi —que va arrencar amb *Complejidad y contradicción en la arquitectura* (1966) i va continuar amb la col·laboració de Denise Scott Brown i Steven Izenour amb *Aprendiendo de Las Vegas* (1977)— basada en l'èmfasi a la realitat quotidiana representada en la imatgeria del *pop art*. Va ser aquesta una època de compromisos socials i causes col·lectives. Entre les interpretacions crítiques destaca el curtmetratge *Mi terraza* (1975) de l'Studio PER. Aquesta època renovadora i filla del maig del 1968 coincideix, a més a més, amb la literatura hedonista i la mitologia pop de Terenci Moix, l'escriptura crítica de Manuel Vázquez Montalbán i l'art conceptual d'Eugènia Balcells, Antoni Muntadas, Francesc Torres, Zush i Antoni Miralda, artistes que es van veure obligats a abandonar el context català dels anys setanta i provar sort a contextos més avançats com París i Nova York.

La qualitat i riquesa assolides per l'arquitectura catalana a principis dels anys setanta va tenir el seu reflex en els esforços historiogràfics i crítics, expressats en publicacions i en revistes. De tot això, la revista *Arquitecturas Bis*, que es va publicar des del 1974 fins al 1985, n'és el màxim exponent i símbol més clar de la normalització i la integració definitives al panorama internacional de la cultura arquitectònica catalana i espanyola. La revista mostra l'existència d'una capacitat de crítica arquitectònica pròpia, amb un nivell equiparable al de revistes com *Oppositions* (Nova York) o *Lotus Internacional* (Milà). *Arquitecturas Bis* era editada per Rosa Regàs, i el consell de redacció el componien Oriol Bohigas, Federico Correa, Lluís Domènech, Helio Piñón, Rafael Moneo, Luis Peña Ganchegui, Tomàs Llorens, Enric Satué, Manuel de Solà-Morales i Fernando Villavechia. Una qualificada representació, per tant, dels arquitectes i crítics espanyols contemporanis, amb un predomini dels catalans. Evidentment, el centre de la cultura arquitectònica espanyola s'havia traslladat a Barcelona en els anys setanta, on Rafael Moneo era professor de l'Escola d'Arquitectura, i va tenir una enorme influència en les generacions d'arquitectes catalans que van estudiar en aquell període.

Des d'una posició essencialment eclèctica, els temes coberts per *Arquitecturas Bis* van ser variats, ja que intentava expressar les molt diverses tendències més qualificades de l'arqui-

tectura del moment, seguint un esperit obert, col·lectiu i internacional. Algunes figures van ser tractades amb un èmfasi especial: Vittorio Gregotti, Aldo Rossi, Álvaro Siza Vieira, Hans Hollein, Hermann Hezberger, Aldo van Eyck, SOM i Louis Kahn, i alguns autors, a més a més dels redactors, hi van col·laborar molt sovint, com és el cas de Joseph Rykwert, Tomás Maldonado, Ignasi de Solà-Morales, Anton Capitel o María Teresa Muñoz.

Arquitectura i urbanisme del període democràtic

El període democràtic, entre 1979 i 1986, amb les primeres obres públiques anteriors a la nominació de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics, va permetre l'aparició d'una nova generació d'arquitectes com Josep Llinàs, Carles Ferrater, Dani Freixas, Eduard Bru, José Luis Mateo i Ramon Sanabria, nascuts als anys quaranta i titulats cap al 1970; és el moment de les individualitats. Encara que treballaven per a encàrrecs privats, es consolidarien com a autors d'edificis públics. Aquesta generació individualista i irònica es correspon en la literatura i l'art amb figures com Quim Monzó o Carlos Pazos, amb el «realisme brut» i amb els corrents del pop tardà.

El període previ que va anar del 1987 al 1992 va estar caracteritzat per l'arquitectura olímpica, les zones olímpiques, les àrees de nova centralitat i per l'aparició d'una nova generació d'arquitectes nascuts en la segona meitat de la dècada dels cinquanta i titulats a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, entre els quals el més representatiu va ser Enric Miralles (1955-2000).

El cas d'Enric Miralles (1955-2000) posa en evidència la forta influència que els arquitectes i teòrics del Team 10 —com Alison i Peter Smithson, Aldo van Eyck, Christian Norberg-Schulz, Giancarlo de Carlo— i, especialment, els cursos a Urbino de l'ILAUD van tenir sobre la jove arquitectura catalana. De fet, l'habilitat per projectar l'espai públic i tenir en compte les preexistències que ha desenvolupat l'urbanisme barceloní dels anys vuitanta es va aprendre en aquest curs internacional a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta; una manera de fer urbanisme que ha fet famós l'anomenat *model Barcelona*.

Les influències i relacions seguirien, amb la forta presència contemporània de l'arquitectura holandesa o amb el referent contemporani del desaparegut Enric Miralles, l'arquitecte català contemporani més conegut arreu del món arquitectònic, amb molts seguidors de la seva obra, començant pels antics socis i col·laboradors, com Benedetta Tagliabue, Carme Pinós, Josep Miàs, Eva Prats i Ricardo Flores. Però ja estariem entrant al segle XXI i comprovaríem, si analitzéssim l'obra de RCR (Aranda, Pigem, Vilalta), l'equip més emergent de l'arquitectura catalana actual, que les seves influències venen del Japó i els Estats Units.

Com a conclusió podem dir que l'evolució de l'arquitectura a Catalunya està caracteritzada per moments puntuals avantguardistes, en què se situa en els fronts més avançats

(Gaudí i el modernisme, Sert i el GATCPAC, Sostres i el Grup R, Enric Miralles) i llargs períodes en què es practica una arquitectura eclèctica, d'influència internacional i de qualitats professionals.

En aquesta evolució els dos pols essencials, que sovint es concilien i sintetitzen, són el racionalisme, el funcionalisme i el minimalisme, una mena d'expressió del seny i l'organicisme, el surrealisme i l'exuberància, expressió de la creativitat i la rauxa.

LES INTERRELACIONS
IDEOLÒGIQUES DES DEL 1900
FINS AL PRESENT

Els intel·lectuals i la dinàmica cultural catalana del nou-cents¹

Jordi Casassas Ymbert*

El segle XX, sobretot si és el que ens ha tocat per viure en una part prou significativa, és una mesura temporal a la qual acostumem a conferir una certa representativitat (fins i tot pensant que representa una mesura històricament arbitrària) i que, al mateix temps, o potser per això mateix, representa un espai temporal relativament assequible ja que entra en l'horitzó del nostre record viu: la seqüència directa que entrelliga els nostres avis i pares amb nosaltres mateixos. Així doncs, el nou-cents representa,

1. Vull agrair els comentaris i suggeriments que m'han fet els companys Òscar Costa, Albert Ghanime, Francesc Roca, Jaume Rosell, Carles Santacana i Susana Tavera. A part de millorar aquest text han servit, com sempre, per fer-me gaudir de la professió i enriquir i matisar els meus punts de vista.

* Jordi Casassas Ymbert és catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona, és fundador del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i els Intel·lectuals, que publica la revista anual *Cercles d'Història Cultural*. És autor de *Jaume Bofill i Mates, 1878-1933* (1980), *Història de l'Ateneu Barcelonès dels orígens als nostres dies* (1986), *Entre Escil·la i Caribdis: El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX* (1990). Ha coordinat l'obra *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya, 1808-1975* (1999) i ha codirigit el *Diccionari d'historiografia catalana* (2003).

primer de tot, un espai cultural polític de referència, que difícilment ens podrà deixar indiferents.

El cert és que, quan ens referim a la dinàmica d'uns fets que considerem històrics, pel seu mateix caràcter determinant sobre les nostres vides individuals el que fem és omplir-los d'esdeveniments amb un sentit molt particular, fins al punt que poden resultar ben diferents del sentit que tenen per als nostres veïns.

En una aproximació generalista a la dinàmica cultural del segle XX, com la que proposa el nostre títol, l'elecció dels temes i la seva mateixa ordenació pot anar molt més enllà del simple exercici acadèmic i superar la voluntat clarificadora per convertir-se en un posicionament quasi personal. Més encara, trobar què és allò que dóna sentit a una dinàmica tan complexa i general significa, forçosament, destacar-ne els obllits i, així, produir una certa deformació de la realitat.

Ara ens trobem en una etapa de revisió del nostre passat vital, i la dimensió secular s'imposa com el «temps llarg» de referència (tot i que en la cultura de consum rebutgem la imposició del temps històric que ens enfarfega). Aquestes revisions quasi sempre porten a la superfície formes col·lectives de frustració i reobren periòdicament el debat tens entre la història i la memòria. No em proposo abordar aquesta qüestió de forma sistemàtica. Però no podem passar per alt que, en la revisió del darrer segle relativa a la seva dinàmica cultural, la memòria, amb la seva perspectiva multiforme (de memòria individual, familiar, social, nacional, etc.), constitueix un element de primer ordre dins (i no autònom, com alguns pretenen malèvolament) de la pròpia dinàmica del segle.

Aquesta subjectivitat profunda de la memòria pot arribar a adquirir tons dramàtics (i a provocar escissions profundes) davant el recorregut d'un segle ple de paradoxes i de radicalismes: només cal considerar la tensió inherent en processos culturals que han tingut oscil·lacions com les que ens transporten, sempre referits al segle XX, entre el gran desenvolupament tècnic i el progressiu «aprimament» doctrinari de la cultura de masses, o, si es vol, entre el creixement material i el benestar, d'una banda, i, de l'altra, les simplificacions culturals més extremes (alguns les arriben a considerar un dels elements del totalitarisme dèbil que s'amaga sota el funcionament de les democràcies actuals); entre el bé i el mal (un mal dramàticament humà, d'una crueltat absoluta, fins al punt de generar les posteriors manipulacions culturals «negacionistes» més complicades); entre la sofisticació dels instruments i sistemes polítics i les dictadures més descarnades i primàries; entre la mundialització hegemònica i la mundialització de la decadència (tema d'una profunda europeïtat en la lenta agonia dels vells imperialismes), però també entre la mundialització —a finals del segle convertida en globalització— i el localisme (fins i tot el més agressiu i eixorc que s'expressa a través dels patrioterismes actuals).

Però també hem de dir que, per sobre (o per sota) les divisions, les diferències, les escissions i les exclusions més dures, molts pensadors han persistit a emfatitzar l'existència d'una

civilització europea que pot arribar a lligar els esdeveniments entre si i ajudar a donar-los una mena de sentit unitari (que ni l'actual Constitució a debat aconsegueix precisar), com un punt on es poden trobar les valoracions benintencionades de la gent aparentment més diversa. Cal dir, però, que molt sovint aquest sentiment cultural unitari s'ha identificat amb l'herència racionalista i moderna dels il·lustrats (fins al punt de rebutjar explicitar l'herència cristiana segons el vell racionalisme secularitzador) i que s'ha blasmat als que hi han oposat alguna objecció o algun particularisme amb la «terrible» desqualificació d'irracionalisme.

Complexitat del tema

Un primer element de complexitat prové de la dificultat de definir un concepte històricament operatiu (una categoria que permeti explicar coses) que identifiqui l'intel·lectual, donada, precisament, la gran càrrega cultural i política que el determina durant tot el segle XX i que el fa ser valorat de formes tan diverses segons els períodes i els llocs. Com en tants altres, en aquest camp a Catalunya patim d'un veritable «mal francès» i de la consegüent sobreabundància i sobrevaloració de la figura i de la producció intel·lectuals: el perfil d'un prototipus (l'arquetip weberian) es deforma a mesura que es difuminen les fronteres del grup; així, poden arribar a ser intel·lectuals, al final, aquells que no són estrictament treballadors manuals, això és, un percentatge altíssim i molt heterogeni de la societat.

A Catalunya, a més, l'existència d'un nacionalisme reivindicatiu (però també l'existència d'una realitat geogràficament petita i en canvi radical, ràpida i tensa) contribueix a generar una gran condensació de representacions, que van de la justificació més tradicionalista a l'exaltació revolucionària, i, per tant, a eixamplar el ventall de gent responsable de la seva producció i difusió.

Les interpretacions històriques generals del període contemporani relatives a l'àrea catalana acostumen a coincidir en el fet que l'intel·lectual és un dels agents constructors d'aquesta particular contemporaneïtat (juntament amb l'obrer i el burgès econòmic; el pagès contemporani queda progressivament marginat d'aquest protagonisme). És clar que es refereixen, fonamentalment, al seu protagonisme durant el set-cents i el vuit-cents i que totes aquestes interpretacions acostumen a tenir al cap la necessitat d'explicar l'origen i el procés de maduració del corrent catalanista: els precedents de Rovira i Virgili i Prat de la Riba penso que són omnipresents, fins i tot quan no es reconeix (al contrari d'Almirall, que «desapareix» de la cultura política del nou-cents, malgrat les referències formals sovintejades). D'aquesta manera, podem trobar ben properes explicacions metodològicament no coincidents, com, per exemple, l'*Un segle de vida catalana*, de F. Soldevila; els *Industrials i polítics al segle XIX*, de Vicens Vives; o la *Catalunya dins l'Espanya moderna*, de Pierre Vilar (no oblidem l'esquema interpretatiu inclòs en la llarga introducció d'aquest llibre).

Quan fem història interna d'un corrent o camp del pensament podem parlar (alguns només parlen) de les grans figures individuals. Contràriament, quan ens referim als factors culturals d'una dinàmica històrica general les individualitats no basten. Aleshores, en haver de parlar d'un sector de la població, convé que ens posem d'acord en quin tipus d'individus prenem en consideració quan parlem d'intel·lectuals (aquest procés clarificador també es va produir fa uns anys referit al genèric burgès). En termes generals penso que hi podem englobar:

a) les personalitats, considerades tant individualment com agrupades en escoles, tendències, grups, etc.; es tracta d'aquells que ells mateixos, l'escola o branca d'activitat o, en el grau més evident, la mateixa societat que els envolta, es o els consideren com a tals, mestres, punts de referència, consciència col·lectiva, etc.;

b) els qui amb més o menys assiduïtat s'han dedicat a pensar, justificar o criticar la realitat social que els envolta i, especialment, a entendre i fer entendre la seva dimensió nacional;

c) els qui es dediquen a una feina no manual i que amb una menor o major proporció dediquen part del seu temps (i del seu prestigi social) a transcendir l'específic exercici de la seva especialitat o professió per preocupar-se pels temes generals que atenyen els seus conciutadans, amb orientació crítica i pretensió d'orientar-los i contribuir a la modernització general;

d) els qui es dediquen per voluntariat o professionalment a introduir, perpetuar, fer pedagogia (no ens referim als mestres d'escola, que com a tals queden exclosos) o difondre els diferents elements que configuren una cultura; d'aquí en quedarien exclosos els treballadors manuals de la cultura (tota cultura necessita la seva economia, però aquest suport el faríem tan sols complementari de la producció cultural estricta).

Referit especialment al cas català, fa anys vaig parlar de la figura de l'intel·lectual professional (1978) per poder fer referència conjunta a les persones que es dediquen a la creació cultural i, alhora, a aquells «meritòcrates» que dediquen una part més o menys gran del seu temps a la reflexió sobre el comú i a proposar idees o programes orientats a la seva modernització. Amb el pas del temps, el punt més feble d'aquella interpretació primigènica el posaria en el fet de no haver sabut incorporar en aquest sector el món científicotècnic (més enllà d'unes referències puntuals, com ara el doctor Robert o Martí i Julià o el cas atípic de Fabra), una aportació tan important en una àrea en ràpid procés de modernització com és la catalana. El mateix Institut d'Estudis Catalans, amb la creació de la Secció de Ciències el 1911, reflecteix aquesta rellevància. A l'arrencada del segle XX, el conjunt dels estudis de ciències eren els que rebien més alumnes a la Universitat de Barcelona, seguits a curta distància pels de medicina.

Aquest complex i heterogeni sector social exerceix un protagonisme destacat dins de la societat catalana contemporània per diverses raons, que s'expliquen per la naturalesa dels trets que individualitzen la seva dinàmica històrica. En aquest sentit, podem destacar el fet de constituir Catalunya una àrea de la perifèria mediterrània però, al seu interior, ser una de les denominades «illes d'industrialització», amb les transformacions que això implica; també el fet de constituir Catalunya un veritable laboratori del canvi contemporani, amb les tensions i violències que porta aparellat aquest canvi específicament contemporani; més enllà, la circumstància de superar el localisme (municipalisme, comarcalisme, etc.) típic d'aquesta perifèria mediterrània amb una consciència «nacional» superior (començada a estructurar ja en el segle XVIII) i mantenir la constant frustració de no posseir un estat propi i seguir depenent d'un estat més endarrerit i poc en sintonia; finalment, la tendència a mantenir i ampliar contactes amb l'entorn immediat europeu més desenvolupat, conèixer sovint de primera mà (però la major part de vegades a través del «filtre» francès) la seva producció cultural més sobresortint i haver de conviure amb les dificultats per implantar-la en la seva pròpia societat.

Analitzar integralment aquest sector i avaluar la seva capital aportació a la dinàmica històrica de la Catalunya contemporània representa una tasca que supera àmpliament les nostres possibilitats; de fet, equival a traslladar a un esquema únic el conjunt de la producció, distribució i consum de tots els camps culturals. Fins i tot si només ens referim al segle XX (i oblidem per un moment les dificultats d'interpretació que avançàvem a la presentació) la comesa sembla desproporcionada. Una primera dificultat ja la trobem en el fet que la cultura catalana del període ha volgut sovint ser europea i s'ha trobat amb la realitat de ser en gran part espanyola. Dic això perquè els inconvenients que deriven d'aquesta contradicció els trobem reflectits en la mateixa concepció que s'ha tingut del segle XX, de les seves grans constants i de la mateixa delimitació i ritme cronològic intern. Quan comença el segle XX català? I on acaba? Com el podem subdividir?

S'hi pot estar d'acord o no, però el cert és que a cap historiador el sorprèn veure fer començar el segle XX europeu en la conjuntura de la Primera Guerra Mundial; alguns, concreten més i afirmen que allò que caracteritza el nou-cents, allò que és realment nou és, precisament, la Revolució Russa de 1917, i parlen del *segle curt* que va de 1917 a 1989 (o 1991, que és el mateix). De la mateixa manera, la majoria dels historiadors dedicats a la història de l'Espanya contemporània (o a la de les seves diverses especificitats «regionals») es troba igualment còmoda fent començar el segle XX hispànic en la crisi finisecular, especificant sovint el «1898», i avançant allò que és genuïnament noucentista hispànic més de quinze anys respecte del que ho és per relació amb el conjunt de l'Europa occidental.

Què hem de fer en el cas del nou-cents català? Quins índexs o elements ens permeten diferenciar el segle XIX del XX? El cert és que tenim algunes «facilitats» que ens inclinen a pensar a l'espanyola, i a parlar del nostre 98 liminar: el procés de Montjuïc de 1897 ens fa de «cas Dreyfus» i ens internacionalitza el traspàs; el 1901 i el catalanisme polític ens apor-

ten el canvi en l'esfera política i nacionalista (el 1901 mateix, l'ascens de Lerroux dona un modern dinamisme polític al republicanisme); el 1902 i les seves vagues socials ens permeten iniciar el procés que ens porta a Solidaritat Obrera i a la posterior CNT; el 1901, Ferrer i Guàrdia funda l'Escola Moderna; el 1903 es realitza a Barcelona el I Congrés Universitari Català i es pot pensar que s'inicia la moderna reforma universitària a Catalunya; el mateix 1903, l'Ajuntament de Barcelona convoca el concurs internacional de Projectes d'Enllaç de Barcelona amb els Pobles Agregats tot just cinc o sis anys abans i inicia la preocupació per l'urbanisme metropolità del nou-cents; i, així successivament, fins a concretar el canvi amb l'eclosió del Noucentisme cultural i polític (1906-1907). Potser també podríem parlar d'altres elements referits al món empresarial, al procés d'electrificació general, a la culminació de l'empresa mecànica o de l'automòbil; a l'inici del cinematògraf, etc.

Fins a quin punt aquests no són elements pràcticament equivalents als que trobaríem aplicats a altres zones europees, i que més que una època de canvi estan assenyalant la culminació d'un període d'acceleració històrica iniciat com a mínim una dècada abans? Si ens hi fixem bé, els grans canvis quantitius (i en el segle XX de les masses les quantitats i les tensions del nombre representen un dels seus components més significatius i diferencials) no es produiran, també a Catalunya, fins a la conjuntura de la Gran Guerra: amb grans canvis dins del món empresarial, amb el creixement exponencial de la immigració, amb la creació del modern ventall polític del catalanisme, amb l'aparició d'un veritable sindicalisme de masses, amb l'inici de la reducció dels percentatges altíssims d'analfabetisme, amb l'aparició dels costums moderns (*a l'americana*, diuen sovint les revistes de moda i la moderna publicitat), de la premsa moderna i de masses, la consolidació del cinematògraf, l'esclat dels esports de masses, etc., etc. En aquests anys deu, a més, es produeix un vertader recanvi generacional, amb la desaparició de gent com M. Duran i Bas, Ildefons Sunyol, Martí i Julià, Torras i Bages, Prat de la Riba, etc., tots ells representatius d'un món cultural i polític fonamentalment vuitcentista.

Un altre dels elements que hem de tenir present a l'hora de plantejar aquest tema fa referència a la complexitat que hi trobem a l'hora de relacionar la creació amb el consum cultural i, tot plegat, amb la intervenció dels poders públics en aquesta dinàmica. Aquesta complexitat ve derivada del fet que, normalment, analitzem dinàmiques culturals que es produeixen en capitals estatals (on l'espai de la producció cultural coincideix amb el de decisió política) o en metròpolis d'un abast continental reconegut de forma universal: són espais locals, però que hom converteix de forma natural en nacionals o internacionals. El nostre centre de referència evidentment és Barcelona, una ciutat que ni és capital ni metròpoli reconeguda, però sí que és prou gran per ser un centre creador i de distribució cultural regional (les relacions a principis del segle XX amb Mallorca són paradigmàtiques) i que adquireix una consciència de ser metròpoli de referència per al sud europeu mediterrani (ben bé des de 1888, de forma explícita).

Per al cas italià de Milà es parla del concepte de *capitalitat moral*; però allà és per relació amb els efectes de l'elecció per a molts traumàtica de Roma com a capital i punt culminant de la unificació. En el cas de Barcelona, aquest sentiment de ser motor i no comptar com a capital també existeix; però no hi ha la frustració de pensar que es podia haver estat capital i que s'havia frustrat per consideracions de caire històric i simbòlic, ben lluny dels arguments operatius de vitalitat moderna que es podien i s'havien d'esgrimir en el competitiu final de segle XIX (Madrid feia segles que era la capital del Regne i resultava absurd discutir-ho). En el cas de Barcelona es pot parlar, més aviat, de reivindicació d'una capitalitat compartida i de la consciència que aquesta capitalitat havia de ser la confirmació de la condició de metròpoli mediterrània, que sí que havia de ser reconeguda universalment. En el pla cultural, una de les característiques de la Catalunya del primer nou-cents és, precisament, la configuració d'una xarxa urbana molt dinàmica, amb efectes importants sobre Barcelona, però també sobre cada una de les ciutats de segon i tercer ordre que constitueixen la xarxa mencionada.

En el pla de la creació cultural no hi ha dubte que Barcelona (i darrere d'ella, l'àrea catalana) constitueix una àrea de segon ordre, absolutament subordinada al que succeeix en el conjunt europeu i mundial. El pensament i la creació culturals que s'hi produeixen en comptadíssimes ocasions són originals. En contrapartida, Barcelona sobresurt per la seva inquietud, capacitat i rapidesa a rebre i adaptar la producció cultural i intel·lectual exteriors i a difondre-les per la seva àrea d'influència. Des de la mateixa Il·lustració, la gran especulació doctrinal havia estat substituïda per un pensament d'aplicació, que influirà en la medicina, la indústria, l'urbanisme, les arts aplicades i un llarguíssim etcètera. La història general ens dona una altra clau explicativa d'això: la inexistència d'una institució universitària amb tradició sòlida i estable dificulta extraordinàriament la configuració de corrents, escoles, generacions i, per tant, el conjunt de la creació cultural.

Resulta impossible abordar aquest tema fent la suma de les històries internalistes de cada camp o esfera de pensament, de creació artística, literària o musical, del conreu de la ciència, etc. Per abordar aquesta història de conjunt proposo centrar l'atenció en tres eixos ordenadors: el que lliga l'intel·lectual professional amb la vida institucional; el que especifica la seva participació en l'activitat política; i el que explica la seva destacada contribució en el procés de modernització general. Aquesta història de conjunt, combinada amb la dels grans corrents de pensament i creació culturals (i si es vol amb els elements biogràfics individuals que convingui), penso que és la que millor ens aproximarà a la història de la dinàmica cultural catalana de conjunt.

Hi ha un darrer tema general que cal tenir present en aquest plantejament inicial referit a la complexitat del tema que ens ocupa. Em refereixo, és clar, a l'existència a Catalunya d'un nacionalisme reivindicatiu. La reivindicació del caràcter nacional de Catalunya, d'una llengua i cultura pròpies i diferencials, i de la necessitat de transportar la diferència al terreny de la política i l'Administració, constitueix un medi en què el pensament o la creació

culturals ho són per relació amb un determinat camp de l'activitat especulativa o cultural general; però també ho són per relació amb la nació i, així, són pensament o cultura nacionals. En aquesta doble tessitura, la necessitat dels arguments complementaris sobrepassa l'especialització i es converteix en justificació vital d'una cultura nacional que supera i engloba la resta de cultures particulars que conviuen en una àrea moderna. L'intel·lectual professional en aquest medi aconsegueix una funció doble i, d'aquesta manera, veu magnificar el seu protagonisme històric.

Els grans elements integrants de la dinàmica cultural catalana

Al marge dels elements explícitament doctrinaris que analitzarem amb més detall més endavant, hi ha una sèrie d'elements que considero especialment útils per explicar aquesta trajectòria complexa que centra la intervenció cultural política del sector intel·lectual professional. Aquests elements fan referència a la vertebració dinàmica i a les relacions internes del mateix sector (generacions, escoles, etc.); a les formes particulars de la seva sociabilitat (institucions, plataformes, editorials, etc.); al seu procés formatiu (individualitzem la universitat, però podríem parlar també d'acadèmies i altres plataformes menors); finalment, a la seva projecció exterior, tant cultural com professional i política (partits, premsa, etc.).

Ja hem parlat de la dificultat «catalana» per definir on comença i on acaba el seu segle XX col·lectiu; a més, la dificultat creix quan considerem la trajectòria temporal d'aquests elements generals que ara proposem, ja que cada un d'ells aporta la seva cronologia particular. Ara bé, de cara a entendre la dinàmica cultural i política de conjunt, hi ha una cronologia general (espanyola) que no per òbvia hem de deixar de mencionar, ja que per força ha de tenir un paper determinant. Hem de començar per aquí.

Si considerem els cent anys numèrics que componen el segle XX resulta impossible oblidar que els períodes antiparlamentaris i dictatorials abasten la xifra esfereïdora de quarantacinc anys, així, gairebé la meitat de la centúria. Pel que fa als cinquanta-cinc anys restants, també hem de tenir present que no representen un bloc parlamentari i democràtic homogeni: la democràcia moderna, sense pal·liatius o qualificacions que la disminueixin i limitin, només la trobarem vigents els vint-i-quatre anys darrers del segle (de les primeres eleccions de la transició ençà) i en els tres primers anys de la Segona República i els mesos tensos de 1936 que van del febrer a mitjan juliol; tot plegat vint-i-set/cent anys llargs de modernitat democràtica més o menys plena. En relació amb els altres vint-i-vuit anys de parlamentarisme hem de parlar de multitud de formes de mediació, censura, ineficàcia pública, manca de recursos, corrupció o de segrest parcial de les llibertats constitucionals que reduïxen i limiten la normalitat plena: especialment a la província de Barcelona, els freqüents estats de guerra o de suspensió de la legalitat autonòmica (com la que es produeix durant el

denominat Bienni Negre) representen els episodis (freqüents) més destacats d'aquesta democràcia limitada.

Així doncs, per al normal desenvolupament de la cultura catalana, aquestes proporcions d'ordre simplement cronològic, per força hauran d'introduir elements de distorsió del seu funcionament amb normalitat: com a mínim la normalitat que traspuja l'entorn europeu immediat. Les heroïcitats individuals o col·lectives, els testimonialismes, el sentiment de substitució i el resistencialisme, però també la clandestinitat i els exilis (tant interiors com exteriors), representen estímuls poderosos per poder caracteritzar una cultura; uns estímuls que es barregen amb un sentiment de frustració molt arrelat i generalitzat: frustració pel fet d'haver de recomençar de nou tan sovint, pel record del que es tenia i s'ha perdut, pel que es podria haver tingut de persistir una mica més la normalitat, per la distància aparentment insalvable que ens separa de l'Occident desenvolupat; per la persistència d'una manca de recursos en què sovint es percep una mala voluntat per part del poder central, etc.

Es podria argumentar que aquesta frustració pot esdevenir repte i estímulo per al veritable creador cultural; que l'oposició a les dictadures ha produït creadors rellevants, realitzacions magnífiques i públics fidels i compromesos. No obstant això, si el que ens interessa és la progressió de la dinàmica cultural nacional catalana, l'altura d'aquestes creacions individuals (i la seva exportació «pietosa» per l'antitotalitarisme internacional) no ens amaga els dèficits col·lectius: una dinàmica com aquesta és social, institucional, alhora tradició i innovació (amb els mitjans de difusió adequats), és una possibilitat política i legal coherent, etc.; per tant, estem al davant d'una limitació acumulativa d'efectes ben nocius.

En definitiva, d'aquest ritme cronològic determinant i de l'evident existència d'una cultura amb voluntat (o necessitat) nacionalitzadora que acaba influïnt directament o indirecta tots els camps de la creació intel·lectual i cultural, penso que se'n deriven uns grans elements transversals que acaben influïnt en el món cultural, determinant els gran temes d'interès, una part substancial de les anàlisis, els llenguatges, etc. En destacaré quatre, d'aquests elements transversals: primer, tenir consciència que s'està realitzant una cultura substitutòria de les mancances històriques i els «desamors» estatals (un component que el trobem present en l'inicial catalanisme paraestatalista pràctic i que seguirem trobant-lo en el «fer país» pujolista, passant pel «redempcionisme» d'algunes esquerres sociològicament potents i culturalment ben preparades); segon, la cultura realitzada des de l'exili, com un recordatori permanent del que podia haver estat (vegeu, per exemple, les reflexions d'un Manuel Duran des de Nova York) i com una reserva de fidelitat davant l'adversitat permanent (recordem ja la seva contribució a la conformació del catalanisme en els anys vint), la qual integra, a més, el testimoniatge de l'exili interior tan essencial en terra de radicalismes i els problemes de confrontació entre l'exili i l'interior; tercer, la cultura de la resistència, pròpia d'una àrea que conviu tant de temps amb la repressió, l'excepció i l'anormalitat política: es tracta d'un component inconvenient, ja que genera freqüents deformacions i aprimaments

intel·lectuals, fortes exclusions internes, la tendència al «fraccionisme» i una dependència frustrant respecte de la gran idea a defensar; i, quart, una cultura nacional identitària però permanentment alerta per l'impacte d'una immigració forta que té com a conseqüència lògica el reforçament d'aquestes identitats de grup i els reptes constants per a la identitat nacional originària.

Tots aquests determinants els haurem de tenir ben presents a l'hora d'analitzar les grans esferes d'activitat i els elements generals que ens ajuden a explicar la dinàmica cultural catalana de conjunt. Sense que això signifiqui que les haguem d'analitzar amb igual intensitat, podem acordar que entre aquests elements generals en sobresurten sis:

— el problema de la successió generacional, entesa com a conflicte d'interessos (i per tant d'existència de realitats per les quals val la pena el conflicte) i com a evolució normal de les distintes disciplines (durant bona part del segle, les tertúlies i els grups marquen aquest relleu, les grans prelacions, etc.);

— la dinàmica general de les institucions i de les plataformes que permeten i vehiculen el normal desenvolupament d'una cultura i que, alhora, assenyalen la complementarietat entre la institucionalització «civil» i la generada des del poder polític;

— el món educatiu en els seus diversos nivells i la complementarietat que s'estableix entre l'educació oficial i pública i la generada per diferents mons culturals (les institucions educatives obreres o eclesiàstiques, per exemple) i, de manera molt especial, per les seves repercussions en l'alta cultura, la dinàmica de la universitat i els esforços del catalanisme per generar un sistema propi i alternatiu del de l'Estat (Estudis Universitaris Catalans, Institut d'Estudis Catalans, Escola de Mestres, Universitat Industrial, etc.);

— les polítiques culturals, amb les generades pels poders polítics al davant de tot (a la darrerria del segle és evident que són les preponderants i amb vocació d'hegemonia plena), però sense oblidar les que s'han generat des d'instàncies eclesiàstiques, sindicals, esferes privades (tan importants en una cultura de la resistència), etc.;

— els mitjans de comunicació, entesos com un dels principals vehicles de difusió cultural en les cultures modernes, com un instrument de modernització i democratització cultural imprescindible, però també com un espai de reunió i confrontació dels creadors de cultura moderns (molts dels quals en aquest medi es proletaritzen i esdevenen anònims);

— el món de l'economia cultural, que ja havíem situat fora de la cultura estricta i als seus protagonistes fora del sector intel·lectual i professional, però que no podem deixar de costat en considerar (i caracteritzar) una cultura moderna: el món editorial, l'evolució tècnica, el dinamisme empresarial, el mecenatge, les infraestructures museístiques, les sales d'art, etc., són elements de suport, essencials en la difusió cultural i manifestació de la densitat i el dinamisme d'una cultura.

La dinàmica de les generacions

Convé prendre-la, aquesta dinàmica, com un simple element de referència, conscients de les seves limitacions com a categoria històrica explicativa: és evident que si li atribuïm una dimensió de successió massa mecànica (any de naixement, fet detonant o definitori, moment de predomini, moment de ser substituïda per la següent), de seguida les excepcions són més nombroses que la regla i s'acaba per forçar en excés la pròpia realitat. No obstant això, el concepte de generació segueix essent utilitzat amb profusió en el llenguatge d'ús corrent, en la narració històrica o no, en la història de l'art, de les disciplines acadèmiques, etc. La generació pot ser un bon recurs ordenador i clarificador, una referència general i un lloc comú fins que no l'hem de definir amb gaire precisió.

Tot amb tot, en centrar-nos en l'anàlisi d'una dinàmica cultural complexa, sí que podem referir-nos al relleu generacional i donar-li una dimensió explicativa per diverses raons, tot i que amb algun matís. En primer lloc, és interessant veure en quins moments es recorre al concepte de generació i en quin sentit s'utilitza: acostumen a ser moments de conflicte, moments de definició o de repte col·lectius, etc. En segon lloc, la forma com s'utilitza la generació ens ajuda a entendre de quina manera la societat es veu a si mateixa i veu els seus intel·lectuals i professionals (per exemple, en triar qui personifica aquella generació). En tercer lloc, els recanvis generacionals permeten identificar realitats complexes i atractives, fins al punt que un grup es fa generació i reivindica el seu lloc, en una institució particular (posem pel cas l'Ateneu Barcelonès), en una disciplina acadèmica (la irrupció positivista en la història a la Universitat, per exemple), al si d'un partit o sindicat (entre Lliga Regionalista i Acció Catalana, desqualificada de seguida com a «Lligueta», hi havia molt d'això) o en la cultura en general (es pot recordar la vertadera irrupció del grup Dau al Set, sense anar més lluny). En quart lloc, convé aturar-se a considerar la conveniència d'utilitzar un concepte més lax —de vegades s'ha parlat de banda d'edat— en què és més determinant la coincidència en una mateixa actitud cultural, ideològica, política, etc., per part d'individus que, per naixement, podrien pertànyer a generacions diferents.

Finalment, quan ens veiem en la necessitat d'analitzar un període secular el recurs a la generació o a la banda d'edat pot tenir una virtut ordenadora. Referits a Catalunya, podem distingir quatre grans agrupaments o generacions per als quals proposem la denominació següent: la generació de la Solidaritat Catalana o noucentista; la generació de la Gran Guerra o autonomista; la generació de la resistència interior o marxista, i la generació de la democràcia o postmoderna. Amb aquestes denominacions volem considerar simultàniament la referència a una conjuntura històrica i una actitud cultural.

La generació de la Solidaritat o noucentista no es correspon, a Catalunya, amb la denominada «generació del 98» espanyola: com l'espanyola, s'havia preparat molt abans del desastre i identificat amb l'estratègia del regeneracionisme i el seu ascens a principis de segle es

veurà beneficiat per un veritable recanvi natural (la mort de gent com Verdaguer, Pi i Margall, Mañé i Flaquer, doctor Robert, J. Yxart, Joan Sardà, germans Bofarull, J. Ll. Pellicer, J. Coroleu), també per l'envelliment que tothom atribueix als patriarques de La Renaixença i les seves penyes (Aldavert, Guimerà, Pedrell, etc.), així com pel salt qualitatiu que representa endegar una política moderna (regionalista i republicana). La seva confirmació es consumarà al voltant de Solidaritat Catalana, la seva orientació estatalista a resultes del sotrac que els representà la Setmana Tràgica i el seu moment de màxima influència entre 1912 i 1922: és precisament aquest estatalisme liberal el que la separa de la corresponent generació hispànica (i de l'equivalent italiana). Tot i això, ells són gent formada a finals del segle XIX, que fan un esforç notable per adaptar-se a aquest tens inici del nou-cents.

Entre els membres d'aquesta «banda d'edat» hi trobem Joan Maragall, Raimon Casellas, Prat de la Riba, J. Puig i Cadafalch, Duran i Ventosa, J. Pijoan, Martí i Julià, Domènech i Montaner, A. Rubió i Lluch, Ramon Turró, J. Massó i Torrents, A. Hurtado, Miquel dels Sants Oliver o Pompeu Fabra, i alguns més joves com E. d'Ors, J. Bofill i Mates o Josep Carner. Aquesta és la generació que consolida el Noucentisme com un dels grans eixos del nou-cents català i que li dona una política; intel·lectualment, com dèiem, la major part d'ells seguiran ancorats en el romanticisme positivista del darrer quart del segle XIX: força d'ells quedaran definitivament «envellits» en el pla públic amb motiu de l'impacte plural produït per la Guerra Mundial.

La segona generació, de la Gran Guerra o autonomista, podria coincidir, també en part, amb l'espanyola de 1917 (la que ocuparà llocs d'alta responsabilitat durant la Segona República). Està composta per gent que s'haurà d'enfrontar, voltant la trentena, amb la gran acceleració històrica i mundialització que va provocar arreu la Primera Guerra Mundial i amb les tensions i la massificació dels anys immediatament posteriors; es tracta de gent que en l'inici de la seva intervenció pública com a intel·lectuals i professionals s'hauran de contrastar amb la violència de la dictadura de Primo de Rivera i que acabarà predominant en el període de la Segona República, període espectacularment breu que acabà bruscament el 1939, cosa que precipitarà la gran frustració generacional (que a la llarga resultarà un dels seus grans trets característics) enmig del que alguns intel·lectuals francesos van denunciar amb amargura de vergonyant solidaritat antifeixista.

L'ascens a un primer pla d'aquesta segona banda d'edat s'havia vist «facilitat» per la desaparició de grans referents anteriors durant els anys de la Guerra Europea (Sunyol, Martí i Julià, Torras i Bages, Prat de la Riba, Pella i Forgas i per la posterior marxa d'E. d'Ors de Catalunya), per la transformació política dels anys vint, així com pel gran relleu que significarà, a l'Ateneu Barcelonès, el canvi d'hegemonia entre la Penya dels Vells i la Penya Gran o de Quim Borralleras. Integren aquesta banda d'edat gent com Rovira i Virgili, Agustí Calvet, R. Campalans, Serra i Moret, els germans Soldevila, A. Pi i Sunyer, J. Xirau, Joaquim Balcells, J. M. de Sagarra, Bosch i Gimpera i tants altres. En el pla de les grans

estratègies, aquesta generació consolida l'autonomisme (tant en política com en altres àmbits de la vida catalana), prossegueix i modernitza el Noucentisme (tal com teoritzarà amb clarividència un Joan Estelrich el 1933), aferma la modernització i europeïtzació de la cultura i la ciència catalanes i introdueix l'actitud avantguardista (després magnificada unilateralment per la generació següent). Aquesta és la generació que s'haurà d'enfrontar amb la moderna cultura de masses catalana, amb la primera gran revolució en els mitjans de comunicació (cinema, ràdio, propaganda de masses, etc.) i amb l'afermament d'una cultura popular plenament codificada i integrada (de segle XX).

La tercera gran generació del segle l'hem denominat com la *de la resistència interior i el marxisme* tot i que té altres projeccions importants, com veurem. De vegades s'ha parlat d'una «generació pont» (de vida efímera als anys quaranta, fins al punt que es parlarà també de «generació perduda»), composta pels més joves de la generació anterior, que, ja sigui retornats aviat de l'exili o en l'exili interior, buscaran de passar el testimoni per sobre de l'ensulsiada. El seu èxit serà relativament escàs (tot i que no nul, la pervivència del mateix Institut d'Estudis Catalans n'és una bona mostra), bé sigui per l'obligada clandestinitat com per la natural baixada de la producció cultural o la brusca desaparició d'un públic de masses català amb un cert nivell i possibilitats; resulta significatiu que un magne esforç de testimoniatge, com els vint-i-tres volums d'Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, no comenci a sortir al carrer fins al 1978, amb nul·la repercussió en la posada a punt dels programes culturals i educatius de la transició. Per altra banda, els grans arguments d'aquests grups s'adaptaran amb dificultats al nou món sorgit després de la Segona Guerra Mundial i, el seu elitisme tardonoucentista, amb la transformació radical de la societat catalana dels anys seixanta. Sigui com sigui, tan sols els darrers anys s'han començat a fer balanços sistemàtics del que hauria pogut esdevenir la cultura catalana sense el tall de 1939; el bo d'aquestes reflexions és que per primera vegada s'estan fent lluny de la nostàlgia i dels idealismes doctrinaris.

Per a la cultura catalana de la segona meitat del segle, aquest post-1939 és un moment transcendent, d'un marcat dramatismes. Els exemples són relativament abundants, però els podríem exemplificar en l'actitud crítica amb el col·lectiu i les seves individualitats que empeny Gaziell a escriure les seves *Meditacions en el desert (1946-1953)*, o en les reflexions d'un J. Ferrater i Móra, *Les formes de vida catalana* (1944 i primera edició a Catalunya de 1955), seguides més tard per gent com Maurici Serrahima (*Realitat de Catalunya*) o Joan Perucho (*Teoria de Catalunya*), entre d'altres. Als anys cinquanta, aquesta cultura pont i no universitària va semblar que podia connectar amb el medi acadèmic gràcies a J. Vicens Vives i la seva sistematització a *Notícia de Catalunya* (1954), que té una voluntat de convertir-se en bandera acadèmica i en part política de tot això. No obstant això, als anys seixanta, després de la prematura mort de Vicens, el lligam havia desaparegut pràcticament del tot de la transmissió quotidiana a les aules universitàries. Encara que sectorialment, Xavier Benguerel

(*Els fugitius*, 1955, tot just acabat de tornar de l'exili) parla amb recança de la generació d'escriptors joves que no tenia edat per anar a la guerra i s'havia quedat a Barcelona, desorientada i perplexa, i que «en prendre consciència de grup, ha acabat per oposar-se amb rara obstinació a la “generació de la guerra”».

La tercera generació, doncs, sorgeix per omplir un gran buit i per mirar la forma de reparar un gran trencament històric, de país: en aquest sentit, la seva feina serà descomunal i de vegades heroica. Haurà de conviure amb dues grans mancances: amb el desmantellament del ric ventall institucional cultural (atenció amb la importància capital dels mitjans de comunicació per a una cultura moderna) i del medi docent català (i en bona part d'intenció catalanista) que havia perviscut fins als anys de la Guerra Civil, tot i les naturals dificultats d'aleshores; i, així mateix, haurà de conviure amb la total desorganització, brutal interrupció i separació entre la resta de la societat i el medi universitari, amb el trencament d'escoles, l'exili de destacats mestres, la repressió general i el desterrament del català dels circuits acadèmics i culturals en general, amb l'apartament i fins i tot afusellament d'alguns dels vells membres destacats, així com amb la substitució de professorat per altre de forà, el qual, en el millor dels casos en què va voler adaptar-se i treballar per al millorament de la seva nova comunitat acadèmica, ho va fer amb un desconeixement íntim del fons cultural català que la Universitat havia volgut traduir, sistematitzar i fer créixer amb la Universitat Autònoma.

Es tracta d'una generació que arriba a aquesta Universitat als anys cinquanta i a una maduresa intel·lectual si es vol prematura (i fonamentalment orfe) als anys seixanta: entre els seixanta i setanta dirigirà la represa cultural reivindicativa, s'identificarà majoritàriament amb el marxisme (per a alguns substitut de la cosmovisió catòlica de joventut), rebaixarà el compromís amb l'herència de la cultura del catalanisme (de la qual sovint salvarà la iconoclàstia d'algun avantguardista i a la resta l'anatematitzarà per burgesa), s'agermanarà amb la cultura castellana i europea d'esquerres (amb el maniqueisme propi de la guerra freda) i s'adaptarà sense majors problemes a la despersonalització que representà la irrupció massiva a la universitat dels anys setanta. Encara que sembli paradoxal, aquesta és la generació que ha predominat durant més temps en els medis culturals del país, de la universitat al món editorial, teatral, artístic, comunicacional, musical, institucional cultural, etc.; el fet s'explica, evidentment, per la llarga pervivència de la dictadura.

Aquesta hegemonia ha estat traduïda, per part d'ells, en la creació, la imposició i el manteniment encara no del tot discutit d'un determinat discurs interpretatiu de la cultura nacional, la seva història i de la dinàmica de les grans disciplines; de fet, l'hegemonia també s'ha traduït en el fet que gent nascuda entre deu i vint anys més tard s'han convertit en quasi epígons i continuadors seus, de vegades, com es diu, «més papistes que el papa». Entre 1969, amb la *Gran enciclopèdia catalana*, i el 1976-1977 amb el Congrés de Cultura Catalana, aquesta generació va sistematitzar un gran esforç nacional per connectar aquest seu esquema

interpretatiu amb la tradició cultural anterior a 1939. L'aparició a París de l'obra anònima (Josep Benet) *Catalunya sota el règim franquista (1973)* es convertirà en una de les icones d'aquesta recuperació col·lectiva, mentre proliferen els manifestos sectorials.

A mitjan setanta, aquesta tercera generació va tenir un referent polític molt important amb l'impacte sud-europeu de l'italià d'origen nobiliari E. Berlinguer i la seva proposta eurocomunista. Es tractava de convertir en estratègia la reconversió del comunisme en progrés social i fer-lo compatible amb la democràcia burgesa (vegeu el cicle de les denominades *terceres vies*). A Catalunya, la proposta va coincidir amb la preparació de la transició; va causar furor i va convertir en entusiasme públic la imatge d'un A. Gutiérrez Díaz, deixant per un moment en segon pla la duresa dels vells dirigents tipus G. López Raimundo, d'un regust, aleshores, menys demòcrata. Però aquesta reconversió no va arribar a la cultura, on l'hegemonia absolutament incontestada del cànon comunista no feia necessària cap mena de reformulació dels mecanismes de fons: una part important de la primera meitat «burguesa» del segle XX es va seguir considerant incompatible amb la nova democràcia del poble retrobat. El debat a voltes enconat entre les postures defensades per Jordi Solé Tura, d'una banda, i, de l'altra, per Josep Termes sobre l'origen del catalanisme, es prou significatiu que no esclati fins al 1974. Ningú podrà saber mai què haurien pensat de tot això l'elitista doctrinari Pere Corominas, el timorat revolucionari de 1936 Gabriel Alomar, l'exquisit socialista Serra i Moret, l'esforçat reformista Rafael Campalans (per no parlar dels «arcaïtzants» Sunyol, Carner o Bastardas) i tants altres que demostren la matisada riquesa cultural de la Catalunya del primer nou-cents.

La quarta generació és, també, una gran banda d'edat acumulativa, formada, per un cantó, per gent inquieta amb la pervivència de la lògica doctrinal imposada per la generació anterior; fruit, també, de l'obertura cultural i l'europèitzzació general que es va imposant des de la transició i que s'universalitzarà a partir de 1989; i, així mateix, resultat (en els seus membres més joves) de l'aparició de gent formada en una nova realitat democràtica i catalanitzada que és viscuda com a ja absolutament normal i segura, quan les «veritats» dels seixanta comencen a deixar de ser fets donats per descomptat. En definitiva, estem davant d'una major i més fluida connexió amb els fluxos culturals internacionals (és la generació que complementa o fins i tot substitueix definitivament la influència francesa per l'anglosaxona) i d'una supeditació creixent als fluxos de la moda, fet que alguns dels «vells» veuen amb vertader menyspreu.

Aquesta generació, doncs, posa en crisi els anteriors redempcionismes socials i polítics (i també culturals) globals, contesta més els doctrinarismes forts (dificultat per seguir creient en un llenguatge de referència i identificador i per mantenir la fidelitat a un codi únic) i intenta fugir de les reivindicacions genèriques que veu incompatibles amb l'arreglament amb el tremp cultural de l'època. Com havia ocorregut a principis del segle, aquesta generació s'haurà de tornar a plantejar, com un tema central seu, el dilema entre tradició i

modernitat, entre constructivisme i individualisme, i la possibilitat de casar novament el dilema universalitat / particularitat nacional.

Un dels grans inconvenients per a la definició d'aquesta generació és que els llocs de comandament o influència seguiran copats pels membres de la generació anterior, qui, per mor de la seva prematura hegemonia, segueixen predominant fins i tot després que hagin estat superats els grans paràmetres intel·lectuals en els quals s'havien fonamentat en els anys seixanta i primera meitat dels setanta. Aquesta quarta generació és també la de la multiplicació i democratització dels espais culturals i professionals, fet que ha permès diluir en gran part les velles determinacions i les dependències pròpies del doctrinarisme fort i de la militància. També és lògic pensar que si aquesta generació pot viure la construcció de la nació com una normalitat i explicar-la com un conflicte menor i no exclusiu o «totalitzador», aleshores la reivindicació del component individualista aflorarà com una realitat cada cop més determinant (la seva filiació, al capdavant determinant) i, en el cas d'alguns creadors, fins i tot com una reivindicació desafiant enfront de la vella fidelitat nacional.

Món educatiu i universitari

S'arriba al segle XX amb una herència gens menyspreable, però també amb dèficits impressionants. Deixant ara al marge l'important món de l'educació popular i obrera i de l'educació primària, així com de la decisiva intervenció de l'Església en la formació preuniversitària de les elits, des del mateix inici del segle podem destacar una sèrie de trets fonamentals i que hauran de tenir gran repercussió en la dinàmica cultural de llarga durada.

Primer, convé destacar l'existència d'un corrent plural i permanent de renovació pedagògica, amb la voluntat de crear un sistema universal de qualitat, català i integrador social; es tracta d'un esforç allora nacionalitzador i modernitzador orientat inicialment a acabar amb grans dèficits bàsics, de tipus sanitari i alimentaris (els programes de «colònies escolars» van ser realment importants), però també amb els altíssims índexs d'analfabetisme —el 1902 el 43 % de la població adulta de Barcelona—, que impedièen el normal desenvolupament d'una cultura nacional i d'una política democràtica. En aquest capítol, les realitzacions i els projectes són nombrosíssims: la construcció de moderns Grups Escolars, la introducció del mètode Montessori, la creació de l'Escola de Mestres, del Seminari-Laboratori de Pedagogia, els programes de llibres i manuals escolars de qualitat (com l'endegat per l'APEC), el projecte de creació d'una xarxa de Biblioteques Populares o la gran realització republicana de l'Institut Escola, entre molts d'altres.

No podem oblidar que la renovació pedagògica es va convertir des del primer moment en un dels elements principals de la cultura catalana de la substitució i la resistència, amb una voluntat clara de fer allò que no feien a Catalunya els poders públics estatals, però

també de convertir-se en el fogar de la preservació de la catalanitat i la cultura nacional. Aquest fet adquirirà una importància renovada després de la Guerra Civil, amb projectes com l'Escola Isabel de Villena, Costa i Llobera o Virtèlia, entre els pioners, però amb molts altres continuadors. A partir del 1966 també cal considerar la creació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat, protagonista durant la transició de l'esforç codificador en el camp de l'educació del que hem denominat com *la generació marxista* (1977, creació del col·lectiu CEPEC).

Un aspecte capital de la dinàmica cultural secular el constitueix l'intent de modernització i l'esforç de catalanització de la universitat. L'inici del nou-cents és d'un esmoreïment aclaparador, però també és cert que des de finals del XIX s'estan concretant moviments renovadors: uns, provinents de cercles espanyols (universitaris destacats com el mateix Unamuno, la Institución Libre de Enseñanza, etc.) i concretats en els congressos pedagògics nacionals, el segon dels quals es va celebrar a Barcelona el 1888 i en les assemblees universitàries, la segona també a Barcelona el 1905; l'altre moviment prové de les esferes del catalanisme: Torras i Bages, el 1892 havia escrit que l'assoliment d'una universitat catalana iniciarà la veritable renaixença de Catalunya; Prat de la Riba, des del 1896 postulava també aquesta renovació, i opinava que la inestabilitat politicocultural del sud llatí era la causant de les discontinuïtats de les seves universitats i una causa retardadora de la modernització de l'àrea.

A principis del 1903 tindrà lloc el Primer Congrés Universitari Català, en què hi ha present la voluntat modernitzadora universitària del conjunt de l'Estat, però també la de crear la Universitat Nacional Catalana: davant la impossibilitat de crear-la, el mateix 1903 es posaran un funcionament uns Estudis Universitaris Catalans (les primeres classes es faran a l'Ateneu Barcelonès i al Centre Excursionista de Catalunya, perquè el Ministeri nega la possibilitat que es facin als locals de la Universitat) per on passaran professors joves, especialistes no universitaris i un grapat d'alumnes que integraran poc després l'elit intel·lectual del país adscrita a la segona generació que hem establert. Poc després, i en relació amb l'esforç similar endegat per la madrilenya Junta de Ampliación de Estudios (des de Catalunya hi està en contacte Josep Pijoan), el catalanisme llençarà un ambiciós programa de pensionats a l'estranger que portarà joves estudiants a conèixer les principals universitats de França, Anglaterra, Bèlgica, Alemanya, Itàlia o els EUA (des de finals del vuit-cents, per l'Europa occidental es parlava de l'esforç similar i la intenció del que es coneixia com un programa de *japonització*).

La generació noucentista posarà a punt altres instruments complementaris, com ara la creació del germen d'una Biblioteca Nacional que permetés complementar la de l'Ateneu Barcelonès, fins a principis del segle XX l'única amb un cert nivell a Barcelona. I, rere seu, el programa de construcció de les Biblioteques Populars.

No obstant aquests i altres esforços, la veritable renovació universitària la protagonitzarà la denominada *generació universitària de 1914* (els pensionats han de retornar precipita-

dament dels països en guerra, en especial d'Alemanya): Bosch i Gimpera, Jaume i August Pi i Sunyer, Serra i Húnter, Joaquim Balcells, Tomàs Carreras Artau, Manuel Raventós, Pere Font, Rafael Campalans, Pere Nubiola, Francesc Maspons i Anglasesell, Jordi Rubió i Balaguer, etc. Una nova generació (banda d'edat quan veiem que se'ls adhereix gent més vella i alguns joves), que coincideix amb la que hem denominat *generació autonomista*, i que voldrà introduir un nou estil, aires europeus, especialització (revistes, seminaris, etc.), la interrelació entre docència i recerca, etc.

En el pla programàtic, aquesta renovació prendrà forma a partir del Segon Congrés Universitari Català (1918), on s'afirma que «la universitat ha de ser, abans de tot, l'òrgan propulsor de la cultura catalana» en germanor, i no en lluita, amb la resta de cultures peninsulars. Les reformes proposades pretenien trencar velles inèrcies i a partir de l'elaboració de l'Estatut d'autonomia del 1919 unir la marxa de la Universitat a la de la resta del país. Altre cop, cultura, ciència i política estretament lligades en aquest esforç híbrid nacionalitzador i modernitzador.

La plenitud de la generació universitària del 1914 s'assolirà amb l'experiència republicana de la Universitat Autònoma. D'ella hi ha un aspecte que m'interessa especialment destacar. L'autonomia s'assoleix amb la Catalunya autònoma, i la major capacitat d'acció es farà servir per superar en part l'escissió entre la universitat oficial i la cultura nacional catalana: la creació de càtedres especials, com la de Filologia Catalana per poder captar un talent com Pompeu Fabra, o la integració de gent com Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Jordi Rubió, Pere Bohigas, Gabriel Alomar, Josep Puig i Cadafalch, entre d'altres.

Hem parlat de superació parcial d'un allunyament, que de fet prové del segle anterior i no s'acabarà del tot, tampoc en els nostres dies. La cultura catalana ha acusat tradicionalment la universitat de viure d'esquenes a la seva realitat, aliena a la reivindicació nacional i poc atenta als grans temes i arguments de la cultura nacional. En algunes especialitats, com la història, hi ha dos nivells de producció clarament diferenciats, que el 1935 es tornaran a fer evidents amb l'agre polèmica que enfrontarà Vicens Vives amb Rovira i Virgili.

Aquesta escissió s'acabarà de radicalitzar després del 1939, i d'una manera especialment punyent en el camp de les ciències socials, pel gran trencament universitari que es produeix sota la dictadura (exilis, repressió, apartament, autoexclusió, depuració, etc.), per la desaparició de l'ambient, dinamisme i institucionalització cultural anterior que acompanyava i completava l'acció de la universitat, pel prestigi públic de la institució i pel trencament de les relacions que havien lligat la comunitat universitària catalana amb la internacional. El recel es veurà potenciat per l'aparició d'una munió de professors d'altres indrets de la península, no sempre de prestigi contrastat, que aportaran sensibilitats diferents i, salvant poques excepcions, cap tipus de promoció de la tradició cultural catalana (poca cosa hi podrà fer la nova Universitat Autònoma de Sant Cugat, a principis dels setanta). Finalment, a partir dels anys seixanta, l'efervescència política promocionarà una cultura de combat de filiació mar-

xista que promourà un cert trencament crític amb el passat i tendirà a considerar el catalanisme i la seva cultura política com una manifestació de la vella hegemonia burgesa i conservadora, que calia abatre conjuntament amb la dictadura. Hi ha llibres, en especial el de J. Solé i Tura, *Catalanisme i revolució burgesa* (1967), que resultaran paradigmàtics per a ells mateixos i pel seu ressò i constant citació.

Aquesta situació es mirarà de superar coincidint amb la nova construcció democràtica i autònoma, a partir del 1977-1980. Però la superació total era impossible. El marxisme té, certament, grans teòrics a la universitat; però també ha construït una *vulgata* marxista que aprofita i promou les formes explicatives mecanicistes perpetuades a través de la cadena natural de l'ensenyament: la roda constituïda pels llicenciats universitaris formats en aquest marxisme, pels nous professors de segon ensenyament que perpetuen les ensenyances i doctrines, i pels nous alumnes, ja universitaris, que esperen dels seus professors una línia interpretativa i un llenguatge que ja els són familiars. És evident que aquesta inèrcia no es trenca així com així, amb un nou ordre legal.

Per altra banda, la «catalanització» d'aquesta cultura marxista ha accentuat fins al límit la interpretació retrospectiva (a què cadascú haurà de seguir fidel per identificar-se políticament actualment) d'una cultura catalana radicalment escindida en dos bàndols des del segle XIX (si no abans), la qual, a través dels xarons de la Renaixença (recordem la valoració d'Àngel Carmona, *Dues Catalunyes*, 1967), del modernisme i de les avantguardes (i fins i tot d'aportacions de la cultura anarquista!), alguns van arribar a convertir en precedent (es van arribar a fer arbres genealògics) del marxisme polític dels anys setanta, la manifestació d'una cultura política redemptora. Més a prop nostre, quan el marxisme polític ha desdibuixat definitivament les seves fronteres i compromisos doctrinaris inicials, aquells apòstols de les dues cultures han optat des del benestar actual per la patrimonialització d'una «memòria històrica» heroica, que els permeti seguir identificant-se culturalment, en aparença de forma immutable, i practicar altres actituds i polítiques que (potser sortosament) quasi res ja hi tenen a veure.

Doctrines i doctrinarismes

Si haguéssim de sintetitzar el sentit de la intervenció dels intel·lectuals en la dinàmica cultural catalana del nou-cents en dues grans actituds de fons parlariem, d'una banda, del «constructivisme» o voluntat modernitzadora (el «fer país» en la versió pujolista), d'un sentit col·lectiu que busca casar tradició amb modernització (i que s'acostuma a identificar, amb raó, amb el Noucentisme); i, de l'altra, de l'elitisme individualista que reivindica la creació novadora com el tret intel·lectual específicament del nou-cents i característic de les societats modernes; en nom seu s'oposa a qualsevol predeterminació cultural, que identifica amb el

tradicionalisme i amb el caràcter acomodatici burgès: aquest segon tret es veu personificat, molt particularment, en el modernisme i les avantguardes. Per sota d'aquestes dues actituds podríem parlar encara d'un corrent subterrani que identificaríem com l'«esperit de la Renaixença», el qual dóna a moltes actituds intel·lectuals un cert sentit tel·lúric, identificat amb la fidelitat a la terra i a la llengua: el sentiment del qual es parla per referència (sense que calgui especificar més) d'integrar una història única feta de grans fases, compostes, fins i tot, d'aportacions i accents contraposats.

L'intel·lectual d'aquest període històric ha exercit aquestes dues o tres grans actituds progressivament com una estratègia, les ha projectat sobre doctrines determinades i, així, les ha viscudes, progressivament, com un doctrinarisme estratègic i fins i tot com una militància, sovint no exempta d'agressivitat. Com ocorre en altres cultures d'influència formal francesa, aquest doctrinarisme és un dels grans trets que separen l'intel·lectual del vuit-cents del que exerceix en la centúria següent: Julien Benda ho va detectar i condemnar el 1927, i els grans analistes de la cultura europea del període de la guerra freda (D. Bell, R. Aron, etc.) ho van il·lustrar a bastament des dels primers seixanta.

L'estratègia cultural es concreta en unes polítiques culturals i es refereix a una o unes ideologies (famílies d'idees, com, per exemple, el lligam entre liberalisme, democràcia i humanisme, «enfrontat» a liberalisme, democràcia, socialisme), referència que amb el pas del segle sovint s'anirà desdibuixant o estereotipant força. En aquest sentit, resulta bastant complicat fer balanç de les ideologies que més han interessat a la nostra intel·lectualitat i que més han influït en els comportaments i actituds col·lectius a casa nostra. Sovint s'ha destacat que el segle XX no ha produït cap gran ideologia (alguns insinuen que tan sols el totalitarisme) i sí grans estratègies, que ha viscut de les idees generades en el segle XVIII i ordenades en el segle XIX, limitant-se a actualitzar-les —de vegades amb contradiccions intel·lectuals de fons, que evidencien el pes abassegador de l'estratègia i de l'acció en el nou-cents— amb el prefix *neo-* (alguns han arribat a parlar d'un aparentment contradictori fons «bolxevic», o fonamentalista de l'acció, en les actituds dels coneguts com a neoconservadors americans de darrera fornada).

Les primeres dècades del segle, els *ismes* més arrelats al món català són: el liberalisme (tant el conservador corporativista com el democràtic), l'anarquisme i el republicanisme (que han perdut pràcticament tota identificació amb una forma de vida, tal com eren fins als anys setanta del segle anterior, i es converteixen, fonamentalment, en meres estratègies), el tradicionalisme (que a Catalunya serà molt més eclesial que prototalitari), el nacionalisme i el «cientificisme».

Penso que tan sols els dos darrers *ismes* representen una aportació que podríem considerar genuïnament noucentista. De V. Almirall a Prat de la Riba hi ha un gran salt qualitatiu, d'intensitat i d'intenció (el mateix Almirall se'n va adonar i es va apartar amb contundència condemnatòria); un salt que es fa encara més evident entre l'especificació nacionalista dels homes

de *La Renaixença* i els de *La Catalunya* o, encara més, entre els del Centre Català i els d'Acció Catalana o Estat Català, dels quals els separen tan sols una trentena llarga d'anys. Ens hem d'acostumar a entendre el catalanisme del segle XX també com una especificitat del genèric nacionalisme que irromp en la cultura política de l'Europa occidental des de la darrerria del segle XIX. En aquest sentit, penso que encara no s'ha destacat prou la gran aportació de Prat de la Riba, quan fa del nacionalisme del nou-cents la qüestió social moderna, i quan aparta políticament el nacionalisme català del radicalisme i del caràcter fort, simplificador i exclouent que caracteritza molts dels nacionalismes de l'època, de clara deriva antiparlamentària.

Quan parlava de «cientificisme» m'estava referint, en gran part, a una certa evolució del positivisme dels anys setanta del segle anterior; però també a l'evolució que porta del materialisme del segle XVII a la Il·lustració del XVIII i al marxisme del XIX; una evolució del positivisme amb la qual, tot mantenint aquell mètode d'anàlisi, es posa l'èmfasi en una forma d'argumentar el món des d'una perspectiva científicotècnica, com un procés amb les seves fases perfectament identificables i com un camí cap a la perfecció: la visió modernitzada (americanitzada?) d'aquell «a la salvació pel saber» vuitcentista, que dita així ara resultaria excessivament abstracta, i del triomf definitiu del vell saintsimonisme.

En relació amb aquest nou científicisme, penso que es manifesta principalment en dues esferes: en primer lloc, relacionant el ja mencionat fons saintsimonià amb noves estratègies, com ara el socialisme municipalista, el fordisme, el taylorisme o l'organització científica del treball i concretant-se en el que podríem denominar com *la moderna ciència de governar* (és un tema transversal, que interessa tant a la dreta com a l'esquerra, i que excel·leix a Catalunya especialment en els anys posteriors a la Gran Guerra); en segon lloc, relacionant aquest científicisme amb aportacions molt antigues provinents de la cultura republicana i de l'anarquista, i posant al dia una nova versió de la religió de la ciència que en bona part es farà estratègia amb l'exclusió militant de la fe religiosa (que s'identifica exclusivament amb la superstició). Aquest científicisme va superar, sense ressentir-se'n, la utilització de les armes químiques durant la Gran Guerra i fins i tot la por nuclear de la post Segona Guerra Mundial; és en les darreres dècades, però, que ha anat trobant contradictors provinents de l'ecologia i del conservacionisme en contacte amb el món del pensament acadèmic com el que es concretà al voltant de figures pioneres com Jesús Mosterín (arribat a la Universitat de Barcelona el 1968).

A partir dels anys trenta s'havia consolidat amb força el marxisme (tant el socialista com el comunista) i l'humanisme (amb un èmfasi especial en el cristianisme social d'inspiració francesa i belga). El marxisme no arrelà a la universitat de les primeres dècades del segle XX, com sí que havia passat a Itàlia (pensem en el ressò acadèmic i polític d'un Labriola, «il professorissimo», arribat a la Universitat sota el feixisme) i poc després a França; de fet hi ha anàlisis (directament lamentacions) dels anys vint sobre la manca d'arrelament del socialisme a Catalunya, una manifestació més del lament per la distància que ens separa d'Europa.

És clar que la queixa es referia, fonamentalment, a la manca de socialisme polític i d'un socialisme específicament català (la polèmica del 1910-1916 entre Fabra i Ribas, Recasens i Nin, és prou coneguda i significativa); però la manca de dimensió universitària a la primera meitat del segle diu força de l'escassa importància cultural del corrent.

No es pot dir que no existeixi un pensament socialista a Catalunya: hi ha aportacions, la major part de vegades de format molt fragmentat (en articles esparsos), com, per exemple, els de Campalans, Serra i Moret, els primers treballs de Comorera, algunes coses de G. Alomar i C. Pi i Sunyer, sobretot les reflexions de J. Maurin o Ruiz i Ponsetí, etc. Però no hi ha res sistemàtic que pugui fonamentar una veritable cultura política. Això arribarà, curiosament, després de la Guerra, a través l'aportació de la nova cultura universitària (tot i les dificultats dictatorials), de mica en mica d'una manera hegemònica a Catalunya, i com una forma d'autodidactisme col·lectiu que trenca amb les escoles i tradicions anteriors. Em refereixo, és clar, a fets com l'impacte del madrileny Manuel Sacristán, arribat a la Universitat de Barcelona el 1969-1970, i al sector que sota el seu mestratge i rigor metodològic s'aplegarà al voltant de la revista *Mientras Tanto* (amb nuclis paral·lels o complementaris com *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, *Nous Horitzons*, etc.).

Es tracta d'una de les especificacions principals de la que catalogàvem com la *tercera generació marxista* o de la *resistència interior*. És evident que en tractar-se de quelcom que volia transcendir la ideologia per convertir-se en nucli dur d'una cultura política no pot ser simplificat reduint-ho a un únic origen i filiació o a la influència d'una sola personalitat. En la vertebració d'aquest complex cultural hi va participar molta gent, fins i tot no provinents d'una cultura originària comunista (casos d'ícones com Joan Fuster, Salvador Espriu, Joan Oliver, A. Tàpies, J. Brossa i tants d'altres); i fins i tot sorgits de l'espai de confluència entre cristianisme i comunisme (Comin, Lorés, Llimona, Garcia Nieto, Dalmau, etc.), d'un notable dinamisme a la darrereria dels seixanta.

Amb aquest «nou» marxisme (sobretot l'universitari) es consolida en bona part la idea de la bondat del trencament amb el passat; quan ens acostem als anys vuitanta se substituirà pel mot d'ordre de recuperació revolucionària de la cultura proscripida per la dictadura, amb una gran ambigüïtat respecte a la part burgesa de l'herència de les primeres dècades del segle. El mestratge d'aquesta generació, de mica en mica, sobretot a través dels seus hereus més grans i directes, consolidarà una certa idea de la petitesa de la cultura catalana, de la seva manca d'originalitat històrica, i la seva enorme distància respecte de la gran i seriosa cultura universal. Paral·lelament, l'encastellament polític i exclusivament universitari d'aquesta generació universitària farà créixer la distància i el recel envers la cultura no acadèmica i nacional (considerada com una mena de *patois* cultural i lingüístic d'estar per casa). Aquest nou tarannà tindrà efectes molt importants en la generació següent, i conseqüències indiscutibles per a la consolidació de la cultura nacional moderna de la nova autonomia, que resultarà una mica coixa.

Pel que fa a l'humanisme cristià, amb un arrelament indiscutible a Catalunya, després de la Guerra quedarà desorganitzat pel seu allunyament forçat de la universitat, per l'exili que l'ha afectat igualment i pel trauma de l'acostament de bona part de la jerarquia eclesiàstica a la dictadura. La seva tradició i voluntat d'arrelament nacional no es trencarà (Jordi Maragall, per exemple) i tindrà una certa presència universitària a través del paraigua del sevillà Emili Lledó (arribat a la Universitat de Barcelona el 1967) i de gent com M. Siguan, J. M. Calsamiglia o P. Lluís Font. En contacte amb l'existencialisme i el personalisme, la seva influència serà gran en la moderna recuperació del liberalisme a la darrerria del segle.

Religió, pluralisme i laïcitat als Països Catalans i a Europa. La influència europea

Maria M. Griera i Llonch*

Introducció

En el context europeu fer referència a la religió, al pluralisme i a la laïcitat al segle XX ens remet, gairebé automàticament, a parlar de la culminació del procés de secularització viscut als diferents països europeus que ha tingut com a conseqüència l'establiment d'un règim polític laic i la consolidació d'una situació de pluralisme religiós.

Moltes vegades, quan es parla de secularització o laïcització als Països Catalans es fa referència als darrers trenta anys —és a dir, des de la fi de la dictadura fins als nostres dies. Més especialment, s'acostuma a fer esment a les negociacions entre l'Església i l'Estat en temps de transició i es posa

* Maria M. Griera i Llonch és professora en sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona i és investigadora del grup de recerca ISOR de sociologia de la religió que dirigeix Joan Estruch. Ha estat investigadora visitant a les universitats d'Estrasburg, Bristol i Exeter. Va guanyar el XV Premi Rogelio Duocastella d'Investigació en Ciències Socials. Ha publicat diversos articles i llibres sobre sociologia de la religió. És coautora del llibre *Les altres religions: Minories religioses a Catalunya*. Correu: mariadelmar.griera@uab.cat.

l'èmfasi en la serenitat amb la qual s'aconseguí la configuració d'un sistema laic —o, més aviat, *aconfessional*— que ha garantit una relativa pau social. És des d'aquest punt de vista des d'on es posa de manifest el «retard» dels Països Catalans en el procés de secularització en relació amb els països de l'Europa central així com s'accentua la sorpresa de la ràpida «equiparació» catalana respecte d'aquests mateixos països pel que fa les xifres de pràctica i observança religiosa —òbviamment en relació amb la rapidesa del seu descens. Des d'aquest punt de vista, per tant, podria semblar absolutament extraordinària l'embranchada secularitzadora dels Països Catalans en només trenta anys i, per tant, la nostra experiència seria difícilment comparable a la succeïda a la resta de països europeus.

Tanmateix, però, aquesta perspectiva parteix d'una definició de secularització excessivament limitada —que posa l'accent, gairebé exclusivament, en les relacions jurídiques entre Església i Estat— i obvia el procés històric, social i cultural de construcció de la secularització. Un procés que va molt més enllà de la regulació de les relacions específiques de l'Església amb l'Estat i que està configurat per múltiples dimensions que s'interrelacionen i es retroalimenten entre elles. Dimensions que Joan Estruch (1996) identificà amb les següents. En primer lloc, la pèrdua del paper clau de les institucions religioses —és a dir, la religió deixa de tenir un paper central en l'articulació de les creences, en la defensa dels valors dominants, en la preservació de la cohesió social i en la construcció d'una identitat personal dels individus que la integren. Es produeix, per tant, una crisi de credibilitat de les institucions religioses, així com la religió perd el monopoli en l'organització i atribució de sentit de les vides individuals. Si ens fixem en la història dels Països Catalans des de mitjan del segle XIX fins a l'inici de la dictadura franquista se'ns fa palès, gairebé immediatament, el fet que quan arribà la dictadura l'Església catòlica ja havia perdut la legitimitat necessària per actuar com a garant reconegut de l'ordre social. I és que, dit barroerament, a l'Església catòlica no li hauria fet cap falta legitimar el franquisme si la seva posició hagués estat consolidada! En segon lloc, Estruch (1996) identificà el weberian «desencantament del món» com a segona dimensió del procés de secularització. Desencantament entès com el procés en el qual les explicacions racionals substitueixen la força i la fúria de les lleis de Déu i la Natura per explicar els esdeveniments del món. Com bé indica Estruch (1996), seguint Durkheim, tot desencantament pot anar seguit de futurs reencantaments però aquest fet no invalida la tesi que les explicacions religioses deixen de ser l'única font d'autoritat coneguda i reconeguda. Òbviamment, altra vegada, el «desencantament del món» no és flor de quatre dies i, entre d'altres, les societats lliurepensadores (Sánchez, 1993) de finals del segle XIX i principis del XX ja s'havien batut a mort amb el «món encantat» del monopoli catòlic. Finalment, la tercera dimensió que identifica Estruch (1996) és l'autonomització de l'esfera religiosa respecte de les altres esferes —política, educativa, etc. En aquest cas, si bé és evident que, tal i com diu el mateix Estruch (1996), «un règim com el franquista fou un pur anacronisme en l'Europa de la segona meitat del segle XX» això no significa que la transició fos el primer moment de la

nostra història on es produís aquesta autonomització. No cal recordar que en el Sexenni democràtic ja es decretà la llibertat de cultes i que en temps de la República es produirà una escissió ferma entre el «tron» i «l'altar».

Per tant, com ens indica Baubérot (2004), serà molt més útil analitzar el procés de secularització com un procés històric, polític, social i cultural que abasta un ampli període de temps, que té múltiples dimensions i del qual la separació jurídica entre l'Església i l'Estat només és un moment més. Un procés que, a més, no té per què ser forçosament lineal ni totes les dimensions han d'anar a la mateixa velocitat ni és viscut de la mateixa manera per tota la societat. El procés de secularització és, per tant, un procés complex que ens ajuda a comprendre l'evolució de les societats europees en els darrers segles i que, a l'hora d'analitzar-lo, ens obliga a prestar atenció a una multiplicitat de factors, agents i contextos.

En aquest sentit, per tant, ens centrarem a analitzar el procés de secularització. Per això, i malgrat el títol, obviarem, en un principi parlar de laïcitat i pluralisme. La laïcitat és un concepte nascut en el marc de la República francesa i extremadament influït per la idiosincràsia particular del context francès —n'és significatiu el fet que encara no n'existeix una traducció satisfactòria a l'anglès. I si bé és un concepte que els catalans hem importat i utilitzat a bastament, resulta ser més una categoria a analitzar que no pas una categoria d'anàlisi. El pluralisme, altrament, és un concepte produït en el món anglosaxó i que, en els darrers temps, ha fet fortuna a casa nostra. No obstant això, altra vegada, és un concepte nascut per donar compte d'una situació determinada que difícilment s'adiu amb la realitat catalana del segle XX. I si bé, segurament, «el segle XXI serà plural o no serà» al segle XX a casa nostra el pluralisme només el toca de d'esbiaixada.

En aquesta ponència ens centrarem a exposar i analitzar el procés de secularització català remarcant-ne els trets que considerem més rellevants i posant-ho en relació amb el context europeu del segle XX. Previ a l'anàlisi, però, resulta necessari fer un seguit de consideracions preliminars. En primer lloc, hem de tenir en compte que analitzarem la realitat catalana a partir d'una perspectiva sociològica i, per tant, forçosament, deixarem els exercicis d'exhaustivitat i d'erudició històrica per a un altre moment. En segon lloc, és pertinent avisar que malgrat que en la mesura que sigui possible parlarem de Països Catalans es disposa de molta més informació en relació amb el Principat que no pas amb la resta de territoris que conformen els països de parla catalana. I és així tant per les mancances de l'autora com perquè la majoria d'historiografia sobre la qüestió acostuma a ser segmentada i són pocs aquells qui prenen una visió global i relacionada del que ha succeït als Països Catalans en conjunt. En tercer lloc, malgrat que la ponència se cenyeix al segle XX forçosament haurem de prendre un marc temporal més ampli per tal de comprendre els fets ocorreguts en aquest segle. I és que si alguns defensen que el segle XX comença el 1914 (Hosbawn), en el cas de la secularització difícilment podem prendre aquesta data; així, resulta imprescindible tenir en compte les darreres dècades del segle XIX per tal d'evitar una visió esbiaixada sobre el que

succeí. Finalment cal fer palès que malgrat que comptem amb un nombre elevat de monografies locals o temàtiques relacionades amb la qüestió encara no existeixen obres globals que, des de la perspectiva dels Països Catalans, analitzin el procés de secularització, les seves causes i les seves conseqüències. Aquesta és, per tant, una temptativa d'anàlisi que forçosament haurà de veure's superada, revisada i millorada en el decurs dels propers temps.

El procés de secularització en perspectiva europea

Françoise Champion (2004) exposa que, malgrat les particularitats històriques de cada país, el procés de secularització dels països europeus tendeix, cada dia més, vers una certa convergència. Convergència que, en certa manera, culmina amb l'establiment d'un règim jurídic de protecció de la llibertat religiosa per part de la Unió Europea —o del que ella, deutora de la trajectòria francesa, n'anomena de protecció de la «laïcité au sens large». No obstant això, també indica que el camí que ha conduït a aquesta secularització en els diferents països manté nombroses divergències i ha estat un procés únic i específic en cada lloc on s'ha donat.

Champion (2004) exposa que són tres les qüestions clau que ens permeten comprendre les diferents modalitats del procés de secularització dels països europeus.

En primer lloc, Champion (2004) posa de manifest que existeix una diferència clau en el procés entre aquells països de tradició majoritària catòlica i aquells de tradició protestant. En certa manera, en els primers, la secularització ha estat el resultat d'una lluita acèrrima entre els partidaris de l'Església catòlica i els seus detractors. La secularització s'ha construït a partir d'un procés violent, conflictiu i que s'allarga més d'un segle. Procés que, en el cas francès, es considera que culmina el 1905 i, en canvi, en el cas català, no finalitza fins a la transició. Per contra, en els països de tradició protestant, la secularització no ha implicat ni la violència ni les tensions dels països de tradició catòlica. Ha estat un procés més moderat, menys agressiu i més pausat. En certa manera, com indica Champion, als països de tradició protestant l'Església s'ha secularitzat paral·lelament a la secularització de la societat. I, per aquest motiu, en cap cas, s'ha produït un trencament total entre les forces secularitzadores i les religioses. En aquesta línia Champion (2004, p. 46) exposa: «L'émancipation de la société à l'égard de la dépendance religieuse s'est opérée par l'évidement du rôle de l'Église et par sa transformation simultanée à celle de l'ensemble de la société: ces Églises protestantes, qui n'étaient ni transnationales ni monolithiques, en même temps qu'elles opéraient cette transformation simultanée se sont vidées de l'intérieur. Leur rôle est devenu de moins en moins essentiel. Dans ces pays protestants, il n'y eut pas de conflits entre un État émancipateur anticlérical et l'Église, mais des conflits entre libéraux et conservateurs, conflits traversant aussi bien l'État que les Églises.»

És aquesta diferència la que explica el fet que és als països de tradició protestant on encara avui l'Església compta amb una posició força més privilegiada de la que té als països catòlics —o llatins.¹ Així, per exemple, i encara que només sigui a tall d'anècdota, aquesta relativa bona imatge de l'Església als països de tradició protestant és la que ens ajuda a comprendre el fet que sociòlegs com Grace Davie (1994; 1996) exposin que, al Regne Unit o als països nòrdics, l'Església «oficial» és percebuda per la majoria de la població com si fos una institució pública més —és a dir, una espècie d'annex a l'Administració—² i, a part, gaudeixi d'alts nivells de reconeixement i prestigi entre la societat. Un prestigi que, difícilment, manté als països de tradició catòlica i que es fa especialment manifest als Països Catalans —així, el poc prestigi de les institucions religioses a casa nostra no és un fet general ni generalitzable sinó més aviat fruit d'una herència catòlica i d'una lluita molt dura entre diversos sectors. Per tant, la virulència del procés de secularització explica, en certa mesura, la posició política i social actual de les institucions religioses als diferents països.

En conclusió, per al cas que ens ateny, hem de tenir en compte que la nostra experiència és difícilment equiparable a la dels països de tradició protestant. I també és aquest fet el que ens ajuda a comprendre per què és dels països llatins o de tradició catòlica —França, Bèlgica,³ Itàlia, etc.— d'on arriben la majoria d'influències —tant dels sectors religiosos com laics— al llarg del segle XX.

En segon lloc, Champion (2004) recalca com a factor clau del procés de secularització europeu la introducció de les «masses» dins la vida política i associativa a finals del segle XIX i a principis del XX que es donà, gairebé paral·lelament, en tots els països europeus. En aquest sentit Champion (2004) destaca la importància d'aquesta embranzida de l'activisme social i polític caracteritzat per l'aprofundiment democràtic, el desenvolupament de l'educació popular, el creixement de la premsa, la rellevància dels sindicats, etc. Aquest activisme promourà una nova concepció del paper de la religió a la societat que als països catòlics conduirà a una reafirmació de les posicions de defensa de l'estatu quo per part dels sectors catò-

1. En aquest sentit és pertinent recordar que és en aquells països de tradició catòlica com Irlanda, França i Bèlgica, on la separació entre les institucions religioses i el poder polític és més marcada. En canvi, és en països de tradició protestant com el Regne Unit, Dinamarca, Finlàndia, etc., on les esglésies oficials gaudeixen d'un estatus privilegiat (Forteza, 2004). Segurament, el fet que en el cas de l'Estat espanyol la separació es produeixi molt més tardanament i amb una Església postconciliar (Vaticà II) farà que les característiques de l'acord no siguin tan radicals com en segons quins països catòlics.

2. En aquest sentit, Champion (2004, p. 46) en relació amb el cas danès exposa: «L'église est véritablement dans l'État, en quelque sorte un service administratif parmi d'autres: les pasteurs paroissiaux, comme les évêques, ont le statut de fonctionnaires dont les traitements sont alignés sur ceux des autres fonctionnaires.»

3. Malgrat que Bèlgica és l'excepció entre els països de tradició catòlica, ja que la secularització no fou conseqüència d'un conflicte violent sinó d'un acord entre els sectors liberals i catòlics (Champion, 2004; Forteza, 2005).

lics i a la construcció de l'Església com del major enemic de la democratització i la modernització per part dels sectors partidaris de la laïcitat. Champion (2004) exposa que fou el resultat de les diferents eleccions o aliances polítiques el que marcà l'avanç o el retrocés dels processos de secularització —en aquest cas, entesa, gairebé exclusivament, com a separació entre l'Església i l'Estat— als diferents països.

En tercer lloc, Champion (2004) emfatitza el paper del que ella anomena *les événements tournants* per tal de comprendre l'evolució dels processos de secularització. Esdeveniments que tant poden tenir una escala europea com poden ser d'abast més reduït. Són esdeveniments, però, que tenen una rellevància clau per comprendre els diferents processos de secularització —ja sigui perquè els han accelerat ja sigui perquè els han alentit. En certa manera, i fixant-nos en el nostre context, podem considerar esdeveniments decisius tant la unió entre l'anarquisme i el lliurepensament, com l'alçament franquista contra la República, com la particularitat nacional del catolicisme català. Fixant-nos en l'escala europea podem considerar elements clau els efectes de la Primera Guerra Mundial, les conseqüències de la lluita contra el comunisme —una lluita, que, paradoxalment, conduí l'Església catòlica a defensar estratègicament els règims democràtics que, al costat del comunisme, eren percebuts com el «mal menor» (Rémond, 1998)— i el Concili II del Vaticà.

Aquests esdeveniments marcaran considerablement l'evolució del procés de secularització als diferents països europeus i, al mateix temps que emfatitzaran les particularitats locals, atribuïran una dimensió europea a aquest mateix fenomen. És més, la majoria de sociòlegs de la religió afirmen que en relació amb el succeït a la resta del món, el procés de secularització de la societat europea és quelcom d'específic i propi del continent. En els darrers temps, s'ha posat de manifest que la tesi que havia definit la secularització com un procés consubstancial i forçosament vinculat a la modernització no necessàriament ha de ser així. En aquest sentit, Davie (2000), Martin (2005) i Berger (1999), entre d'altres, posen de manifest que Europa constitueix l'excepció i no la norma. És a dir, la tesi que sociòlegs, politòlegs i altres científics socials van fer famosa al voltant de la necessària secularització que implicava tot procés de modernització és quelcom només atribuïble a l'experiència europea. A la resta del món, els processos de modernització no han anat forçosament vinculats al procés general de la secularització i com a exemple només cal que fem un cop d'ull al Japó o als Estats Units.⁴

Fins aquí, per tant, hem posat de manifest aquells trets generals que ens permeten comprendre les particularitats europees del procés de secularització. Champion (2004) ressalta els tres factors que hem esmentat com a elements que ens ajuden a comprendre les diferències i les semblances entre els diferents països en la consecució d'una societat secular i laica.

4. En aquest punt convé tenir en compte que entenem *secularització* en un sentit sociològic i com un procés molt més ampli que la separació entre Església i Estat. Aquest només és un element més i, en general, sí que és compartit per la majoria de països considerats «moderns».

No obstant això, la mateixa autora emfatitza que per comprendre les complexitats i els matisos de les diferents històries nacionals, és necessari estudiar cada cas en particular a partir d'una anàlisi aprofundida del context en el qual s'ha produït el procés de secularització. És per aquest motiu que, a continuació, ens centrarem a exposar les particularitats concretes del cas català.

El procés de secularització als Països Catalans: la societat en crisi

L'anàlisi del procés de secularització català requereix dividir el segle en períodes diferenciats. Períodes que tenen particularitats diferents i que defineixen i emmarquen un procés que durarà gairebé tot un segle —des de la Restauració fins a la fi de la dictadura. Dividir el procés de secularització en períodes diferenciats és un requeriment analític que ens ajuda a distingir els elements significatius del procés, tanmateix, però, convé tenir en compte que en la realitat concreta i localitzada és difícil delimitar clarament la fi d'un i el començament de l'altre; les fronteres són borroses, trobem elements que es repeteixen al llarg de tot el segle i, en determinades ocasions, les velocitats són diferents en els territoris que componen els Països Catalans.

El procés de secularització es pot dividir amb les etapes següents: en primer lloc, des de l'inici de la Restauració fins a la segona dècada del segle XX, període que es caracteritzarà per l'eclosió d'associacions múltiples, la popularització —amb la consegüent adaptació— dels postulats de la Il·lustració i la primera reacció catòlica enfront de la sensació de «perdre el control». Aquest període, segons Champion (2004), és clau per comprendre la futura evolució del procés de secularització i, per aquest motiu, li dedicarem una atenció especial. En segon lloc, des de la segona dècada del segle XX fins a la fi de la República. En tercer lloc, ens trobem amb el període de la dictadura i, finalment, de la transició als nostres dies.

El primer període: els fonaments de la secularització

Entendre el procés de secularització català significa aprofundir en dues qüestions clau: en primer lloc, la pèrdua de l'Església catòlica com a referent únic i vàlid en l'explicació del món, la societat i el futur i, en segon lloc, la consolidació d'una societat on la centralitat de la ciutat i el món obrer substituirà la Catalunya rural i pagesa.⁵ Són dos elements paral·lels

5. En aquest sentit, per exemple, les Illes Balears continuaran mantenint, en gran part, l'estructura rural que al Principat s'havia anat perdent.

però que estan íntimament relacionats i que generaren reaccions tant des dels sectors catòlics com des dels sectors republicans. Aquestes dues qüestions arrenquen a partir de la Restauració i culminen, en la segona dècada del segle XX, en la creació de dos sectors socials diferenciats i, en certa manera, antagònics. Analitzarem, primer, la pèrdua del monopoli catòlic en l'explicació del món per passar, a continuació, a analitzar la irrupció del que des de sectors catòlics es definí com *el problema obrer*.

La crisi del «paradís catòlic» i la generació de noves utopies. La Il·lustració posà en entredit el monopoli religiós en l'explicació del funcionament del món i de la vida humana. És amb la Il·lustració que es creen corrents de pensament que qüestionen la validesa de les explicacions religioses per tal de comprendre la societat i el món que la rodeja. Tanmateix, no és fins a finals del segle XIX que el qüestionament del monopoli religiós en aquest àmbit trenca les fronteres de les elits de la Il·lustració i pateix un procés de popularització i transformació que l'endinsa a les realitats quotidianes. És també en aquest moment quan apareixen projectes polítics, socials i culturals de gran volada que prenen com a punt de referència la crítica al catolicisme i proclamen la necessitat de la construcció d'una nova societat sense el Déu catòlic. Als Països Catalans, aquest període coincideix amb l'eclosió del moviment de lliurepensament, que esdevindrà un revulsiu de la vida social, cultural i política.

El moviment de lliurepensament català apareix com a contrapartida a la restauració catòlica i integra una gran quantitat de grups, organitzacions i moviments. En certa manera, malgrat que existiren certes entitats específicament lliurepensadores, la força del moviment no rau tant en organitzacions concretes com en la capacitat d'enxarxar i englobar un gran nombre d'organitzacions i moviments molt diferents en el seu si. La definició del *lliurepensament* no és fàcil atesa la diversitat i la pluralitat del moviment, no obstant això, seguint Vicente Izquierdo (1999), podem utilitzar com a referència la definició aportada en el Congrés Internacional de Lliurepensadors que tingué lloc a París el 1889: «El lliurepensament és una coalició d'elements filosòfics racionalistes, contraris a les religions positives, enemics del clericalisme, que afirmen el laïcisme de la vida com a medi necessari, i el mètode d'observació com a procediment d'estudi» (citat a Vicente Izquierdo, 1999, p. 64). En certa manera, però, i tal com indica Sánchez Ferré (1993), l'element que més estretament cohesionà tots els sectors del lliurepensament serà l'anticlericalisme.⁶

6. En aquest sentit Sánchez Ferré escriu: «Si analitzem el lliurepensament que enarbora la Luz —que és, tal vegada, el més representatiu a Catalunya—, veiem que aquest només pot definir-se —ja ho hem dit— com un mètode, una praxi que pren tantes formes com conjuntures ha d'afrontar, que només existeix en la mesura en què és capaç de convertir-se en l'eix i el motor de la unió de forces dirigides a un enemic comú: l'Església. Aquest és l'element que dóna realitat i justificació al moviment, perquè gràcies a ell podran seure entorn d'una taula i preparar un míting o una campanya laica republicans de totes els famílies, anarquistes i espirítistes, fins i tot algun liberal anticlerical dels antics i, evidentment, la maçoneria.» (1990, p. 108).

Un anticlericalisme que identificà l'Església com l'enemic prioritari a batre per tal d'accedir a la preuada modernitat. Una modernitat que, generalment, tindrà en França i la mitificada Revolució Francesa el seu mirall i, evidentment, el seu miratge.⁷ El lliurepensament català apareix fortament vinculat al moviment europeu lliurepensador i, per aquest motiu, tindrà una presència constant i nombrosa en els diferents congressos internacionals —que tindran lloc a Europa— sobre la qüestió.

La importància del moviment de lliurepensament no rau en les seves propostes polítiques sinó en el fet que atorga una rellevància al moviment en el procés de secularització, en la seva capacitat per endinsar-se en l'esfera social, cultural i política simultàniament. El lliurepensament englobà en el seu si moviments diferents que compartien la voluntat de construir un ésser humà nou i que tenien grans esperances respecte de l'esdevenidor. Era un projecte que abraçava totes les esferes socials i que tenia com a objectiu màxim superar un determinat estat de coses. Segurament, allò que el distingirà amb més nitidesa dels moviments futurs és el seu optimisme —gairebé delirant— en les seves pròpies possibilitats.

Dins el moviment lliurepensador s'inclouen diferents grups que han estat estudiats per Sanchez Ferré, Gerard Horta i Vicente Izquierdo entre d'altres. En aquesta ponència destacarem la unió d'espiritistes, maçons i anarquistes.⁸ L'espiritisme, com bé ha exposat Gerard Horta (2001; 2004) en les seves excel·lents monografies, fou un moviment que tingué un èxit sense precedent als Països Catalans —principalment al Principat, en menor mesura en terres valencianes i ja només anecdòticament a les Illes Balears. El paper de l'espiritisme fou rellevant perquè no es concentrà en les elits sinó que penetrà, i amb força, en les classes populars catalanes. Avui dia ens pot semblar contradictori sumar l'espiritisme al lliurepensament però des de l'argumentació d'Horta resultaria sorprenent no fer-ho. Horta exposa com, en les darreres dècades del segle XIX, l'espiritisme s'estengué amb gran rapidesa pels barris obrers i industrials de terres catalanes i aconseguí difondre, de forma gairebé espectacular, les seves doctrines. L'espiritisme, com tants d'altres moviments, penetrà al país a tra-

7. En aquest sentit resulta pertinent destacar que la *Marsellesa* fou un himne indiscutible dels actes lliurepensadors. Així mateix, com una de les activitats que atraurà més gent, serà la commemoració del centenari de la Revolució Francesa el 1889 —una commemoració de la qual *La Tramontana* en farà un número especial de set mil exemplars que s'esgotarà ràpidament. En relació amb aquesta qüestió resulta interessant el capítol de Vicente Izquierdo en el llibre sobre Josep Lluas i Pujals dedicat a analitzar la influència francesa en el moviment lliurepensador (Vicente Izquierdo, 1999).

8. Si bé cal dir que en nombroses ocasions els membres més actius del lliurepensament tindran mil·litàncies múltiples i és difícil destriar les fronteres entre aquests moviments. En aquesta línia, i en relació amb el cas terrassenc, Colom (2003) exposa: «Republicans de totes les tendències, maçons, anarquistes i espiritistes confluiran en actes i manifestacions d'aquest caire. Era una visió del món compartida, per tant, per la maçoneria i els sectors espiritistes que, en algunes poblacions, assoliren un notable protagonisme. La pertinença simultània a aquestes corrents va ser un fenomen molt estès en aquells anys de la Restauració.»

vés de França i tingué en el francès Allan Kardec el seu pioner més reconegut. A Catalunya tingué els seus exponents més destacats en el terrassenc Vicens Vives —reconegut internacionalment com una autoritat en la matèria— i Amalia Domingo Soler —difusora incansable de les doctrines espiritistes i impulsora del moviment feminista català. L'eclosió del moviment espiritista es produí el 1888 amb la celebració del Primer Congrés Internacional Espiritista a Barcelona —congrés que aplegà delegacions d'arreu del món. Horta (2001) exposa que l'espiritisme, des d'explicacions que es consideraven racionals i científiques, defensava la comunicació amb els morts com a via per al millorament personal i de la societat. Ara bé, l'espiritisme anà molt més enllà de les sessions de mèdiums i es constituí com una xarxa àmplia i variada d'organitzacions que englobà tant escoles com mútues de solidaritat, ateneus i, fins i tot, centres mèdics. Horta (1999) recalca els aspectes següents de la lluita dels espiritistes: «El constant esforç per difondre el laïcisme per totes les esferes de la vida. L'absoluta llibertat de pensament, l'ensenyament integral per a ambdós sexes i el cosmopolitisme com a base de les relacions socials» (Horta, 1998, p. 31). Finalment, cal dir que l'espiritisme uní la reivindicació de l'autodeterminació dels pobles en el seu ideari —per aquest motiu només acceptaren confederar-se amb l'espiritisme espanyol i no fer-ne una organització única. La influència de l'espiritisme pot venir recolzada per la gran quantitat de centres que s'obriren en tots els Països Catalans. Resulti, però, només de mostra el que expressava un capellà de la parròquia de Sant Pere de Terrassa el 1890 en una visita del bisbe: «la classe popular está repartida en partes iguales entre católicos, indiferentes y espiritistas» (Griera, 2005). És important destacar que l'espiritisme català fou un dels més importants de l'Europa del temps. Fou a Catalunya, concretament a Barcelona, on es dugué a terme el 1881 el Primer Congrés Internacional Espiritista (Horta, 1998).

Així mateix, fou la maçoneria qui tingué un paper destacat i molt rellevant en la creació del moviment de lliurepensament. La relació de la maçoneria catalana amb el lliurepensament ha estat àmpliament estudiada per Sánchez Ferré (1990) i, per aquest motiu, seguirem les seves argumentacions. De bon inici, Sánchez Ferré afirma: «En totes i cadascuna de les agrupacions de lliurepensadors del país hi trobem maçons entre els dirigents i els fundadors, o bé és una lògia o unes quantes les que en creen. La característica és comuna a alguns altres països llatins, com ara França, primera i més important font d'inspiració dels maçons catalans.» (Sánchez Ferré, 1990, p. 95). A banda de les diferències que es constaten en relació amb l'anàlisi que Horta i Sánchez Ferré fan de l'herència de la Il·lustració en ambdós moviments convé emfatitzar que tots dos moviments tingueren com a premissa la instauració d'un ordre nou basat en la primacia de la raó, l'afirmació dels drets individuals i socials i l'acabament del «monopoli catòlic». La maçoneria a Catalunya estigué composta per burgesia petita i mitjana, professionals i alguns obrers culturitzats, i aconseguí, en certa manera, erigir-se com a pont entre les classes populars —més ben representades en l'espiritisme— i les classes dirigents. La maçoneria catalana —a diferència del que succeí en altres maçoneries nacionals—

estigué altament polititzada i, en certa manera, fou més rellevant la seva activitat pública i en favor d'un ordre nou que els treballs interns. Aquesta politització esdevingué un element cabdal en la creació de la Gran Obediència Simbòlica Catalano-Balear dirigida per Rossend Arús a finals del segle XIX.

Finalment, cal emfatitzar que el projecte lliurepensador si bé aportava el germen per al procés de secularització seguia utilitzant els mateixos esquemes globalitzants del monopoli catòlic però a la inversa. És a dir, era un moviment que en lloc de defensar una separació de les esferes i una regulació de la participació de les institucions socials en la vida pública construïa un «monopoli» nou que pretenia suplantar el vell ordre. Un monopoli que comptava amb un projecte emancipador de futur —és a dir, un nou paradís—, que volia fer-se extensiu en tots els àmbits de la societat —educació, feminisme, medicina, etc.— que creava rituals nous per suplantar els vells rituals catòlics i que no atribuïa cap paper a l'Església catòlica en el futur «paradís». En aquesta línia, Sánchez Ferré exposa: «Més que nostàlgia de la cosmogonia religiosa, en què l'objectiu final d'un ordre social determinat era la salvació eterna de tots els homes, el que s'hi manifesta és la impossibilitat de pensar una realitat radicalment diferent de la tradicional de manera que, amb la descristianització de les masses urbanes a l'occident europeu, aquests convertiran els teòlegs en científics, la doctrina cristiana en la ciència positiva, la Bíblia en l'evangeli social i els sants del calendari en els apòstols i els màrtirs de l'«Ideal». La fe en Déu es transformarà en la credulitat ingènua i acrítica en les lleis de la natura, la ciència i la raó. Com afirma Hobsbawm, la secularització «és el fil ideològic que manté cosida en un tot la història obrera londinenca».» (Sánchez Ferré, 1993, p. 262).⁹

Les manifestacions catòliques envers el lliurepensament no es faran esperar. És la maçoneria qui s'endú les crítiques més ferotges però fou tot el moviment en bloc que va ser contestat des de les files catòliques. En certa manera, la voluntat de creació d'un nou sistema monopolístic dificultà l'entesa entre els dos sectors. La batalla és un joc de suma zero on no hi ha possibilitats d'estratègies cooperatives. La propaganda antimaçònica a Catalunya vindrà, especialment, de Joan Tusquets —conegut, també, per la seva fòbia al protestantisme i la teosofia. Però fins i tot Torres i Bages s'apuntà al «carro» i des de *La Veu de Catalunya* publicà crítiques ferotges al moviment del lliurepensament i, en concret, a la maçoneria. La crítica identificava la maçoneria com un moviment promogut per França —en aquest sentit Torres i Bages qualificà França de «república maçona» i arremeté contra el seu president,

9. En aquesta mateixa línia A. Palà i Moncusí (2004, p. 13) indica: «une des luttes fondamentales de la libre pensée catalane a été la création d'un symbolisme anticatholique neuf qui tirait son sens précisément de son opposition à son homologue catholique. Le champ symbolique a été le terrain d'une confrontation violente entre catholicisme et libre pensée, parce que la libre pensée tentait de remplacer les rituels catholiques par d'autres rituels laïques».

Émile Combes, que era maçó (Sánchez Ferré, 1993). En certa manera, la maçoneria és percebuda com quelcom aliè al «caràcter català» que ha estat promogut des de l'estranger per uns intel·lectuals excessivament influïts pels esdeveniments francesos i que, amb les seves teories, contaminen el que de forma indeterminada s'anomena *el poble* —el qual és identificat com a voluble, immadur i influenciable. La crítica antimaçònica també tingué una dimensió europea i se celebraren diferents congressos europeus sobre la qüestió on els catalans participaren (Sánchez Ferré, 1993).

És també en aquest temps quan, després de la constatació del que succeí en el Sexenni, es posaren les bases per a una forta restauració religiosa a Catalunya. Així, fou en les darreres dècades del segle XIX que creixeren considerablement els moviments religiosos, es crearen noves entitats i s'amplificà el zel evangelitzador. En certa manera, la restauració catòlica de l'època també tindrà força ressonàncies amb l'experiència europea i fou del continent d'on s'exportaren la majoria d'organitzacions que prendran força en aquest temps. Es crearen branques d'ordes estrangers en el territori, es fundaren organitzacions amb llarga tradició europea, es potenciaren els moviments catequístics, etc. Per tant, en els sectors catòlics es féu palesa «l'amenaça» i s'intentà pal·liar a partir de la intensificació de les tasques d'evangelització. En aquest sentit, Massot afirma: «És indubtable, doncs, que la societat catalana fou recatolitzada, sobretot en els seus estrats burgesos, menestrals i agrícoles. El món obrer, en canvi, que naixia amb els progressos tècnics del segle XIX, revolucionaris però deshumanitzadors, mostrà una malfiança cada cop més acusada envers l'Església, la qual, malgrat molts esforços, no sabé trobar els canals adequats per emprendre una acció social eficaç.» (Massot, 1975, p. 18).

La «descoberta» de la misèria. Tal com hem indicat anteriorment, una qüestió clau per comprendre l'evolució del procés de secularització és la consolidació de la ciutat i els obrers com a nou centre de l'estructura poblacional catalana. És un procés paral·lel a tot Europa. És aquest procés el que farà que Marx i Engels centrin les seves anàlisis —i les seves propostes de futur— en relació amb aquesta nova geografia social i que sociòlegs com Émile Durkheim argumentin que definitivament el vell ordre s'ha trencat i que el paisatge resultant és una font inegotable de problemes —anomia, manca de cohesió social, pèrdua de valors morals, etc. De la constatació d'aquesta situació és d'on arrenquen, per una banda, els moviments de contestació de l'ordre social existent així com, per l'altra banda, els projectes reformistes del catolicisme social. Per a tots és evident que s'ha produït un canvi profund que és irreversible. Ara bé, les respostes seran diferents —radicalment diferents— en cada cas. Tal com hem indicat, els moviments lliurepensadors comptaran amb una forta presència de crítica social en els seus programes. És en aquest moment quan prenen volada els moviments polítics i socials que reclamen un canvi social radical per tal de fer front a la creixent misèria, degradació i marginació de gran part de la població urbana. En aquest sentit, no podem entendre el moviment lliurepensador català que hem exposat sense fer referència al fort com-

ponent de crítica social i política a les situacions d'injustícia social. La rellevància de l'anarquisme en terres catalanes i la seva incidència en el moviment lliurepensador marca, en gran part, l'especificitat catalana en aquest terreny. S'ha de tenir en compte, a més, que al lliurepensament també s'adheriren els sectors republicans. És així com aquest moviment aconseguí crear una unió efectiva de gairebé tots els sectors de l'esquerra. El moviment lliurepensador, com indiquen Sánchez Ferré, Vicent Izquierdo, Gerard Horta i Palà i Moncusí, entre d'altres, no es pot entendre sense les reivindicacions socials i polítiques i és alhora la radicalitat de les seves propostes en aquest terreny el que el diferencia d'altres moviments lliurepensadors europeus. Així, per exemple, Sánchez Ferré (1991) exposa com la maçoneria madrilenya no veia amb bons ulls la radicalitat política de la maçoneria catalana. És també aquesta radicalitat la que dificulta la construcció d'una entesa amb els sectors catòlics.

En el camp catòlic la nova configuració social de la societat catalana també generà respostes encara que foren d'una altra índole. Tot el procés de recatolització tingué com a voluntat frenar la descatolització de la societat catalana i penetrar en totes les capes socials. No obstant això, com ja hem indicat anteriorment, aquesta recatolització de la societat catalana no tingué els efectes esperats en el món obrer. Gran part del seu fracàs el trobem en el tipus d'assistència social que difongueren. És una beneficència on participaven els que eren descrits com a *amantes de los pobres* i que tenia per objectiu socórrer totes aquelles persones que podien ser víctimes de l'infortuni. L'obra de caritat es veu indissociablement vinculada a la de l'apostolat atès que en l'imaginari catòlic de l'època caure en l'infortuni equivalia a viure en l'amoralitat i el vici, com es desprèn de l'anàlisi de documents (Griera, 2005). És un tipus de caritat individual que, amb excepció del sindicat catòlic, no preveu anar a l'arrel col·lectiva del problema sinó «salvar ànimes».

Lleugerament diferent fou el moviment de catolicisme social que nasqué arran de la publicació, el 1891, de l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII. L'encíclica fou un toc d'atenció per tal de posar de manifest la necessitat dels catòlics d'actuar per fer front a les situacions de misèria i pobresa que s'acumulaven a les ciutats europees. I és a partir d'aquesta encíclica quan a Europa s'endegaren experiències que trencaren amb el tarannà paternalista i alligador de la beneficència catòlica. A Catalunya, segons Bengoechea (1998), el catolicisme social pren embranzida a partir de les vagues del 1902, les quals, segons l'autora, posen de manifest la necessitat de crear mecanismes de cohesió de la classe obrera i de difusió dels valors catòlics en els medis obrers. En aquesta línia Bengoechea defineix el catolicisme social de la manera següent: «el catolicisme social fou *un calaix de sastre*, però en el qual es coincidí en un punt clau: en la necessitat d'una mobilització per tractar de contrarestar els efectes que les idees socialistes i, sobretot, anarquistes, estaven produint entre la classe obrera» (1998, p. 132). Com indica aquesta mateixa autora, el catolicisme social fou més de reflexió que d'organització obrera. Més endavant, Gabriel Palau, al voltant del 1907, després d'un viatge per diferents països europeus, promogué l'associacionisme sindical catòlic

com a via per a la integració de la classe obrera en el catolicisme —el sindicalisme catòlic tingué més èxit al País Valencià que al Principat. Tanmateix, les propostes de Palau xocaren amb els integristes i certs sectors de la jerarquia catòlica i no aconseguiren anar més enllà de ser petits experiments sense gran èxit. Després, de la Primera Guerra Mundial renaixeria el catolicisme social però ja ho faria des d'una altra òptica.

Segon període: de la Setmana Tràgica a la Segona República

Aquests elements que hem posat de manifest marquen la construcció d'una oposició radical entre dos sectors socials. Una oposició que es traduí en una mena de cursa simultània i paral·lela de «conquesta» dels diferents espais socials. Així ambdós sectors competiran en el sector educatiu, en la creació d'un espai social femení, en l'elaboració de premsa i butlletins diversos, en la construcció de xarxes d'assistència social, etc. En certa manera, però, ambdós moviments viuran, encara, amb certa autonomia el seu desenvolupament. I si bé es construïran un en oposició de l'altre, els sectors catòlics encara no eren prou conscients de la fractura que s'havia produït en el si de la societat catalana. Una fractura que, inevitablement, es posarà de manifest el 1909 arran de la Setmana Tràgica. És en aquests esdeveniments quan l'oposició frontal entre ambdós sectors es fa més palesa i la cursa per la conquesta dels espais socials esdevé més virulenta. Als sectors catòlics, però, se'ls farà difícil imaginar noves fórmules de conquesta de l'espai obrer que vagin més enllà de l'evangelització i la repetició de les velles fórmules d'assistència social.

En aquest ambient, resultarà paradigmàtica la visió de Joan Maragall —no per la seva capacitat d'aixecar adhesions sinó al contrari— que reflectirà en els escrits que publicà —o no— al voltant dels esdeveniments. Així, resulta gairebé d'obligada citació el passatge següent de l'article «L'Església cremada»: «Més ara ells no tenen el Crist i van contra la seva Iglésia, és a dir, contra la vostra. Per què? Perquè en la vostra Iglésia no hi estan bé; perquè hi troben massa pau, massa ordenació, massa acabament. I el seu cor aturmentat per la ignorància, per la pobresa, per la impotència del seu desig, no vol pau, que vol guerra; no vol ordre, que vol desordre; no vol acabament sinó començament de cosa nova. Per això, a la seva manera, s'han fet una altra iglésia. Com que veuen la Iglésia de Crist ocupada per la pau, ordenada, acabada, n'hi aixequen davant una altra sense Crist, caòtica, perseguida, plena de turment però també d'esperança. Aquesta és la seva, és la bona per ells, és la que cal a la seva fe inquieta, i per això, viva.» Maragall copsà aquests dos projectes socials i polítics que s'enfrontaren i en els seus escrits d'aquest temps intentà fer un crit d'atenció a les classes dirigents. Gairebé ningú, però, el va entendre o el va voler entendre.

Resulta pertinent destacar, també, que si alguns catòlics socials s'havien sumat tímidament a algunes iniciatives construïdes per aquestes xarxes de lliurepensament —concreta-

ment, trobem presència de catòlics socials en moviments vinculats a la teosofia, a noves pràctiques mèdiques, al vegeterianisme, etc.— l'esperança de convergir es féu més difícil a partir de la proclamació de l'encíclica de Pius IX contra el modernisme el 1907.

La repressió com a conseqüència de la Setmana Tràgica, principalment l'assassinat de Ferrer i Guàrdia, constituirà la gran primera manifestació de solidaritat europea amb la situació catalana. I, en certa manera, esdevindrà la culminació d'una època de fervor revolucionari, d'il·lusió pel futur i de construcció accelerada d'una nova societat paral·lela. És aquesta etapa la que Françoise Champion (2004) identifica com a compartida per tots els països europeus i és, també, en aquesta època quan es posen els fonaments de la secularització i es defineixen les particularitats que prendrà la lluita.

Hem d'emfatitzar, també, que, si hi havia hagut certes iniciatives per avançar en la laïcització de les institucions públiques com pot ser el projecte d'escoles laiques que promogué l'Ajuntament de Barcelona el 1908, la Setmana Tràgica tingué funestes conseqüències per al seu posterior desenvolupament. En certa manera, si un cert sector del catolicisme s'estava «despertant» i havia començat a adoptar actituds més moderades els fets de la Setmana Tràgica, sumats a l'encíclica de Pius IX contra el modernisme, aturaran aquest procés modernitzador.

El moviment de lliurepensament pràcticament desapareixerà en la segona dècada del segle XX. Tots els autors que l'han tractat assenyalen la repressió que patí com una de les causes més fortes de desmantellament d'aquest moviment. La seva desaparició fou rellevant perquè és, a partir d'aquí, que en certa manera la unitat dels sectors d'esquerra es fragmenta. No és quelcom, però, exclusiu del cas català. En certa manera, la caiguda del lliurepensament representa, també, l'acabament d'un període d'esperança de futur, de creació de salvacions miraculoses i la complexificació de les plataformes de lluita que caracteritzarà el segle XX. L'anticlericalisme posterior, majoritàriament en mans de Lerroux a Catalunya o del blasquisme al País Valencià, tindrà un caràcter molt diferent; no serà propositiu sinó destructiu; no serà esperançador sinó més aviat aterridor, etc. i no aconseguirà aglutinar tots els sectors de l'esquerra.

La Primera Guerra Mundial no aportarà un apropament entre les parts sinó que, contràriament, aguditzarà algunes de les tensions existents. En certa manera, com posa de manifest Ucelay de Cal, la Primera Guerra Mundial fa trontollar la confiança cega en els projectes utòpics alhora que posarà de manifest la ingenuïtat del mite europeu. Els règims europeus no aconseguiren allò que els lliurepensadors havien volgut creure sinó que s'estaven enfrontant a una guerra cruenta. En certa manera, després de la Primera Guerra Mundial es posà de manifest que ni els projectes d'uns —els lliurepensadors— ni els dels altres —la restauració del catolicisme— serien tan fàcils d'acomplir com havien pensat.

La Revolució Russa no féu més que augmentar aquesta distància abismal entre els dos sectors socials. Així, el que per a uns resultarà ser la solució a tots els problemes: la revolu-

ció, encendrà les pors més profundes entre els altres sectors. A l'Estat espanyol la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) significà la implantació del feixisme corporativista i frenà la radicalitat política i social dels anys previs. La dictadura fou implacable a combatre les organitzacions obreres d'esquerres, els centres de lliurepensament i tot allò que tingués regust de catalanisme. Tanmateix, però, com indica Piñol (1993), la dictadura als Països Catalans tingué com a conseqüència el «despertar» de certs sectors catòlics ja que l'atac que Primo de Rivera emprengué contra l'Església catalanista els féu adoptar posicions crítiques amb la dictadura i contribuí a revisar part dels seus postulats. En certa manera, Piñol afirma que la dictadura de Primo de Rivera féu que es produís una certa cohesió social a la Catalunya d'aquell temps.

I fou el malestar dels sectors catòlics sota la dictadura de Primo de Rivera el que contribuí al fet que gran part dels sectors d'Església veiés amb bons ulls l'arribada de la Segona República. S'han relatat nombroses vegades les atencions que Vidal i Barraquer tingué per als membres escollits, així com també és pertinent destacar la creació del partit Unió Democràtica de Catalunya, que tenia unes propostes conciliadores i, en cert sentit, força modernes pel temps. No obstant això, i com ja ha estat explicat a bastament, els esdeveniments s'acceleraren i, finalment, a última hora, l'integrisme catòlic fou més visible i més fort que els sectors moderats.

El tercer període: la dictadura

La dictadura paraitzarà el procés de secularització que en la Segona República semblava imposar-se. I si bé hi hagueren uns sectors catòlics que intentaren distanciar-se de l'escomesa, representats per la figura de Vidal i Barraquer, el catolicisme integrista —representat especialment pel tarragoní Gomà— s'apuntà ràpidament al carro i atribuí una justificació religiosa al que havia estat un açaament polític.

És en aquest moment quan resulta pertinent recordar les paraules d'Estruch que citàvem a l'inici d'aquest article sobre el fet que el franquisme fou un pur anacronisme en l'Europa de la segona meitat del segle XX. El procés de secularització, en certa manera, és irreversible en tant que difícilment es poden bastir les fidelitats de la consciència a cops de garrot. Tanmateix, però, durant molts anys, el franquisme aconseguí realitzar el miratge d'uns Països Catalans absolutament catòlics i catolitzats.

Vinculat a aquest procés fictici de retorn a una època anterior es construí Europa com l'enemic que havia introduït a Espanya i als Països Catalans la llavor de la secularització. En aquest sentit, són paradigmàtiques les paraules de Gustau Muñoz (2005): «A l'Espanya franquista hi havia un reflex brutalment antieuropeu. Només hi havia lloc per a l'evocació d'un fantasmagòric "Occident", que enllaçava, en nom de l'anticomunisme, amb les distorsions

que havia difós la propaganda nazi: l'Europa racialment compacta, l'Occident cristià. Espanya era la “reserva espiritual”, i Franco el “guardià d'Occident”.»

Al mateix temps, però, que el procés de secularització era irreversible també ho eren les posicions de determinats catòlics que, abans de la Guerra, ja havien realitzat un cert procés de distanciament amb les posicions més bel·ligerants. Als Països Catalans, principalment al Principat, aquest sector fou més rellevant ateses les contradiccions que s'afegiren a la contesa pel fet de veure negada la reivindicació nacional que havia caracteritzat el catolicisme dels anys trenta —especialment, amb la Federació de Joves Cristians, la creació d'Unió Democràtica de Catalunya, etc. En certa manera, el sistema compacte i totalitari que impulsava Franco fou més aviat qüestionable per aquells per als quals ja hi havia alguna peça del puzzle que no encaixava. És a dir, a partir del moment en què els catòlics catalans s'adonaren de les conseqüències funestes que tenia el règim per a allò que havien defensat s'obrí l'esclatxa per al qüestionament d'altres parts d'aquest gran sistema. I si bé aquest no acostuma a ser un procés automàtic i reflexiu és només així com podem comprendre el sorgiment d'un catolicisme moderadament crític amb la dictadura. L'entronització de la Mare de Déu de Montserrat fou el moment inicial i, a partir d'aquí, ja no hi hagué aturador.¹⁰

L'Església catòlica europea ja feia temps que havia iniciat un procés de secularització intern —paral·lel al que en temps previ havien realitzat les esglésies protestants— i sorgien moviments d'Església que qüestionaven obertament el model d'Església d'inici de segle. Foren moviments que, als Països Catalans, potser per la seva frontera amb França, potser perquè la seva mirada des de feia anys es dirigia vers Europa, tingueren forta influència a partir de finals de la dècada dels cinquanta. Moviments que, com posa de manifest Casañas (1988), en la seva gran majoria provenien de França. França, per tant, continuava sent el mirall i el miratge de Catalunya.

En aquesta mateixa línia Cardús emfatitza: «l'Església Europea va començar a notar els efectes d'aquest vigor social també de portes endins en la renovació del pensament teològic, especialment intens a França, i va impregnar molt especialment l'Església catalana, molt receptiva i oberta a les estimulants influències veïnes, en fort contrast amb l'esterilitat i mediocritat del món eclesiàstic espanyol, encara molt collat pel règim franquista. Aquells anys, eren molt pocs els individus amb possibilitats de relació amb l'exterior, però el clergat català formava part d'aquesta minoria que viatjava i estudiava, sobretot a França i Itàlia» (1995, p. 14). El moment d'esplendor d'aquests moviments fou als anys seixanta i ens remetem al llibre de Joan Casañas *El progressisme catòlic a Catalunya (1940-1980)*, que detalla amb precisió tots aquests aspectes. Tanmateix, no podem deixar d'esmentar que és als anys

10. Convé tenir en compte, però, com indica Piñol (1993), que la incidència de l'entronització és una qüestió més simbòlica —i en certa manera construïda a posteriori— que no pas el senyal d'un gir radical de l'Església catalana.

seixanta quan s'iniciarà el Concili II del Vaticà amb la qual cosa «l'Església inicia un procés de transformació d'abast incommensurable» (Cardús, 1995, p. 14).

Els sectors del lliurepensament ben poca cosa tenien a fer en aquest «partit» ja que el franquisme havia anul·lat de soca-rel tota possibilitat de supervivència d'aquests moviments que, a més, ja van arribar força debilitats a la dictadura. Per tant, l'única possibilitat de crítica provenia dels sectors catòlics moderats.

Dins aquests sectors catòlics n'hi hagué alguns que, en certa manera, prengueren el relleu als moviments d'esquerres, en la creació d'un discurs i una pràctica que feia dels més desafavorits el centre d'un projecte renovador. Són els coneguts com a *capellans obrers*. I així fou com, paradoxalment, foren aquests capellans qui tornaren a introduir, difondre i promoure una visió revolucionària de la utopia social. Una visió, però, que ja no n'excloïa l'Església sinó que l'afegia com a part integrant d'aquest projecte.

És també en aquest temps quan es féu més palès l'anacronisme franquista en relació amb Europa. I fou la pressió europea i nord-americana la que obligà el règim franquista a deixar actuar amb més o menys llibertat les minories religioses en el territori —especialment protestants i jueus.

Franco, finalment, morí al llit. En la transició l'Església catòlica, notablement influïda pel Concili II del Vaticà, es va veure obligada a tenir un paper moderat. A més, en certa manera, els sectors d'esquerres espantats com estaven d'un nou aixecament, no s'atreviren a foragitar completament l'Església del nou sistema democràtic. És així com podem entendre per què a l'Estat espanyol —a diferència del que succeí a la majoria de països de tradició catòlica— la separació entre l'Església i l'Estat no fou tan radical com era d'esperar. Així el marc legal heretat de la transició és més «benèvol» amb l'Església catòlica que altres marcs legals de països catòlics com el de França o Irlanda. La batalla entre clericalisme i anticlericalisme ja havia caducat i semblava que el consens s'imposava. En certa manera, en el moment del pacte entre l'Església catòlica i l'Estat a Espanya, l'Església catòlica ja havia iniciat un procés intern de secularització.

Quart període: de la consolidació de la secularització al pluralisme

Els Països Catalans arriben amb retard a la constitució d'una societat laica i, per això, l'eufòria i la victòria són molt més *lights* comparat amb el que succeí als països en què aquest procés culminà molt abans. En aquest sentit, és incomparable el sentiment de triomf de la raó que acompanyà el procés laicitzador de la França del 1905 amb el que succeí als Països Catalans el 1979. La victòria ja no era tan sonada perquè, en certa manera, la religió havia deixat de ser un enemic poderós. La secularització de les consciències ja era, gairebé, un fet; la necessitat de mantenir l'Església catòlica en l'àmbit privat era inqüestionable (la mateixa

Església catalana tenia ben pocs sectors disposats a defensar el contrari) i la sensació de retard respecte d'Europa feia que allò que en un altre moment històric hauria estat viscut com la consecució de la modernitat ara era percebut com quelcom donat per descomptat que acompanyava, inevitablement, l'esperit dels temps. I és que ara ja no eren només els anticlericals qui demanaven una separació entre l'Església i l'Estat, era la mateixa Església qui, en el Concili II del Vaticà, posava sobre la taula la necessitat de revisar les antigues premisses.

Així, en un tres i no res, semblà que la democràcia portava vinculada no només la pèrdua de poder de la institució catòlica en l'àmbit polític sinó també la seva irrellevància en l'àmbit social i personal. Així, com dèiem en un inici, molts tingueren la sensació que el procés de secularització català era extraordinàriament ràpid. Fou així, però, perquè el procés de secularització ja feia molt de temps que s'havia iniciat i allò que el franquisme només havia aconseguit mantenir era la influència política d'aquest catolicisme i un cert ritualisme exterior.

És també d'aquest temps quan un nombrosos grups de capellans que havien realitzat un paper cabdal en la lluita antifranquista, a poc a poc, «penjaran els hàbits». És el que Francesc Núñez ha estudiat magistralment, per al cas del Principat, en la seva tesi doctoral *Les plegades*. No ens hi estendrem però sí que resulta pertinent afirmar com després de l'auge del moviment d'Església dels anys seixanta i setanta, el món catòlic patí un fort retrocés generalitzat: molts capellans plegaren, els moviments d'Església anaren en franc retrocés, la presència pública de l'Església disminuí enormement, les xifres d'assistència als actes religiosos caigueren en picat, etc. Semblava que, finalment, les tesis dels filòsofs de la sospita (Marx, Nietzsche i Freud) s'acomplien i la religió desapareixia en una societat moderna i secularitzada. En certa manera, aquesta davallada la podem explicar per tres motius. En primer lloc, el fet que la dictadura mantingués artificialment el «monopoli catòlic» sobre la societat féu que l'acabament del règim franquista arrossegés, inevitablement, l'Església catòlica en la seva fallida. En segon lloc, els moviments d'Església progressistes decaigueren, paral·lelament, a tot Europa i tot el món. És a dir, a casa nostra ambdues qüestions coincideixen però no fou un factor exclusivament català. En tercer lloc, la tesi de la vinculació entre modernitat, democràcia i secularització era quelcom «donat per descomptat» en la societat del moment. I ho era, encara més, per a les elits laiques¹¹ que ocuparan posicions privilegiades. Unes elits que, deleroses d'unir-se ràpidament a la «moderna Europa», feren un «rentat de cara» a les institucions del país que comportà, inevitablement, la desaparició automàtica de tot allò que anés vinculat a religió.

En la transició els grups religiosos minoritaris finalment veieren reconeguts oficialment els seus drets. Qüestió que fou molt ben rebuda pel protestantisme que en aquells moments ja era la primera minoria religiosa del Paísos Catalans. Paradoxalment, però, és també en

11. És interessant destacar que en tots els països europeus aquestes «elits laiques» han acomplert un paper clau en la difusió de les tesis que vinculaven la secularització amb la modernització. En aquest sentit és interessant veure Berger (1999) i Davie (1999).

aquest temps quan l'onada modernitzadora que relegava la religió a l'esfera privada tingué també conseqüències per a la projecció pública d'aquestes minories. Així, en certa manera, i malgrat aconseguir el reconeixement legal i polític, el context no els permeté obtenir el reconeixement social que esperaven.¹²

No és fins a la darrera dècada del segle XX i el tombant de segle que la religió torna a prendre un cert relleu en l'esfera pública. És el moment en què la secularització deixa lloc al pluralisme com a nou model d'encaix de la realitat religiosa en l'esfera social, política i cultural dels Països Catalans. L'augment de la presència de l'islam, l'establiment de noves minories a casa nostra (sikhs, ortodoxos, hinduistes, etc.), el creixement del protestantisme, el reconeixement de l'existència dels testimonis de Jehovà, etc., posen de manifest que el panorama ha canviat en relació amb la religió. Simultàniament, a més, es produeix un procés d'introducció de la religió en l'agenda pública dels països europeus —especialment per la rellevància de l'islam— i una visibilització de la importància de la religió en l'àmbit internacional.

És en aquest moment quan als Països Catalans la religió torna a esdevenir un tema rellevant en l'agenda política, social i mediàtica. En aquest sentit és significatiu tenir en compte que l'any 2000 es crea, al Principat, la Secretaria de Relació amb les Confessions Religioses —avui Direcció General d'Afers Religiosos.¹³ És la primera vegada en la història de Catalunya que es crea un òrgan politicoadministratiu encarregat, exclusivament, d'atendre la diversitat religiosa. La gestió de les qüestions religioses tradicionalment s'havia centralitzat a Madrid i, a més, s'havia basat gairebé exclusivament en la gestió de les relacions entre l'Església catòlica i l'Estat.

Finalment, resulta d'obligada referència les iniciatives dutes a terme des dels Països Catalans que aposten per un nou model de relació entre la societat civil i les institucions religioses. Un model de relació que trenca amb l'eix clericalisme-anticlericalisme, que aconsegueix aglutinar membres de moltes religions i membres de les associacions atees i lliurepensadores alhora que proporciona nous marcs de referència per comprendre el rol de les religions en la societat contemporània. En aquest sentit, ha estat cabdal la tasca duta a terme des de Catalunya —majoritàriament des del Centro Unesco de Catalunya— que ja el 1994 impulsà el seminari Contribució de les religions a una cultura de la pau que culminà amb la firma de la Declaració sobre el Rol de la Religió en la Promoció d'una Cultura de la Pau. Aquesta iniciativa pionera ha tingut continuïtat. Avui ja són més de vint les entitats integrades dins la

12. A més a més, malgrat que el protestantisme creixé durant aquell temps, en contra del que era d'esperar, no ho feren aquells grups que s'havien mantingut al país durant tota la dictadura —i durant molt temps en la clandestinitat—, sinó que els que creixeren de forma notable foren els corrents pentecostals promoguts per missioners europeus i nord-americans i que es desenvoluparen força separats —si no amb franca competència— respecte del «protestantisme històric» (Griera, 2006).

13. A més aquesta proposta serà pionera a l'Estat espanyol i serà propra a les agències de gestió de la diversitat que hi ha al Regne Unit o a Holanda.

Xarxa Catalana d'Entitats de Diàleg Interreligiós, que compta amb nuclis força actius al Principat i al País Valencià.

Reflexions finals

Una de les característiques més importants del segle XX a Europa és el procés de secularització que viuen tots els països europeus. Un procés que, a més, és un producte específicament europeu. En aquesta línia, Marcel Gauchet (1985) posà de manifest que el procés de «sortida de la religió» només el podem entendre si tenim en compte les particularitats del desenvolupament de la tradició judeocristiana a Europa.

En relació amb la resta d'Europa els Països Catalans culminen amb retard aquest procés atès que no és fins a la transició que s'estableixen les bases legals i polítiques per a una societat laica o aconfessional. Tanmateix, no podem comprendre el procés de secularització català si no prenem perspectiva històrica i tenim en compte el que succeí des de finals del segle XIX.

Així, per una banda, als Països Catalans, especialment al Principat, s'inicia amb molta embranzida el moviment laic o de lliurepensament a finals del segle XIX i a principis del XX però aquest ímpetu inicial no té les conseqüències desitjades i la laïcització de l'Estat no és fins a la transició. I potser és aquesta mateixa força, sumada amb la incapacitat per mesurar les capacitats de l'adversari, una de les causes que allarga, més enllà de la mitjana europea, la consecució d'una societat laica. Els moviments catalans que lluitaren contra el poder de l'Església ho feren, moltes vegades, des de posicions revolucionàries que feien difícil una entesa «a la belga». A la vegada, aquí no s'havia viscut cap Revolució Francesa ni res equivalent que aplanés el camí per aconseguir la separació entre l'Església i l'Estat definitiva.

Els moviments de lliurepensament que es construïren a finals del segle XIX tingueren un paper destacat en les xarxes europees de lliurepensament. Al mateix temps, però, els moviments europeus foren decisius en la construcció de les xarxes de lliurepensament catalanes i les seves organitzacions. Hem de destacar especialment el paper de França; França fou el mirall i el miratge del lliurepensament català. Tanmateix, els admiradors francesos no tingueren en compte que el model francès no s'adeia a la realitat catalana. El model francès no es pot entendre sense el centralisme, el paper de l'Estat o el rol que tingueren els protestants.¹⁴ Tots aquests elements no tenen el mateix sentit en la realitat catalana i, per tant, difícilment es podia extrapolar el mateix model per tal d'aconseguir un sistema polític laic.

14. Hi ha alguns autors (Vincent, 2002; Zuber, 2000) que afirmen que a França s'aconseguí arribar a un acord el 1905 pel paper que tingueren els protestants —alguns d'ells col·locats en sectors estratègics de la societat— de mitjancers entre els grups catòlics i els grups anticlericals. Al nostre país, el protestantisme no ha estat prou nombrós per tenir possibilitats d'esdevenir mediador.

Així mateix, per altra banda, moltes vegades s'atribueix a l'Església catalana un paper de víctima que hagué de pagar les conseqüències de les actuacions de l'Església espanyola. I si bé és cert que l'Església catalana comptà amb personatges destacats que, propers a algunes posicions europees o modernitzadores, adoptaren un rol moderat i conciliador o bé que alguns sectors de l'Església catalana patiren repressions per dos sectors també és cert que és de Catalunya d'on surten alguns dels integristes més destacats de l'Església espanyola. Uns integristes que, a més, també tingueren la mirada posada en alguns moviments europeus. En aquest sentit, la influència europea fou en ambdues direccions i de Catalunya en sorgí tant una Església conciliadora o moderada com alguns dels més famosos integristes del catolicisme català i espanyol. Només a tall d'exemple, però, un dels llibres que féu més fortuna a finals del XIX fou *El liberalismo es pecado* (1884) del sabadellenc Sardà i Salvany i el primer a atribuir el caràcter de croada a l'alçament franquista fou el tarragoní Gomà. Per tant, hem de ser cauts a l'hora de atribuir a l'Església catalana un paper passiu com a víctima de l'integrisme espanyol. El fet de ser terra de frontera i ser propers a Europa ha facilitat tant l'arribada d'influències moderades i/o progressistes com l'expansió dels corrents conservadors del continent. Influències que al País Valencià s'han multiplicat per la pressió de l'Església espanyola enfront de tot intent de catalanització.

Hem de tenir en compte, també, que, malgrat que l'Església catalana comptà amb certs sectors d'inconformistes, aquests la majoria de vegades dirigiren els seus esforços vers la construcció de l'Església nacional catalana en oposició a l'espanyola. Fou aquest caràcter nacional i la voluntat de preservar-lo el que segurament explica l'àmplia capacitat de recepció i adaptació de la majoria de corrents europeus relacionats amb la modernització de les formes litúrgiques. Aquest mateix esforç, però, fou el que segons Piñol (1993) també distanciarà més notablement l'Església catalana dels problemes socials de la Catalunya del temps. Uns problemes que no van saber veure a temps i als quals no se saberen enfrontar. Una tendència, però, que en certa manera es pal·lià després de la dictadura quan s'exportaren idees franceses i belgues que aconseguiren donar una altra perspectiva a l'Església.

Al tombant de segle el pluralisme substitueix el procés de secularització com a model d'acomodació de la realitat religiosa en el sistema social, polític i cultural dels Països Catalans. Tanmateix, si bé l'experiència francesa continua tenint una forta influència a la societat catalana s'està creant un model propi de gestió de la diversitat religiosa que va més enllà dels esquemes francesos de laïcitat. Això, però, ja hauria de ser objecte d'un altre article.

Bibliografia

- BALCELLS, A. [coord.]. *Història dels Països Catalans: de 1714 a 1975*. Barcelona: Edhasa, 1980.
- BATLLORI, M. *L'Església i la Segona República espanyola*. València: Tres i Quatre, 2002.
- BAUBÉROT, J. *Laïcité, 1905-2005, entre passion et raison*. París: Éditions du Seuil, 2004.
- BECKFORD, J. «The Management of Religious Diversity in England and Wales with Special Reference to Prison Chaplaincy». *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 1, 2 (1999), p. 55-66.
- BENGOECHEA, S. «El catolicisme social a Catalunya (finals del segle XIX - 1919)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, IX (1998), p. 129-148.
- BERGER, P. E. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington, DC: Ethics i Public Policy Center & William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.
- CAPÓ I FUSTER, C. *L'obra metodista a Catalunya i a les Balears*. Barcelona: Horeb, 1994.
- CARBONELL, J. M. «L'Església Catalana i Europa». *L'Avenç*, núm. 300 (2005): *Catalunya amb Europa: Més enllà d'Espanya?*, p. 48-50.
- CARDÚS, S. *Concili amb folre i manilles: L'Església catalana a través del seu concili*. Barcelona: La Campana, 1995.
- CASAÑAS, J. *El progressisme catòlic a Catalunya, 1940-1980*. Barcelona: La Llar del Llibre, 1988.
- CHAMPION, F. (1999). «The diversity of religious pluralism». *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 1, 2, p. 40-54.
- «Laïcités européennes: de l'hétérogénéité à la convergence». *Migrations Société*, núm. 16 (96) (2004), p. 43-60.
- COHEN, M. «Les Juifs de France dans la laïcité». *Migrations Société*, núm. 12 (69-70) (2000), p. 71-79.
- DAVIE, G. *Religion in Britain since 1945: Believing without belonging*. Oxford: Blackwell, 1994.
- *Identités religieuses en Europe*. París: Le Découverte, 1996.
- *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- ESTRUCH, J. *Secularització i pluralisme en la societat catalana d'avui*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996.
- ESTRUCH, J.; GÓMEZ, J.; GRIERA I LLONCH, M. M.; IGLESIAS, A. *Les altres religions: minories religioses a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 2005.
- GAUCHET, M. *Le désenchantement du monde: Une histoire politique de la religion*. París: Gallimard, 1985.
- GEISSER, V. «L'émotion comme "norme" d'une nouvelle politique laïque: quand Huntington s'invite chez les "Sages"». *Migrations Société*, núm. 16 (96) (2004), p. 131-156.
- GRIERA I LLONCH, M. M. *Les organitzacions religioses a Terrassa al s. XX*. Vol. I i II. Barcelona: Lunweg, 2005.
- «Recomposicions del protestantisme català: de la dictadura al tombant de segle». *QuAderns-e de l'ICA* [en línia], (7) (2006).

- HORTA, G. *De la mística a les barricades: introducció a l'espíritisme català del segle XIX dins el context ocultista europeu*. Barcelona: Proa, 2001.
- *Cos i revolució: l'espíritisme català o les paradoxes de la modernitat*. Barcelona: Edicions de 1984, 2004.
- IGLESIAS, D. «El asentamiento protestante en Barcelona». A: CAPEL, H. [ed.]. *Habitatge, especialització i conflicte a la societat catalana*. Tàrraga: Ajuntament de Tàrraga, 1996, p. 109-115.
- IZQUIERDO, V. *Josep Lluнас i Pujals, 1856-1905: La Tramontana i el lliure pensament radical català*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1999.
- MARTIN, D. *On Secularization: Towards a Revised General Theology*. Aldershot: Ashgate, 2005.
- MASSOT I MUNTANER, J. *L'església catalana al segle XX*. Barcelona: Curial, 1975.
- MUÑOZ, G. «Europa, aspiració i mirall». *L'Avenç*, núm. 300 (2005).
- PALÀ I MONCUSÍ, A. (2004). «Sociabilité et libre-pensée en Catalogne (1860-1909)». [Paper presentat a *La sociabilité dans tous ses États*, París]
- PIÑOL, J. M. *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la Resistència. 1926-1966*. Barcelona: Edicions 62, 1993.
- RÉMOND, R. *Religion et société en Europe: Essai sur la sécularisation des sociétés européennes aux XIXe et XXe siècles (1789-1998)*. París: Éditions du Seuil, 1998.
- RIIS, O. «Modes of Religious Pluralism under Conditions of Globalisation». *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 1 (1) (1999), p. 20-34.
- SÁNCHEZ FERRÉ, P. «Els orígens del feminisme a Catalunya (1870-1920)». *Revista de Catalunya*, núm. 45 (1990), p. 33-49.
- «Francesc Ferrer i Guàrdia i la Maçoneria. Una aproximació crítica». *Revista de Catalunya*, núm. 50 (1991).
- *La maçoneria a la societat catalana del segle XX 1900-1947*. Barcelona: Edicions 62, 1993.
- «Els orígens del feminisme a Catalunya: 1870-1926 (2)». *L'Avenç*, núm. 223 (1998), p. 6-11.
- SEGLERS, A. *Autogovern i fet religiós: Una gestió del pluralisme religiós a Catalunya*. Barcelona: Proa, 2000. (La Mirada Social)
- «Catalanisme, laïcitat i pluralisme religiós». *Revista de Catalunya*, núm. 192 (2004), p. 25-46.
- TERMES, J. *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1999.
- VILAR, J. B. *Manuel Matamoros*. Granada: Comares, 2003.
- VINCENT, G. «Liberté de conscience, tolérance et protestantisme». *Revue de Droit Canonique*, núm. 52 (1) (2002), p. 89-124.
- WEYDERT, J. «L'Église Catholique et la République française». *Migrations Société*, núm. 12 (69-70) (2000), p. 81-90.
- ZUBER, V. «Protestantisme et laïcité: de l'édit de Nantes à la loi de 1905». *Migrations Société*, núm. 12 (69-70) (2000).

Els corrents filosòfics europeus als països de parla catalana i la projecció dels seus pensadors a Europa

Josep Monserrat Molas*

Té sentit provar de fer un balanç, en la torturada història de la Catalunya del segle passat, de les ocasions, les voluntats i les frustracions d'intentar posar els estudis filosòfics a nivell internacional? El que és cert és que podem comptar a hores d'ara amb un sostingut i generós esforç de comprensió del

* Josep Monserrat Molas és doctor en filosofia. Professor agregat de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona. Investigador principal del Grup de Recerca Hermenèutica i Platonisme. És membre del Consell Directiu de la Societat Catalana de Filosofia (Institut d'Estudis Catalans), de la International Plato Society, del Seminario Spinoza i corresponsal del *Bulletin Hobbes* del CNRS (París). És coeditor de l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*. Ha publicat *Introducció a la lectura de Leo Strauss: Jerusalem i Atenes* —amb Jordi Sales, 1991—, *El polític de Plató: La gràcia de la mesura*, 1999, *Strauss y Spinoza*, 2001 i com a editor *Hermenèutica i platonisme*, 2002; *Idees d'autoritat*, 2002; *Herències straussianes*, 2004 (amb Antonio Lastra) i *Philosophy and Dialog: Studies in Plato's Dialogues* (amb Antoni Bosch-Veciana, 2007). En el camp de la història del pensament català, ha editat amb Pompeu Casanovas els tres volums de *Pensament i filosofia a Catalunya* —Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2002-2004— i ha estat curador d'edicions d'obres d'Eusebi Colomer, Pau Romeva, Carles Cardó i Joaquim Xirau.

nostre passat filosòfic, esforç que ha estat víctima també de les vicissituds que han caracteritzat aquest camp dels estudis.¹ El que farem seguidament en aquesta ponència pretén posar unes notes que volen ajudar a perfilar algun dels serrells encara pendents d'historiar del nostre passat filosòfic i començar a valorar-ne el gruix. Un d'aquests serrells és precisament la qüestió de la diguem-ne «internacionalització» i relació amb Europa, i que precisament aquest simposi pretén tractar.

1. Notes a un panorama

Des d'inicis de segle XX fins a la Segona República, cal notar dos factors que influeixen decisivament en el progrés dels estudis filosòfics catalans i situar-los receptivament respecte dels corrents contemporanis europeus. D'una banda, la creació de la Secció de Filosofia en la Universitat de Barcelona (1912); de l'altra, un influent corrent de renovació procedent del moviment cultural del catalanisme. Aquests dos impulsos assoleixen en certes ocasions

1. Una síntesi encara que cal tenir present és la d'Alfred BADIA, «Les direccions del pensament», a F. SOLDEVILA (ed.), *Un segle de vida catalana: 1814-1930*, Barcelona, Alcides, 1961, seguida de la de Jordi BERRIO, *El pensament filosòfic català*, Barcelona, Bruguera, 1966. Una represa per a la qüestió que tractem es va donar en la dècada dels vuitanta, Norbert BILBENY, *Filosofia contemporània a Catalunya*, Barcelona, Edhasa, 1985; Ramon ALCOBERRO (ed.), *El pensament a Catalunya*, Barcelona, El Llamp, 1987; Xavier RUBERT DE VENTÓS, *Pensadors catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1987; Àngel CASTINEIRA (ed.), *La filosofia a Catalunya durant la transició (1975-1985)*, Barcelona, Acta, 1989. A més cal estar al cas dels treballs publicats per Antoni Mora a partir d'aquests anys i fins a l'actualitat. Durant la dècada dels noranta cal destacar el magnífic llibre de Manuel DURAN i William KLUBACK, *Reason in Exile: Essays on Catalan Philosophers*, Nova York, Peter Lang Publishing, 1994; el treball col·lectiu *Lectura de filòsofs catalans del segle XX*, a cura del Liceu Joan Maragall, Barcelona, PPU, 1995, i l'aportació de Mercè RIUS, «La supervivència de les idees», a *Història de la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1998, vol. X. Es poden rastrejar altres aportacions en articles diversos. Ja en el segle actual, representen els treballs col·lectius, Pompeu CASANOVAS (ed.), *Filosofia del segle XX a Catalunya: mirada retrospectiva*, Sabadell, Fundació Caixa Sabadell, 2001. La millor síntesi de la qüestió, de Pere Lluís FONT, «Filosofia», a Pere Lluís FONT (coord.), *Les idees i els dies: Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans*, Barcelona, Proa, 2002, que recull, tot i que de manera encara fragmentària, la realitat més enllà del Principat. Cal tenir present per al País Valencià els articles que Xavier Serra ha publicat els darrers anys i que després consignarem. També cal notar un treball col·lectiu, potser el més voluminós fins al moment, amb aportacions desiguals, Josep MONSERRAT i Pompeu CASANOVAS, *Pensament i filosofia a Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2004 i 2005, 3 v., que torna a obrir la qüestió. Acabem amb un llibre singular, que és clara mostra del que parlarem: de la tradició de la falta de continuïtat i del tossut esforç per superar-ho: Alexandre GALÍ, *Pensament i filosofia a Catalunya (1900-1936)*, a cura de Pere Lluís Font i Josep Monserrat, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Filosofia, 2004. A més, cal tenir present els nombrosos estudis i monografies dedicats a autors o corrents en particular que comencen a donar forma a un camp d'estudis.

moments de coincidència i de col·laboració, encara que no sigui norma general. Sobre aquests dos factors van actuar diferents voluntats de crear alguna cosa així com una «escola filosòfica». En alguns casos, aquestes voluntats van arribar a denominar-se o voler-se entendre a si mateixes com a «escola catalana» o «escola de Barcelona». Tanmateix, és el cas que aquestes denominacions no aconseguiren una certa carta de naturalesa sinó per a designar «el que podia haver estat i no va ser». Les voluntats de creació d'«escola» es poden agrupar en tres: la procedent de l'ambient eclesiàstic, la que es concentra i pot portar a terme la seva tasca en el terreny universitari, i, en tercer lloc, la que procedeix del catalanisme polític i cultural. La relació entre elles és complicada, ja que, tot i coincidir en certs moments, no pretenen el mateix, i, fins i tot, arriben a entrar en franc conflicte, quan no apareixen conflictes interns en cada una d'elles. Tanmateix, es poden destacar resultats obtinguts en el camp de les publicacions i el contingut de la docència.

La guerra de 1936-1939 marca una cesura definitiva en qualsevol d'aquestes pretensions. Durant el Govern del general Franco, es poden distingir dos moments respecte de l'herència de l'espai simbòlic del que tot just començaven a ser estudis filosòfics catalans i que passà a ser gairebé un espai buit pel que fa als estudis filosòfics. En un primer moment, coincidint amb la «internacionalització» forçosa de la millor part dels filòsofs catalans (sense eufemismes: l'exili), el que va quedar a Catalunya va quedar aïllat de tota relació exterior. El que quedarà després de la guerra respecte del camp filosòfic, quan sigui el moment en què es puguin plantejar algunes possibilitats de treball mínimament dignes, ja no partirà d'un terreny erm en el qual la possible filosofia catalana pogués prendre carta de naturalesa, sinó que el terreny filosòfic serà ocupat de manera intensiva pel model universitari espanyol, la qual cosa canvia radicalment el que cal entendre per filosofia catalana —que, en tot cas, estarà obligada a treballar en un terreny que li nega l'existència, si no és com a mera província de la filosofia espanyola. Aquí se situarien, entre d'altres, les figures de Sacristán o Valverde. Resulta aleshores el segon moment a destacar, pel que fa a la relació amb l'exterior, que coincideix amb una mutació del règim franquista, i en el qual es va procedir a una recepció apressada, asistemàtica i tendenciosa de tota mena de novetats que garantissin estar a l'avantguarda de la revolució pendent. Aquest segon moment s'allargassa fins a ben entrada la dècada dels vuitanta.

Mercè Rius, en el seu estudi titulat significativament «La supervivència de les idees», ha escrit que «amb disfuncions i tot, Catalunya ha estat sempre oberta a les idees europees, si bé, per la diferent situació històrica, aquestes han tingut sovint un efecte retardat».² És evident que la relació cultural amb Europa ha estat una via transitada en el darrer segle. També pel que fa al terreny de les idees. En el camp general de la cultura es poden posar molts exemples d'aquesta realitat i de la voluntat de mantenir i enriquir aquests ponts. No hi ha

2. Mercè RIUS, «La supervivència de les idees», a *Història de la cultura catalana*, vol. x, Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 171-188.

cap dubte en general. Tanmateix, si ens atansem al territori concret de la filosofia, aquesta valoració genèrica caldria matisar-la. Per una banda, una de les constants del comportament humà quan fem tard és donar-nos pressa. I si la pressa no és bona companya en general, pel que fa al conreu de la filosofia és nefasta. Per altra banda, fins on restringirem el concepte *filosofia* en aquesta ocasió? Per a no ser diletantisme cultural, ideologia política, apostolat religiós o qualsevol mena de propaganda, cal al conreu de la filosofia una exigència forjada en un àmbit cultural o institucional propici que permeti la formació d'una disciplina a través de diverses generacions. Per a no restar sinó en l'esforç singular d'aquest o aquell individu, valuós en la seva significació particular, per a formar part d'una influència real, doncs, cal que aquest esforç formi part d'un circuit d'exposició, recepció, crítica, discussió, valoració i aprofitament. Altra vegada això demana un àmbit cultural o institucional propici que permeti la formació d'una disciplina a través de diverses generacions. En això, la filosofia no és diferent dels altres sabers. Tanmateix, la seva pròpia naturalesa situa la seva aparició en el moment en què els sabers instituïts ja estan en plena obtenció de resultats tangibles. És, doncs, una disciplina que per a aconseguir instituir-se demana d'un pòsit considerable. És obvi que la història del moviment cultural català i les seves institucions al llarg del segle XX no ens explica que aquesta situació desitjable fos precisament aconseguida amb prou continuïtat. Parlar, doncs, dels corrents filosòfics europeus als països de parla catalana i de la projecció dels seus pensadors a Europa resultarà especialment difícil.³

Per tal que hi hagués hagut una internacionalització de la filosofia catalana (en el doble sentit de ser influïda i d'exercir influència), caldria primer que hi hagués hagut una cosa així com filosofia catalana. Amb aquests termes no entenem el que no pot ser.⁴ Entendríem per

3. D'entrada cal que ens centrem ara en la diferència entre *filosofia* —la dimensió semàntica del raonament i dels sistemes de pensament— i *història intel·lectual* —la seva dimensió pragmàtica. Pensem que cal i és legítim de fer una «història intel·lectual catalana», però no hi ha —en canvi— una «filosofia catalana». Aquest darrer terme —introduït en el nostre temps— no equival a *filosofia grega*, ni tan sols a *filosofia escocesa*. El primer terme ha estat consolidat per l'ús com una perífrasi de la filosofia que va florir a les ciutats estat gregues del Mediterrani des del segle VII aC fins a l'època hel·lenística. El segon terme ateny l'especificitat conceptual d'una sèrie d'autors importants que s'emparenten amb l'empirisme (Thomas Reid, Dugald Stewart, William Hamilton). El terme no és tant *filosofia escocesa*, sinó *escola escocesa del sentit comú*, ben situada en la segona meitat del XVIII i mitjan XIX. Aquí no tenim aquesta especificitat. Cf., *mutatis mutandis*, Josep FERRATER I MÓRA, «Is there a Spanish Philosophy?», *Hispanic Review*, núm. 19 (1951), p. 1-10.

4. «O nosaltres no hi entenem gens o la filosofia *perennis*, la que s'enfronta amb els grans problemes de l'ésser, de l'ànima de la realitat del món exterior, de Déu, etc., no pot dependre de la constitució, les necessitats o apetències o l'evolució de les formes de conducta de cap poble determinat. [...] Es tracta simplement de les anomenades representacions col·lectives amb què els pobles o els agrupaments humans es clouen damunt d'ells mateixos amb una mena d'instint i de necessitat de defensa, donant per resolt l'inconegut en fórmules conegudes; cercles viciosos en què les col·lectivitats són capaces de vegetar segles i segles sense avançar ni un pas i contra els quals han estat inventades la filosofia i la ciència. Llorens s'equivoca en el seu discurs

filosofia catalana la filosofia feta a les terres de parla catalana i pels seus fills, de tal manera que es podria aventurar que compartissin uns certs trets característics, com quan es parla i s'escriu sobre filosofia alemanya, francesa, anglosaxona, espanyola o txeca. No es vol dir amb aquestes etiquetes ni més ni menys que el que es diu: és més que simplement la filosofia que es fa en determinats territoris geogràfics o lingüístics i és menys que una substància descriptible d'aquests territoris, perquè la filosofia en principi és universal —o té pretensió d'universalitat. Parlar d'aquestes «filosofies» vol dir reconèixer-hi trets comuns, que procedeixen d'un cert geni de la llengua o de la cultura —o precomprensió de la realitat— en el seu element més instrumental, o bé també un cert reconeixement d'una tradició —la qual cosa comporta una certa manera de procedir metodològicament, de delimitar i tractar els problemes, de relacionar-se institucionalment, fins i tot pel que fa als gèneres que s'empren en la comunicació, etc. Que això hagi estat objecte reiterat de discussió al llarg de tot el segle passat és una conseqüència clara de la falta de veritable tradició: del que hi ha no pot dubtar-se amb tanta facilitat. Tanmateix, no és veritat tampoc que no hi hagi hagut res, ni seria just deixar-ho en l'oblit, ni és bo per a cap disciplina no tenir presents els seus referents immediats.

Doncs bé, el que sostindrem seguidament és que el subjecte d'una internacionalització possible en l'àmbit de la filosofia si bé va estar a punt d'existir no va arribar mai a ser altra cosa que una il·lusió produïda per unes bones voluntats —en el fons, un reflex extrem de les condicions en les quals ha viscut la cultura catalana: discontinuïtat, rivalitat, desorganització i, encara, la presència d'una voluntat aliena de destrucció i anorreament.

1.1. De la «tradició» de la discontinuïtat o de les ruptures (1900-1940) i el reconeixement de la presència europea⁵

Resseguint l'accidentada història dels segles XIX i XX,⁶ els intel·lectuals de cada generació han refet críticament el seu passat immediat. I, tal vegada, a causa del seu major coneixement acu-

quan diu que Tales de Milet va imposar el geni grec a la filosofia rebuda d'Orient; Tales va imposar la seva filosofia contra la filosofia nacional de Grècia, cosa que no es fa sense perills com els que va córrer Anaxàgoras i Aristòtil i sacrificis com el de Sòcrates», Alexandre GALÍ, *Filosofia a Catalunya (1900-1936)*, edició a cura de Pere Lluís Font i Josep Monserrat, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Filosofia, 2004, p. 19-20.

5. Reprenem en aquest punt algunes reflexions que avançàvem a Pompeu CASANOVAS, Josep MONSERRAT MOLAS, «El Projecte *Philosophy and Catalan Intellectual History*», *Comprendre*, vol. VI, núm. 2 (2004), p. 147-164.

6. Els historiadors ens recorden algunes dades significatives. De 1840 a 1875, a Espanya hi va haver setanta governs, amb una durada mitjana inferior a set mesos, i d'aquests, vint-i-nou van ser presidits per militars. Hi va haver tres guerres civils entre carlins i liberals (1833-1840, 1846-1849, 1872-1876) i quatre

mulat, massa críticament i tot, perquè l'operació ha estat sempre la d'anar a buscar el que hi havia abans bevent d'altres deus (després d'haver-se format d'una altra manera, mitjançant altres lectures i, de vegades, en una altra banda). És a dir, no *des* del propi passat intel·lectual, sinó *per sobre* del propi passat intel·lectual. D'aquesta manera, els autors precedents es converteixen en objecte, però no en font de formació i de coneixement. El resultat és que el procés de transmissió del coneixement —la cultura— es fragmenta *verticalment*, perquè la sedimentació de les idees no opera mitjançant un diàleg amb el passat, sinó per capes freàtiques estanques. Així, per exemple, Jaume Serra i Hünter podia escriure lapidàriament el 1935: «Sanz del Río i Llorens i Barba són els dos catedràtics espanyols de més relleu en el període 1850 a 1870, i podem afegir que pocs aconseguiren igualar-los durant el darrer terç d'aquell segle. Si volguéssim caracteritzar, des del punt de vista de la filosofia, l'època en què els dos visqueren, ho fariem amb dues expressions ben concises: desorientació i falta d'originalitat. La ideologia filosòfica de començaments del segle fou una conseqüència natural del sensisme francès, i la trajectòria de la seva evolució, la mateixa a tots els països llatins. Podríem condensar-la en aquesta fórmula: ascensió lenta cap a l'idealisme a través de les dues formes d'espiritualisme de l'època: el psicologisme escocès i l'eclecticisme francès».⁷

Amb el que avui sabem, tendim a simpatitzar amb aquest judici. Serra i Hünter —com abans Pere Coromines⁸ i després Pere Lluís Font⁹ i Antoni Mora¹⁰— tenen raó: krausisme, filosofia escocesa o positivisme són les bases pobres d'un país culturalment pobre. Però filosofia universitària no vol dir tota la filosofia. Hi va haver altres institucions i formes de producció i de formació: seminaris, escoles superiors, centres professionals... La coneguda tesi d'Ernest Lluch de la continuació històrica de l'austriacisme per la via de la reacció i autoorganització del *coneixement* que precisava la societat catalana del segle XIX sembla força versemblant.¹¹ I no hi

guerres colonials (guerra de l'Àfrica —1859-1860—, primera guerra de Cuba —1868-1878—, segona guerra de Cuba —1879-1880—, guerra de Cuba i Filipines —1895-1898). Ens recorden també que la taxa d'analfabetisme a Espanya el 1910 era encara del 52 %. Cf. Borja DE RIQUER, «La feble nacionalització espanyola del segle XIX», a *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 1990, p. 21-43.

7. Jaume SERRA HÜNTER, *Figures i perspectives de la història del pensament*, Barcelona, Polonio & Margelí Impresores, 1935, p. 55.

8. Cf. Pere COROMINES, «Interpretació del Vuitcents català» (1932), a *Obres completes*, a cura de Joan Coromines, Barcelona, Selecta, 1972, p. 1113-1135.

9. Pere Lluís FONT, «Filosofia», a Pere Lluís FONT (coord.), *Les idees i els dies: Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans*, Barcelona, Proa, 2002, p. 15-60.

10. Antoni MORA, «Filosofia catalana contemporània», *Actas del V Seminario de Historia de la Filosofía Española*, Salamanca, 1988, p. 157-181.

11. Cf. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona, Edicions 62, 1996. Cf. Jordi GALÍ, *La renaixença catalana: persones i institucions*, Barcelona, Barcelonesa d'Edicions, 1997.

ha coneixement sense reflexió sobre el coneixement (pràctic o teòric). És a dir, no hi ha coneixement sense filosofia, explícita o implícita. I això significa que encara que des d'un punt de vista més general la vàlua i l'impacte de les obres en la filosofia europea de l'època siguin escassos, hom no n'ha de menystenir l'impacte en la pròpia història nacional. Cal evitar els dos perills extrems de creure que la presència en la filosofia europea de l'època era inexistente i de creure en la possibilitat d'una filosofia amb «figures» incommensurables respecte del context internacional.¹²

Cal dir, però, que de la quantitat i riquesa de les reflexions, materialment contínues i formalment discontinües, no se segueix igual riquesa o quantitat del *conjunt* de les reflexions. No hi ha encara una bona comunicació entre totes elles, cosa que induïx a errors d'interpretació conceptual dels textos. A la fragmentació *vertical* de la cultura, hem d'afegir, doncs, una fragmentació *horitzontal* entre disciplines històriques i culturals. Entre altres raons, això és degut al diferent objecte teòric construït per les disciplines.

Pere Coromines ajuda a veure-hi clar en el problema sempre difícil de les generacions, els mestratges i les línies intel·lectuals. En reflexionar sobre el caràcter discontinu i fragmentari del pensament en la societat catalana del segle XIX, Coromines observa que els temps intel·lectuals no són isòcronos.¹³ El mateix caldria pensar per al segle XX: no podem deixar de recordar la pervivència de la filosofia «eclesiàstica» de seminari pròpia del XIX.

Hi ha autors i obres que avui han estat oblidats i que tanmateix podrien resultar essencials per a comprendre aspectes o detalls de la nostra cultura. Per exemple, els suposats modernistes «marginats» pels noucentistes posteriors —com els va denominar Enric Jardí. Em refereixo a Jaume Brossa, Dídac Ruiz, Ernest Vendrell i Cristòfor de Domènech.¹⁴

12. Caldria una recerca per tal de ser capaços d'establir i limitar ajustadament la presència internacional, a través de les traduccions en un primer moment i després en la col·laboració en projectes com ara congressos i associacions internacionals, d'un arc que aniria, per exemple, des de Jaume Balmes fins a Francesc Mirabent. Sobre les traduccions comptem amb el valuós article de Xavier SIERRA, «Història Social de la Filosofia Catalana: les traduccions 1900-1960», *Quaderns de Filosofia i Ciència*, núm. 34 (2004), p. 81-100, on es presenten totes les traduccions fetes al català en l'àmbit de la filosofia.

13. «La primera observació que cal fer en començar a dir què ha estat el segle XIX català, és que hi ha més d'un segle XIX; perquè, pròpiament parlant, diverses manifestacions tenen el seu; i que aqueixes manifestacions no sols no foren isòcronos, sinó que unes començaren i acabaren abans o després de les altres, i que fins tingueren cada una llur durada diferent», Pere COROMINES, *Interpretació del vuit-cents català* (1932), a *Obres completes*, p. 1113. Cf. Jordi SALES, «Pere Coromines. *Jardins de Sant Pol* (1927)», a J. MONSERRAT i P. CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2003 i 2005, 3 v.

14. Enric JARDÍ, *Quatre escriptors marginats: Jaume Brossa, Diego Ruiz, Ernest Vendrell i Cristòfor de Domènech*, Barcelona, Curial, 1985. Cf. Antoni MORA, «Miquel d'Esplugues», a J. MONSERRAT i P. CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya*, vol. II, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2003, p. 11-32, i també el que diu Alexandre GALÍ, *Filosofia a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Filosofia, 2004, p. 104.

Parlem ara un moment, a tall d'exemple, d'un d'aquests «oblidats» respecte del tema que ens interessa. Domènech no era un ignorant ni un desinformat, i el retrat de la generació anterior a la seva ho mostra prou:

La generació del 80 al 90, a la que pertany Maseras, com Xènius i Carner, fou la generació que se'n diria *internacional*. És la que més sofrí l'enlluernament d'Europa, així com la del 90 al 900, és la que més ha *soferit* el turment de la cultura i la que més ha contribuït a una *normalització*, enquadració, formulació o enraïació de l'intel·lecte català actual. Aquesta *enraïació* és portada potser amb un esperit massa unilateral i rigorista. El perill, és l'asfíxia sota la ferrissa coraça de tants segles, bona mica d'espatlles a la vida. [...] L'accent intel·lectual triomfant del 90 al 900 era un accent equívoc, inactual, deambulatori i supernacional, com el de Pompeu Gener, que fou per llargs anys un ciutadà francès honorari —i un empelt vivent d'ànima francesa. A Catalunya hi havia un retallat i envellit criteri francès per a tot, sobretot en art. I París havia desbancat a la Roma dels rínxols i grans quadres, com, més tard, en ciència, Berlín substituïa a París. — El gust dels clàssics grecs i llatins i del Renaixement italià, com a estudi, com a disciplina, i fins com a peces excel·lents i dignes d'imitació i de bell descarat robatori, apareix devers 1905, coincidint gairebé amb l'arbitrarisme i la orientació devers altres països que no són França, la gran seductora.¹⁵

Domènech hauria de ser investigat més rigorosament, perquè la majoria de les seves obres són manuscrits inèdits i el retrat que tenim d'ell és el que ens ha deixat Josep Pla: «Domènech és un al·lucinat de color de cafè».¹⁶ S'oblidava de dir que tenia preparació matemàtica i que feia treballs sobre Einstein i sobre l'obra d'Henri Poincaré, encara per examinar avui.¹⁷

15. Cristòfor de DOMÈNECH, *El novel·lista català Alfons Maseras*, Barcelona, Tallers Gràfics de Josep Campà, 1922, p. 12-13.

16. Cf. Enric JARDÍ, *Quatre escriptors marginats: Jaume Brossa, Diego Ruiz, Ernest Vendrell i Cristòfor de Domènech*, Barcelona, Curial, 1985, p. 150; Josep PLA, *La Publicitat* (19 agost 1927), «Retrats de passaport», *Obra completa*, vol. 17, Barcelona, Destino, 1970, p. 92-93.

17. El mateix val per a Diego Ruiz, autor de *De l'entusiasme com a principi de tota moral* (1907), *Jesús com voluntat* (1906); el «publicista» Francesc Pujols, autor de *Concepte general de la ciència catalana* (1918), el «dandy» Pau M. Turull autor de *La nueva revolución* (1919); o el «periodista» Cristòfor de Domènech, *Carnet d'un heterodox* (s. a.); també és autor del pòstum i escandalós *Els ocis d'un filòsof*. La dificultat de situar i comprendre aquests autors des de les etiquetes a l'ús la posa de manifest l'article de Xavier Bonillo, «Cultura i nacionalisme: Cristòfor de Domènech, un dissident del Noucentisme», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 2 (1r trimestre 2002), p. 22-26, on s'estudia la conferència que donà a Reus el 6 de maig de 1922 «Cultura i nacionalisme». Si seguim la pista que ens proporcionen les notes d'aquest article, trobem un contacte Domènech i Ors sobre «Els amics d'Europa», en glossa d'Eugeni d'Ors, «Amics», *Glosari 1916*, Barcelona, Quaderns Crema, 1992. Cf. E. JARDÍ, *Eugeni d'Ors*, Barcelona, Aymà, 1967, i Jesús M. RODÉS i Enric UCCLAY, «Nacionalisme i internacionalisme, *Els Amics d'Europa* i *Messidor*», *L'Avenç*, núm. 69 (març 1984); Montserrat CORRETGER, *Alfons Maseras: Intel·lectual d'acció i literat*, Barcelona, Curial i PAM, 1995. Sobre *Messidor* cal tenir molt present Pau M. Turull, fundador i ànima d'aquesta darrera revista. Vegeu

Acabarem aquesta qüestió amb un text que s'ha citat sovint per tal de negar l'existència d'una filosofia catalana.¹⁸ És de Joaquim Xirau, un dels pocs noms de l'àmbit de la *filosofia catalana* reconeguts com a tal pels especialistes. Fixem-nos en el que diu sobre les discontinuïtats:

S'ha parlat repetidament amb una enorme lleugeresa d'esperit, d'una filosofia catalana. Si hem d'ésser sincers, haurem de confessar que de filosofia catalana no n'hi ha hagut mai. Hi ha hagut en alguns moments homes eminents que participaren en les discussions filosòfiques plantejades en el seu temps. Per aquest sol fet mereixen la nostra reverència. Així, en la Catalunya Vella, Ramon Llull, Ramon Sibiuda, Vives..., en la Catalunya moderna, Jaume Balmes, Xavier Llorenç... Però cap d'ells no ha constituït escola ni ha aconseguit que els temes plantejats i discutits en les seves obres, fossin represos, aprofundits i amplificats per successives generacions. Es tracta sempre de figures aïllades, amb tots els defectes i totes les deformacions que aquest aïllament suposa. S'ha fugit sempre pel cantó de la facilitat, i facilitat vol dir, naturalment, lleugeresa, superficialitat, inconsistència... en definitiva, ignorància.

S'ha dit menys que el text correspon a un homenatge que es va fer a Jaume Serra i Hünter, el seu mestre, titulat «Presentació del doctor Serra Hünter per un deixeble seu» (*La Publicitat*, 1 de març de 1929, p. 1.), amb motiu d'unes conferències filosòfiques que aquest havia d'impartir a l'Ateneu Barcelonès. Xirau comença dient:

Tinc l'honor de pertànyer al petit cenacle de deixebles que fa quinze anys, quan ningú en parlava —distreta l'atenció del gran públic per les modes del dia— veiérem en la persona de Serra i Hünter l'esperit extraordinari que ha acabat per reconèixer tothom. És l'única cosa que justifica que jo escrigui aquestes línies. / Serra i Hünter ha estat un cas prototípic d'injustícia i de postergació. Ha passat llargs anys oblidat, arraconat, sense que ningú li prestés atenció ni assistència, voltat només dels escassos deixebles —que l'estimen i el veneren—, en un ambient de gloriosa i tràgica misèria. / Per això el mestre Serra és un cas exemplar, i tot el que hom pugui fer per ell no és més que una tasca de restitució i de desagreujament.

El marc temporal i local el tenim, doncs, ben situat. És en aquest moment que Xirau escriu el que hem citat en primer lloc i tot seguit diu el següent en l'estil que el caracteritza:

Contra tot això ha reaccionat fortament Serra i Hünter, i ha dedicat tota la seva vida a la formació d'una seriosa consciència professional. La filosofia, com tota ciència, exigeix competència, i aquesta només es pot assolir mitjançant un esforç dolorós, persistent i abnegat. Des de la «pre-

P. CASANOVAS, «Pau Maria Turull Fournols i la Societat de Nacions», a J. MONSERRAT i P. CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya*, vol. II, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2003, p. 49-71.

18. Alfred Badia així ho comenta en una intervenció recollida en el llibre *La filosofia a Catalunya durant la transició (1975-1985)*, edició a cura d'Àngel Castiñeira, Barcelona, Acta, 1989, p. 135. Després, però, encara matisa en el sentit que hi hauria una «ment» catalana que donaria unes notes característiques a tots els autors.

dicació» del professor Serra, ací —com arreu del món— ja no és possible d'anomenar *filosofia* a una sèrie d'acudits més o menys enginyosos o a l'aferissada adhesió a una "escola" més o menys venerable. Es tracta de recollir els problemes —actuals i eterns— tal com estan plantejats en el moment present i de contribuir, amb objectivitat i rigor, a la seva solució. Però això requereix modèstia, prudència, contenció, no dir més del que cal dir, ni fer més del que cal fer —és a dir, el que els problemes objectivament reclamen. Això vol dir, en fi, informació filosòfica i científica, competència i treball silenciosos i desinteressat. / Aquesta posició seriosa i sòlida ha donat lloc, per primera volta a la nostra terra, a una veritable escola, entenent per escola, no naturalment, l'adopció cega d'uns principis i unes doctrines, sinó l'acceptació d'una actitud. És l'únic sentit que pot tenir la paraula *escola* referida a les tasques científiques i filosòfiques. Els deixebles han discrepat sempre dels mestres —recordi's, si no, el cas exemplar de Sòcrates i Plató i de Plató i Aristòtil. I aquesta és la major glòria d'uns i altres. Pensar el contrari, és negar la filosofia i la ciència en allò que tenen de més essencial. I això és el que ha passat sempre, probablement, a casa nostra. S'ha pensat que el fet de pertànyer a una «escola» volia fer-se d'un «partit», adoptar una posició fàcil, còmoda i, en el fons... interessada. / Serra i Hünter està a punt d'aconseguir el que no aconseguiren ni Balmes ni Llorenç. Els seus deixebles canten la seva glòria. Silenciosament, calladament ha sembrat pins. I ell comença a sentir ja la suau frescor de la seva ombra. Com més creixen els rebrols, més s'aixeca i s'aureola la seva figura venerable.¹⁹

19. El text acaba de la manera següent: «No ha estat, però, aquesta la seva única tasca. Amb humilitat exemplar, ha dut a terme una obra personal seriosa i respectable. Els seus articles a l'*Enciclopèdia Espasa* —fruits saborosos de la necessitat— mereixen l'honor d'una publicació a part. No cal que esmenti, perquè tothom els coneix, els seus últims breus treballs, plens d'austera i noble espiritualitat —*Apologia de l'ideal, idealitat, metafísica, espiritualisme...* Els seus calaixos estan plens de bells escrits inèdits, la publicació dels quals és deturada per un afany de perfecció. / Tot, però, queda destenyit i anorreat per la més alta qualitat del mestre Serra, la qual tot ho domina i ho informa, i constitueix l'arrel més fonda de totes les seves activitats: un tremp moral excepcional, una austeritat incommovible, una bondat incomparable. Això explica tota la resta: la seva activitat científica —cal no oblidar que l'activitat científica és, abans que tot, el producte d'una actitud ètica— i la seva virtut fecundadora dels esperits i creadora de fermes vocacions. / En moments difícils, quan es posen a prova les més altes virtuts dels homes, i la majoria vacil·la i altera el to de veu, l'actitud de Serra Hunter ha estat sempre la més ferma i la més pura.». Afegim encara el testimoni següent: «Fou sobretot en començar la llicenciatura de filosofia quan Joaquim Xirau i Francesc Mirabent ens feren veure la gran saviesa d'aquell home [Jaume Serra i Hünter]. Aleshores, el 1928, ja feia uns catorze anys que Serra Hünter professava la càtedra d'Història de la Filosofia i havia organitzat aquell seminari mig clandestí, on el petit nucli de filòsofs catalans s'anava formant. Recordo molt bé la densitat i la profunditat de les seves lliçons. Assistir-hi era un veritable plaer per la vastíssima informació que posseïa i la seva extraordinària capacitat d'establir connexions entre els corrents clàssics del pensament occidental. Encara el recordo pronunciant la frase amb què iniciava l'explicació de Leibniz: "En tant que j'ai penché du côté de Spinoza...". [Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 106. Serra va fer nomenar Jordi Maragall secretari redactor de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans que presidia Pere Corominas].

La tasca universitària de Serra i Hünter, Carreras Artau, Xirau i la formació dels seus deixebles en els anys vint i trenta del segle passat ens confirmarien que es va estar a punt de tenir un subjecte que podria respondre a la fórmula «filosofia catalana» i que estava a punt d'assolir una competència internacionalment homologable. L'impacte dels deixebles en l'exili (per exemple considerant el llegat de Ferrater Mora, però també Nicol, Roura Parella o Casanovas)²⁰ així ho avala. La Guerra Civil i la dictadura van destruir-ho. Els que sobrevisqueren van majoritàriament seguir el camí de l'exili. Els pocs que van quedar van restar en un ambient impossible i sense recursos per a seguir una tasca de la qual potser ja ni consideraven la possibilitat.

1.2. Alguns resultats i encara algunes històries exemplars

Si ens fixem un moment en la producció bibliogràfica en el camp de la filosofia emparada per l'IEC i la seva filial, la Societat Catalana de Filosofia, abans de la guerra, veurem també alguna pinzellada significativa. En el primer i únic número de l'*Anuari* (1923) de la primera Societat Catalana de Filosofia trobem dos textos corresponents a autors estrangers. Un d'ells, del professor de psicologia de l'Escola del Treball, Georges Dwelshauvers, sobre l'«observació interna»; l'altre és un treball bibliogràfic del lul·lista A. Gottron.²¹ Res, doncs, del més nuclear de la filosofia.

La «Biblioteca Filosòfica» és un «monument» o una «ruïna» que encara consta parcialment al catàleg de publicacions de l'IEC 2005 (p. 131), «dirigida per Pere Coromines». Alexandre Galí deia el següent en el volum XVII de la seva monumental *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, concretament el volum dedicat a l'*Institut d'Estudis Catalans* (p. 163-164):

20. Antoni Mora, «La filosofia catalana a l'exili: notes per a un estudi», *Enrahonar*, núm. 10 (1984), p. 17-28.

21. Sumari del primer volum de l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia* (publicat el 1925). No va aparèixer el número següent fins al 1988. «Les persones polítiques en l'Athenaion Politeia», per Pere COROMINES; «Idealitat, metafísica i espiritualisme», per Jaume SERRA I HÜNTER; «De l'observation interne comme méthode metaphysique et comme méthode psychologique», per G. DWELSHAUVERS; «La demostració de l'existència de Déu pel moviment i l'escola tomista catalana», per P. M. BORDOY TORRENTS; «Els Estatuts del Col·legi Major de Sant Vicenç i Sant Ramon, dels Dominicans, a Barcelona», per R. D'ALÒS-MONER; «La metafísica i la psicologia del mestre Guiu de Terrena», per pare Bartomeu XIBERTA; «Estudis de psicologia ètnica: la mentalitat primitiva», per Tomàs CARRERAS ARTAU; «Die manzer "Lullistenschule" im 18. Jahrhundert», per A. GOTTRON; «El Cardenal Joan-Tomàs de Boixadors i la seva influència en el renaiement del tomisme», per J. TUSQUETS I TERRATS; «El concepte de creació en l'obra artística», per Josep Maria CAPDEVILA; «Una pàgina inèdita del doctor Llorens».

BIBLIOTECA FILOSÒFICA: No hem pogut endevinar mai quin fou el pensament que va dur a la creació d'aquesta biblioteca iniciada l'any 1918, ni quines devien ser-ne les directrius posteriors, quan la direcció va passar de les mans de l'Ors a Pere Coromines. Pel primer volum, semblava una col·lecció destinada a treure documents relatius a la nostra filosofia històrica, cosa molt necessària i molt consonant amb la tasca de l'Institut. Però heus aquí que el segon volum és destinat a una matèria i a un savi tan diversos dels que podien constituir aquell possible intent com era el llibre del simpàtic professor de Salamanca Pere Dorado Moreno. [...] Heus aquí el catàleg d'aquesta singular col·lecció, que en la seva abstrusa barreja no diu ni pinta res. Volum I. Forster WATSON, *Les relacions de Joan Lluís Vives amb els anglesos i amb Anglaterra*, 1918, 327 p. Volum II. Pere DORADO MORENO, *La natura i la història*, lliçons professades als cursos monogràfics d'alts estudis i d'intercanvi, 1919, 179 p. Volum III. David GARCIA, *Introducció a la lògica*, vol. I, 1934, 233 p. Volum IV. David GARCIA, *Introducció a la lògica*, vol. II, 1934, 198 p. Volum V. F. MIRABENT, *De la bellesa*, 1936, 307 p. Immediatament després de la sortida de l'Ors, es va produir, al voltant d'aquesta biblioteca una revifalla de projectes cap dels quals no es va complir.

Em sembla que no calen més comentaris. Tanmateix, val la pena de tenir present el tercer i el quart volum, els publicats per David Garcia Bacca sobre lògica, perquè són també un exemple del grau d'internacionalització dels estudis filosòfics en aquest període.²² Tanmateix, l'obra de Garcia Bacca de recepció de la lògica moderna no va ser feta sense que hi puguem mostrar uns antecedents importants que marquen també la tragèdia de les ruptures i de les continuïtats soterrades: Bertrand Russell havia impartit unes conferències a Barcelona convidat per Eugeni d'Ors i exercint de mitjancer Joan Crexells, que tenia com a projecte estudiar a Anglaterra amb un dels pares de la lògica matemàtica.

Què tenim doncs? Un esforç d'anivellament i de recepció del més avançat del pensament europeu (per part de Serra i Hünter i d'Eugeni d'Ors, més en pugna que en coordinació), una successió de ruptures (per motius interns, en primer lloc, i per motius externs i definitius, en segon lloc), un tornar a començar i altra vegada una ruptura, en aquest cas definitiva, el 1936-1939.²³

22. Vegeu respecte d'això: Jaime NUBIOLA, «Bertrand Russell en Barcelona, 1920: Joan Crexells y Eugenio d'Ors como sus interlocutores», a E. BUSTOS *et al.* (ed.), *Actas del I Congreso de la Sociedad de Lógica, Metodología y Filosofía de la Ciencia en España*, Madrid, 15-17 desembre 1993, p. 452-455; Josep MONSERRAT MOLAS, «Joaquim Xirau i Joan Crexells, condeixebles», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, vol. XVIII (2007), p. 49-69; Xavier SERRA, *Història social de la filosofia catalana: la lògica 1900-1980*, tesi doctoral, Universitat de València, 2008.

23. Resultaria útil per a determinar el grau de recepció del pensament contemporani estudiar i comparar dues grans obres, el projecte de diccionari català de filosofia de l'IEC i el *Diccionari de filosofia* de Josep Ferrater i Móra. «Jaume Serra Hünter fou contractat per l'editorial Espasa per redactar tots els articles filosòfics a partir d'ESP per a l'*Enciclopèdia*. La tasca que dugué a terme Serra i Hünter fou extraordinària. Així nasqueren les famoses fitxes que contenien dades d'autors i termes filosòfics. Quan el 1930 Serra i

El mateix es podria anar reconstruint per exemple respecte de la fenomenologia (Husserl, Scheler) o la recepció de la historiografia de la filosofia moderna resseguint el cas de Xirau i la seva presència en els congressos internacionals dels anys trenta. Joaquim Xirau va estudiar filosofia i dret, i es va llicenciar a la Universitat de Barcelona, sota el mestratge principalment de Jaume Serra i Hünter, que amb Tomàs Carreras i Artau havien iniciat la renovació dels estudis filosòfics a la universitat catalana.²⁴ El doctorat de totes dues especialitats el va haver d'obtenir a Madrid, com era obligatori, amb dues tesis dedicades a Leibniz i Rousseau, respectivament. Va ser en la seva estada a Madrid on va poder conèixer Ortega y Gasset i García Morente, però sobretot, els homes de la Institución Libre de Enseñanza, que el van marcar decididament, en especial Manuel B. Cossío, a la figura del qual va dedicar un dels seus darrers llibres. L'esperit institucionalista va servir-li de guia i de model en la seva manera de ser, de pensar i d'educar, tal com confirmen els testimonis d'alguns dels seus deixebles (Roura-Parella i Jordi Maragall, entre d'altres).²⁵

Joaquim Xirau va accedir a la docència primer a l'Institut de Lugo, després a l'Escola Normal de Saragossa i, finalment, el 1928 a la Universitat de Barcelona. Gràcies a les beques de la Junta de Ampliación de Estudios va fer diverses estades a l'estranger, de les quals ell destacava la de 1929-1930 a Cambridge com a lector. Aquestes beques foren fonamentals per a airejar mínimament l'ambient resclosit de la universitat. Tanmateix, no a tothom aprofitaren de la mateixa manera i ens queda encara un provincianisme ben evident quan s'identifica l'estada a l'estranger amb la infusió d'una qualitat especial. Posteriorment, Xirau i els seus deixebles van assistir a diferents congressos internacionals de filosofia: Viena, Praga

Hünter em designà per a la tasca de secretari-redactor de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, em pregà també que col·laborés en l'ordenació de les fitxes esmentades.[...] És de suposar que la maleta de Tolosa i la documentació de la «Biblioteca Universitària» contenen les esmentades fitxes i, potser, el projecte de reelaboració d'alguns articles destinats a un altre llibre. És del més gran interès disposar d'aquesta documentació.» [Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 108-109]. Josep Ferrater i Móra té vint-i-nou anys quan coincideix amb Serra i Hünter en el seu exili a Tolosa el 1939, després d'haver-lo tractat a la universitat. Dos anys després, fruit del treball pacient que havia realitzat durant la seva formació a la universitat de Barcelona, Ferrater publicava la primera edició del que seria el seu famós diccionari [José FERRATER MORA, «Prólogo», *Diccionario de filosofía*, Mèxic DF, Atlante, 1941].

24. Sobre la renovació universitària d'aquells anys, és molt útil el que en diu qui en va ser rector: Pere BOSCH I GIMPERA, *La universitat i Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, 1971. Cf. A. RIBAS MASSANA, *La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1976. Joaquim Xirau hi va dedicar també alguns escrits, on testimonia el seu pas per la universitat i rememora especialment la vida universitària en la seva etapa de degà, que coincidí amb el moment de l'autonomia universitària: J. XIRAU, «La reforma universitària», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, vol. 1 (1933), p. 187-202 [ara a *Obras completas*, vol. II, p. 420-434] i, ja des de l'exili: «La Facultat de Filosofia», *Ressorgiment*, núm. 301 (agost 1941), p. 4868.

25. Vegeu, per exemple, l'escrit de Buenventura DELGADO, «Joaquim Xirau y el institucionalismo», a C. VILANOU *et al.*, *Joaquim Xirau: Filòsof i pedagog*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996, p. 35-44.

i Moscou. Xirau va representar per als seus deixebles un filòsof entusiasta, compromès políticament, home de gestió polifacètic, més enllà fins i tot de l'àmbit universitari, i al cas dels corrents filosòfics contemporanis. Josep M. Calsamiglia, Ignasi Maluquer, Jordi Maragall, Jordi Udina, Raimon Galí, Núria Folch, Concepció Casanova Font, Josep Ferrater i Móra, Francesc Gomà, Eduard Nicol, i molts d'altres han reconegut la seva empremta i la fascinació que produïa el seu mestratge. És el moment de les reunions del Club Xirau en el seu domicili particular amb sessions amb Josep Pijoan, Carles Riba o Jorge Guillén.²⁶

Per encàrrec de Negrín va assistir, en representació d'Espanya, a dos congressos de París l'any 1937: el Congrés Internacional d'Estètica i el Congrés Internacional de Filosofia dedicat al tricentenari de la publicació del *Discurs del mètode* de Descartes. És d'aquest congrés del que tenim la imatge captada a l'Aula Magna de la Sorbona on Xirau apareix a la primera fila de la fotografia oficial del congrés. Joaquim Xirau havia estat el responsable de la molt meritòria traducció de Descartes al català (*Discurs del mètode*, Barcelona: Barcino, 1929), autor a qui va dedicar una sèrie important d'estudis i llibres. El president del congrés, Víctor Basch, el va cridar en clar homenatge a la República atacada pel feixisme: «Monsieur Xirau, l'Espagne ici», i el posà a la seva dreta.²⁷

2. Els efectes de la renovació

Pere Lluís Font situa al tombant de 1965 el moment en què la filosofia es troba totalment emancipada de la tutela eclesiàstica a la qual havia estat fèrriament sotmesa des de l'inici de la dictadura franquista. Aquesta emancipació va comportar una obertura respecte dels corrents de pensament contemporanis «en onades successives d'entusiasme, que semblaven senegles descobriments del Mediterrani, al ritme d'una onada per curs entre 1965 i 1970. Entusiasmes (en el sentit lockeà del terme) que podrien ésser qualificats sense exageració, de *terrorisme intel·lectual*: qui no estava a la *page* era ostentosament marginat». La seva des-

26. Sobre el pensament de J. Xirau, vegeu la síntesi que en fa C. VILANOU, «Joaquim Xirau: Deu fites en el pensament d'un filòsof-pedagog», a Josep MONSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS, *Pensament i filosofia a Catalunya: 1924-1939*, vol. II, Barcelona, Societat Catalana de Filosofia i INEHCA, 2003. p. 149-184. Una altra valoració acurada: A. MORA, «Memòria de Joaquim Xirau i el seu temps», a C. VALANOU *et al.*, *Joaquim Xirau: Filòsof i pedagog*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996, p. 9-19. Sobre el seu pensament filosòfic cal també atendre als escrits de Jordi SALES («Joaquim Xirau: relació amb el pensament i la cultura catalana») i Norbert BILBENY («Joaquim Xirau: l'ordre amorós dels valors») en el mateix llibre (p. 21-34). Cf. J. I. SÁNCHEZ CARAZO, *Joaquim Xirau: Una filosofia de ultimitades*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1996.

27. La notícia ens la relata el seu fill Ramon en la «Introducció» a les *Obras completas* del seu pare (p. 15).

cripció esdevé en aquest moment doblada de testimoni personal, fins al punt que confessa la seva estupefacció respecte d'això. Successivament, des del curs 1964-1965 fins al 1968-1969 tocava ser heideggerià, hegelianista, marxista, neopositivista, estructuralista. «Després, amb un ritme més aleatori, aniran arribant als medis filosòfics del país el freudisme, el freudo-marxisme, el nietzscheanisme, la fascinació per Orient, el postestructuralisme, la filosofia de la ment, etc. A partir del començament de la dècada dels setanta, trobem ja un pluralisme més o menys estabilitzat, amb predomini, però, de dues tendències, anomenades aleshores eufemísticament els *analítics* i els *dialèctics* (que es reparteixen, a Catalunya com a la resta d'Espanya, les àrees d'influència), i amb un interès creixent per Nietzsche». A partir del 1975, es consolida el pluralisme filosòfic, amb una presència cada vegada més natural de tota la gamma de tendències existents en l'àmbit internacional i amb una disminució perceptible del grau d'ideologització de la filosofia i, per tant, de l'anterior polarització entre analítics i dialèctics. Es recupera progressivament la filosofia pròpiament moderna, que en el moment anterior havia estat descuidada, aparentment en benefici de la contemporaneïtat però en realitat en perjudici de la intel·lecció i de l'apreciació crítica d'aquesta mateixa contemporaneïtat. Es cultiven, cada vegada amb més competència (en contacte amb cercles internacionals), totes les branques de la filosofia. Es fan en llengua catalana una part de la docència i algunes publicacions (amb grans diferències segons els llocs).²⁸

Després de veure unes pinzellades de les meritòries intencions, de les voluntats exercides, de les ruptures constants i de les presses per restar a l'última moda, els darrers vint anys han estat uns anys d'un cert to més reposat, dels quals caldrà valorar els resultats des d'una mica més de perspectiva i ponderar fins a quin punt i en quins àmbits s'ha portat el nivell dels estudis filosòfics a Catalunya al nivell dels estudis filosòfics internacionals i s'ha procurat una recepció adequada de la tradició filosòfica general, que inclou la pròpia. Aquest és un programa que s'ha anat desplegant massa soterradament en aquests vint anys darrers en un marc en el qual resulta molt difícil l'existència singular de la filosofia catalana com a àmbit vertader de relació i estudi i respecte del qual no pot aventurar-se gaire res.

28. Pere Lluís FONT, «Filosofia», a *Les idees i els dies: Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans*, Barcelona, Proa, 2002, p. 37-38, 40 i 43. Sobre la filosofia al País Valencià, cal restar atents als treballs de Xavier SIERRA LABRADO, «Josep Lluís Blasco (1940-2003)», *Afers*, núm. 44 (2003), «Francesc Alcayde Vilar, valentinicultor», *Afers*, núm. 55 (2006), «L'evolució filosòfica de Josep Lluís Blasco», *Quaderns de Filosofia i Ciència*, núm. 35 (2005), «Història social de la filosofia catalana: La filosofia al País Valencià (1880-1990)», comunicació presentada al Primer Congrés Català de Filosofia, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007 (pendent de publicació).

Historiografia: influències europees

Enric Pujol*

A l'hora d'explicar el joc d'influències entre la historiografia catalana i la historiografia europea, presa en el seu conjunt, va existir, per als historiadors de la meua generació (la dels nascuts pels volts de l'any seixanta), una important distorsió que es va mantenir durant molts d'anys i que encara avui té prou força. La consideració que el Congrés Internacional de Ciències Històriques del 1950 (on va poder participar la figura més emblemàtica de la historiografia catalana del moment, Jaume Vicens Vives) fou l'inici, pel que fa al segle xx, de la connexió de la historiografia catalana amb les més desenvolupades d'Europa. En realitat, però, aquest congrés no constituí una fita fundacional, sinó que fou una represa d'unes relacions que s'havien iniciat molt abans i que s'havien interromput a causa de la Guerra Civil del 1936-1939, de la Segona Guerra Mundial i de l'autarquia franquista. Vegem-ho amb més detall.

* La informació sobre l'autor ja es troba a l'inici de la seva ponència «Exilis i migracions contemporànies (segle xx)», p. 71.

1. La dimensió internacional de la historiografia del primer terç de segle

L'abundància de relacions entre erudits i científics autòctons amb personalitats d'arreu del món (però naturalment de manera preeminent amb les d'Europa) no és pas quelcom privatiu del segle XX. Ni tan sols no arriba a ésser-ho la voluntat d'inserció en els grans corrents mundials. La mateixa Renaixença iniciada al primer terç del segle XIX (que podríem considerar com el punt d'arrencada modern) s'ha d'incloure dins la gran embranzida romàntica que sacsejà Europa i el mateix podríem dir de les idees il·lustrades de la centúria anterior. La novetat, ben característica del segle XX català, és que per primera vegada en molt de temps la connexió internacional no es va haver de fer només a títol personal (d'erudit a erudit, com havia fet, posem per cas, d'una manera molt fructífera Antoni Rubió i Lluch) sinó que, en disposar d'institucions autòctones de caràcter públic, ja es va poder fer (encara que «secretament») de manera col·lectiva, cosa que possibilità un cert reconeixement de la comunitat científica catalana com a tal. I això sol constitueix un veritable salt qualitatiu en relació amb d'altres períodes.

Els exemples —i les concrecions— d'aquesta necessitat d'obrir-se a Europa i al món (dos termes sinònims fins fa molt poc) i d'incidir-hi són molt nombrosos durant els primers decennis del segle XX. Alguns foren possibles gràcies a la consecució d'institucions polítiques pròpies, com la Mancomunitat primer i la Generalitat després, d'altres van partir de la iniciativa de grups polítics o de nuclis intel·lectuals. Especialment transcendent fou, pel que fa a l'acció de la Mancomunitat, la inclusió de l'Institut d'Estudis Catalans dins la xarxa de l'estat regional, ja que facilità l'expansió exterior d'aquest organisme d'alta cultura, que es concretà en l'assistència a nombroses trobades internacionals i que culminà amb el seu reconeixement, el 1923, per la Unió Acadèmica Internacional (UAI) (aleshores la principal organització mundial erudita).¹

Durant el període de la dictadura de Primo de Rivera (que comportà la supressió del govern mancomunitari), lluny de minvar l'acció internacional, aquesta es va intensificar. La situació d'excepcionalitat política féu que alguns destacats intel·lectuals i polítics haguessin de refugiar-se (per obligació o voluntàriament) a l'estranger, circumstància que molts d'ells aprofitaren per donar a conèixer la realitat catalana. Fou el cas, per exemple, de Ferran Soldevila i de Lluís Nicolau d'Olwer, i de tot un nombrós grup d'historiadors que es forja-

1. Sobre el paper de l'IEC en el procés d'institucionalització de la disciplina històrica catalana, vegeu Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans: 1907-1942*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, i Catarroja, Afers, 2002. I també el meu article «L'IEC i la institucionalització de la historiografia catalana», a *L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, p. 83-86.

ren en la lluita contra la dictadura primoriverista i que constituïren posteriorment l'elit que donà suport intel·lectual i polític a la Generalitat republicana.

Més enllà de la importància que van tenir les sortides a l'exterior per a la formació professional i personal dels historiadors catalans més rellevants, cal analitzar la projecció que en les instàncies internacionals va tenir en les primeres dècades del segle la mateixa historiografia catalana considerada com a tal. D'ençà de la incorporació de l'Institut a la Unió Acadèmica Internacional, el 1923, es participà activament en molts dels treballs que aquest organisme assumí (suplements als corpus d'inscripcions gregues i llatines, *Diccionari de llatí medieval*, Corpus de vasos antics, *Forma Romani Imperii...*) i es participà en la constitució formal, a Ginebra, del Comitè Internacional de Ciències Històriques (1926), màxim organisme mundial de l'especialitat en aquella època.

En la reunió constitutiva de l'entitat, celebrada el 1926, ja van assistir-hi dos membres de l'Institut d'Estudis Catalans, Lluís Nicolau d'Olwer i Ramon d'Alòs-Moner, cosa que va conferir a la corporació catalana la seva condició de membre fundador del Comitè Internacional de Ciències Històriques. La representació internacional, però, ja aleshores era reservada als estats i no pas a cap altra mena de realitat nacional, una condició perfectament regulada en els mateixos estatuts de la UAI. La posició privilegiada de reconeixement internacional de què gaudia l'Institut féu que el mateix Estat espanyol acceptés que fos aquesta entitat catalana la que el representés, encara que hagués de compartir aquesta representació amb l'Acadèmia de la Història de Madrid. De fet, aquesta doble representació espanyola Barcelona-Madrid era una solució de compromís que va permetre que els intel·lectuals catalans poguessin fer sentir la seva veu en aquells fòrums i que es tingués en compte, així, l'existència de la realitat nacional catalana.

En el cas del Comitè, però, com que l'Institut tenia la categoria de membre fundador va poder tenir prou llibertat per participar en les tasques organitzatives i enviar els seus representats a les diferents comissions de treball que s'establiren, així com per definir una política d'actuació pròpia sense que ningú aliè pogués interferir en la seva actuació. Fins i tot, es va estar a punt d'organitzar un grup català a principis dels anys trenta en el si d'aquest organisme internacional. Un reconeixement que anava lligat a la consecució d'una nova instància de poder polític: la Generalitat republicana. En una carta que el president de la Comissió de Grans Descobertes, Eugène Déprez, envià a Ferran Soldevila (un dels membres de la delegació catalana) el 2 de novembre de 1931, li deia: «Je compte sur vous pour organiser définitivement la section catalane.»² No s'ha trobat cap constància que aquesta secció s'arribés a constituir i el més probable és que es quedés en un projecte frustrat definitivament amb l'esclat de la Guerra Civil del 1936-

2. Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional: La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2003, p. 142.

1939; però queda ben clar, també, que es feren molts esforços perquè es convertís en una realitat.

Si ja de bon principi s'ha analitzat la voluntat explícita del conjunt de la cultura catalana per tal d'inserir-se (i ésser tinguda en compte) en el gran debat internacional del començament de segle, no ha de sobtar que els principals historiadors i pensadors contemporanis d'arreu d'Europa fossin coneguts i seguits per part de la intel·lectualitat autòctona. Cal remarcar, d'entrada, l'extraordinària pluralitat d'aquesta influència, ja que en el si de la historiografia catalana de l'època es deixaren sentir gairebé tots els corrents ideològics que dominaren la primeria del segle XX. Una pluralitat ideològica que no es desdeia d'una també àmplia pluralitat pel que fa a la filiació nacional d'aquesta influència. Naturalment, en aquest darrer aspecte, quantitativament fou molt major l'influx d'aquelles historiografies de sòlida tradició més pròximes (especialment la francesa) i les que comptaven amb un prestigi més alt a l'Europa de l'època, com era el cas de l'alemanya, veritablement hegemònica fins al final de la Segona Guerra Mundial.

Només a títol indicatiu i com a rapidíssima i succinta pinzellada del panorama del primer terç de segle, cal remarcar que A. Rovira i Virgili va traduir i editar diversos fragments d'escrits de Benedetto Croce extrets de *Teoria e storia della storiografia* per als lectors de la *Revista de Catalunya*, que dirigia, i en la seva *Història nacional de Catalunya* va utilitzar historiadors d'àmbits ben llunyans, com el romanès Alexandru Dimitri Xenopol, i no va dubtar a polemitzar sobre les afirmacions que els francesos Charles Victor Langlois i Charles Seignobos sostenien en la seva famosa *Introduction aux études historiques*. F. Soldevila (que va estar molt influït per l'historiador nord-americà R. B. Merriman), rebé també el tractatge directe dels francesos Maurice Prou i Henri Pirenne, se sentí fascinat pels principals historiadors britànics dels anys vint i trenta (especialment Martin Hume) i adoptà Jacques Banville com a model (estrictament literari, segons confessió pròpia) a l'hora d'escriure la seva famosa *Història de Catalunya* (1934-1935).

També Ferran Valls i Taberner i Ramon d'Abadal i de Vinyals es formaren en l'École des Chartes parisenca, on despuntava M. Prou. L'aleshores jove Jaume Vicens Vives usà Henri Berr com a font d'autoritat. L'empordanès Alexandre Deulofeu posà les bases de la seva «matemàtica de la història» sota la inspiració de la concepció cíclica defensada per Oswald Spengler. Pere Bosch i Gimpera —que, com Jordi Rubió, va poder assistir a diferents universitats alemanyes— rebé la influència directa dels principals arqueòlegs del moment, Eduard Meyer i Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, que el decantà cap a la prehistòria...

I encara es podrien afegir molts altres noms si, per eixamplar un xic més el ventall ideològic, es vol ésser conseqüent amb l'important arrelament que va tenir, primer, l'anarquisme i, posteriorment, el marxisme. L'empremta dels pensadors i geògrafs anarquistes J. J. Elisée Reclus i Piotr A. Kropotkin es deixà sentir en molts tractadistes de la geografia i la història catalans. Antoni Fabra i Ribas estava influït, personalment, per Jean Jaurès, brillant

dirigent de la Segona Internacional i destacat historiador. Posteriorment, Andreu Nin, Joaquim Maurin i Jaume Miravittles elaboraren una interpretació històrica del desenvolupament desigual entre Catalunya i Espanya basada en les tesis de V. I. U. Lenin i dels bolxevics soviètics.

On el pes de la influència exterior es deixà sentir d'una manera més evident i tangible fou en l'aportació de personalitats foranes en la descoberta d'aspectes desconeguts de la pròpia realitat històrica catalana. En el primer *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1907) s'arriba a reconèixer que els estudis realitzats per investigadors estrangers és superior als dels autòctons. Si bé aquesta circumstància s'arribà a invertir amb força rapidesa, no es pot deixar de remarcar que, en tant que pioners de la recerca contemporània, també tingueren un paper de desvetlladors, ja que el seu interès féu despertar l'atenció (i, doncs, la valoració) dels estudiosos catalans envers la història pròpia, cosa que estimulà la recerca. Com a mostra de reconeixement pel valuós treball realitzat per diferents investigadors estrangers, en el si de l'IEC es concedí la categoria de membre corresponent de la Secció Històrico-Arqueològica a l'historiador occità Auguste Brutails (1916), a l'alemany Heinrich Finke (1924), als francesos Émile Mâle (1928) i Pierre Lavedan (1935), als nord-americans Arthur Kingsley Porter (1928) i Chadler Rathfon Post (1935), i al napolità Riccardo Filangieri di Candida Gonzaga (1935).³ Val la pena remarcar que un altre gran historiador, Benedetto Croce, també fou investit d'aquest càrrec l'any 1916, però d'una altra secció, la de Ciències, a causa de la importància de la seva obra filosòfica.

2. Una historiografia a l'exili

Les expectatives d'un reconeixement internacional de la historiografia catalana sorgides, com hem vist, durant l'etapa republicana, quedaren frustrades amb l'esclat de la Guerra Civil del 1936-1939 i el triomf final de les forces franquistes. La instauració de la dictadura del general Franco motivà un exili sense precedents en la història contemporània de Catalunya, que afectà especialment la intel·lectualitat catalana i, doncs, els historiadors. Tanmateix aquest exili, que, com a fenomen global, es perllongà gairebé quaranta anys, fou un període fructífer, malgrat tot. I constituí indubtablement, per més que fos una circumstància imposada, la faceta més internacional de la historiografia catalana del segle XX, raó per la qual mereix una atenció especial. I més quan encara avui és un aspecte molt desconegut per als mateixos historiadors catalans. Fins i tot ens és molt desconeguda la mateixa obra realitzada per les personalitats més rellevants. Així, tenim un coneixement molt parcial (i sovint rebut

3. Una petita ressenya biogràfica de cadascun es pot trobar en el llibre *Directori dels membres de l'Institut d'Estudis Catalans 1907-1997*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997.

molt tardanament) dels treballs empresos per figures com Nicolau d'Olwer, A. Rovira i Virgili o Pere Bosch i Gimpera, per citar tres noms dels qui no van poder retornar al seu país d'origen. En el cas de Rovira, però, sí que ha tingut una gran repercussió fins ara mateix el seu llibre testimonial sobre la reculada republicana: *Els darrers dies de la Catalunya republicana* (1940), que ha esdevingut tot un clàssic. No cal dir, doncs, de l'aportació d'altres noms que, sovint per la mateixa circumstància de l'exili, han quedat gairebé a l'anonimat, malgrat ésser uns intel·lectuals i uns historiadors d'alta categoria, com podria ésser el cas de Josep Rovira i Armengol, Emili G. Nadal (autor d'*El País Valencià i els altres: Peripècies i avatars d'una ètnia*, no publicada fins al 1972, però que recollia el que havia estat la seva reflexió durant un llarg exili), Àngel Palerm (que, en el seu exili, primer a Mèxic i després als EUA, es convertí en un destacat antropòleg i arribà a ésser secretari de la Unió Panamericana) o l'orientalista Joan Mascaró i Fornés, que arribà a fer una carrera acadèmica molt brillant a Cambridge, la qual el va dur a ésser considerat com un dels principals desvetlladors de l'interès per la filosofia i la mística orientals experimentat en les darreres dècades en els països anglosaxons. Fins i tot d'una figura tan rellevant com Josep M. Batista i Roca sabem ben poca cosa de les seves investigacions i realitzacions historiogràfiques dutes a terme des de la plaça de professor d'història a la Universitat de Cambridge, quan aquest centre, durant els anys quaranta i cinquanta, es revelà com un dels nuclis més sòlids de la historiografia britànica de l'època. La seva activitat com a orientador de futurs catalanòfils i hispanistes fou importantíssima, i en aquest sentit destaquen els noms de John H. Elliott i Helmut G. Koenigsberger.

Malgrat les moltes zones d'ombra existents, no és excessivament aventurat remarcar que, en general, sí que existí una línia de continuïtat amb la producció d'avantguerra, almenys durant els primers temps. Un exemple d'aquesta continuïtat i aprofundiment de les investigacions iniciades anteriorment pot ésser Pere Bosch i Gimpera, que publicà *La formación de los pueblos de España* (1945) com a mena de conclusió als seus treballs anteriors.

L'existència d'aquest fil de continuïtat perceptible en el conjunt de la historiografia d'exili no impossibilita, però, l'entrada d'una renovació que no tan sols fou temàtica, sinó també metodològica. Pel que fa al tractament de nous temes, aquests restaven inevitablement relacionats amb el país d'acollida, especialment en el cas dels qui es traslladaren a Amèrica. Els investigadors refugiats al nou continent difícilment podien estudiar (amb el material necessari) aspectes del passat català si no era referit a la història del país on residien. Així, Josep Carner i Ribalta a *Els catalans en la descoberta i la colonització de Califòrnia* (1947) i Josep Soler i Vidal, en l'estudi *Pere Fages: Descubridor, cronista i governador de la Nova Califòrnia* (1953), es preocuparen per la participació catalana en la colonització americana. D'altres historiadors (la majoria) s'interessaren, directament, per investigar determinats aspectes del país d'adopció, com és el cas de Nicolau d'Olwer, que estudià, des de Mèxic, els cronistes espanyols de les cultures precolombines, cosa que li valgué el seu nomenament de membre del Colegio de México.

Pel que fa a la renovació metodològica pròpiament dita, aquesta es veié facilitada gràcies al contacte, fins i tot directe, que alguns historiadors van poder mantenir amb alguns dels nuclis renovadors. És el cas de l'empordanès Emili Vigo, exiliat a Montpeller (on es va llicenciar en història i va rebre el mestratge directe d'Augustin Fliche), el qual, a París, on preparà la seva tesi doctoral, entrà en contacte directe amb l'aleshores puixant escola dels *Annales*, anys abans que ho fes el mateix Jaume Vicens Vives, l'introductor a «l'interior» de les principals tesis d'aquella escola durant els anys cinquanta. Un altre cas similar és el del figuerenc Francesc González Bruguera, autor d'una *Histoire contemporaine d'Espagne 1789-1950*, publicada el 1953, on féu un reconeixement explícit al Centre Nacional de la Recherche Scientifique (CNRS) i a diversos professors, entre els quals Fernand Braudel i Pierre Vilar. Segons Francesc Roca, és «el primer contemporanista català» i també és el primer a combinar «abans que ningú en el món de la cultura catalana, l'anàlisi sociopolítica, l'anàlisi econòmica, l'ús de l'estadística i de la premsa tècnica i l'interès per temes com la història de l'ensenyament, tot junt, dins el camp de les hipòtesis de treball marxistes».⁴

L'ambient de major llibertat en què van viure molts dels exiliats els va permetre també publicar llibres sobre temàtiques que a l'interior eren impossibles d'ésser tractades, com ara la història més recent, ja fos referida a la guerra d'Espanya del 1936-1939, al moviment catalanista contemporani o a la gènesi del moviment obrer català. En aquest bloc es poden esmentar aplecs documentals com el de *Macià: La seva actuació a l'estranger* (en dos volums editats a Mèxic el 1952 i el 1956), però hi predominen les obres de base testimonial, com ara *Quaranta anys d'advocat (Història del meu temps)* (Mèxic, 1956), d'Amadeu Hurtado, o *Apòstols i mercaders: Quaranta anys de lluites socials a Catalunya* (Mèxic, 1957), de Pere Foix.

Entre els títols de caire assagístic i de base històrica, un dels més populars fou *The Spirit of Catalonia*, del doctor Josep Trueta, editat a Oxford el 1946. Segons explicà ell mateix molt més tard, la seva intenció era «posar en mans anglosaxones un lleuger inventari de la contribució catalana al progrés d'allò que en diem *civilització occidental*».⁵ La primera versió catalana aparegué quatre anys després a Mèxic, el 1950, en una traducció de Vicenç Riera i Llorca.

3. De la resistència a la represa

Els anys quaranta, pel que fa als territoris catalans sotmesos al franquisme, foren un període de tancament i d'aïllament europeu i internacional, i de resistència davant l'embat geno-

4. *Teories de Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 2000, p. 522-523.

5. Així ho explicà en el pròleg a la 3a ed. (Barcelona, Selecta, 1977).

cida que, contra la llengua i la cultura catalanes, va emprendre el règim dictatorial. Va ésser una etapa, però, de gestació d'importantes iniciatives historiogràfiques que no emergiren fins a la dècada posterior, en uns moments de clara represa cultural. Els anys quaranta foren els de reconstrucció de l'Institut d'Estudis Catalans (gràcies a la iniciativa d'historiadors i filòlegs com Miquel Coll i Alentorn, Ramon Aramon o Josep Puig i Cadafalch), de preparació i maduració de la renovadora proposta historiogràfica de Jaume Vicens Vives i de redacció d'obres molt ambicioses com la *Història d'Espanya* de Ferran Soldevila.

Els anys cinquanta poden ben bé titllar-se de paradoxals. Mentre que, d'una banda, foren els de la consolidació del règim franquista, de l'altra, foren també els d'una evident represa cultural i nacional catalana i de restitució de relacions internacionals (ja hem parlat del paper emblemàtic que tingué, en aquest sentit, el Congrés Internacional del 1950). El reconeixement oficial, el 1953, per part dels EUA i del bloc occidental del règim del general Franco implicà el final de l'autarquia franquista i, doncs, de la continuïtat de l'etapa d'aïllament polític i econòmic practicat pel règim durant tota la dècada anterior. A partir d'aleshores, encara que fos molt tímidament en un principi, començaren a sentir-se les repercussions dels grans canvis que es produïren arreu d'Europa d'ençà del final de la Segona Guerra Mundial i que a la llarga —especialment durant els anys seixanta— comportaren una modificació profunda de la societat constreta políticament al franquisme. Ja en els anys cinquanta, però, malgrat les limitacions de la dictadura, aquestes importants modificacions d'escala internacional començaren a sentir-se en determinats sectors de l'elit cultural i, d'una manera especial, en l'àmbit historiogràfic.

L'Europa de la postguerra mundial va viure uns moment especialment brillants en l'àmbit de les idees, ja que sorgiren nous corrents (com ara l'existencialisme o els neomarxismes) que van somoure profundament el pensament de l'època. Així mateix, pel que fa a la historiografia europea, es visqueren també grans transformacions. La fins aleshores inqüestionada hegemonia germànica s'esfondrà (en bona part com a conseqüència de la derrota militar i de la partició del país) i s'erigí com a dominant l'escola francesa dels Annales.⁶ La influència internacional que arribà a assolir aquesta escola dels Annales fou tan gran que no és exagerat afirmar —com ha fet Jacques Le Goff— que la renovació historiogràfica experimentada arran de la postguerra europea fou una aportació en bona part francesa.⁷

Naturalment, aquesta renovació no es reduí al cas francès i als seguidors internacionals dels Annales, puix que afectà profundament diferents tradicions que havien ja demostrat

6. Sobre l'enfonsament del domini de la historiografia germànica, vegeu la veu que dedicà al tema Etienne François a l'obra dirigida per André Burgière, *Dictionnaire des Sciences Historiques*, París, Presses Universitaires de France, 1986 (versió espanyola: Madrid, Akal, 1991, a càrrec d'E. Ripoll Perelló).

7. Jacques Le Goff (dir.) *La Nouvelle Histoire*, París, Retz-CEPL, 1978 (edició espanyola: *La nueva historia*, Bilbao, Mensajero, 1988).

la seva solidesa anteriorment, com ara la itàlica o la britànica. Pel que fa a aquesta darrera convé assenyalar que la seva dimensió internacional (i la seva influència en el cas català en l'època que ara considerem) va provenir sobretot de l'àmbit de la filosofia de la història, on destacà la figura d'Arnold J. Toynbee, amb *A study of History* (1934-1954) (que sí que influí decisivament la historiografia catalana i sobretot el gran referent del moment, Jaume Vicens Vives, però també altres historiadors molt destacats com Raimon d'Abadal). La renovació historiogràfica europea de postguerra possibilità també la revalorització d'altres tradicions menys influents fins aleshores, com ara la holandesa, gràcies a la figura de Johan Huizinga (mort a principis del 1945), considerat com un precursor no ja de la historiografia de la postguerra europea, sinó fins i tot de les inquietuds historiogràfiques més modernes desenvolupades en la dècada dels vuitanta (concretament de l'anomenada *història de les mentalitats*).

D'altra banda, el marxisme, en el bloc occidental, experimentà una profunda transformació i fou assumit de manera creixent pels nuclis historiogràfics més actius.⁸ Els principals centres impulsors d'aquest nou marxisme (cada cop més i més allunyat de l'ortodòxia soviètica —sobretot arran de la insurrecció de Budapest del 1956 i, posteriorment, de manera encara més radical, des de l'ocupació militar soviètica de Txecoslovàquia del 1968)— foren sobretot França i Itàlia. En el primer cas, el ja citat A. Burgière ha assenyalat l'inicial acostament que els historiadors marxistes feren envers els pressupòsits dels Annales, sense que això significués, però, una assumpció d'aquest corrent ideològic per part d'aquella escola, envers el qual progressivament marcà distàncies insalvables.⁹ En el cas itàlic, el sorgiment d'aquest neomarxisme es féu a partir de les formulacions fetes pel pensador Antonio Gramsci —mort a les presons feixistes—, que arribaren a influir moltíssim en el desenvolupament del marxisme català dels anys seixanta i setanta. A aquests dos nuclis principals encara caldria afegir-hi el grup d'historiadors marxistes britànics, el prestigi dels quals (a casa nostra) no es deixà sentir fins als anys setanta.¹⁰

De l'efervescència econòmica i intel·lectual que ja durant els cinquanta visqué l'anomenada *Europa occidental*, no n'arribà als territoris catalans de l'Estat espanyol sinó un ressò força esmorteït per les restriccions del règim dictatorial, però que fou transcendental per a l'elit intel·lectual i que va influir de manera especial en l'àmbit historiogràfic. Fins a

8. Una panoràmica sobre l'aportació de la historiografia marxista de la segona meitat del segle XX es pot trobar a Josep FONTANA, *Historia: Análisis del pasado y proyecto social* (Barcelona, Crítica, 1982), on l'autor distingeix dos grans corrents: l'un caracteritzat per la desnaturalització i el dogmatisme, i l'altre per la renovació, en el qual inclou els sectors als qual ací ens referim.

9. Un exemple d'aquesta evolució és Pierre Vilar, que arribà a acusar la revista d'haver abandonat l'esperit dels seus fundadors.

10. Vegeu Harvey J. KAYE, *The British Marxist Historians*, Cambridge, Polity Press, 1984 (versió espanyola: *Los historiadores marxistas británicos*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1989).

la dècada següent no es començaren a notar realment els efectes de la represa econòmica general i fou també aleshores que començaren a prendre força les idees (sobretot les més marcadament crítiques) que des de feia una dècada havien fet furor arreu de l'Occident europeu.

El panorama historiogràfic català dels anys cinquanta fou d'una puixança sorprenent (sobretot si tenim en compte el context opressiu en què es desenvolupà). I no tan sols pel que fa a la producció historiogràfica erudita, sinó també per l'interès demostrat pel públic en general per la història pròpia, estimulat per l'alleugeriment de les restriccions editorials imposades fins aleshores.

Els noms de Jaume Vicens Vives, Ferran Soldevila i Ramon d'Abadal, que al llarg del període feren rellevants aportacions, per si mateixos ja ens donen una idea de la vitalitat historiogràfica dels anys cinquanta. Al valor de llur aportació personal cal adjuntar-hi també el fet que tots tres són clars exponents de l'actitud d'obertura i d'intent de connexió (com a mínim intel·lectual) amb els canvis espectaculars que es vivien a l'Europa de l'època. I encara s'hi podrien afegir tot un estol d'historiadors de primera: Agustí Duran i Sanpere, Jordi Rubió i Balaguer, Alexandre Galí, Rafael Tasis, Miquel Batllori, Jesus Ernest Martínez Ferrando, Miquel Tarradell, Lluís Pericot, Martí de Riquer o Santiago Sobrequés, per citar només alguns dels historiadors acadèmics del moment, als quals encara caldria sumar també els noms d'alguns escriptors i intel·lectuals que contribuïren en aquells moments al que ara en diríem *la preservació de la memòria històrica*, com Carles Soldevila, Josep M. de Sagarra, Gaziel o Josep Pla.

De tots els citats, el que més destacà aleshores fou Jaume Vicens Vives, fins al punt que no dubtaríem a qualificar-lo de *l'intel·lectual dominant del període* (fins i tot en una consideració més àmplia que l'estrictament historiogràfica); un intel·lectual, però, que demostrà una explícita aspiració d'esdevenir també un líder polític indiscutit. La brillantor de l'aportació vicenciana féu que l'altra gran figura, F. Soldevila, veiés impugnada, per importants sectors, la seva funció d'historiador referencial, que detenia d'ençà de la publicació de la seva *Història de Catalunya* (1934-1935) i que fins en aquell moment no havia estat seriosament qüestionada. Això va alimentar la idea d'una confrontació emblemàtica entre ambdós que encara avui és llegendària, però que no impedí una entesa important en punts fonamentals del programa historiogràfic i de l'un i de l'altre.¹¹

11. Sobre aquests dos grans noms de la historiografia del nostre segle XX, vegeu Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*; especialment, pel que fa a Vicens, el capítol «Llums i ombres de Jaume Vicens Vives», p. 276-297.

4. La innovació i l'eclosió historiogràfica dels anys seixanta i setanta

Els historiadors catalans no quedaren al marge dels grans processos de desenvolupament econòmic, social i polític que experimentà la societat catalana dels anys seixanta i setanta. Amb l'expansió universitària, la xifra de professionals augmentà espectacularment. Com mai, la mateixa definició d'*historiador* implicà la de *professor universitari*. Els noms dels principals autors de referència també canviaren. A principis dels seixanta desaparegué Jaume Vicens Vives, però la seva funció d'historiador de referència es veié més enfortida que mai. Soldevila morí el 1971. Entremig d'aquestes dues dates es publicà l'obra més emblemàtica de Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1964-1968), que el convertí en el màxim exponent del marxisme historiogràfic que, sens dubte, fou el corrent renovador hegemònic al llarg dels dos decennis considerats. Joan Fuster consolidà aleshores la seva influència intel·lectual gràcies sobretot a la seva concreció de l'àmbit nacional. Aquesta definició dels Països Catalans com a àmbit nacional tingué (i té encara) una transcendència fonamental per a la història i les ciències socials, puix que defineix el marc d'estudi preferent i propi de la cultura i de la ciència catalanes. Vilar i Fuster foren doncs els dos grans noms nous del període, per bé que, a l'hora d'analitzar influències foranes cal esmentar també el britànic John H. Elliott, que tingué un remarcable paper referencial en el si de la historiografia catalana (encara que no fou pas equiparable, ni molt menys, al de P. Vilar), gràcies a la publicació del seu estudi *La revolta catalana 1598-1640* (1966); i també el de Pierre Bonnassie, que revolucionà el medievalisme català, al final del període que considerem, amb *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)* (1979-1981).

Els casos de P. Vilar, J. H. Elliott i P. Bonnassie exemplifiquen molt bé el paper renovador que diferents historiadors estrangers, sobretot francesos i anglosaxons, exerciren en el si de la historiografia catalana de l'època. Val a dir, però, que la influència francesa fou extraordinàriament més important que no l'anglosaxona (i que l'espanyola) ja que, a part de les individualitats destacades que es convertiren en referència d'autoritat obligada, foren els mateixos corrents dominants d'aquella historiografia els que marcaren la pauta del desenvolupament català fins gairebé al final de segle (Annales, marxisme, quantitativisme, *nouvelle histoire*, etc.).¹²

El prestigi de Vilar contribuí al desenvolupament del marxisme historiogràfic català, que es revelà com el corrent dominant al llarg de tot el període, estimulat pels progressos d'unes

12. La influència renovadora de la nova historiografia francesa sorgida arran de la Segona Guerra Mundial en el si de la catalana (i, en bona part, a través d'aquesta, també en el si de l'espanyola) ha estat analitzada per Santi Aurell a *The influx of French Historiography into its Catalan Counterpart and the Beginnings of Cultural Modernisation in Spain* (en curs de publicació).

organitzacions polítiques marxistes hegemòniques en el si del front antifranquista català. Val a dir, però, que, en l'aspecte teòric i ideològic, el marxisme català (el que esdevingué dominant) tenia poc a veure amb les formulacions fetes al llarg dels anys trenta i sí que tenia moltes influències dels neomarxismes sorgits arreu d'Europa després de la Segona Guerra Mundial, com han assenyalat Emili Gasch i Francesc Roca.¹³

Als seixanta ja aparegueren alguns llibres d'història d'explícita filiació marxista, d'entre els quals destacà, sobretot per l'encès debat que suscità, el de Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa: La síntesi de Prat de la Riba* (1967),¹⁴ que pretenia ésser una anàlisi crítica del «nacionalisme burgès» formulat pel seu principal teoritzador, Enric Prat de la Riba. Una de les veus més crítiques envers l'obra fou Josep Benet, que va retreure al seu autor un excés d'esquematisme teòric i una visió ahistòrica de la figura del dirigent polític de la Lliga, i, en el fons, una incomprensió profunda del mateix fet nacional català.¹⁵ D'ací que Benet remarqués la seva sorpresa pel desconeixement que Solé Tura evidenciava envers els teòrics marxistes de preguerra que volgueren fondre en una mateixa proposta revolució social i alliberament nacional.¹⁶

Fou, però, en la dècada dels setanta quan sorgiren obres molt sòlides des d'una perspectiva d'estricta anàlisi històrica (sobretot les dels que en podríem dir *deixebles de Vilar*) i que es configurà de manera pública aquest corrent. Així, aparegueren diferents iniciatives col·lectives que s'identificaren amb el pensament marxista com les revistes *Recerques* (1970) o *L'Avenç* (1977) i es publicaren diccionaris com *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans* (1979) o (ja en el postfranquisme) l'enciclopèdia temàtica *Ulisses: Enciclopèdia de la recerca i la descoberta* (iniciada el 1976 i no culminada fins al 1984, i dirigida en la seva versió catalana per Manuel Costa-Pau), fruit d'una col·laboració editorial entre italians, suïssos i catalans. I fou en aquests anys que es consolidà Josep Fontana, l'historiador marxista més influent dels darrers decennis, considerat com el principal deixeble intel·lectual de Vilar (però també de Vicens i de Soldevila, segons declaració pròpia). Tanmateix molts altres historiadors de primera categoria, d'aquesta mateixa època, van reivindicar el mestratge vilarià: Eulàlia Duran (que féu la traducció catalana de *Catalunya dins l'Espanya moderna*), Eva Serra, Núria Sales o Ernest Lluch, entre molts d'altres. Un cas a part el constitueixen Albert Balcells i Josep Termes, ambdós iniciats en l'estudi del moviment obrer durant les dècades que considerem, els quals reeixiren a bastir una obra pròpia

13. Vegeu la veu *marxisme* a *Ictineu: Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1979.

14. Barcelona, Edicions 62.

15. J. BENET, «Sobre una interpretació de Prat de la Riba», a *Serra d'Or* (gener 1968), p. 39-43.

16. Precisament aquest desconeixement envers la tradició marxista catalana de preguerra va motivar Benet a publicar més tard, sota el pseudònim de Roger Arnau, l'antologia *Marxisme català i qüestió nacional catalana 1930-1936* (Edicions Catalanes de París, 2 v., 1974).

que, junt amb Fontana, els va permetre conformar la tríada de referència del contemporanisme català fins al final del segle XX (i més enllà).

5. De la nova institucionalització autonòmica a la fi de la història

El difícil procés de liquidació del franquisme, que finalment fou el resultat d'una via intermèdia entre la proposta clarament rupturista de l'oposició democràtica i l'opció reformista defensada per quadres polítics formats en el si del mateix règim dictatorial, comportà un canvi radical en el panorama suara descrit. Si bé s'assoliren governs autonòmics al Principat (1979), al País Valencià (1982) i a les Illes (1983) que impulsaren una nova institucionalització de la disciplina històrica —cosa que possibilità l'augment dels centres universitaris, la consolidació i creació de multitud d'arxius, i la constitució i millora de centres d'estudi especialitzats (Centre d'Història Contemporània, Institut d'Estudis Catalans, Institució Alfons el Magnànim, etc.)—, es produïren un seguit de renúncies polítiques per part dels principals partits democràtics que tingueren un efecte molt negatiu en l'àmbit historiogràfic català i que contribueixen a explicar la minva de la influència social dels historiadors i del prestigi de la disciplina com a eina bàsica de coneixement útil per a la ciutadania durant els decenni finals del segle.¹⁷

A totes les limitacions pròpies del context autòcton caldria afegir-hi altres circumstàncies de caràcter internacional que també tingueren un pes fonamental en el canvi d'estatus social de la disciplina històrica. L'una era una tendència general de fons, que ja s'havia manifestat de manera ostentosa a la dècada dels seixanta: la creixent preeminència de les disciplines de caràcter tècnic per damunt de les de caire humanístic. L'altra responia a un fenomen més conjuntural i vinculat estretament al moment polític de finals de la dècada dels vuitanta: l'emergència de les teories que defensaven que s'havia arribat a «la fi de la història» i que, en la pràctica, negaven tota validesa científica a la disciplina. L'exponent més clar d'aquest corrent fou Francis Fukuyama, que publicà un famosíssim article, el 1989, a la revista *The National Interest*, on defensava que l'economia capitalista era a punt de triomfar arreu del món i que la democràcia liberal era en grau de constituir el punt final de l'evolució ideològica de la humanitat, ja que havia aconseguit sobreviure a la principal ideologia rival: el marxisme. La història, doncs, no podia evolucionar més enllà d'aquesta fita.

17. Una anàlisi més detallada la vaig fer en l'article «Auge, descrèdit i represa de la història (i dels historiadors) al tombant del segle XX», a *La gran desil·lusió: Una revisió crítica de la transició als Països Catalans*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2005, col·l. «Argumenta», p. 21-38.

En aquest context nacional i internacional, no ha de sobtar que els historiadors catalans més atents tinguessin una irresistible sensació de malestar, que ràpidament els va dur a parlar públicament de l'existència d'una crisi de la historiografia catalana. Aquesta qüestió va suscitar una gran polèmica al llarg de la dècada dels vuitanta que penso que, en el fons, revelava una seriosa crisi d'identitat.¹⁸

El nou clima ideològic i polític general va tenir les seves conseqüències en l'àmbit historiogràfic mundial, ja que molts dels corrents dominants fins aleshores foren seriosament qüestionats o impugnats (com succeí amb el marxisme, però també amb d'altres com la *nouvelle histoire*) i això possibilità l'emergència d'una gran diversitat de tendències (desconstruccionisme, narrativisme, nova història cultural, microhistòria, nova història social, etc.) i l'adopció d'una major consciència dels límits de la pròpia disciplina històrica i de la necessitat de fer una consideració crítica de conceptes com *ciència*, *progrés*, *modernitat*, *història*, etc. Tot això permeté una ostensible reducció de les interpretacions més ideologitzades i mecanicistes, i possibilità un replantejament de l'eterna qüestió del paper de l'individu en el procés històric (cosa que comportà un renovat interès per les biografies, els dietaris personals, la correspondència i altres egodocuments). La nova situació, que suposà un veritable canvi de paradigma intel·lectual, tingué una influència importantíssima als Països Catalans, especialment en el debat sobre la «crisi de la historiografia catalana», on es deixà sentir, amb força, el ressò de les croades internacionals contra el «marxisme» i el «nacionalisme» desfermades després del final de la guerra freda.¹⁹ Tanmateix, ben aviat, ja es deixaren sentir també algunes veus influents que davant la nova situació reclamaren una major exigència crítica basada en l'assumpció d'una plena consciència de les pròpies limitacions. En aquest sentit, cal esmentar sobretot dos treballs publicats aleshores. Un era el de Josep Fontana, *La història després de la fi de la història* (molt reticent envers els nous corrents emergents) i l'altre era el llibre conjunt d'Agustí Colomines i Vicent Olmos, *Les raons del passat: Tendències historiogràfiques actuals* (1998),²⁰ on es feia una antologia dels pensadors més significatius de la historiografia de finals del segle XX. En l'extens article inicial, «La pluralitat de la història», els dos historiadors citats defensaren l'enriquiment intel·lectual que es podia extreure de la situació del moment (caracteritzada per la diversitat de tendències i l'absència d'uns pocs corrents dominants exclusius que orientessin de manera incontestable la

18. La meua anàlisi sobre aquesta crisi la vaig fer a *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993. Vegeu també Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat: Els textos d'una polèmica* (Barcelona, Curial, 1994).

19. Una panoràmica general, més detallada, sobre les darreres dècades del segle XX, la vaig oferir en els articles «La reflexió historiogràfica dels anys noranta» (*Cercles: Revista d'Història Cultural* (Universitat de Barcelona), núm. 4 (gener 2001), p. 47-56) i «La història de la historiografia, una disciplina emergent» (*Afers* (Catarroja), núm. 50: *Vint anys d'historiografia als Països Catalans* (2005), p. 13-28).

20. Catarroja i Barcelona, *Afers*, 1998.

recerca), per bé que defensaren també el caràcter científic de la disciplina històrica, la racionalitat com a valor i la vigència de la idea de progrés concebuda d'ençà de la Il·lustració (sobretot en la seva dimensió ètica i política).²¹

Pel que fa als autors estrangers que en les darreres dècades del segle van ésser invocats com a referències d'autoritat, ja sigui per criticar-los o lloar-los, destaquen: Dominick La Capra, Clifford Geertz, Carlo Ginzburg, Paul Ricoeur, Simon Schama, Lawrence Stone i Hayden V. White. Enllà del canvi d'autors de referència, cal remarcar també un canvi molt notable en la influència que les diferents tradicions historiogràfiques han exercit en el panorama internacional i en el català. Concretament en el nostre àmbit cultural s'aprecia una certa reculada de la historiografia francesa (per més que alguns autors conservin un gran prestigi encara, posem per cas Pierre Nora, Roger Chartier, Paul Ricoeur o Emmanuel Le Roy Ladurie) a causa de l'emergència d'altres tradicions que fins fa poc havien tingut relativament poc pes. És el cas de la nord-americana, la més beneficiada per l'impacte internacional de les noves propostes (com evidencia el fet que els principals autors de moda anteriorment citats s'inscriguin en aquesta tradició). Una influència que darrerament s'ha estès més enllà del camp estricte de la història per abastar el de les humanitats, gràcies a l'impacte de noms «mediàtics» com els de Harold Bloom o George Steiner. També s'ha fet sentir amb força la puixant historiografia germànica, amb propostes molt suggestives en l'àmbit de la història social, de l'epistemologia i de la mateixa història de la historiografia, amb noms com els de Jürgen Kocka o el recentment desaparegut Reinhart Koselleck, un dels principals responsables de la monumental enciclopèdia *Geschichtliche Grundbegriffe (Conceptes històrics fonamentals)* (1972-1997). Així mateix, la historiografia italiana ha vist consolidat el seu prestigi amb propostes innovadores com la microhistòria (apareguda als setanta, però que ha sabut defensar la seva vigència fins a l'actualitat) i amb la sistematització d'una tradició historiogràfica i intel·lectual molt rica posada de manifest amb obres com el *Dizionario di storiografia* (1996), dirigit per Alberto de Bernardi i Scipione Guarracino.

Progressivament, a la segona meitat de la dècada dels noranta, la sensació de crisi que patia la historiografia catalana d'ençà de la dècada anterior anà davallant i la polèmica crispada també anà de baixa, en bona part per la voluntat de represa dels mateixos professionals (i per la minva de les argumentacions de caràcter doctrinari), però també gràcies a una renovada demanda general d'explicacions de caràcter històric, i a l'aprofundiment que col·lectivament es va fer d'un model historiogràfic cada cop més desacomplexat i compromès amb les exigències de rigor que la construcció d'una disciplina que té una aspiració científica reclama. Així, un concepte com *Països Catalans*, que havia estat anatematitzat durant el procés de consolidació autonomista dels anys vuitanta reaparegué no per cap apriorisme

21. Agustí Colomines ha aprofundit en aquesta via a «Historiografia i modernitat» *El Contemporani*, núm. 26 (juliol-desembre 2002), p. 14-17.

«militant», sinó per estricta necessitat metodològica i per exigències derivades de la realitat més immediata i punyent. No ha d'estranyar, doncs, que fos en la dècada considerada que apareguessin projectes editorials molt ambiciosos respectuosos amb aquest àmbit, com la monumental *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans* (en dotze volums, dirigida per Borja de Riquer a partir d'un projecte presentat per ell i per Jordi Casassas)²² o la *Història de la cultura catalana* (en deu volums, dirigida per Pere Gabriel).²³ I que aleshores es gestés el *Diccionari d'historiografia catalana* (dirigit per Antoni Simon i codirigit per Jordi Casassas i Enric Pujol),²⁴ que es constituïssin institucions com l'Institut Joan Lluís Vives o la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i que apareguessin noves revistes especialitzades com *El Contemporani* (1993) o *Sàpiens* (ja el 2002), i que d'altres com *Afers* o *L'Espill* prenguessin nova volada.

Amb l'entrada del nou segle, els símptomes de recuperació del prestigi de la disciplina i de l'existència d'un renovat interès generalitzat per la història (sobretot de la més recent gràcies a l'atenció que ara hi fan els mitjans de comunicació) són ben evidents. Malgrat que aquests indicis són esperançadors, les insuficiències són, avui per avui, molt notables.²⁵ Pel que fa a la qüestió que ens ocupa, es troba a faltar un organisme que coordini la recerca que es fa arreu dels territoris catalans i que s'encarregui de la projecció internacional de la historiografia catalana. I, en aquest sentit, penso que l'Institut d'Estudis Catalans té un gran paper a fer.

22. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995-1999.

23. Barcelona, Ed. 62, 1994-1999.

24. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

25. El paper encara marginal de la disciplina ha estat apuntat per Xavier DfEZ a «El nou *Diccionari d'historiografia*. Un instrument imprescindible, un símptoma preocupant», *El Contemporani*, núm. 27 (gener-juny 2003), p. 97-98.

LES INTERRELACIONS
POLÍTIQUES DES DEL 1900
FINS AL PRESENT

Ideals polítics europeus als països de parla catalana i imatges positives i negatives de les experiències històriques d'aquests a l'Europa del segle XX

Pelai Pagès i Blanch*

El segle XIX havia estat en el conjunt d'Europa, sens cap mena de dubte, el segle del liberalisme i del capitalisme, aquell segle presidit per les enormes conseqüències que havia generat la Revolució Francesa engegada a partir

* Pelai Pagès i Blanch és professor d'història contemporània a la Universitat de Barcelona. Autor d'*Andreu Nin, su evolución política* (1975), *El movimiento trotskista en España, 1930-1935* (1977), *Historia del PCE, 1920-1930* (1978), *Las claves del nacionalismo y el imperialismo, 1848-1914* (1991), *La Guerra Civil, 1936-1939* (1993), *La presó Model de Barcelona, 1936-1939* (1996), *La Comissió d'indústria de guerra de Catalunya* (2008), és coautor d'*Aquella guerra tan llunyana i tan propera, testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya* (2003). Ha estat codirector del *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (2000) i ha dirigit, entre altres, *El moviment obrer als Països Catalans* (2001), *Franquisme i repressió. La repressió franquista al Països Catalans* (2003) i *Guerra, franquisme i transició als Països Catalans* (2006). Ha estat coordinador de diversos congressos organitzats a València en el marc dels Premis d'Octubre. Forma part de la Comissió de la Veritat sobre la repressió franquista després de la Guerra Civil espanyola.

del 1789 i per l'impacte que en l'economia i la societat europees va provocar la industrialització. L'entronització progressiva de la societat liberal, la ràpida introducció de les noves relacions capitalistes, que van passar a regular des de les relacions de propietat, l'economia, la societat fins a les relacions matrimonials, van marcar la característica fonamental del segle XIX europeu. El liberalisme hegemònic va configurar les noves formes d'estat en contrast amb les monarquies absolutes o il·lustrades i va fornir els continguts bàsics d'una ideologia que en els seus orígens va tenir unes clares connotacions revolucionàries. En un cert sentit, hom ha assenyalat sovint que el segle XIX fou el segle per excel·lència del capitalisme.

En contrast, durant molts anys hom havia assenyalat que el segle XX fou el segle del socialisme, aquell segle durant el qual les ideologies subsidiàries que s'havien anat desenvolupant de manera subalterna al liberalisme durant el segle XIX havien aconseguit el seu objectiu històric de conformar les relacions polítiques, socials i econòmiques d'un conjunt de societats. La Revolució Russa del 1917 hauria estat l'inici d'aquesta nova etapa, a partir de la qual el socialisme s'hauria anat estenent, després de la Segona Guerra Mundial, per Europa i per la resta de continents, especialment per Àsia. Avui sabem, però, que, en tot cas, el segle XX ha estat el segle de la frustració socialista. Però aquesta eventualitat no nega que el segle XX fos presidit certament per l'impacte a escala planetària de la Revolució Russa i durés allò que van durar les pròpies conseqüències de la revolució a Rússia i al món. Tal és així que l'historiador Eric J. Hobsbawm ha considerat que el segle XX era un segle «curt», que s'iniciava precisament amb la Revolució Russa, el 1917, i acabava, justament, el 1991, amb la desaparició de la Unió Soviètica.

Un segle curt, sí, però carregat d'esdeveniments històrics de primera fila, farcit d'esperances de progrés, però també de fenòmens de barbàrie, com es va manifestar abans, durant i després de la Segona Guerra Mundial. Un segle que, de tota manera, va propiciar uns ideals polítics que aspiraven a una transformació radical de la societat capitalista, a un repartiment més equitatiu de la riquesa, a la desaparició de tota forma d'explotació de l'home per l'home, a un món més just i solidari, ideals que, en acabar el segle, van seguir formant part d'una utopia irrealitzada.

Ideals polítics europeus i la seva recepció als Països Catalans

És cert que, en el trànsit del segle XIX al XX, els ideals polítics transformadors que seguien imperant en la societat europea, entre les classes populars, seguien essent aquelles ideologies forjades en el caliu de les lluites del segle XIX: dins del moviment obrer anarquisme i socialisme marxista compartien presència, però ja en clar desavantatge per al primer. L'anarquisme havia superat el segle XIX amb el handicap dels anys de la violència estructural viscuda durant les darreres dècades del segle. La «propaganda pel fet» que havien portat

a terme a títol individual anarquistes davant dels canvis que a partir dels anys setanta estava experimentant la societat capitalista europea, i que s'havien concretat en accions terroristes contra caps d'estat i de govern, o contra tota persona que exercís un poder polític, social o econòmic, havia deixat un rastre de terror en la societat europea i per bé que també seguien existint anarquistes que preconitzaven l'acció col·lectiva a través dels sindicats, l'anarquisme semblava relegat a societats com Rússia, Itàlia o l'Estat espanyol, considerades societats econòmicament endarrerides on l'agricultura seguia tenint un important pes a la vida econòmica.

Contràriament, el socialisme marxista havia experimentat una important expansió des de la darrerria del segle XIX. La creació dels nous partits socialistes, a partir de la fundació el 1875 del Partit Socialdemòcrata alemany, va ser especialment intensa en el decurs dels anys vuitanta i abans que s'acabés el segle pràcticament tots els països europeus tenien el seu partit socialista constituït. Però en el si del marxisme ben aviat van començar importants discrepàncies ideològiques, sobretot després de la mort de Marx, el 1883, i d'Engels, el 1895. L'alemany Bernstein fou el primer a proposar la revisió dels postulats clàssics del marxisme defensant la necessitat que, davant de la progressiva consolidació del capitalisme, s'abandonessin els postulats revolucionaris del marxisme i es definís un nou socialisme que, adaptat al capitalisme, possibilités la lenta i progressiva evolució de la societat capitalista cap al socialisme, sense ruptures ni violències. D'aquesta manera Bernstein va iniciar una polèmica en el si del socialisme europeu que, a la pràctica, es va mantenir fins a l'esclat de la Gran Guerra del 1914.

D'ambdós ideals polítics, però, a Catalunya va arrelar especialment l'anarquisme. És cert que individualment, dins del món del socialisme marxista, existien personalitats destacades, com fou el cas dels reusencs Antoni Fabra i Ribas i Josep Recasens i Mercadé, però iniciat el segle XX el socialisme democràtic o la socialdemocràcia era un moviment minoritari i sense gaire arrelament entre la classe obrera catalana. En canvi, a desgrat de la forta repressió soferta en la darrera dècada del segle XIX, l'anarquisme català, sobretot en la vessant sindicalista, estava posant unes sòlides bases de futur. Les raons també, en part, les hem de buscar en els canvis que s'estaven vivint a Europa. La important expansió que estaven experimentant els sindicats des dels anys vuitanta, arran de la concentració industrial que s'estava produint i del considerable increment del nombre de treballadors industrials, va provocar canvis d'estructura i d'estratègia sindicals a molts països. És el que s'esdevingué a França, entre els treballadors de la Confédération Générale du Travail, quan van celebrar el seu congrés el 1906 i van aprovar l'anomenada Carte d'Amiens, on definien els principis d'apoliticisme i autonomia que havien de regir les bases de l'actuació dels treballadors francesos. Apoliticisme i autonomia havien estat ja dos dels principis defensats pels obrers catalans des de l'inici de la introducció de les idees internacionalistes a Catalunya a partir del 1868 i ara ho seguirien essent quan l'agost del 1907 es constituí a Barcelona la federació sindical

Solidaritat Obrera, que va néixer afirmant justament les concepcions d'unitat i de neutralitat política. Quan tres anys més tard es va constituir la Confederació Nacional del Treball —l'emblemàtica CNT— curiosament el seu nom original era el de Confederació General del Treball i seguia mantenint els mateixos principis, per bé que ben aviat la nova central sindical faria professió de fe anarcosindicalista.

Que la utopia anarquista seguia vigent a Catalunya a l'inici del segle XX era més que evident i ho seguiria essent fins a la Guerra Civil. L'ideal d'un món sense classes ni estat, basat en l'autogestió, en l'emancipació integral de l'individu, en la comuna i en la federació, eren ideals del segle XIX, però que s'anirien reelaborant durant el segle XX en multituds de fóruns, en el camp de l'acció sindical, entre els grups d'acció, a través de la premsa escrita, de la doctrina i de la propaganda. Una de les novetats de l'inici del segle XX a Catalunya fou, justament, la creació de les noves escoles racionalistes, impulsades per Francesc Ferrer i Guàrdia, que responien a una lògica indiscutible: si calia construir un món nou calia també crear un home nou, a través de l'educació i de la cultura. La cultura com a eina d'alliberament va arribar a assolir el caràcter de mite a l'Europa de finals del segle XIX i començaments del segle XX. I no només entre els anarquistes.

Però la primera gran ruptura ideològica del segle XX arribà amb la Revolució Russa. Quan l'octubre del 1917 els bolxevics van prendre el poder a Rússia, semblava que era possible el somni igualitari: per primera vegada a la història una organització proletària assumia el poder en nom de la classe obrera. Era l'oportunitat històrica per construir una societat diferent, que fos l'alternativa real a la societat capitalista. I aquesta possibilitat l'oferia una organització que, procedent del marxisme, formava part de l'esquerra radical, que havia estat crítica amb aquella socialdemocràcia que, en esclatar la guerra del 1914, havia abandonat els plantejaments internacionalistes per alinear-se amb els plantejaments nacionalistes dels seus estats. Els bolxevics formaven part d'aquella esquerra marxista que davant l'esclat de la guerra havia defensat la necessitat d'aprofitar la crisi social provocada per la guerra per impulsar el procés revolucionari. De fet la societat russa des de la revolució del 1905 es debatia en una profunda crisi política i social, en la qual la revolució estava a l'ordre del dia. I els bolxevics, encapçalats per Lenin, van saber aprofitar la profunda crisi provocada per la guerra per iniciar un procés que apuntava cap a un alliberament social de les classes oprimides.

És molt significatiu que quan les notícies d'allò que havia passat a Rússia durant aquells «deu dies que van trasbalsar el món» —com va escriure el periodista nord-americà John Reed— es van estendre per Europa l'entusiasme entre la classe obrera europea fou indescriptible. Des de Catalunya, *Solidaridad Obrera*, el diari de la CNT, ho va expressar amb paraules irrepetibles. En un article memorable, publicat l'11 de novembre de 1917, no dubtava a assenyalar que els bolxevics representaven la «voluntat del poble» i que la seva decisió de distribuir la terra als qui la treballaven «és tot un poema de la llibertat, és l'aurora de

l'emancipació econòmica per la qual els camperols russos havien aspirat quan treballaven per als grans ducs». «Els russos ens assenyalen el camí a seguir», deia l'òrgan de l'anarcosindicalisme català. De fet aquest entusiasme era generalitzat entre els anarquistes catalans i també en el conjunt de l'Estat espanyol, un entusiasme que contrastava amb la fredor amb què el socialisme hispànic havia acollit la Revolució Russa. Només un sector minoritari del socialisme espanyol i els sectors juvenils van manifestar la seva adhesió a la Revolució Russa.

Però als Països Catalans l'eufòria revolucionària, motivada per la Revolució Russa, durant uns anys d'intensa agitació social i sindical, va arrelar sobretot a les files de l'anarcosindicalisme, on va despuntar un nucli, encapçalat per Andreu Nin i Joaquim Maurín i al País Valencià per Hilari Arlandis, que el desembre del 1919 va aconseguir l'adhesió provisional de la CNT a la Internacional Comunista —una adhesió que es va mantenir fins al juny del 1922—, que a la primavera del 1921 començava a publicar *Lucha Social*, el primer setmanari probolxevic publicat des de Catalunya i que el desembre del 1922 va crear els Comitès Sindicalistes Revolucionaris, com a portaveus de la III Internacional dins de la CNT i va iniciar la publicació de *La Batalla*. Aquest nucli primigeni, que acabaria constituint el primer nucli comunista català, va començar a ser crític amb la política de Stalin a partir de finals de la dècada dels anys vint, i va acabar distanciant-se de la Unió Soviètica, però el mite del sovièticisme, la imatge que la nova Unió Soviètica s'havia convertit en la «pàtria del proletariat» es mantingué entre molts sectors obrers, tant a Catalunya com en el conjunt d'Europa, durant bona part dels anys trenta. El mateix Andreu Nin, quan l'any 1935 va publicar *Els moviments d'emancipació nacional*, encara oferia com a solució per a la resolució dels conflictes nacionals el model soviètic, un model que constitucionalment estava fonamentat en el dret a l'autodeterminació, inclosa la separació.

La Segona Guerra Mundial, amb la seva seqüela de morts i destrucció, inèdites fins aleshores, es va endur bona part dels ideals polítics que havien estat bandera de moltes il·lusions fins a la fi dels anys trenta. Però la profunda crisi econòmica que va patir el capitalisme a partir del 1929, la barbàrie del nazisme i del feixisme, que van abocar a la guerra, la imposició de la ferotge dictadura estalinista a la Unió Soviètica, no deixaven lloc a gaires esperances, un cop acabada la contesa mundial. L'Europa del 1945 era una Europa en crisi, que havia perdut de manera definitiva l'hegemonia al món, que havia d'enfrontar-se, sovint a través de noves guerres, a un complicat procés de descolonització i que tenia, com a reptes immediats, la reconstrucció d'una economia i d'un territori devastats per la guerra. Només a l'est europeu la Rússia de Stalin podia presentar un cert optimisme, derivat de la nova hegemonia que la URSS havia guanyat a escala mundial i de l'ocupació militar de la meitat oriental d'Europa que va permetre que l'URSS escampés el seu model d'estat i de societat. Però els ideals polítics que podien sorgir de l'URSS no només ja no eren nous, sinó que es veien contrastats per la pedra de toc de la realitat. Calia ser orb o mesell per no reconèixer que el poder de Stalin i del Partit Comunista a l'URSS es fonamentava en la pràctica del

terror i que els ideals de democràcia obrera i de socialisme —que podien haver estat a l'origen del poder dels bolxevics— feia anys que havien passat a la història.

En aquest marc, i superada la fase de reconstrucció de la postguerra més dura, van aparèixer nous ideals polítics, de manera genèrica, a l'Occident europeu, a través de la reformulació de la idea d'Europa. La reconstrucció europea, tutelada de prop pels Estats Units, gràcies al Pla Marshall d'ajuda econòmica, va proporcionar la possibilitat que els estats europeus comencessin a abandonar les pràctiques individualistes que havien mantingut durant el període prebèl·lic, i es veiessin obligats a buscar fórmules de cooperació que, si bé es plantejaven sobretot en el terreny econòmic, ben aviat van traslladar-se al terreny de la política i de la cultura. Existien, certament, antecedents importants en el segle XIX. Sobretot quan a partir de meitat del segle, el romanticisme va inundar de «joves Europes» molts països europeus. El somni d'una Europa unida tornava a reaparèixer ara de manera institucional i aviat es plasmava en organismes com l'OCDE, de caràcter econòmic, o en l'anomenat *Consell d'Europa*, constituït el maig del 1949. Mentre uns polítics que estaven hegemonitzant la situació a la nova Europa, com Churchill, Blum, Jean Monnet, Spaak o De Gasperi, feien una aposta clara per un moviment unitari de caràcter europeu, apareixen arreu organitzacions com la Unió Europea dels Federalistes, el Moviment Socialista pels Estats Units d'Europa, etc. Eren els prolegòmens per a la signatura, el 1957, del Tractat de Roma, que donaria lloc a la Comunitat Econòmica Europea.

La idea d'Europa no era, certament, nova a Catalunya. Havia arrelat bàsicament entre molts sectors del nacionalisme català, que veien en la casa comuna europea la possibilitat d'escapolir-se de les velles opressions hispàniques. La vocació europea del catalanisme s'havia plasmat entre els diversos centenars de voluntaris catalans que havien anat a lluitar a la Gran Guerra del 1914, en les files dels aliats, o en els sis volums d'aquella *Guerra de les nacions*, que Antoni Rovira i Virgili va començar a escriure el mateix any 1914, utilitzant el pseudònim de Captain Morley, però que no va acabar de publicar fins al 1925. No hi va haver revista ni diari dels publicats a Catalunya que no destaqués, després del Tractat de Versalles, l'eclosió dels imperis centreuropeus i la irrupció de les noves nacions en el panorama europeu.

A l'Estat espanyol l'any 1945 i següents l'europeisme era sinònim de les llibertats que s'havien perdut en la Guerra Civil del 1936-1939. Fins a l'any 1953 i sobretot fins a l'any 1955 l'oposició democràtica sense excepcions va manifestar una vocació europeista que ras i curt aspirava a una intervenció dels aliats, vencedors a la Guerra Mundial, en contra del règim de Franco. No era per casualitat que molts republicans catalans i espanyols havien participat en la Guerra Mundial. I ara esperaven una contrapartida que no es va produir, cosa que va generar molta frustració, però que va mantenir la creença que Europa seguia essent sinònim de llibertats, de democràcia i de tolerància. Valors que durant el franquisme esdevenien pures quimeres per les quals valia la pena de lluitar.

La idea d'Europa i l'uropeisme, tal com es va desenvolupar acabada la guerra, va anar arrelant a l'Occident europeu en contrast clar amb el que estava esdevenint al bloc socialista europeu. En un cert sentit, l'URSS i el bloc socialista en el seu conjunt eren l'antítesi dels valors del món occidental. Per aquesta raó dins del bloc soviètic va assolir tanta importància i tanta significació la dissidència iugoslava, que en el panorama gris de la postguerra va representar una aportació de primera fila en el terreny dels ideals socialistes. En primer lloc, pel que representava de contrast amb la rigidesa estalinista i amb la degeneració burocràtica que havia sofert el sistema soviètic. En segon lloc, perquè semblava possible el retorn a uns principis polítics no manipulats, en un cert sentit verges, que encara no havien sofert les contrapartides de l'experimentació del poder. I, sobretot, perquè el model iugoslau es desenvolupava de manera independent, no només al marge de la Unió Soviètica sinó en clara dissidència amb l'ortodòxia estalinista. Així Tito no es va limitar a criticar el sistema soviètic considerat com a capitalisme d'estat, en el qual predominaven la centralització, la burocràcia i la dictadura de la direcció del partit comunista hegemònic, sinó que va dissenyar un model, que pretenia ser clarament alternatiu, basat en el principi de l'autogestió i de la descentralització. Per resoldre les contradiccions nacionals entre els diferents grups ètnics i evitar la històrica hegemonia dels serbis a Iugoslàvia va dissenyar una estructura federal d'estat en la qual les repúbliques van disposar d'un elevat nivell d'autogovern. I en el terreny de l'organització econòmica i social va potenciar l'existència de comitès obrers en el si de les fàbriques, escoles, hospitals, etc., que eren els que havien de dissenyar la política empresarial i de gestió en cada centre de producció o institució social. Sovint s'ha destacat que el model d'autogestió iugoslava estava inspirat en el model col·lectivista que s'havia imposat durant la Guerra Civil a Catalunya.

Fos com fos, el model socialista iugoslau —tot i les crítiques per falta de democràcia que va rebre d'un dels més estrets col·laboradors de Tito en la fase inicial, Milovan Djilas— va fer fortuna i va crear un miratge que va trobar defensors entre la nova esquerra que s'estava començant a constituir, a començaments dels anys seixanta, a partir de models diferents dels preexistents. L'autogestió iugoslava es presentava com l'alternativa socialista a la centralització econòmica i ben aviat va ser assumida, a Catalunya, pels joves universitaris del Front Obrer de Catalunya, que des del socialisme revolucionari van defensar un model de socialisme basat en les revolucions cubana i algeriana, que acabaven de triomfar, i en l'autogestió iugoslava.

Certament, l'Europa dels anys seixanta —recuperada ja dels estralls econòmics de la guerra i en plena fase d'expansió capitalista i de construcció de la nova societat del benestar— havia d'experimentar encara un fenomen profund, sovint mal interpretat historiogràficament, però que, indubtablement, va marcar la pauta de la segona meitat del segle XX. Em refereixo als fenòmens que van succeir l'any 1968 a ambdues bandes del teló d'acer europeu. El bloc oriental va conèixer aquell moviment conegut com la *primavera de Praga*, un

nou intent, dins del bloc soviètic, de construir un socialisme amb «rostre humà», que va acabar provocant la intervenció dels tancs soviètics, en una clara actitud d'evitar qualsevol experiment polític i social que s'apartés en excés de l'ortodòxia socialista soviètica. Coetàniament, l'Europa occidental vivia una profunda convulsió provocada per un moviment estudiantil cada dia més radical i bel·ligerant, cada dia més apartat de les ideologies i les opcions polítiques convencionals, més crític amb la societat capitalista del benestar i que recuperava la necessitat de la revolució com una forma d'alliberament integral de l'individu. El maig del 1968 França vivia un procés revolucionari sense precedents en la seva història del segle XX.

Segurament per la necessitat de buscar alternatives a un «socialisme real» que s'havia quedat anquilosat, i a una societat que ja començava a considerar-se de capitalisme avançat, que generava molta insatisfacció i no havia resolt els problemes reals del conjunt de la societat, a Itàlia, dins del comunisme oficial, es va formular la nova concepció del «compromís històric» que, impulsat sobretot pel secretari general del PC italià, a partir del 1972, Enrico Berlinguer, va definir l'acceptació del pluralisme democràtic, la via democràtica per accedir al poder i la necessitat d'un «compromís històric», d'una entesa amb la democràcia cristiana. Era l'anomenat *eurocomunisme*, un nou corrent distanciat i crític amb la Unió Soviètica, destinat a fer fortuna a alguns països de l'àrea mediterrània.

Certament, a Catalunya tots aquests moviments van tenir el seu ressò oportú entre els sectors d'una oposició a la dictadura, que, a desgrat de viure en una situació de clandestinitat i de repressió policíaca, estaven a l'aguait de tots els fenòmens que s'estaven esdevenint a Europa. Si entre el moviment estudiantil català ben aviat va aparèixer la radicalització dels fets de maig del 1968, sense, però, que fessin la seva aparició la imaginació desbordant que s'havia escampat pels carrers de París durant les jornades de maig —aquells eslògans tan emblemàtics del «prohibit prohibir» o «sigueu realistes, demaneu l'impossible»—, les propostes eurocomunistes aviat van arrelar entre els comunistes del PSUC, que havien criticat la invasió soviètica a Txecoslovàquia i van abraçar les idees eurocomunistes del compromís històric italià com a pròpies. En els darrers anys del franquisme i a l'inici de la transició el PSUC va aconseguir un important ascens social entre nombrosos sectors populars, organitzats en l'oposició, defensant la necessitat d'un moviment interclassista —impulsat per un bloc històric que abraçés les forces del treball i de la cultura— per assolir la democràcia i per avançar, un cop aconseguides les llibertats, amb pluralisme, cap a la construcció d'una societat socialista. Eren els nous aires, nous ideals, que partien de la constatació que el «model soviètic» es podia considerar com a definitivament fracassat, encara que hi haguessin sectors que en seguien defensant les seves bondats.

Les revolucions del 1968 també van acabar provocant un altre fenomen d'abast europeu, que acabaria tenint incidència a Catalunya. Em refereixo a la irrupció d'uns nous moviments nacionalistes, que qüestionaven l'estructura dels estats sorgida de les dues guerres

mundials, i que en alguns casos defensaven la lluita armada per assolir els seus objectius. Especialment important va ser, com és prou conegut, el nacionalisme irlandès a l'Ulster, que als anys vint i trenta hauria tingut ja una clara projecció a Catalunya i ara tot fent bandera de la discriminació que patia la comunitat catòlica a Irlanda del Nord, va potenciar el ressorgiment de l'IRA, l'Exèrcit Republicà Irlandès, i a partir del 1968 va presentar un repte permanent a l'Exèrcit anglès. No és per casualitat que el mateix any, sota l'impuls del maig francès, sorgís el Partit Socialista d'Alliberament Nacional, una nova organització independentista que vinculava la lluita nacional amb la lluita obrera i que l'any 1969 aparegués el primer grup independentista, el Front d'Alliberament de Catalunya, partidari de la lluita armada, que va seguir subsistint fins al 1977. El referent irlandès no era nou en la història de Catalunya. Als anys vint i trenta havia tingut una clara ressonància en les organitzacions independentistes, que, com Nosaltres Sols, fins i tot en copiaven el nom. Ara a Catalunya el referent irlandès per excel·lència va acabar essent, però, Terra Lliure, el grup armat català formalment constituït el 1980 i que es va dissoldre el setembre del 1995.

Imatges positives i negatives de les experiències històriques dels Països Catalans

En contrast amb els ideals polítics europeus que van tenir una clara projecció en la realitat dels Països Catalans, en el decurs del segle XX la nostra història va oferir una llarga seqüència d'esdeveniments i fenòmens, alguns de genuïns i d'altres que compartien la problemàtica amb el conjunt europeu, que van deixar tot un seguit d'imatges, alternativament negatives o positives, en la història europea comuna. Val a dir, de bell antuvi, que el segle XX català —com el conjunt espanyol— ha estat determinat per un fet cabdal, la Guerra Civil espanyola del 1936-1939, que va condicionar l'abans i el després, va marcar una línia divisòria en el decurs del segle i va provocar unes conseqüències que s'allargaren durant bona part de la centúria. Cal destacar, en segon lloc, que si bé és veritat que la dinàmica històrica catalana s'aparta de la dinàmica europea —Catalunya no va viure directament cap de les dues guerres europees—, també ho és que no va poder escapar-se de la influència de cap dels fenòmens que en el transcurs del segle s'esdevingueren en la realitat europea, tot i que l'especificitat històrica dels esdeveniments propis a vegades era el que determinava la imatge que hom en tenia en la seva dimensió europea.

Que el segle XX ha estat, en el seu abast continental i planetari, un segle violent, es pot constatar també pel que fa a la situació catalana. Catalunya va sortir del segle XIX i va entrar en el nou segle XX en una seqüència de fets que denota la fragilitat social en què es vivia a la darreria del segle XIX. La darrera dècada del segle Barcelona havia estat coneguda com *la rosa de foc*, la ciutat de les bombes per excel·lència. El terrorisme anarquista, que, com hem

assenyalat, era un fenomen europeu, va tenir una dimensió especialment tràgica a la capital catalana, sobretot entre els anys 1893 i 1897, quan es van produir episodis com els de les bombes del Liceu, el 7 de novembre de 1893, que van provocar una vintena de morts, o la bomba del carrer de Canvis Nous, el 7 de juny de 1896, durant la processó de Corpus, que va provocar dotze morts. Foren esdeveniments que, a desgrat que se'n produïen també a altres països europeus, provocaven un enorme impacte en l'opinió pública internacional, fins al punt que, per exemple, la bomba del Liceu ocupà la primera pàgina de determinats diaris i revistes, com fou el cas del suplement il·lustrat del diari parisenc *Le Petit Journal*, a l'edició que publicà el 25 de novembre de 1893.

Però, més enllà de la imatge negativa de les bombes, en aquest episodi de terrorisme, el que més ressonància va tenir a tot Europa fou la repressió institucional que va desfermar l'actuació dels anarquistes. Certament, la repressió indiscriminada contra el moviment obrer en general que van portar a terme les autoritats, especialment després de la bomba de Canvis Nous, les tortures a què foren sotmesos molts reclusos en el castell de Montjuïc a fi d'extreure'ls declaracions autoinculpatòries, i el mateix procés de Montjuïc, celebrat el desembre del 1896 contra dotzenes de detinguts i sobretot les condemnes a mort que es van acabar executant el maig del 1897 contra cinc dels acusats, van provocar una campanya de denúncia arreu d'Europa. A França va causar un enorme impacte la campanya emesa per l'anarquista català Fernando Tarrida del Màrmol, que un cop sortí de Montjuïc s'exilià a París, on publicà la seva obra emblemàtica *Les Inquisiteurs d'Espagne* (1897) i va publicar articles a revistes com *Revue Blanche* o *L'Intransigeant*. La campanya fou d'abast europeu i en tots els casos plantejava una denúncia contra les irregularitats judicials, contra un procés que no va tenir el mínim de garanties jurídiques, però també i sobretot contra la pràctica de tortures sistemàtiques, amb la finalitat d'arrencar confessions falses, i els maltractaments a què foren sotmesos els presos, que recordaven, ras i curt, la pitjor Espanya medieval del temps de la Inquisició. En la imatge que en tenia Europa, a Catalunya es retornava al passat.

Havia transcorregut escassament una dècada —ara ja iniciat el segle XX— quan Barcelona va tornar a esdevenir la seu d'una profunda convulsió social. Barcelona, que en paraules de Karl Marx, escrites en el segle XIX, era la ciutat europea que més lluites de barricades coneixia al llarg de la seva història, tornava a viure una situació revolucionària, ara com a resposta a l'aventura que el Govern espanyol acabava d'iniciar al Marroc. El 26 de juliol de 1909 el moviment obrer català havia proclamat una vaga general en contra de la guerra, que en poques hores va donar un tomb insospitat: un moviment, inicialment pacífic i bàsicament antimilitarista, va convertir-se en la primera gran irrupció d'anticlericalisme que coneixia el segle. En una setmana van cremar bona part de les esglésies i convents de la ciutat i els enfrontaments armats amb la policia i la Guàrdia Civil i, finalment, amb l'Exèrcit van sovintejar. La revolta, coneguda des d'una òptica conservadora amb el nom de Setmana Tràgica, s'estengué també a altres ciutats catalanes i va estar a punt de fer-ho també

per Espanya, si no hagués estat, entre altres raons, per la manipulació governamental, que va presentar el moviment com una insurrecció de caràcter separatista.

Com era habitual davant d'aquest tipus de moviment, que sempre acabava provocant morts i víctimes bàsicament civils —hi hagué tres morts religiosos, cinc entre l'Exèrcit i la força pública i una vuitantena de víctimes civils—, la repressió subsegüent fou contundent. En pocs mesos prop de dues mil persones passaven per la presó, i 1.725 foren processades per tribunals militars, de les quals cinquanta-nou foren condemnades a cadena perpètua i disset a mort. D'entre aquestes darreres es van portar a terme cinc execucions. La víctima més emblemàtica de la Setmana Tràgica fou, com és prou conegut, Francesc Ferrer i Guàrdia, el fundador i impulsor de l'Escola Moderna, que fou inculpat com a cap de la rebel·lió, sense que existís cap evidència. El dia 9 d'octubre de 1909 el pedagog racionalista fou jutjat en consell de guerra, condemnat a mort el mateix dia i afusellat quatre dies més tard, el 13 d'octubre, al castell de Montjuïc, sense que les peticions de clemència tinguessin cap èxit.

Altra vegada, com havia succeït el 1897, Europa en el seu conjunt va ser un clam en contra de la tirania. Les protestes en contra de l'afusellament de Ferrer i Guàrdia van proliferar a nombroses capitals europees. Ciutats com París, Roma, Budapest o Lisboa van viure manifestacions populars de rebuig. A França es va constituir el Comitè de Defensa de les Víctimes de la Repressió Espanyola. Arreu la imatge que es donava tornava a ser la d'una Espanya inquisitorial, intolerant, i incapaç d'acceptar el laïcisme en l'educació i en les relacions socials més elementals. Entre molts sectors liberals d'Europa, Ferrer i Guàrdia havia estat víctima de la intransigència de la religió catòlica, d'una religió que no volia perdre els seus privilegis i volia seguir essent la religió de l'Estat i gaudint del monopoli de l'educació. Aquest paper de màrtir de la intolerància i símbol de les llibertats va servir perquè ciutats com Brussel·les construïssin un monument en record de Ferrer i no poques ciutats italianes van aixecar també petits pedestals, amb el bust de Ferrer, que serien retirats en èpoques de Mussolini, però tornats a col·locar després de la Segona Guerra Mundial.

D'aquesta manera, doncs, els fets de la Setmana Tràgica van fornir una imatge a Europa que més enllà de l'onada d'anticlericalisme i d'antimilitarisme populars, seguia abonant el tòpic d'un poder polític ancorat en pràctiques judicials i repressives que s'adeien molt poc amb el nou temps, amb la nova etapa que se suposava s'havia iniciat amb el segle XX. Segurament, Europa desconeixia que no passarien gaires anys perquè el continent es veiés abocat a l'esclat de violència generalitzada que va representar la Gran Guerra del 1914.

Com no podia ser d'altra manera, l'episodi següent, l'experiència històrica següent que des dels Països Catalans havia de projectar-se a la realitat europea amb força fou la Guerra Civil del 1936-1939. Ja la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931, amb tot l'esclat de festa popular amb què vingué acompanyada, va forjar una de les imatges més positives en una Europa que, a començaments dels anys trenta, no estava per gaires alegries. Pocs anys després, en el marc de les contradiccions polítiques i socials que havien tornat a apa-

rèixer a Europa en el decurs dels anys trenta, sobretot arran de la crisi econòmica soferta pel capitalisme internacional el 1929 i per l'expansió dels feixismes i dels règims autoritaris, en un context en què els sistemes de democràcia liberal maldaven per sobreviure sota la pressió de l'ofensiva feixista, l'esclat de la guerra a Catalunya i al País Valencià, sobretot, va furnir l'ocasió històrica propícia perquè es desenvolupés un procés de transformacions socials inèdit en la història d'Europa.

De fet, el propi esclat de la guerra en el conjunt peninsular hauria de concentrar tota l'atenció i l'interès de l'opinió pública europea, un interès que es va mantenir mentre va durar la guerra. No és per casualitat que fos així. D'entrada, perquè la guerra del 1936, en el context europeu, va aparèixer com la primera gran confrontació que es produïa a Europa i que enfrontava democràcia i feixisme. L'evidència que a la península Ibèrica s'estava desenvolupant el primer gran combat contra el feixisme europeu es generalitzà arreu d'Europa i del món. I això explica que es produís un fenomen que amb la generalització amb què es va produir a l'Estat espanyol no l'hem tornat a trobar a cap altra guerra. Em refereixo a l'arribada de voluntaris internacionals que, procedents d'una setantena de països d'arreu del món, van venir a defensar la República espanyola. És cert que en total fou una xifra que en cap cas va ser decisiva en el desenvolupament de la guerra, però els prop de seixanta mil internacionals que van combatre a la guerra posaven de manifest una solidaritat internacional inèdita fins aleshores en cap altra conflagració. Perquè, en un cert sentit, la guerra del 1936 fou la darrera guerra romàntica de la història, una guerra en què molts dels combatents del bàndol republicà van lluitar per ideals. És cert que s'hi ventilaven interessos econòmics i socials, també l'hegemonia europea, però a més s'hi lluitava per ideals. En molts aspectes, fou també la darrera guerra ideològica de la història.

I aquest aspecte penso que és fonamental per entendre la Guerra Civil. Sobretot perquè el combat ideològic i polític present a la guerra es va concretar en la revolució social que, com deia, es va desenvolupar a la rereguarda republicana i va assolir un nivell d'aprofundiment especialment intens a Catalunya. Una revolució social que, de seguida es va evidenciar, no seguia el model soviètic ja existent. D'entrada perquè va mantenir una proposta plural i democràtica, que permetia la integració en el procés revolucionari del conjunt de les forces obreres i d'esquerra existents en la societat catalana. En segon lloc, perquè va aplicar una proposta autogestionària en l'organització de l'economia i de la societat, que no tenia res a veure amb la nacionalització i que, en tot cas, només hi afegia l'aspecte de la planificació. Finalment, perquè responia a un projecte global de transformació de la societat que abraçava un conjunt d'aspectes molt variat, que des de l'habitatge fins a la cultura i la sanitat, l'alliberament de les dones, etc., pretenia donar respostes al conjunt de reptes i requeriments que tenia plantejats el moviment obrer pràcticament des dels seus orígens.

És cert que el procés de guerra i revolució no fou rectilini, que provocà nombroses contradiccions i conflictes i que, tot i que va mantenir la seva naturalesa inicial, va patir impor-

tants canvis i modificacions fins a la fi de la guerra. Però en els seus inicis, a desgrat dels problemes que va haver d'enfrontar, de les misèries provocades per una repressió incontrolada i pel caos inicial que es va viure, la revolució que s'estava desenvolupant va despertar nombroses il·lusions. És, per exemple, el que va deixar escrit, ja l'any 1937, l'intel·lectual alemany, de simpaties llibertàries, H. E. Kaminski, quan va arribar a Barcelona i va contemplar tot el seguit de realitzacions que s'estaven realitzant. Al llibre *Els de Barcelona Catalunya* s'ha convertit, en la perspectiva de Kaminski, en una esperança i en un inici, després de l'esfondrament de la Revolució Russa. Altres autors llibertaris, com Agustín Souchy, no amagaven el seu entusiasme. Com anys més tard tampoc no ho va fer el també escriptor alemany Hans Magnus Enzensberger en la seva biografia sobre Durruti, emblemàticament titulada *El curt estiu de l'anarquia*.

Però segurament el testimoni més emblemàtic sobre la revolució, el que més difusió mundial ha tingut, ha estat el de l'escriptor britànic George Orwell, que en el seu *Homenatge a Catalunya*, publicat el 1938, va mostrar la doble imatge, positiva i negativa, sobre la revolució que s'estava vivint a Catalunya. Al costat de les imatges de la Barcelona revolucionària dels primers mesos, de les vivències personals al front d'Aragó, dels judicis positius sobre el funcionament de les milícies antifeixistes al front, Orwell es va centrar en les discrepàncies que va viure el bloc antifeixista català i que van culminar en els enfrontaments de maig del 1937 i en la persecució i eliminació del POUM, el partit en què Orwell militava. Era la cara i la creu d'un procés polític que Orwell va descriure amb passió i des de l'experiència personal, però també amb honradesa militant i sense amagar les seves fòbies i les seves simpaties. El llibre d'Orwell, segurament l'únic llibre que molts europeus han llegit sobre la guerra del 1936 al 1939, concentra, en bona mesura, les contradiccions del procés històric que va viure Catalunya durant la Guerra Civil.

A partir del 1939 les experiències històriques viscudes des dels Països Catalans estan molt mediatitzades per la llarga dictadura franquista, que es va imposar com una llosa damunt d'un territori derrotat militarment, moralment desfet i socialment desintegrat. La història dels Països Catalans a partir d'aquest moment fou, per una banda, una història d'exili i, per l'altra, la història d'una resistència que tenia com a objectiu fonamental la supervivència. La llarga postguerra va coincidir, en el context europeu, amb la nova guerra europea i de fet Europa fins a començaments dels anys cinquanta no va superar la greu crisi motivada per la Guerra Mundial i la postguerra. En aquest context, les notícies que sorgien de Catalunya i del conjunt d'Espanya i que oferien una determinada imatge cap a Europa només podien ser de resistència o de repressió. De fet, aquesta fou una mena de dialèctica que es va mantenir durant tot el franquisme.

Per una banda, Catalunya, i el conjunt de l'Estat espanyol va tornar a ocupar la primera plana de l'interès europeu amb motiu d'escenes i episodis repressius que van ser freqüents des de la immediata postguerra —afusellaments massius, tortures a les presons, episodis de

guerrilles— fins a les darreres execucions que va portar a terme el règim franquista el setembre del 1975. Alguns d'aquests episodis van tenir, és ben conegut, com a escenari Catalunya, com per exemple, la mort dels darrers guerrillers de la postguerra, en Quico Sabater, el gener del 1960, i en Ramon Vila i Capdevila, l'agost de 1963, o, més tard, l'assassinat de Puig Antich, el març del 1974 o l'afusellament de Juan Paredes Manot (*Txiqui*), el setembre del 1975. En tots els casos, cada vegada que es produïa una acció repressiva d'aquesta magnitud, per part del règim, reapareixia en la perspectiva europea la imatge d'aquella Espanya oficial, inquisidora i intolerant, que recordava les pitjors etapes de la història de l'Espanya negra.

El contrast venia donat pels episodis de resistència que també tenien ressò a Europa, en una imatge positiva que recordava que enfront d'una dictadura ferotge hi havia ciutadans que es negaven a doblegar-se a les seves exigències. Durant el llarg franquisme foren nombroses les imatges de resistència que van traspasar els Pirineus, però només en voldria recordar unes quantes. En primer lloc la de la vaga de tramvies del 1951, que esdevingué el primer moviment de masses des de la fi de la Guerra. En el transcurs dels anys seixanta Europa es va haver de fer ressò de nombrosos episodis de resistència antifranquista: l'important moviment vaguista de començaments de la dècada, les explosives manifestacions que va fer l'abat de Montserrat Aureli M. Escarré, el 14 de novembre de 1963, al diari *Le Monde*, on denunciava la naturalesa dictatorial i repressiva del règim, i els nombrosos episodis que va portar a terme un moviment estudiantil bel·ligerant, protagonista de la tancada al monestir dels Caputxins de Sarrià, el 9 de març de 1966, i que va provocar la primera manifestació de capellans de la nostra història el maig del mateix any. Sense oblidar que el teatre Olympia, de París, es va convertir en la caixa de ressonància cap a Europa —des del primer recital que hi va fer Raimon, el 1966— de la nova cançó catalana, un fenomen cultural de clares implicacions polítiques.

Després de la mort de Franco, i en el procés complex, llarg i a vegades feixuc i violent, de la transició, foren moltes les imatges històriques que des del conjunt de l'Estat es van anar construint cap a Europa, una Europa que mirava amb molta atenció tot allò que s'estava esdevenint a l'extrem meridional d'Europa, en un moment en què la dictadura franquista era l'única que quedava a l'Europa occidental, un cop desaparegudes, l'any 1974, la grega i la portuguesa. Però del conjunt d'imatges jo només en destacaria una: la voluntat que es va manifestar des de Catalunya, no només de disposar d'un règim democràtic i d'un sistema de llibertats, sinó també de recuperar l'autonomia i l'autogovern nacional. Des de les manifestacions de febrer del 1976, a Barcelona, sota l'eslògan de «Llibertat, amnistia i Estatut d'autonomia» que van merèixer l'interès de periòdics europeus com l'anglès *The Guardian* o el francès *Le Monde*, fins a la magna manifestació de l'Onze de Setembre del 1977, també a Barcelona, i que va ser considerada com la manifestació més multitudinària que s'havia produït a Europa des de la fi de la Guerra Mundial, passant per

la recuperació de la Generalitat i l'arribada, en honors de multitud, de Josep Tarradellas l'octubre del 1977, foren molts els esdeveniments històrics que van manifestar aquesta voluntat, decidida, de convertir Catalunya en un poble, amb una llengua i cultura pròpies, i amb un pes específic en el conjunt d'Europa. Aquest és, en tot cas, un dels reptes per al segle XXI.

La dimensió europea de la política catalana al llarg del segle XX

Carles Santacana*

La política catalana del segle XX ha tingut un esdevenir molt convuls, amb moltes dificultats per anar definint uns elements centrals de la seva cultura política, sotmesa a moltes i llargues etapes de restricció de les llibertats, experimentant d'una forma particular tota la conflictivitat en què s'ha mogut el món occidental. Aquesta vida conflictiva s'ha produït sota una característica general: l'intent de formular i reafirmar l'existència d'una política catalana que no fos una simple materialització provincial de la política espanyola. Alhora, i malgrat aquest intent, que impulsaven només una

* Carles Santacana i Torres és professor d'història contemporània a la Universitat de Barcelona i president del Centre d'Estudis de l'Hospitalet de Llobregat. Pertany al Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals. És autor de *L'última Olimpíada, Barcelona 1936* (1990), *Victoriosos i derrotats: El franquisme a l'Hospitalet de Llobregat, 1939-1951* (1994), *Atlas de la transición: España de la dictadura a la democracia, 1973-1986* (1997), *El franquisme i els catalans, els informes del Consejo Nacional del Movimiento* (2000), *El Barça i el franquisme, crònica d'uns anys decisius per a Catalunya, 1968-1978* (2005). També és coordinador de la *Història de l'Hospitalet de Llobregat* (1997), d'*El franquisme al Baix Llobregat* (2001) i de *La repressió franquista* (2001).

part dels seus actors i protagonistes, la política catalana ha viscut —de grat o per força— lligada indistriablement al procés polític espanyol, que marca les etapes principals del seu desenvolupament: la Restauració, la dictadura de Primo de Rivera, la Segona República, la Guerra Civil, el franquisme, la monarquia parlamentària. Unes etapes polítiques que marquen canvis radicals i que dificulten la continuïtat dels projectes polítics en aquesta dinàmica catalana abocada al resistencialisme i a una actuació al marge o en contra de l'estat.

Alhora, la dinàmica europea també canvia força al llarg del segle XX. La gènesi de l'europeisme que coneixem avui és el resultat d'unes circumstàncies ben precises, derivades de la fi de la Segona Guerra Mundial i l'inici de la guerra freda. Naturalment que l'intent d'afirmar un espai europeu en aquelles circumstàncies podia cercar unes referències anteriors, però també és cert que la força de la definició europea que neix el 1948 a la Haia no s'hauria produït sense la seva operativitat política concreta d'aquell moment. Vull dir que abans hi havia precedents, però que eren sobretot de caire intel·lectual, amb escasses concrecions polítiques, en un marc molt diferent, en el qual predominen les polítiques particulars i fins i tot enfrontades dels estats europeus.

Així les coses, i a l'hora d'analitzar situacions prou diferents, l'explicació sobre la dimensió europea de la política catalana ha de ser naturalment compartimentada en funció d'aquests canvis. Proposem, doncs, tractar aquestes interrelacions en tres períodes:

- a) el primer, fins a la Segona Guerra Mundial; vist com un precedent;
- b) el segon, durant el període franquista; explicat com l'element substantiu d'aquesta aportació;
- c) el tercer, amb la consolidació democràtica, entès com un epíleg.

A) Uns precedents llunyans: el mirall europeu en el període d'entreguerres

La política catalana de les primeres dècades del nou-cents va viure entre la tensió interna pròpia d'una societat en procés de notable transformació, i la creixent influència pública d'un moviment d'afirmació pròpia. Tots dos elements van confluïr en la dècada de 1910 amb la posada en marxa de la Mancomunitat, institució que volia anar més enllà del que era com a realitat administrativa, i que volia posar les bases de la construcció d'una societat contemporània. És evident que davant de reptes tan profunds i decisius la Mancomunitat, en què tot i el predomini polític de la Lliga, participaven polítics i gestors de signes diversos, va marcar una pauta ben clara del que aleshores molts sectors de la política catalana entenien i esperaven d'Europa. Cal tenir en compte, en aquesta direcció, que el protagonisme dels intel·lectuals en aquesta fase va fer més fàcil traslladar les seves reflexions a una prime-

ra política institucional del catalanisme. Per a la Mancomunitat era molt important inspirar la seva obra de govern en el que succeïa als països europeus que considerava de referència, especialment França, Alemanya i Anglaterra, dels quals podia extreure experiències per formular polítiques concretes sobre aspectes com l'educació o el paper del municipalisme. Junt amb aquesta mirada en clau governamental, també és cert que la política catalana, i específicament el catalanisme, va tenir un interès molt notable a seguir els canvis en el mapa polític europeu, i les reivindicacions nacionals més potents. No cal dir la influència que va tenir la independència d'Irlanda, el 1921, però també el seguiment que es feia dels casos de Bohèmia o Noruega. No és aquest text el lloc on cal referir-se a la implicació de la societat catalana en la Primera Guerra Mundial, qüestió que es tracta en una altra ponència. Tanmateix, sí que és imprescindible, per seguir la nostra argumentació, esmentar l'enorme interès que va despertar aquell conflicte, les preses de posició entre aliadòfils (moltes vegades sobretot francòfils) i germanòfils. I de la mateixa manera, la incomoditat que suposava per a alguns haver de triar entre dos referents igualment importants. És un problema que potser afecta més els intel·lectuals, però que explica l'existència de plataformes com els Amics per la Unitat Moral d'Europa, animada per Eugeni d'Ors. Després de la Gran Guerra els ulls amatents de les minories polititzades giren la seva atenció cap a la Societat de Nacions, el primer organisme de mediació internacional, que naixia sota la influència de la cèlebre declaració de Wilson, tot i que els americans ràpidament es van fer fonedissos. La Societat de Nacions, amb seu a Ginebra, al bell mig d'Europa, va generar notables expectatives. Semblava que el principi d'autodeterminació de les nacions havia de començar a ser tingut en compte, i alguns catalans van dipositar esperances en la internacionalització, que en aquell moment podríem dir que era una europeïtzació, del plet català. Per això aquest organisme és vist en un sentit positiu. La Societat de Nacions va crear un Comitè Assessor de les Minories Nacionals, en el qual va treballar Francesc Maspons i Anglèsell, un personatge important en aquell moment per fer present el fet polític català en les instàncies internacionals, en una direcció similar a la que empenia Joan Estelrich. D'alguna manera, en aquesta conjuntura la noció europea i la de les minories nacionals semblava que anaven de la mà, si més no des del punt de vista teòric. Una altra cosa és l'efectivitat real de la Societat de Nacions, no només respecte d'aquesta qüestió, sinó des d'una perspectiva més general. En qualsevol cas, tot semblava indicar aquesta imbricació entre tots dos conceptes, la qual cosa va permetre fins i tot llançar alguna proposta especialment atípica, com la feta per Marià Rubió i Tudurí i N. Mart. Aquests dos autors van escriure un llibre anomenat *Catalunya amb Europa* (1933), en què proposaven la creació d'uns Estats Units d'Europa que, en una primera fase, formarien estats petits, entre els quals Catalunya, que «posseeixen un alt sentit europeu». Un any després d'aquest llibre Alexandre Deulofeu publicava *Catalunya i l'Europa futura*, que situava un futur estatal per a Catalunya vinculat al procés que també feien altres nacions d'Europa.

Naturalment, aquestes anàlisis tenien poca operativitat en el tens final de l'etapa d'entreguerres, quan la Societat de Nacions estava veient-se desbordada per la crisi en les relacions internacionals i quan la situació a Catalunya i Espanya era també prou complicada, i els catalans havien apostat per explorar les possibilitats que oferia la Generalitat en el context de la Constitució republicana.

B) Construcció europea i franquisme, cara i creu d'un període històric

Després de la Segona Guerra Mundial la dinàmica política europea experimenta un canvi radical: la fi d'una guerra que havia començat europea i que havia acabat com a guerra mundial canvia definitivament els equilibris geopolítics. Europa deixa de ser definitivament el centre del món, i la nova hegemonia mundial passa pel nou enfrontament de la guerra freda entre els Estats Units i la Unió Soviètica. Europa —l'Europa occidental i central— havia aconseguit alliberar-se del nazisme gràcies als exèrcits nord-americans i soviètics, i això suposava una postguerra i una reconstrucció en què els països europeus havien quedat absolutament superats per la nova dinàmica que s'obria. En aquesta nova situació els països democràtics europeus han de reaccionar davant de la nova realitat. De manera independent no són ja les grans potències del món, i la noció mateixa d'Europa i de l'europeisme canvien de sentit. El primer congrés d'Europa, celebrat a la Haia, el 1948, enceta aquesta nova fase. Des d'aquell moment Europa és percebuda com un conjunt, com una unitat, que defensa uns valors comuns, que són els que s'articulen entorn de la democràcia i els drets humans. No es tracta ja de la singularització dels principals estats europeus, del seu prestigi particular. No es tracta només que els països del centre i el nord d'Europa poguessin ser unes referències sempre positives, considerades superiors a la realitat del sud mediterrani. No era només això. Ara som davant de la primera ocasió en què es defensa de manera prou decidida i per sectors prou significatius la idea de la unitat europea. Si es vol, més enllà de la defensa d'uns valors, es tracta d'una necessitat política de primer ordre, ja que és probablement una de les poques maneres que tenen els estats del vell continent per fer-se sentir en un concert internacional que passa per nous organismes internacionals, com les Nacions Unides, amb seu fora d'Europa (un indicador més del canvi dels temps) i en el context d'enfrontament de la guerra freda. Així, doncs, Europa comença a tenir un significat diferent del que se li atorgava en el període d'entreguerres.

Lògicament, aquest canvi de significat ha de tenir una traslació natural a la dimensió europea de la política catalana. Dit d'una altra manera, a com la política catalana avalua i utilitza aquest nou significat. Una política catalana que s'ha vist sotmesa també a un canvi radical, que és el que caracteritza la implantació de la dictadura franquista i l'abolició de les

llibertats democràtiques i les institucions d'autogovern. Aquest fet, naturalment, condiciona enormement les expectatives polítiques, no únicament en clau interna, sinó també en funció de com evoluciona la dinàmica europea i internacional. A banda d'això està clar, primer de tot, que els actors de la política catalana no tenen tots la mateixa percepció del que significa en aquella conjuntura el concepte de *la unitat europea*. Hi ha catalans franquistes que segueixen, amb major o menor entusiasme, les directrius que el règim espanyol vigent sosté en els anys de l'aïllament, quan per a l'Espanya franquista l'aïllament diplomàtic és un problema important. Per a aquests sectors, Europa no és pas una referència positiva, sinó tot el contrari, és la personificació de l'origen de tots els mals. A l'interior del país, aquests són els únics sectors que poden expressar-se amb tranquil·litat. La resta, pensin el que pensin, no poden expressar-se. El gruix dels polítics que havien exercit al país fins al 1939 eren ara a l'exili. Pels nombrosos exiliats d'arrel llibertària Europa era un refugi, no sempre agradable, però en definitiva el més pròxim; tanmateix, la seva percepció crítica dels estats i les institucions internacionals els allunyava enormement d'un ideal europeista. Pels comunistes arrengrats al si del PSUC la línia divisòria de la guerra freda els situava també ben lluny de la sensibilitat europeista que s'estava construint. Per ells els països democràtics europeus eren una base per crear organitzacions d'exiliats, però en bona mesura situaven les seves direccions en els estats de l'Europa de l'Est. Finalment, els partits republicans, liberals i socialdemòcrates eren els qui van acollir amb major interès les noves formulacions del concepte europeu. La prova fefaent es troba ja en la mateixa convocatòria del primer congrés d'Europa. El maig de 1948 van anar a la Haia els catalans Joan Sauret, Pau Casals i Josep Trueta. Alhora, aquell congrés va rebre l'adhesió de nou exconsellers de la Generalitat (Josep Tarradellas, Rovira i Virgili, Pompeu Fabra, Bosch i Gimpera, Josep Carner, Quero Molares, Antoni Xirau, Ventura Gassol i Martí Barrera), que van enviar una comunicació conjunta. Des d'aquell mateix moment es feia evident que a molts catalanistes, republicans i socialistes catalans el nou concepte d'Europa els resultava atractiu i que a més començaria a ser un eix de treball polític per intentar torpedinar internacionalment la consolidació del règim franquista. Es tractava, per tant, d'una complicitat ideològica, però també d'una necessitat política.

Per tot això, el camí que va emprendre aleshores la lenta construcció europea va ser seguit amb enorme interès per l'exili polític català. I no únicament seguit, sinó que podríem dir que també va ser acompanyat per les forces d'aquest exili, encara que naturalment, per la seva condició d'exiliats, tenien una capacitat política molt limitada. Aquesta construcció es farà en dos nivells diferents. Un és el que correspon als estats, i òbviament els exiliats no disposen de cap estat per poder intervenir. Ni els catalans ni tampoc els espanyols. No poden plantejar-se, per tant, intervenir en institucions com el Consell d'Europa, creat de seguida, el maig de 1949. Però sí que trobaran una altra via de participació, que és el Moviment Europeu. El Moviment Europeu és una organització de debat i difusió de la idea europea,

que sorgeix directament del congrés de la Haia, i que s'estructura en consells nacionals. Als països que disposen d'estructures democràtiques es creen els corresponents consells nacionals, però als països sotmesos a règims dictatorials el Moviment Europeu accepta la constitució de consells nacionals a l'exili. Aquí hi havia, per tant, una via de participació política en relació amb el projecte europeu que escapava al control dels estats dictatorials, ja que el Moviment Europeu feia bandera de la necessitat de sistemes democràtics. És a dir, a diferència dels organismes internacionals que anirien reconeixent el règim franquista, el Moviment Europeu s'hi considerava incompatible. De fet, el Moviment va fer tot seguit una declaració d'antifranquisme, i va donar llum verda a la constitució d'un consell espanyol. La singularitat d'aquest consell és que es va adoptar un model federal. D'aquesta manera, es posava en marxa un Consell Federal Espanyol del Moviment Europeu, que presidiria Salvador de Madariaga, alhora que es creava també un Consell Català del Moviment Europeu, que seria dirigit de facto per Enric Adroher, *Gironella*, probablement el polític català més rellevant en les relacions entre els catalans i Europa després de la Segona Guerra Mundial, que també va ser secretari general del Moviment Socialista pels Estats Units d'Europa. El Consell Català tenia com a president a Carles Pi i Sunyer, i l'integraven, a banda de Gironella, Josep Rovira, del Moviment Socialista de Catalunya (MSC); Josep Sans i Joan Sauret, tots dos d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). És a dir, entre aquests europeïstes catalans de l'exili predominaven els integrants d'ERC i del MSC. El fet que la representació catalana en aquest organisme internacional passés per un òrgan federal espanyol obria unes interessants expectatives als demòcrates catalanistes, que veien en aquest reconeixement una via per associar la idea d'Europa a un programa federalista, que podria satisfer moltes demandes catalanes.

Aquesta mirada europea no es feia només des de l'exili. A l'interior hi havia algun petit nucli d'activistes que havien entès perfectament el potencial de la idea europea, com a sinònim també de llibertat i democràcia. Ferran Soldevila va elaborar també el 1948 un manifest proeuropeu que van signar alguns joves de l'interior, com Miquel Coll i Alentorn, Joan Reventós o Alexandre Cirici, i que posava l'èmfasi en el fet que el futur de l'Europa unida havia de fer-se a través d'una federació de pobles, no pas d'estats. En definitiva, des de les diferents sensibilitats del catalanisme aquest ideal europeu era identificat plenament com el garant de les llibertats, com la incorporació de Catalunya i Espanya a un món avançat, però que hauria de tenir també un component federal evident.

Ràpidament, els nuclis de l'exili i de l'interior van confluir, de manera que es va crear un Consell Català del Moviment Europeu a l'interior, en què trobem joves com Anton Cañellas o Heribert Barrera, alhora que molts noms es repetien també en una Joventut Federalista de Catalunya (1949), on també hi eren Joan Reventós o Jordi Pujol. En una direcció similar funcionà amb prou continuïtat un cercle d'estudis europeus dins de l'Institut Francès de Barcelona, dinamitzat pel democristià Anton Cañellas. Naturalment no es tractava d'una

iniciativa específicament política, però sí un àmbit de difusió dels continguts també polítics de l'europeïsm, i d'una certa idea d'Europa, que pogué sobreviure en el moments més delicats gràcies a l'empareda de l'Institut Francès, una instància cultural al bell mig de Barcelona, però dependent del Govern francès.

Per a tots aquests amplis sectors polítics, doncs, el procés de construcció europea i els valors en els quals deia voler fonamentar-se tenia un interès fonamental. I també per a tots aquests actors, el seu posicionament favorable a aquest procés afavoria una identificació de conceptes ben clara: Europa i el franquisme eren incompatibles; en definitiva, Europa era sinònim de llibertat i democràcia.

Però, era veritat això? O només eren uns bons desitjos? Cal destacar aquí que la idea d'Europa a què hem fet referència fins aquí tenia un component polític, però tot i que aquest element fos determinant en les primeres passes de la unitat europea, no podem oblidar que la primera concreció important d'aquest procés va ser de caràcter econòmic. El 1957 França, Alemanya, Itàlia, Bèlgica, Holanda i Luxemburg constituïen el nucli primigeni de la Comunitat Econòmica Europea. El Tractat de Roma tenia, doncs, un fonament econòmic, tot i que tothom li concedia una rellevància que sobrepassava àmpliament el contingut específic de la lletra del Tractat. Tanmateix, des d'aquell moment hi havia una forma concreta de representar Europa, i era de caràcter econòmic. Això permetia articular discursos diferents, basats en l'eficiència d'un mercat comú, que progressivament podia donar per superades les fronteres econòmiques, les velles polèmiques aranzelàries, però que també podia quedar simplement com això: un mercat capitalista més gran. Aquest fet posava en circulació moltes més variables amb relació a com es vivia a Catalunya el fet europeu. D'una banda, cal considerar que aquesta dimensió econòmica permetia que el petit interès mostrat fins aleshores pels franquistes anés despertant-se. Alguns entenien que per a la viabilitat econòmica del règim era important uns millors intercanvis econòmics amb els països veïns, que eren precisament —exceptuant Portugal— els qui havien constituït la CEE. D'altra banda, el component econòmic del Tractat de Roma els podia fer pensar que podria ser factible anar vinculant l'Estat espanyol a les institucions europees per una via exclusivament econòmica. Aquesta dimensió ajudà al món oficial del règim a parlar d'Europa intentant obviar tota referència als valors polítics que defensava el Moviment Europeu. D'aquesta manera, sorgien o prenen més rellevància algunes plataformes oficials, com per exemple la secció espanyola de la Lliga Europea de Cooperació Econòmica (LECE). D'altres, com el barceloní Instituto de Estudios Europeos (1951), dirigit per Jorge Prat Ballester i en el qual participava també Manuel Riera Clavillé, es movien en un terreny ambigu, i eren pràcticament un dels pocs nuclis legals de la societat civil que feien una clara aposta per Europa. Un altre cas rellevant, sorgit precisament des del vessant econòmic, però amb clares connexions polítiques, és el Cercle d'Economia, entitat creada el 1958 per empresaris que posaven l'èmfasi en la

necessitat de tenir un teixit econòmic capaç de fer front a la integració europea. El Cercle —el seu primer president va ser Carles Ferrer i Salat— va ser un espai de relació d'empresaris, economistes i intel·lectuals, als quals no s'escapava l'estret vincle entre les seves propostes econòmiques i el marc polític en què haurien de desenvolupar-se, un sistema democràtic parlamentari.

Munic, una cita important

En aquest context es produiria un esdeveniment que marca definitivament, fins a la fi de la dictadura, la relació entre la dinàmica franquisme/antifranquisme i el fet europeu. Des del 1960, i en el marc del Moviment Europeu, diversos grups intentaven celebrar una assemblea de l'oposició democràtica a Estrasburg. La iniciativa no va arrelar immediatament, però posà unes bases d'acció política noves, ja que pretenia reunir l'oposició de l'interior, la de l'exili, les internacionals democràtiques europees (socialistes, democristians i liberals) i els organismes oficials europeus. Un dels inspiradors, Enric Adroher, *Gironella*, explicava uns mesos després el que es podria aconseguir amb una reunió com la que pretenia. Són unes poques frases, que condensen perfectament uns objectius veritablement molt ambiciosos:

Resumeixo el projecte en les línies generals. Primer les intencions: la nostra preocupació de base era sortir de la situació espanyola de l'immobilisme en què es troba; és a dir, forçar la situació, intentant posar-la en moviment. L'objecte: provocar una reunió de personalitats peninsulars, representant en la mesura del possible diferents estaments socials, tots ells naturalment en oposició oberta o en desacord amb les estructures franquistes, i entorn d'un problema concret com és el de les relacions entre Espanya i Europa. Ens semblava que el tema europeu permetria un acostament entre les dretes antifranquistes i les esquerres democràtiques, mentre que l'acord ens semblava impossible entorn els problemes de la política interior i de la successió del franquisme. A més, el nostre desig era d'obligar als moviments democràtics europeus (socialista, cristià, liberal) a prendre posició, intervenir en la qüestió espanyola. I, en definitiva, intentar tallar al règim franquista el camí que mena a Europa. Manera de fer-ho: alçar —repeteixo— una oposició democràtica general (és a dir, dretes i esquerres) que demana la integració d'una Espanya democràtica europea, en una situació d'igualtat als altres països europeus. (Enric Adroher, carta de gener del 1961).

Les paraules de Gironella són un resum extraordinari del que succeiria uns mesos després, el juny de 1962, amb motiu del IV Congrés del Moviment Europeu, celebrat a Munic, el qual havia de tractar sobre l'estructuració política d'Europa. Com és ben sabut, prèviament a la celebració del congrés es van celebrar unes sessions de debat sobre «Espanya

i Europa», a les quals van assistir polítics de l'interior i de l'exili, de pràcticament totes les tendències. Entre els catalans de l'interior hi trobem des de monàrquics com Antoni de Senillosa, membres de l'Institut d'Estudis Europeus, catalanistes sense filiació com Marià Manent o mossèn Josep Sanabre, i militants clandestins d'ERC o del MSC. I entre els de l'exili, representants d'aquestes dues darreres formacions. La reunió de Munic va ser important, entre altres coses, per la presència de darrera hora de representants del PSUC-PCE, formacions polítiques que fins aleshores s'havien mantingut al marge del moviment europeïsta. La presència —tímida però real— d'aquests representants tenia un doble valor: d'una banda, els acostava a una probable nova interpretació del que significava el projecte d'una Europa unida i dels seus valors; de l'altra, posava les bases, en el difícil context de la guerra freda, per a una col·laboració entre el conjunt dels antifranquistes, sense exclusions de cap mena. Es tractava, per tant, d'un pas decisiu per a la política de l'oposició al franquisme, tant en l'àmbit espanyol com en el català, atenent al progressiu pes que els comunistes anirien assolint al llarg de la dècada dels seixanta. A més, les difícils i tenses reunions de Munic van asseure en la mateixa taula, per primer cop des del 1939, a dirigents polítics que a la fi de la Guerra Civil eren en el bàndol vencedor amb d'altres que eren entre els derrotats.

Munic va esdevenir, per tot això, una fita crucial. Crucial també per al franquisme, que va reaccionar molt negativament precisament perquè a la capital bavaresa s'havia produït un fet sense precedents (la reunió d'antifranquistes de totes les ideologies, de l'interior i de l'exili) i pel ressò internacional que havia tingut precisament per celebrar-se sota l'emparedat del Moviment Europeu, que va ser un important altaveu per denunciar que no era possible que es plantegés l'admissió a la CEE d'un país que no respectava la democràcia i els drets humans. Cal dir també que a les discussions de Munic es va fer present la qüestió catalana. Tot i que per la majoria dels participants catalans era prioritari assolir un acord previ en l'àmbit espanyol, la resolució final feia una tímida referència de futur, en què es deia que la nova democràcia hauria de reconèixer la personalitat de les diferents comunitats naturals, en una clara al·lusió a les aspiracions de catalans i bascos.

Certament, el debat de Munic feia molt de mal a les aspiracions del Govern franquista, que quatre mesos abans havia demanat d'obrir negociacions per a la vinculació d'Espanya al mercat comú, amb arguments estrictament econòmics. Es plantejava, doncs, si l'Europa que s'estava començant a construir en aquell moment era només econòmica, o s'associava també a unes exigències polítiques mínimes. De fet, malgrat que dos anys més tard el Consell de la CEE va autoritzar l'inici de converses amb el Govern de Madrid, finalment el règim franquista no va aconseguir l'adhesió de l'Estat espanyol al mercat comú. Per tant, la dicotomia entre la dictadura i el binomi democràcia-Europa va funcionar fins a la fi del règim, de manera que encara va donar més força a la imatge d'Europa que es va anar forjant entre tots els sectors de l'antifranquisme.

C) Noves condicions, ara dins d'Europa: transició i consolidació democràtica

En arribar a la transició, la política catalana dels grups procedents de l'antifranquisme havien definit un bloc que, més enllà d'aspectes tàctics, passava per un gran acord sobre el mínim comú denominador que havia de representar la implantació d'un sistema democràtic, que es materialitzà en l'Assemblea de Catalunya i el Consell de Forces Polítiques. La integració de l'Estat espanyol a Europa era per la majoria un d'aquests requisits, fruit de la imatge que durant tant de temps s'havia anat gestant. Europa apareixia un cop més com el garant de la definitiva incorporació de la naixent democràcia espanyola, alhora que també com un element important per a la dinamització econòmica del país. El cicle de conferències «Les terceres vies a Europa», celebrades a Barcelona el 1975, pocs mesos abans de la mort de Franco, és una bona mostra de com els principals líders polítics tenien ben present la dimensió europea en el moment de presentar les seves propostes programàtiques. No ens referim al títol del cicle, que va ser fruit de les pressions governatives, sinó al mateix contingut de les conferències, en un moment en què els líders polítics havien de definir el seu projecte per a la Catalunya del futur. Doncs bé, ja fos en clau clarament europeïsta, com Jordi Pujol, Josep Pallach o Anton Cañellas, que parlava d'un europeisme mediterrani, o situant com a referència bàsica un model europeu concret —Josep Solé i Barberà i la traslació catalana del compromís històric italià—, certament tots els polítics que començaven a treure el cap compartien un concepte positiu del procés d'integració europea i de la necessitat que Catalunya hi participés plenament. A aquest ampli acord, que abastava tota l'oposició, s'hi van afegir ara també de manera més decidida els sectors polítics procedents del franquisme, que van vincular el procés de democratització amb la integració del país a Europa. D'aquesta manera, l'ideal europeu guanya força, reivindicat amb graus diversos per tothom, amb l'excepció de l'extrema dreta. Però alhora aquesta assumpció generalitzada li feia perdre força com a element reivindicatiu, i fins i tot com a imatge política plena de connotacions.

Des d'una perspectiva estrictament catalana aquesta nova fase tenia conseqüències importants. A partir d'aleshores les forces catalanistes podien seguir mantenint una certa imatge d'Europa en les seves proclames i en la manera d'explicar també la projecció de Catalunya al món, però el que era incontestable era que el procés polític i institucional de vinculació de la nova Espanya democràtica a Europa passaria necessàriament pel Govern central. Dit d'una altra manera, si la presència catalana en l'europeisme havia estat molt destacada fins a la mort de Franco, en la nova conjuntura passava a tenir un paper molt més testimonial. Enfront d'aquestes circumstàncies les forces polítiques catalanes mantenien dues estratègies diferents: per uns la incorporació de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea era una finalitat suficient, per la qual cosa calia donar totes les facilitats

per assolir-la. D'altres, conscients que aquest procés de confluència econòmica tindria també en un futur pròxim repercussions polítiques, i també del paper quasi exclusiu dels estats en la definició d'aquesta futura integració europea, plantejaven un aspecte que ja hem trobat en la dècada de 1920 o en les proclames federalistes de la postguerra mundial. Calia formular una gran qüestió: quin paper tindrien les nacions sense estat en aquest procés europeu? Des de formulacions polítiques del nacionalisme català es parlava sovint aleshores de l'Europa de les nacions, recolzada per mobilitzacions cíviques que volien arribar al cor de les institucions europees. Des del poder real, des de la Generalitat, l'europeisme que havia manifestat des dels seus orígens el president de la institució, Jordi Pujol, tenia moltes dificultats per ser efectiu, i havia d'actuar amb gran pragmatisme. Fruit d'això la política catalana aborda la qüestió europea en un triple nivell: d'una banda, es manté vigent el miratge cap a l'Europa símbol de progrés i llibertat; de l'altra, planteja un debat polític de fons sobre la construcció d'Europa, sobre la forma d'implicació dels catalans i de la resta de nacions sense estat; per acabar, i des del Govern de la Generalitat, s'actua amb pragmatisme seguint un llenguatge diferent. Aquest llenguatge és el de les regions d'Europa, un principi assumible, respecte del qual es basteix un intent intervencionista que té dues potes fonamentals. D'una banda, la creació d'una oficina del Govern amb el nom de Patronat Català Pro Europa, que el 1986 va obrir una delegació a Brussel·les. De l'altra, amb la presència en organismes europeus subestats. En aquest sentit cal esmentar la presència de Catalunya a l'Assemblea de Regions d'Europa, organisme que va ser presidit pel mateix Jordi Pujol els anys 1992-1996. I també la posada en marxa d'experiències de col·laboració entre regions europees, entre les quals destaca la proposta anomenada *Quatre motors d'Europa* (1988), en la qual participaven Baden-Württemberg, Llombardia, Roine-Alps i Catalunya. Com ja hem dit, aquesta acció pragmàtica no ha de fer oblidar l'impacte del reconeixement d'alguns nous estats europeus en els darrers anys, com les repúbliques bàltiques (1991), que alguns sectors van voler convertir en nous punts de referència.

En definitiva, i per acabar, una brevíssima recapitulació. La política catalana ha estat sempre pendent, al llarg del segle XX, de l'evolució europea. Vista la seva efectivitat i els instruments de què disposava podem considerar que ha estat un seguiment més voluntarista que eficaç, però que de fet ha constituït, durant molt de temps, un element més d'identificació també en clau interna catalana, i per contrast amb molt sectors de la política espanyola. La política catalana s'ha definit, així, pel seu desig d'esdevenir europea. Tanmateix, la política europea no s'ha mostrat gaire interessada per una aportació catalana que recurrentment esdevenia crítica amb l'*statu quo* dels estats que la sostenen.

Els diversos corrents del catalanisme en relació amb l'uropeisme al llarg del segle XX

Montserrat Guibernau i Berdun*

A hores d'ara sembla obvi parlar d'uropeisme, tots els partits polítics ho fan. Els intel·lectuals, els empresaris i els periodistes tenen el mot *Europa* als llavis i reconeixen la seva rellevància i això passa tant a Catalunya com a la resta d'Espanya. Però les coses no han estat sempre així. Catalunya per raons històriques troba les seves arrels en una vinculació amb Europa —per mitjà de la seva pertinença a l'Imperi carolingi del qual fou frontera—, i és precisament aquesta condició de «límit» entre dos territoris, dues cultures i dues tradicions polítiques el que es manté fins avui —encara que amb variacions al llarg del temps. El fet que Catalunya fos exclosa del pro-

* Montserrat Guibernau i Berdun és doctora per Cambridge, catedràtica de Ciència Política al Queen Mary College, Universitat de Londres i *visiting fellow* al Center for Global Governance de la London School of Economics. Ha publicat *Nationalisms* (1997), *Nacions sense estat* (1999) i *Nacionalisme català: franquisme, transició i democràcia* (2002). Ha editat *The conditions of diversity in multinational democracies* (2003), *History and National Destiny* (2006), *Governing Europe: The developing agenda* (2006).

cés de colonització de les Amèriques liderat per Castella també contribuï a reforçar la diferència i la distància entre catalans i castellans, cosa que, per exemple, no succeí amb l'Imperi britànic, en el qual Escòcia fou convidada a tenir un paper clau des del primer moment.

Per això Catalunya mira Europa, i Catalunya és Europa des del moment en què sorgeix aquesta nova i indeterminada idea de comunitat política i fins a cert punt cultural que culmina amb la creació de la Unió Europea. Castella i la resta de la península Ibèrica van créixer i es consolidaren sota la influència d'altres pobles i cultures, entre elles la musulmana, que deixà un llegat valuós i una empremta inesborrable. Europa quedava lluny als castellans, Europa els era aliena.

El catalanisme sorgeix primer com a moviment per la defensa de la llengua i de la cultura catalanes, indubtablement influït pel romanticisme alemany de la meitat del segle XIX. El catalanisme polític pren nota dels processos de creació de nous estats a Europa —com per exemple Alemanya i Itàlia durant la segona meitat del segle XIX, així com de moviments de reivindicació nacional en altres indrets europeus com per exemple Irlanda que van proliferar durant els darrers anys del segle XIX i principis del segle XX.

Des del punt de vista artístic, Catalunya s'integra plenament i lidera moviments d'avantguarda durant la primera part del segle XX, Antoni Gaudí, Salvador Dalí, Pau Casals i Joan Miró en són els principals exponents.

El cop d'estat del general Francisco Franco (1936) i els quaranta anys de dictadura estroncaren el desenvolupament cultural, polític, artístic i econòmic de Catalunya. Moltes persones van morir o es veieren forçades a emigrar. Milers de catalans experimentaren les privacions econòmiques, la pobresa i el desgavell provocats per la guerra.

Evidentment el catalanisme es veié influït d'una manera fonamental per les idees europees del moment, que arribaven de forma limitada a una minúscula part de la població. Si bé després dels primers anys de dictadura, la distància entre els catalanistes a l'exili i els que restaven a Catalunya es féu més gran, també el gruix de la població catalana —tancat l'horitzó envers Europa— es veié obligada a concentrar esforços en la pròpia supervivència. El catalanisme i els moviments de resistència al franquisme eren minoritaris, clandestins i perseguits. Encara que a poc a poc, cap als anys seixanta, s'obriren algunes esclertes que permetien el conreu limitat de la llengua i la cultura catalanes.

Durant el franquisme, cal contrastar l'antieuropisme impulsat pel règim amb el constant delit d'una elit cultural catalana per conèixer, saber, llegir, escoltar i veure tot allò que venia d'Europa encara que fos prohibit. Entre les principals idees polítiques generades a diverses parts d'Europa i que impactaren en el catalanisme polític cal destacar la influència del marxisme i altres variants del socialisme en la construcció del socialisme català, tant del Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC) com del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), així com d'altres partits minoritaris. La influència del federalisme —incloent-hi la variant catalana dissenyada per Pi i Margall— en la ideologia política del PSC. La demo-

cràcia cristiana, i en particular la doctrina personalista d'Emmanuel Mounier, amb un fort impacte en el pensament de Convergència Democràtica de Catalunya (CDC) i del seu líder Jordi Pujol, així com en Unió Democràtica de Catalunya (UDC). El republicanisme i l'obrerisme d'influències llibertàries que esdevingueren centrals en la ideologia d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC).

Tot seguit analitzo la posició dels principals partits polítics d'origen català envers dos grans temes que els defineixen, aquests són: la relació entre Catalunya i Espanya, i el vincle entre Catalunya i Europa. L'anàlisi se centra en el període de la transició democràtica. M'ha semblat interessant establir aquest contrast ara que Espanya es democràtica, moderna, proeuropea, industrialitzada, descentralitzada i secular, tot i mantenir algunes rèmores del passat com la passió pel centralisme i la incapacitat d'entendre la seva pròpia diversitat nacional, i que Europa és gairebé indubtablement identificada amb la Unió Europea. És a dir, amb una institució política i comunitat econòmica que aspira a la construcció d'una identitat pròpia.

Els partits polítics estudiats són: ERC, PSUC, PSC (PSC-PSOE), CDC, UDC, així com el pensament polític de Jordi Pujol, president de la Generalitat de Catalunya 1980-2003. La metodologia utilitzada per elaborar aquest treball inclou l'estudi de programes electorals, documents interns dels partits, llibres i altres publicacions, així com un seguit d'entrevistes amb polítics i intel·lectuals d'un ampli espectre polític.

Esquerra Republicana de Catalunya (ERC)

Esquerra Republicana de Catalunya, partit hegemònic a Catalunya durant la Segona República, va donar a la Generalitat els seus dos primers presidents, Francesc Macià i Lluís Companys, entre l'any 1931 i el 1939.

ERC es defineix com una organització política socialment d'esquerra i nacionalment catalana, no dependent de cap força aliena a la nació catalana. En la seva *Declaració ideològica* del 1993, ERC s'autodefineix com la unió de diverses tradicions polítiques que inclouen: l'independentisme representat per l'Estat Català de Francesc Macià; el Partit Republicà Català de Lluís Companys; el republicanisme federal present en moltes comarques catalanes, el grup socialitzant de *L'Opinió* i l'obrerisme d'influències llibertàries. ERC assumeix «la totalitat de la nació», i fa referència als Països Catalans com a àmbit d'actuació directa i la seva independència com a objectiu polític.

Catalunya-Espanya

Els problemes de Catalunya es remunten a la seva submissió a Espanya.¹ L'antagonisme històric entre les estructures polítiques i econòmiques d'Espanya i les dels Països Catalans reflecteix dues identitats nacionals que s'han mantingut oposades al llarg del temps, segons ERC el centralisme i l'endarreriment d'Espanya no s'han superat. Les contradiccions principals entre les estructures catalanes i les espanyoles concerneixen, des del punt de vista d'ERC, les diferències en la distribució territorial de la població i en la seva estructura productiva.

Segons l'exlíder d'ERC Àngel Colom, les disparitats entre Espanya i Catalunya no es redueixen únicament a l'àmbit econòmic, sinó que també es manifesten en les seves concepcions antagòniques sobre la democràcia i l'Estat. Colom insisteix en el fet que «El Regne d'Espanya té totes les institucions formals d'un Estat democràtic. [...] Reconeix l'existència de nacionalitats dins l'Estat espanyol, però no el dret a l'autodeterminació.»² I remarca que, tot i les seves formes liberals, «l'Estat espanyol té un fons molt poc democràtic, perquè manté les estructures polítiques i administratives configurades pels liberals moderats en el segon terç del segle passat [segle XIX]. Hi ha unes concepcions bàsiques més pròpies del despotisme il·lustrat que no pas de la sobirania i el protagonisme dels ciutadans.»³ Segons Colom, això s'explica per la voluntat de l'Estat d'envair la vida de la col·lectivitat ciutadana sense deixar espai per a l'acció de les institucions més properes als ciutadans, com ara els ajuntaments, per la necessitat d'una administració central forta que actuï en tot el territori espanyol i que disposi de nombroses funcions, per l'omnipresència de l'Estat, i pel seu objectiu de crear una sola nació.⁴

Des del punt de vista de Colom, la idea d'Espanya com a estat nació sorgeix només després de les guerres napoleòniques, quan la Corona perd les colònies castellanès d'Amèrica i els seus dominis queden reduïts a la península Ibèrica menys Portugal i Gibraltar, més les Illes Balears, les Canàries, i algunes colònies petites a Amèrica i Àfrica. A partir d'aquest moment, el Regne de Castella canvia de nom i s'autoanomena *Espanya*. Aquesta reducció coincideix amb la configuració moderna de l'Estat espanyol. Paral·lelament a la formació del nou Estat, hi ha la voluntat de crear una nació espanyola. El fet més il·lustratiu d'això és l'intent de crear una llengua espanyola, convertint el castellà en espanyol. Això va tenir lloc l'any 1922, quan la Real Academia de la Lengua Castellana es converteix en la Real Academia de la Lengua Española.⁵ Dit en altres paraules, la integritat de la identitat catala-

1. J. ARGELAGUET *et al.*, *República catalana*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1992, p. 46.
2. J. ARGELAGUET *et al.*, *República catalana*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1992, p. 54.
3. J. ARGELAGUET *et al.*, *República catalana*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1992, p. 54.
4. J. ARGELAGUET *et al.*, *República catalana*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1992, p. 54-56.
5. J. ARGELAGUET *et al.*, *República catalana*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1992, p. 78.

na, que es va poder sostenir fàcilment en uns temps en què l'Estat espanyol era feble i havia reduït les seves activitats a poca cosa més que a la recaptació d'impostos, es veurà amenaçada per la transformació imparable d'Espanya en un estat nació modern.

Per Josep Lluís Carod-Rovira, actual líder d'ERC, un dels problemes més importants que caracteritzen la relació entre Catalunya i Espanya en el present marc legal és la insuficiència del finançament autonòmic, al qual cal afegir la baixa inversió pública de l'Estat a Catalunya. Ambdós factors perjudiquen el benestar material dels catalans, frenen el creixement econòmic, i posen obstacles a la vitalitat inequívoca de l'empresa catalana, tot limitant les seves possibilitats de treball. Segons Carod, «Catalunya es finançadora nata d'Europa, però també n'és d'Espanya».⁶

En el *Programa marc* a les eleccions generals de març del 2000, ERC descriu el moment present com a final d'una etapa històrica que requereix la renovació d'un model d'Estat que considera exhaurit.⁷ Al seu parer, és imprescindible canviar les actituds de fons dels ciutadans de Catalunya «enfonsats en el conformisme perquè “tot va bé” i el derrotisme perquè “no hi ha res a fer”».⁸ En aquest context, ERC considera necessari: (1) prendre consciència de la gravetat de les amenaces que planen sobre la nació catalana; (2) recuperar la confiança en el progrés i combatre el fatalisme que avui ha pres la forma de determinisme econòmic, i (3) recuperar la confiança en els partits polítics com a instrument essencial de la transformació de la societat. Per això, ERC es planteja estratègicament ampliar la base social del republicanisme català i elevar la «tensió democràtica» a Catalunya i als Països Catalans, de manera que es qüestionï la legitimitat de tot el règim i de la seva concepció de l'Estat.⁹ A mitjà termini ERC, que es defineix com un partit de govern i no com a partit purament testimonial, frontissa o subordinat, es proposa la creació de la república federal com a primer pas «en la via democràtica a la independència, que exigeix la voluntat majoritària dels ciutadans expressada lliurement a les urnes».¹⁰ En aquest mateix *Programa marc* s'afegeix:

L'intent d'assimilació de la nació catalana portada a terme per l'Estat espanyol des de 1714, que va convertir-se en intent de genocidi amb el règim militar del General Franco, ha generat en la part més conscient nacionalment del poble català un odi comprensible a tot signe d'espanyolitat. Aquest odi es refereix a l'Estat i no pas al poble espanyol, que ha patit la mateixa opressió de l'oligarquia que el controla.¹¹

6. J. LL. CAROD-ROVIRA, *Jubilar la transició*, Barcelona, Columna, 1998, col·l. «La Humanitat», p. 108.

7. *Programa marc, eleccions al Congrés dels Diputats i al Senat de l'Estat espanyol, març 2000*, p. 7.

8. *23è Congrés Nacional, Tarragona 17-18 de març de 2001*, ponència política, p. 20.

9. *23è Congrés Nacional, Tarragona 17-18 de març de 2001*, ponència política, p. 21.

10. *23è Congrés Nacional, Tarragona 17-18 de març de 2001*, ponència política, p. 22.

11. *23è Congrés Nacional, Tarragona 17-18 de març de 2001*, ponència política, p. 22.

Catalunya i la Unió Europea

ERC considera el procés de consolidació de la Unió Europea com una alternativa necessària a la política de l'anomenat *nou ordre mundial*. El seu objectiu és que la Nació Catalana, un cop independent, esdevingui un estat membre de la Unió Europea i per això és necessari que Catalunya hi tingui representació pròpia. Així doncs, cal garantir la participació de Catalunya a les diferents institucions de la Unió Europea quan s'hi tractin temes que afectin el seu àmbit competencial o el seu interès específic, tal com es preveu a altres països.

En avaluar la situació present, Carod-Rovira es mostra escèptic envers una Unió Europea que, al seu parer, no és respectuosa amb els drets dels pobles i que es mou guiada pels objectius dels estats membres que la formen. El líder d'ERC defensa la necessitat d'una presència catalana directa en els organismes europeus, cosa que fins ara no ha estat el cas. Ell mateix declara: «Però no ens enganyem; l'Europa de les regions, sigui o no sigui motor de res, és una gran utopia. Sense negar l'ajut que poden fer ens oficiosos com l'ARE —sobretot si es proposen de funcionar com a *lobby* efectiu—, la realitat és una altra.»¹²

ERC dona suport a la idea de crear una Constitució europea, que atorgui més poder al Parlament Europeu i al Tribunal Europeu dels Drets Humans. Per ERC, la Unió Europea ha d'atorgar el protagonisme a la ciutadania europea, de manera que l'Europa dels estats sigui substituïda per una confederació de pobles. Aquesta Constitució europea, però, hauria de garantir els drets individuals i també els drets col·lectius de les nacions històriques que no tenen estat propi i establir els mecanismes jurídics necessaris per exercir el dret a l'autodeterminació.¹³

Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) - Iniciativa per Catalunya (IC)

El 23 de juliol de l'any 1936, pocs dies després d'esclatar la Guerra Civil, neix el Partit Socialista Unificat de Catalunya. El PSUC es defineix com un partit nacional popular amb propostes polítiques que parteixen del reconeixement del dret a l'autodeterminació de Catalunya i que posen en primer pla la relació entre la lluita de classes i la defensa de la identitat nacional. El PSUC defensa una política estretament vinculada al combat i al desenvolupament democràtics a Espanya, comptant amb el suport de la classe treballadora.¹⁴

12. J. LL. CAROD-ROVIRA, *Tornar amb la gent*, Barcelona, Columna, 1997, col·l. «La Humanitat», p. 74.

13. *Programa marc, eleccions al Congrés dels Diputats i al Senat de l'Estat espanyol, març 2000*, p. 76.

14. *PSUC: Per un catalanisme popular*, Comitè Central PSUC, 12 de setembre de 1982, p. 5.

El PSUC, formació fonamentalment comunista, al llarg dels anys s'anirà transformant, primer en federar-se amb altres partits per formar Iniciativa per Catalunya (1987), i després amb la seva pràctica desaparició per fusió dins de la mateixa Iniciativa per Catalunya, que finalment optà per presentar-se a les eleccions en coalició amb el partit ecologista Els Verds (V) (1993). Iniciativa per Catalunya es funda el 1987 com una federació de partits que té com a objectiu impulsar una alternativa nacional d'esquerres. Inicialment, la federació estava composta per tres partits: el PSUC, el Partit Comunista de Catalunya i l'Entesa dels Nacionalistes d'Esquerra.

La III Assemblea d'IC (Barcelona, 1993) representa la consolidació organitzativa i el definitiu llançament social del projecte de renovació de l'esquerra encapçalat pel PSUC i representat per Iniciativa per Catalunya. El període iniciat el 1993 es caracteritza per la centralitat creixent adquirida per l'ecologisme, que culminaria amb l'aliança d'IC amb Els Verds. El líder polític que defineix aquesta nova etapa és Carles Saura.

Catalunya-Espanya

El discurs del PSUC defineix Catalunya com una nació integrada dins de l'Estat espanyol. Amb tot, tal com afirma el seu exlíder Rafael Ribó, «L'Estat espanyol durant tota la seva història ha fet servir la idea nacional única [...] per reproduir ideològicament una abstracta igualtat i uniformitat que destorbi el desplegament lliure de les diverses comunitats.»¹⁵ Ribó reprova el fort component centralista present en la construcció de l'Estat espanyol, un centralisme que en la majoria dels períodes ha anat acompanyat d'un autoritarisme polític.¹⁶ La unitat de la pàtria, la tradició espanyola secular i els moviments antiseparatistes són temes a què han recorregut tendències polítiques ben diferents que comparteixen un fort nacionalisme espanyolista.¹⁷

L'any 1990 Iniciativa per Catalunya definia Espanya com un *estat multinacional* i assenyalava el reconeixement de la sobirania i les tendències nacionals com a condicions inicials per a un avenç democràtic cap a una unió federal. Des de la seva perspectiva, l'Estat de les autonomies representa un dels primers passos en el procés que ha de dur al federalisme.¹⁸

15. RIBÓ, R., *Sobre el fet nacional: Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol*, Barcelona, Avance, 1977, p. 19.

16. RIBÓ, R., *Sobre el fet nacional: Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol*, Barcelona, Avance, 1977, p. 27.

17. RIBÓ, R., *Sobre el fet nacional: Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol*, Barcelona, Avance, 1977, p. 30.

18. IC. *Projecte manifest programa: Segona Assemblea Nacional*, 30 de novembre - 1 de desembre de 1990, p. 104.

Un altre element que es troba en el discurs comunista fa referència a la idea que Catalunya ha de contribuir en la consolidació de la democràcia a Espanya.¹⁹ Si bé els comunistes catalans defensen el concepte d'una república democràtica federal per a Catalunya, accepten la monarquia en la mesura que sigui capaç de garantir constitucionalment la veritable democràcia, que reconegui la prioritat de la sobirania del Parlament i que no obstaculitzi la democràcia social i política.²⁰ El PSUC reivindica l'autodeterminació per a tots els pobles d'Espanya,²¹ i proposa una reforma de la Constitució que comporti la creació d'un estat federal que respongui al caràcter multinacional d'Espanya.²²

En l'article 2.4 dels *Principis i ideologia d'IC-V* es posa en relleu que com a resultat del procés autonòmic, Catalunya no és una entitat sobirana. I remarca que la modificació constitucional és imprescindible per avançar en: l'aplicació dels principis del federalisme asimètric, el reconeixement efectiu de la plurinacionalitat de l'Estat, la modificació en el concepte de sobirania, i en l'extensió dels drets i la solidaritat.²³ Tot això tenint en compte els canvis que provoca la progressiva integració política de la Unió Europea i les noves realitats migratòries.

Catalunya i la Unió Europea

En aquest apartat cal establir una diferenciació entre les postures del PSUC abans que Espanya formés part de l'avui anomenada *Unió Europea*, i afirmacions posteriors fetes per Iniciativa per Catalunya que corresponen a un context polític diferent i marcat per la pertinença a la Unió Europea.

En el document *Europa comunitària: una proposta del PSUC* (1987) publicat just abans de les primeres eleccions al Parlament Europeu que tingueren lloc a Espanya el mes de juny d'aquell mateix any, el PSUC expressà el seu suport a la integració d'Espanya a la llavors denominada *Comunitat Europea*. El PSUC considera la seva lluita per una Europa unida, on els pobles i els ciutadans siguin protagonistes, com una part important de la vida democràtica d'avenç cap al socialisme. Ja en aquelles eleccions, el PSUC reclamava una llei que atorgués a Catalunya el caràcter de circumscripció electoral europea, i proposava una Europa que aspirés a «trencar les limitacions geogràfiques i els egoïsmes corporativistes respectant les característiques nacionals i regionals». El PSUC apostava per la consolidació

19. *PSUC. III Conferència Nacional: Davant la reconstrucció nacional de Catalunya*, Barcelona, PSUC, 1979, p. 19.

20. *PSUC. III Conferència Nacional: Davant la reconstrucció nacional de Catalunya*, Barcelona, PSUC, 1979, p. 51.

21. *PSUC. V Congrés*, 1981, p. 27.

22. *PSUC. VIII Congrés*, 16, 17 i 18 de desembre de 1988, p. 47.

23. *Programa IC-V eleccions generals 12 de març del 2000*, p. 58.

d'una Europa autònoma, a la qual es proposava contribuir des de la seva col·laboració amb altres forces polítiques de l'esquerra europea. El text fa esment de la unitat de criteris i col·laboració que sobre aquest tema comparteix el PSUC amb el Partido Comunista de España (PCE).

IC-V es manifesta a favor de la unió econòmica, política i social de la Unió Europea, i proposa avançar cap a una unió política amb una estructura federal capaç de potenciar el seu conjunt i cadascuna de les seves parts com a patrimoni comú.²⁴

Segons IC-V la capacitat per assolir una qualitat social i ambiental constitueix un dels principals reptes de l'esquerra d'avui, que ha de tenir, més que mai, capacitat crítica i innovadora. Però això només serà possible a través de la col·laboració entre les organitzacions d'esquerres en el conjunt de la Unió Europea. Des d'aquesta perspectiva, la Unió Europea no és tan sols una necessitat sinó també una opció estratègica per a l'esquerra que vol avançar en el desenvolupament de les polítiques de transformació. És per aquesta raó que la Unió Europea, segons IC-V, no s'ha de limitar a la integració monetària, sinó que ha d'evolucionar en qüestions relatives a estratègies laborals, aprofundiment de la salvaguarda i la cohesió social i coordinació de polítiques macroeconòmiques.

IC-V es declara a favor d'una Unió Europea de progrés, pròspera, social, culta, respectuosa amb el medi ambient i solidària, però també d'una Unió Europea capaç de democratitzar les seves pròpies institucions i acceptar el repte de la seva expansió per tal d'incloure els països de l'Europa central i oriental. L'article 2.5 dels *Principis i ideologia d'IC-V* diu: «Volem que la Unió Europea sigui l'instrument per superar les limitacions dels Estats tradicionals, per enfortir la interrelació entre els seus pobles, per assegurar la pau i el benestar de tots els seus membres.»

Partit dels Socialistes de Catalunya PSC (PSC-PSOE)

El Partit dels Socialistes de Catalunya PSC (PSC-PSOE) troba els orígens en el procés d'unificació del Partit Socialista de Catalunya (Congrés), la Federació Socialista de Catalunya FSC (PSOE), i el Partit Socialista de Catalunya (reagrupament). El procés d'unificació dels tres partits es portà a terme en el Congrés d'Unificació o I Congrés del PSC (PSC-PSOE) el dia 16 de juliol de 1978.

Dues concepcions divergents del socialisme s'integren en el PSC, per una banda, la tradició provinent del PSC (C) «troba les seves arrels històriques en el catalanisme, l'anarcosindicalisme i el moviment cooperativista; és anticentralista, antiestatista i autogestionària i té fortes influències del cristianisme social». Per altra banda, el socialisme del PSOE repre-

24. *IC-V. Principis i Ideologia, 5a Assemblea Nacional IC-V*, Barcelona, novembre de 1998, punt 2.5.

senta el socialisme estatista, laic i de tradició obrerista. Podríem dir que, «en el marc general del socialisme, la tradició socialista del PSOE se situa dins d'una concepció "estatal"; la del PSC (C), en canvi, s'emmarcaria dins d'una concepció "societal"». ²⁵ Aquestes dues tradicions d'alguna manera han perdurat en el si del PSC i han estat responsables d'algunes discrepàncies dins del partit.

El Partit dels Socialistes de Catalunya emfatitza el caràcter plural de l'origen del catalanisme polític i situa el seu propi catalanisme, rebutja l'expressió *nacionalisme català* per definir el seu discurs, en una concepció de la nació i de la societat en què el protagonisme correspon a la ciutadania. ²⁶ El federalisme és definit com a aspecte decisiu en la formulació del catalanisme progressista del PSC, el qual descarta la dicotomia entre catalans i espanyols i la idea que interpreta l'Estat espanyol com un «enemic exterior».

El PSC té per objectiu construir una societat sense classes, on no existeixi cap forma d'exploació, dominació, discriminació o opressió. En el IV Congrés (novembre de 1984), el partit assumia el marxisme com a mètode d'anàlisi i transformació de la realitat. Els elements finals que caracteritzen el model de societat propugnat pel PSC «es basen essencialment en la desaparició de les diferències de classe, en la socialització dels mitjans de producció, distribució i canvi, i en l'establiment de la plenitud democràtica i la igualtat en les relacions entre les persones i entre els pobles». ²⁷

L'esfondrament del comunisme soviètic, encetat amb la caiguda del mur de Berlín (1989), causà un fort impacte en el socialisme i el comunisme europeus. En la ponència marc del seu VII Congrés (1994), el PSC es fa ressò d'aquest sentiment generalitzat entre l'esquerra: «El balanç dels règims comunistes, més enllà de les tragèdies totalitàries, és certament patètic: cap avantatge en relació amb els resultats dels estats socials europeus, ni en el terreny de la productivitat econòmica, ni en el terreny de la justícia social, tot el contrari.» ²⁸ Aquesta posició resultà en la desaparició del terme *marxisme* dels documents del PSC. Ja l'any 1994, els socialistes defineixen la democràcia plena com el seu objectiu principal, i reconeixen «la necessitat d'una renovació profunda del projecte transformador de l'esquerra», tot rebutjant tant el «vell model de l'esquerra» com el neoliberalisme emergent. ²⁹

En el IX Congrés (juny de 2000) s'identifiquen com a objectius de l'acció política del partit «la justícia social, la igualtat de drets de les persones i reforçar la realitat nacional catalana, consolidant la seva identitat plural a Espanya en un món en canvi». ³⁰

25. Vegeu I. MOLAS, (ed.), *Diccionari de partits polítics de Catalunya segle XX*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 236.

26. *Per Catalunya: ara, un nou federalisme*, PSC-PSOE, 1999, p. 3.

27. *IV Congrés PSC (PSC-PSOE)*, 23, 24 i 25 de novembre de 1984, p. 14, punt 15.

28. *VII Congrés PSC (PSC-PSOE)*, 4, 5 i 6 de febrer de 1994, ponència marc, punt 1.4, p. 4.

29. *VII Congrés PSC (PSC-PSOE)*, 4, 5 i 6 de febrer de 1994, ponència marc, punt 1.6, p. 5.

30. *IX Congrés PSC (PSC-PSOE)*, 16, 17 i 18 de juny de 2000, p. 53, punt 5.

Catalunya-Espanya

Espanya és definida en el *Programa de Govern* (1999) com «una realitat culturalment plural amb quatre llengües i quatre cultures bàsiques: castellana, catalana, gallega i basca», i tot seguit s'afegeix, «Espanya s'ha de saber reconèixer en aquesta pluralitat i fer-la seva».³¹ El PSC proposa un desplegament federal de la Constitució que permeti aprofundir l'actual transformació de l'Estat de les autonomies i el procés d'unitat europea.

En el seu V Congrés (1987), els socialistes catalans ja proposaren la necessitat d'avançar en la formulació federal de l'Estat de les autonomies mitjançant la plena utilització de les potencialitats federalistes que conté la Constitució.³²

La proposta federalista del PSC es basa en cinc punts:

(1) El federalisme com a sistema de distribució de competències entre l'Estat i les comunitats autònomes.

(2) Completar la reforma en profunditat de l'Administració de l'Estat que afecti tant els serveis centrals com els perifèrics.

(3) La reforma en profunditat del Senat per transformar-lo en una veritable cambra de representació territorial de la realitat plurinacional de l'Estat.

(4) Un nou model de finançament autonòmic fonamentat en els principis d'autonomia i suficiència financera, de coresponsabilitat fiscal i solidaritat interregional.

(5) Reforçar el paper de les corporacions locals en la nova estructura de poder territorial.³³

Raimon Obiols defensa la proposta federalista del PSC, però alhora reconeix que dins del socialisme espanyol es dona una tensió entre el federalisme i el centralisme, i que aquest darrer està molt influït per l'ètica jacobina i estatista que impregna la cultura d'esquerra francesa.³⁴ Amb tot, la proposta federalista del PSC ha rebut reaccions hostils per part d'alguns membres del PSOE, com per exemple Alfonso Guerra,³⁵ antic vicepresident del Govern espanyol i vicesecretari del PSOE, i Gregorio Peces Barba, una de les figures destacades de l'elit del PSOE.³⁶

Jordi Solé i Tura considera que el neocentralisme tecnocràtic de l'Estat espanyol i l'hegemonia política del nacionalisme dins de les comunitats autònomes són dos factors polí-

31. *Programa de Govern PSC (PSC-PSOE) i CpC*, 1999 p. 15.

32. *V Congrés PSC (PSC-PSOE)*, 11, 12 i 13 de desembre de 1987, ponència.

33. *Per Catalunya: ara, un nou federalisme*, 1999, p. 34-35.

34. *La Rosa* (Barcelona) (novembre 1991).

35. *La Vanguardia* (14 setembre 1987).

36. *El País* (Madrid) (30 agost 1987).

tics que podrien interposar-se en la via cap al federalisme. Tots dos elements suposen, d'una banda, la continuïtat del conflicte en el sistema de relacions entre l'Estat i les nacionalitats i les regions, i, de l'altra, el manteniment de l'ambigüitat sobre el concepte de nació i sobre el marc territorial de l'Estat.³⁷

El PSC i Ciutadans pel Canvi (CpC) en el *Programa de Govern* (1999) avalua la transició democràtica durant la qual Catalunya va ser generosa i va cedir més que no va exigir, perquè tots sabem que era prioritària la consolidació de la democràcia a Espanya. El resultat fou l'ambigüitat calculada de la Constitució del 1978, que no gosa definir quines són les llengües que es parlen a Espanya i que l'Estat ha d'assumir com a pròpies. Vint anys després, és just esperar un reconeixement explícit com a nació, que es tradueixi en l'acceptació categòrica de les nacionalitats històriques, en la redacció i en l'aplicació de les lleis bàsiques, en les formes de funcionament de l'Estat democràtic, en les grans opcions estratègiques i en l'assumpció decidida de la diversitat lingüística i cultural.³⁸

Pasqual Maragall, expresident de la Generalitat de Catalunya (2003-2006), en la conferència pronunciada al Club Siglo XXI de Madrid, referint-se al futur digué: «Hoy, el núcleo del nuevo pacto constitucional tendría que consistir en que las nacionalidades históricas —Cataluña, el País Vasco y Galicia— acepten la generalización autonómica, la igualdad competencial y el equilibrio del modelo, a cambio de que las otras comunidades reconozcan la diversidad plurinacional, pluricultural y plurilingüística de España y, en consecuencia, las expresiones políticas de los hechos diferenciales.»³⁹

Catalunya i la Unió Europea

El PSC es defineix com «un partit de vocació europea»⁴⁰ i es proposa impulsar la integració a Europa i potenciar el debat europeu. L'objectiu del PSC és que «Catalunya pugui encaixar en la política, l'economia, la societat i la cultura europees amb tota comoditat i amb una garantia de la seva identitat. [...] Hem de ser conscients que el nostre futur és Europa».⁴¹

La *Declaració del Partit dels Socialistes Europeus* (la Haia, novembre de 1992) ressalta el compromís dels socialistes i dels socialdemòcrates europeus en el procés d'integració europea.

37. J. SOLÉ TURA, *Nacionalidades y nacionalismos en España: Autonomías, federalismo, autodeterminación*, Madrid, Alianza, 1985, p. 15.

38. *Programa de Govern PSC (PSC-PSOE) i CpC*, 1999, p. 13.

39. Pasqual MARAGALL, «El nuevo federalismo en España y Europa: la propuesta catalana para España», conferència pronunciada el dia 8 de febrer del 2001 al Club Siglo XXI de Madrid. p. 13.

40. *Ponència política del IX Congrés PSC (PSC-PSOE)* (Barcelona, 16, 17 i 18 de juny 2000), apartat 5.1.

41. *Per Catalunya: ara, un nou federalisme*, 1999, p. 36.

En la ponència marc del VII Congrés, els socialistes es manifesten a favor de l'estructuració d'Europa com a mercat, però també com a poder polític. Des de la seva perspectiva, «Europa només pot ser concebuda com una realitat política plurinacional».⁴² El socialisme català emfasitzen la importància de dos criteris fonamentals a l'hora de plantejar la integració europea, aquests són: el federalisme i el principi de subsidiarietat. El federalisme és definit com un criteri d'organització social i polític. El principi de subsidiarietat, des d'una lectura federalista, incorpora tant el principi de la majoria i la llibertat civil, com el principi de la difusió i equilibri de poders. El principi de la subsidiarietat, entès com a descentralització política, ha de permetre que les regions i els municipis desenvolupin actuacions amb l'objectiu de millorar la qualitat de la vida quotidiana dels ciutadans. La subsidiarietat aplicada des del principi federal és al centre del projecte europeu del PSC, que defineix la dimensió europea com l'espai on Catalunya pot desenvolupar totes les seves potencialitats.

Els governs autonòmics han de prendre part activa en el procés de construcció d'Europa i han de ser presents en les instàncies europees de presa de decisions, especialment en la mesura que en aquestes instàncies s'intervé en àmbits de responsabilitat propis de les comunitats autònomes. En aquest sentit, s'ha de garantir la presència d'aquestes tant en la presa de decisions en l'àmbit estatal o comunitari sobre matèries de la seva competència com en la seva aplicació.⁴³

En el document *Per Catalunya: Ara, un nou federalisme* se'ns recorda: «Espanya és, pel seu pes específic, una magnífica porta d'entrada a Europa. Hem de saber aprofitar-ho però, sobretot, hem de voler aprofitar-ho.» Tanmateix, en analitzar els mitjans a través dels quals s'ha de produir aquest encaix Catalunya-Unió Europea s'esmenta «la relació indirecta que li procura l'Estat —i a través de la relació directa que ofereix ja, encara que de manera incipient, el moviment regional europeu institucionalitzat».⁴⁴

Convergència Democràtica de Catalunya (CDC)

CDC es defineix com un partit nacionalista català (no independentista), democràtic, humanista i progressista, que té una filosofia política, amb formulacions pròpies, síntesi o «convergència» dels pensaments socialdemòcrata, liberalprogressista i democratacristià, adreçada fonamentalment al servei i al benestar de les persones. Convergència es manifesta com una formació política profundament europeista.⁴⁵ CDC rebutja tant les idees neoliberals com

42. VII Congrés PSC (PSC-PSOE), 4, 5 i 6 de febrer de 1994, ponència marc, p. 14, punt 3.

43. VII Congrés PSC (PSC-PSOE), 4, 5 i 6 de febrer de 1994, ponència marc, p. 40, punt 6.7.

44. *Per Catalunya: ara, un nou federalisme*, 1999, p. 36.

45. XI Congrés de CDC, ponència 1, punt 1175.

les idees uniformistes⁴⁶ i es proposa «ocupar amb més claredat i fermesa l'espai del centre esquerra»⁴⁷ tot i que, com escriu Miquel Caminal, es tracta d'un centrisme mòbil en la relació esquerra-dreta, i que en els anys vuitanta i noranta s'ha desplaçat cap a la dreta, tal com han fet les altres forces polítiques de l'arc parlamentari liberal, és la definició que més s'ajusta a la descripció de l'acció política de CDC.⁴⁸

CDC fou creada en els anys seixanta com a moviment polític emmarcat en la tradició catòlica catalana. L'objectiu de CDC és la reconstrucció de Catalunya («fer país»). CDC neix formalment al novembre de l'any 1974 encapçalada per Jordi Pujol i amb el suport d'UDC.⁴⁹ La finalitat de Pujol era crear un partit que aconseguís la integració social de tot el poble de Catalunya; tot i que, des dels primers moments, es mantingué la pugna entre donar prioritat a la consciència de poble (consciència nacional) o a la consciència de classe. La desvinculació d'UDC i la fugida d'alguns sectors socialdemòcrates per integrar-se al PSC (R) reduïren la composició de CDC a dos sectors principals liderats, respectivament, per Jordi Pujol i Miquel Roca. CDC es constituí com a partit polític el 28 de març de 1976, amb Jordi Pujol com a secretari general i Miquel Roca com a secretari general adjunt.

Catalunya-Espanya

CDC se situa en línia amb la tradició catalanista que expressa una voluntat de participació activa en la política de l'Estat. L'any 1982, Miquel Roca i Junyent escrivia: «Hauríem de fer indissociables la idea de la reforma de l'Estat i l'expressió política del catalanisme. Hauríem d'explicar que, avui, únicament les forces que qüestionen de veritat la continuïtat d'un Estat centralista, intervencionista, dirigista, assistencial i corporativista, poden protagonitzar una reforma en profunditat d'aquest Estat.»⁵⁰

No obstant això, la decisió del president Jordi Pujol de no entrar en cap govern estatal va condicionar el nivell d'incidència de CDC en la política espanyola i va limitar així la projecció, en l'àmbit estatal, d'alguns dels seus polítics més distingits com fou el cas de Miquel Roca. El catalanisme gradualista i pragmàtic de Jordi Pujol va concentrar els seus esforços en la construcció del país. En aquest sentit, CDC va concentrar esforços per constituir-se en «pal de paller» o força política prou diversa i prou oberta, però també prou ambigua, per

46. *XI Congrés de CDC*, ponència 2, punts 370-375.

47. *XI Congrés de CDC*, ponència 3, punt 1325.

48. Miquel CAMINAL, «El pujolisme i la ideologia nacionalista de CDC», a Joan B. CULLA, *El pal de paller*, Barcelona, Pòrtic, 2001, p. 127-128.

49. Per a una excel·lent anàlisi de CDC vegeu, Joan B. CULLA, (ed.), *El pal de paller: CDC (1974-2000)*, Barcelona, Pòrtic, 2001.

50. Miquel ROCA I JUNYENT, *Per què no?*, Barcelona, Pòrtic, 1982, p. 38.

aplegar persones d'un espectre polític ampli però coincident en el catalanisme i la democràcia. D'aquí prové l'aspiració de CDC d'esdevenir quelcom més que un partit polític convencional i d'actuar com a moviment social mobilitzador del catalanisme democràtic.

A partir del 1996, assistim a un reforçament del discurs nacionalista de CDC reflectit en la ponència «El nacionalisme català als inicis del segle XXI» presentada en el X Congrés (8-10 de novembre de 1996), en la qual es parlava de la necessitat d'obrir una nova etapa en el procés de reconstrucció nacional de Catalunya, marcat pel reconeixement de la nació catalana i l'avanç en la seva sobirania. Aquesta ponència proposava un «pacte d'estat» que reconegués Catalunya com a nació, i Espanya com un estat plurinacional. Aquest període de reforçament nacionalista s'allunyà del pragmatisme convergent característic de l'etapa en la qual Miquel Roca ostentava la secretaria general del partit i arribà al punt àlgid a través de la *Declaració de Barcelona*. La *Declaració* es proposava superar la fórmula autonòmica atorgada per l'Estat i basada en la definició mononacional d'aquest, tot afirmant: «L'Estat espanyol és, alhora, la institució que nega la sobirania que ens pertany com a nacions i l'espai polític on conquistar la llibertat nacional, mitjançant l'acció conjunta per configurar un estat plurinacional de tipus confederal.»⁵¹

La conferència de Jordi Pujol a ESADE (1 de març de 1999), «Poder polític de Catalunya: un instrument al servei dels ciutadans», redreça i clarifica l'horitzó de CDC i la futura orientació política del Govern de Convergència i Unió (CiU). En aquesta conferència, Pujol recorda que el títol VIII de la Constitució, és a dir, el que fa referència a les autonomies i a l'estructura de l'Estat, es va fer per donar una resposta als problemes nacionals específics, de Catalunya i del País Basc, i denuncia el caràcter insatisfactori del marc institucional en el qual s'ha de moure Catalunya: «[...] aquest marc no respon prou ni a la naturalesa ni a la intensitat de la nostra identitat, ni a les necessitats i els reptes d'una societat com la nostra [...] no permet el desplegament de la potencialitat de Catalunya i fa que el present, que és brillant, del nostre país, estigui amenaçat».⁵²

Pujol denuncia que «hi ha una actitud molt estesa a Espanya que és no voler reconèixer de debò el fet diferencial català [...] i sobretot no es vol treure la conclusió política d'aquesta diferència». Al seu parer, «la idea dominant a Espanya habitualment, dic habitualment, és uniformitzadora, de vegades a través d'un centralisme descarat, altres vegades a través d'un federalisme que a la pràctica és uniformitzador i homogeneïtzador».⁵³ Pujol adverteix que apostar per la reforma de la Constitució pot ser «ineficaç i frustrant», tot i

51. *Declaració de Barcelona*, 16 i 17 de juliol de 1998, p. 6.

52. Jordi PUJOL, *Paraules del president de la Generalitat*, vol. 30: *Gener-desembre 1999*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 91.

53. Jordi PUJOL, *Paraules del president de la Generalitat*, vol. 30: *Gener-desembre 1999*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 91-92.

que no s'hi ha de renunciar per sempre, i que cal optar per fer propostes «més realistes i més assumibles».⁵⁴

En el marc del seu XI Congrés (10, 11 i 12 de novembre de 2001), CDC destaca la seva contribució a la governabilitat i modernització de l'Estat espanyol i demana que aquest reconegui el seu caràcter plurinacional i plurilingüístic. En el nou marc europeu, CDC es planteja com a objectiu polític que Catalunya assoleixi «el nivell d'autogovern que ens correspon per drets històrics i que necessitem per ser presents a la Unió Europea amb garanties d'igualtat».⁵⁵ Demana a l'Estat espanyol que reconegui sense ambigüitats el «fet diferencial» català com a fet nacional. Per tal d'avançar en aquesta línia, CDC defensa un conjunt de primeres iniciatives en diversos àmbits: el simbòlic, el lingüístic i el cultural, l'institucional, el competencial i el del finançament, tant en l'àmbit estatal com en les institucions europees i internacionals plantejades pel seu actual líder, Artur Mas, el 2007.

Catalunya i la Unió Europea

CDC considera Europa com «el marc polític natural de la nació catalana».⁵⁶ La dimensió europea de Catalunya i la voluntat de participar activament en el procés de construcció de la Unió Europea requereixen «que Catalunya compti amb una representació pròpia, directa i sense intermediaris en el Parlament Europeu. [...] Aquesta representació simbolitza la personalitat específica i la identitat política de Catalunya i ha de donar peu a una posterior major participació i interrelació de les institucions catalanes amb les institucions europees».⁵⁷ Es una costant en els programes electorals i congressos de CDC demanar el reconeixement de Catalunya com a circumscripció electoral europea. CDC es manifesta a favor de la consolidació i expansió de la Unió Europea, defensant el principi d'unitat en la diversitat, i considera bàsic que Catalunya aconsegueixi l'eliminació de l'actual dèficit fiscal que manté amb la Unió Europea.

CDC reivindica la idea d'una Europa de les nacions que hauria de tenir com a resultat una major presència de Catalunya i de totes les altres regions i nacions europees en els organismes de presa de decisions al més alt nivell de la Unió Europea. CDC es proposa que l'Administració catalana pugui participar en les decisions que adopti l'Estat en rela-

54. Jordi PUJOL, *Paraules del president de la Generalitat*, vol. 30: *Gener-desembre 1999*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 95.

55. *XI Congrés CDC*, ponència 1, punt 745.

56. *XI Congrés CDC*, ponència 1, punt 1175.

57. *VIII Congrés de CDC: Un Partit per a la Catalunya dels anys noranta*, 27, 28, 29 de gener de 1989, p. 75.

ció amb matèries previstes en les directrius comunitàries que corresponen a la Generalitat de Catalunya i també que l'Administració catalana pugui mantenir relacions oficials directes amb les institucions de la Unió Europea a l'efecte d'informació en relació amb totes aquelles matèries que puguin afectar Catalunya, i assegurar que Catalunya participi en totes les polítiques i projectes comunitaris.⁵⁸ Ja l'any 1989, CDC es proposava la necessitat de potenciar dins de la població un sentiment positiu de ciutadania europea que s'hauria d'intensificar a través d'una decidida educació per a l'europeïtzació en tots els àmbits.⁵⁹

Cal destacar que en la ponència 1 del XI Congrés (març de 2001), CDC declara: «Catalunya treballarà, a través d'aquest mateix marc de les institucions europees, per tal que es deixi d'ofegar la identitat pròpia dels territoris de la Catalunya Nord i per tal que s'hi recuperi la llibertat nacional que els fou manllevada.»⁶⁰

Unió Democràtica de Catalunya (UDC)

El nacionalisme, l'humanisme personalista i la justícia socials són els eixos configuradors d'UDC, partit democratacristià que, igual que ERC, fou fundat l'any 1931. UDC es defineix com un partit nacionalista, que té en Catalunya l'arrel i el motiu de la seva activitat i que considera Catalunya com el seu marc natural d'actuació i la seva raó de ser. L'objectiu d'UDC és que Catalunya pugui exercir plenament la seva sobirania.

Catalunya-Espanya

UDC remarca l'esforç que a través de diferents períodes històrics ha fet el nacionalisme català per contribuir a la governabilitat, la modernització, l'europeïtzació i la regeneració d'Espanya, esforç al qual ha contribuït UDC des de la seva fundació. Però també lamenta que aquest esforç no hagi motivat una reacció favorable per part de l'Estat, tal com seria d'esperar. En aquest context, Unió Democràtica de Catalunya declara que, un cop resolt el problema de l'encaix de Catalunya respecte de la resta de l'Estat de forma satisfactòria, «estaria oberta a estudiar la possibilitat de participar dins el govern d'Espanya».⁶¹ Però qui-

58. *VIII Congrés de CDC: Un Partit per a la Catalunya dels anys 90*, 27, 28, 29 de gener de 1989, p. 67-68.

59. *VIII Congrés de CDC: Un Partit per a la Catalunya dels anys 90*, 27, 28, 29 de gener de 1989, p. 82.

60. *XI Congrés CDC*, ponència 1, punt 1245.

61. *UDC. Espanya des del Catalanisme d'Unió*, (en línia), <<http://www.uniodemocratica.org>> p. 6.

nes serien les condicions específiques que permetrien aquesta participació d'UDC en el Govern espanyol? Unió Democràtica menciona la necessitat d'assumir un programa comú amb una altra o altres formacions polítiques disposades a defensar i respectar la «plurinacionalitat de l'Estat i el fet nacional català, amb la cultura i la llengua com a fonaments principals, i mai amb supeditació orgànica a nivell d'organització, ni tan sols a nivell de grup parlamentari».⁶²

Un Estat plurinacional, pluricultural i plurilingüístic, amb un Senat que actuï com a cambra de representació territorial, és l'objectiu d'Unió Democràtica.⁶³ En aquest context, UDC reivindica la nació com la «primera i originària comunitat política», tot considerant l'Estat central i comú com «un simple instrument que té la seva justificació en la mesura que resulta útil als seus membres i beneficiós per a l'interès general de la societat. Per això, l'estructura de l'Estat s'ha de configurar a partir de les realitats nacionals i no pot seguir essent entesa com un poder centralista i unificador».⁶⁴

Catalunya i la Unió Europea

Unió Democràtica es manifesta a favor d'una Unió Europea que inclogui una unió no tan sols econòmica sinó també política, cultural i social, en el marc del respecte a la diversitat, especialment cultural, que constitueix la millor riquesa d'Europa.

El model d'una Unió Europea «federal conformada pels pobles i nacions i no pels Estats, que tingui el principi de subsidiarietat com a criteri definidor de les competències assumides i del seu exercici, i que sigui una entitat amb ànima dotada de voluntat política i no un simple mecanisme per a organitzar les polítiques econòmiques i la producció dels Estats membres» és al centre de la concepció d'Unió Democràtica de Catalunya. La creació del Comitè de les Regions es presenta com un primer pas en el reconeixement regional i en la institucionalització de la participació de les regions en la Unió Europea.⁶⁵ Duran i Lleida en el discurs pronunciat a Luxemburg (7 de novembre de 1988) en l'acte de cloenda del VII Congrés del Partit Popular Europeu (PPE), deia: «El projecte europeu dels demòcrata-cristians ha de seguir tenint l'home com a centre de gravitació. I és per aquesta raó, que cal introduir amb energia la dimensió cultural. [...] La cultura europea engloba, doncs, tota l'obra dels homes. I és a través d'una Europa de la cultura, que respecti i ampari el mosaic

62. UDC. *Espanya des del Catalanisme d'Unió*, (en línia), <<http://www.uniodemocratica.org>> p. 7.

63. *La sobirania de Catalunya i l'Estat plurinacional*, Consell Nacional d'UDC, Sant Cugat, 31 de maig de 1997 (UDC, 1997) p. 36.

64. UDC. *Espanya des del Catalanisme d'Unió*, (en línia), <<http://www.uniodemocratica.org>> p. 11.

65. UDC. *L'Objectiu Europeu*, (en línia), <<http://www.uniodemocratica.org>>, p. 1 i 3.

pluricultural de la seva geografia, com es pot engendrar un sentiment de pertinença a una mateixa comunitat.»⁶⁶

El pensament nacionalista de Jordi Pujol

Entre els diversos estudiosos i polítics que han fet aportacions significatives al pensament catalanista durant el franquisme i la transició democràtica, Heribert Barrera, Josep Benet, Joan Raventós, Josep Pallach, Raimon Obiols, Miquel Roca i Junyent, Ramon Trias i Fargas, Jordi Solé i Tura, Antoni Gutiérrez Díaz o Pasqual Maragall entre molts d'altres, hem decidit dedicar un apartat a l'anàlisi del catalanisme de Jordi Pujol, que, com a president de la Generalitat durant més de vint anys (1980-2003), ha tingut a les seves mans la possibilitat no només de difondre els principis del seu pensament sinó de transformar-los en acció política. A més, Jordi Pujol s'ha manifestat com a ferm europeïsta des de l'inici de la seva vida intel·lectual i política en els anys seixanta.

Nacionalisme personalista

Jordi Pujol defineix el nacionalisme com un «voler ser», com un «voler tenir una forma de ser», i com «la possibilitat de construir el propi país».⁶⁷ Aquesta definició exclou els factors ètnics o racials i se centra en un acte de voluntat, el «voler ser». A parer de Pujol, el nacionalisme és l'esforç d'un país per enfortir la seva identitat, i cal entendre'l en termes positius, és a dir, cal construir un nacionalisme no pas contra els altres ni buscant la salvació en la reclusió. La competitivitat i el desenvolupament social i econòmic constitueixen els dos elements que el nacionalisme hauria de fomentar.⁶⁸

En els orígens del pujolisme hi trobem l'influx del personalisme comunitarista d'Emmanuel Mounier, el pensament de Charles Péguy i d'Henri Bergson.⁶⁹ Jordi Pujol, antic membre del grup parapolític d'inspiració catòlica, CC (Crist Catalunya) promogut per Raimon Galí, i en els seus primers moments molt influït pel catolicisme progressista francès, proposa allò que anomena *nacionalisme personalista*. El nacionalisme personalista comporta la

66. Josep DURAN I LLEIDA, *Voluntat de servei*, Barcelona, Timun Mas, 1991, p. 222.

67. Jordi PUJOL, «Fer poble, fer Catalunya», a *Construir Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1980, p. 22 (1a ed., 1979).

68. Jordi PUJOL, *La força serena i constructiva de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 22.

69. Pujol, en els seus *Escrits de presó* també menciona l'impacte que li va causar la lectura de la novel·la *El Crist de nou crucificat*, de Nikos Kazantzakis.

voluntat de crear un nou programa socioeconòmic per a Catalunya, una actitud oberta i generosa disposada a acollir els immigrants, i la necessitat d'ampliar la projecció de l'individu.

Pujol fa referència a dos elements constants en el nacionalisme català: la reivindicació del reconeixement institucional, polític i cultural de Catalunya com a poble diferenciat, i la proposta de reforma de l'Estat espanyol en un doble sentit, que inclouria la seva modernització i europeïtzació i la creació d'una estructura pluralista interna.⁷⁰ Pujol emfatitza la força del nacionalisme català a l'hora d'unir persones de classes socials diferents, i, per donar pes a aquest argument, escriu «Pierre Vilar, al qual em refereixo tan sovint, diu que una de les coses que el sorprèn més és que la identitat de Catalunya pugui ser reivindicada l'any 1873 per un republicanisme anarquitzant, del 1890 al 1917 per una burgesia que buscava un Estat, i després per tot un conjunt de classes mitjanes en convergència, de vegades purament tàctica o purament circumstancial, però en darrer terme en convergència amb els sectors treballadors, amb els sectors obrers del país.»⁷¹

El discurs nacionalista sempre comporta el supòsit que la nació ha de «desvetllar-se» i fer-se «conscient» de les seves potencialitats. En el seu llibre *Des dels turons a l'altra banda del riu: Escrits de presó* (1978), editat per Pòrtic, Pujol escriu:

Només homes capaços de distanciar-se i d'engrapar una bandera —la que conjuga llibertat amb justícia, patriotisme amb universalisme i personalisme amb comunitarisme—, només homes capaços de fer aquest gest salvador, de realitzar aquest acte restaurador de la moral i de la voluntat, només ells poden convertir el ramat en exèrcit [...] si aquests homes fan això, tota la massa apàtica se sentirà commoguda i en sorgirà un impuls meravellós. Puig que en la massa hi ha qualitat. *Puix que la massa és un foc cobert de cendres.*⁷² [La cursiva es meva.]

Catalunya i Espanya

Ja en els seus escrits inicials, Pujol rebutja la concepció d'Espanya com a Estat unitari i es manifesta a favor d'una solució que concedeixi a Catalunya prou autonomia per establir lligams formals amb els altres països catalanoparlants.⁷³ D'altra banda, considera que els partits catalans representen millor els interessos de Catalunya que no pas els seus homòlegs

70. Jordi PUJOL, *La personalitat diferenciada de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 23.

71. Jordi PUJOL, *Quatre conferències: analitzar el passat per renovar el projecte*, Barcelona, Edicions 62, 1990, p. 77.

72. Jordi PUJOL, *Des dels turons a l'altra banda del riu: Escrits de presó*, Barcelona, Pòrtic, 1978, col·l. «Entre l'acció i l'esperança», núm. 1, p. 57.

73. Jordi PUJOL, «Fer poble, fer Catalunya», a *Construir Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1980, p. 91 (1a ed., 1979).

espanyols. Però la política dels partits catalans hauria de tenir una actitud positiva i contribuir en la construcció d'una Espanya en què Catalunya tingués plena cabuda.⁷⁴

Pujol reprova la manca de confiança, de coneixement i de comprensió entre Catalunya i la resta d'Espanya,⁷⁵ i situa l'origen d'aquesta desavinença en els processos històrics diferents que han seguit totes dues.

Es palesa una certa ambivalència en l'avaluació que Pujol fa de l'encaix de Catalunya en l'Estat de les autonomies. Reconeix que Catalunya mai no ha gaudit d'un grau d'autonomia semblant, però alhora assenyala que durant les fases inicials de la transició a la democràcia el problema català no es va plantejar amb prou convicció a causa de la fragilitat de la nova escena política i el sentit de responsabilitat històrica dels catalans. Des del seu punt de vista, es va acceptar la generalització d'un Estat autonòmic que no responia ni a la situació espanyola ni a la catalana. I afegeix que «el problema de Catalunya ha quedat sense resoldre i que ara ens veiem i ens veurem forçats a seguir reclamant cotes d'autonomia quan ja sembla que ha passat el moment de fer-ho».⁷⁶ Es lamenta que l'autonomia assolida queda per sota dels nivells que comptaven assolir tant ell mateix, com el seu partit i el conjunt dels catalans.⁷⁷

Al seu parer,

Ningú no ha tingut tant sentit d'Estat durant els últims deu, vint o vint-i-cinc anys com nosaltres, com Catalunya, ni ningú no ha assumit tants riscos ni tantes responsabilitats (en l'àmbit corresponent, és clar) com nosaltres perquè Espanya fes la gran transformació que ha fet durant els darrers anys, ni perquè es pogués integrar a Europa ni perquè en molts aspectes, i òbviament també en l'autonòmic, hi hagués una nova cultura política.⁷⁸

Història

Pujol examina els orígens històrics de Catalunya i els emprà per legitimar la distinció entre els catalans i els altres pobles d'Espanya. Així doncs, a l'edat mitjana Catalunya neix com a baluard meridional de l'Imperi carolingi, la Marca Hispànica. En paraules de Pujol: «La idea

74. Jordi PUJOL, «Fer poble, fer Catalunya», a *Construir Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1980, p. 75-77 (1a ed., 1979).

75. Jordi PUJOL, *La personalitat diferenciada de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 11.

76. Jordi PUJOL, *La personalitat diferenciada de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 28.

77. Jordi PUJOL, *La força serena i constructiva de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 73.

78. Jordi PUJOL, *Paraules del president de la Generalitat de Catalunya*, vol. 30: *Gener-desembre 1999*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 109-110.

que inspira el naixement de Catalunya no és peninsular, no és hispànica, sinó carolíngia, procedeix del nord, i el seu objectiu —repeteix— no és la reconquesta; almenys no és el seu objectiu principal ni la seva raó d'ésser.»⁷⁹ Catalunya gaudeix d'un origen diferent del de la resta d'una Espanya que va estar ocupada pels musulmans al llarg de set segles.

Pujol accentua la diferència existent entre Catalunya i la resta d'Espanya al·ludint a l'actitud positiva dels catalans del segle XVII envers les idees europees, la industrialització, les reformes agràries i el mercantilisme, com a plantejaments ben rebuts a Catalunya, però molt poc compresos a la resta de l'Estat.⁸⁰ En les conferències pronunciades per Pujol amb motiu de la commemoració del bicentenari de Carles III, sostenia que Espanya no va reaccionar al missatge modernitzador del rei dèspota, i que després de la seva mort «la línia de progrés només va continuar a Catalunya». Segons Pujol, la raó principal del progrés de Catalunya s'explica per l'existència d'una societat civil, d'una cohesió social relativament alta, molt més alta que a la resta de l'Estat, i per l'existència d'un sentiment de país, que significa un ideal col·lectiu.⁸¹ El resultat global fou una revolució industrial que va prosperar a Catalunya i va distanciar-la radicalment de la resta de l'Estat espanyol.⁸²

En examinar les arrels històriques de Catalunya, Pujol distingeix allò que anomena les tres vocacions històriques dels catalans: «*La vocació europea*, d'arrel carolíngia, que és la que està a l'origen del nostre mil·lenari i que hem mantingut molt viva sempre. *La vocació mediterrània*, més intermitent que la que ens relliga amb el nucli central europeu, però molt real. I *la vocació hispànica*, que incorporem més tard que l'europea i en la integració a la qual no hem reeixit del tot, però que representa també, en tots els sentits, una realitat inqüestionable.»⁸³

Cal destacar que Pujol s'avança al seu temps en escriure l'any 1964: «el nacionalisme català ha de ser una forma concreta de nacionalisme europeu».⁸⁴ A hores d'ara Pujol remarca la necessitat que Catalunya es modernitzi i s'actualitzi al nivell d'altres països de la Unió

79. Jordi PUJOL, *La personalitat diferenciada de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 12.

80. Jordi PUJOL, *Quatre conferències: analitzar el passat per renovar el projecte*, Barcelona, Edicions 62, 1990, p. 37.

81. Jordi PUJOL, *Quatre conferències: analitzar el passat per renovar el projecte*, Barcelona, Edicions 62, 1990, p. 18.

82. Segons Fontana, a mitjan segle XIX, el quaranta per cent de la industrialització d'Espanya es concentrava a Catalunya. P. VILAR, (ed.), *Història de Catalunya*, vol. v: J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*, Barcelona, Edicions 62, p. 386.

83. Jordi PUJOL, *La força serena i constructiva de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 42.

84. Jordi PUJOL, «Fer poble, fer Catalunya», a *Construir Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1980, p. 121 (1a ed., 1979).

Europea si vol participar d'una manera plena en el procés d'integració europea.⁸⁵ Pujol afirma que la contribució de Catalunya a Europa es deriva de la seva capacitat per «oferir un nou concepte de nació europea, basat en la cultura i en la qualitat de vida, amb un fort sentit d'identitat i al mateix temps capaç de viure en el marc d'unitats més grans». ⁸⁶A parer seu, elaborar aquest nou concepte de nació europea i demostrar-ne la viabilitat constitueix un dels reptes més urgents a què la Unió Europea ha de respondre.

Conclusions

Tal com he demostrat, durant la transició democràtica l'uropeisme és una constant en les diverses variants del catalanisme representades pels principals partits polítics d'origen català estudiats en aquest text.

Aquesta actitud proeuropea deriva de la consciència que Catalunya és Europa, pertany a Europa i com a tal ha de cercar el seu lloc en les institucions i estructures socials, polítiques, econòmiques i culturals que sorgeixen al voltant de la Unió Europea. La gran diferència entre les posicions dels diversos partits polítics estudiats recau en l'èmfasi que alguns situen en la necessitat d'una presència directa de Catalunya a la Unió Europea, tret que contrasta amb l'actitud dels qui en tenen prou amb una presència mitjançada a través de l'Estat espanyol.

85. Jordi PUJOL, *Quatre conferències: analitzar el passat per renovar el projecte*, Barcelona, Edicions 62, 1990, p. 36 i 80.

86. Jordi PUJOL, *La força serena i constructiva de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 74.

TAULA RODONA:
BALANÇ DE LA INCORPORACIÓ
DELS PAÏSOS DE PARLA
CATALANA A LA UNIÓ EUROPEA

Intervenció de Joan Becat*

Els Països Catalans des de l'Estat francès i la Unió Europea

Voldria remarcar que empraré l'expressió *Països Catalans* i no *països de parla catalana*, que respecto, tot i que entenc les raons per les quals s'ha utilitzat, ja que és una circumlocució una mica estranya, per utilitzar un llenguatge més planer i també perquè tinc un cas de consciència. Us prego cregueu que no ho faig per militantisme o per portar la contrària. Ho faig com a ciutadà francès, que sóc per obligació, i com a ciutadà europeu que sóc també, per sobre de qualsevol altra ciutadania. Des de la creació de la llicenciatura de català a la Universitat de Perpinyà, l'any 1982, i per tant, ja abans que Espanya entrés a la Comunitat Econòmica Europea (CEE), hi ha una assignatura obligatòria de primer any intitulada «Coneixement dels Països Catalans», que encara hi és. Les proves d'examen més recents presentaven aquest

* Joan Becat i Rajaut és doctor en geografia per la Universitat de Montpeller, catedràtic de Cultures i Llengües Regionals a la Universitat de Perpinyà, membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i secretari del Patronat de la Universitat Catalana d'Estiu. Va ser vicepresident de la Federació per a la Defensa de la Llengua i la Cultura Catalanes a la Catalunya del Nord, vicerector de la Universitat de Perpinyà i membre de l'equip científic de la *Geografia general dels Països Catalans*. Té la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

objecte de dissertació: «Els Països Catalans. Situació administrativa i situació jurídica de la llengua catalana», el qual és d'un classicisme molt marcat. Aquests diplomes, com els programes, van ser aprovats l'any 1982 pel Ministeri a París i són renovats cada quatre anys. Per tant, formen part de coses assumides per l'Estat.

L'any 1994, es publicava al *Butlletí Oficial de l'Educació Nacional* el programa de les primeres oposicions estatals per a catedràtics d'institut, per ensenyar «llengües regionals», com diuen a l'Estat francès, i en aquest cas el català. Aquest programa deia, i en català, «*Civilisation programme: L'estatut de la llengua catalana als Països Catalans i a la comunitat europea*». Pel que sembla sempre hem lligat, en tot cas a Perpinyà i a França, les dues coses: les polítiques de normalització lingüística a Catalunya, País Valencià, Illes Balears i Andorra. No esmentava la Catalunya del Nord ni l'Alguer perquè no hi havia polítiques lingüístiques o bé eren contràries a la llengua, evidentment. Apropem-nos, ara, al llibre *Les langues de France*, publicat l'any 2003 pel Ministeri francès de la Cultura, que tracta de les diferents llengües que coexisteixen a França. Dins el capítol sobre el català, es pot llegir: «a Catalunya i dins dels Països Catalans els moviments renaixentistes neixen amb lligam amb el Romanticisme europeu a partir de 1830. Es desenvolupen i s'eixamplen tot canviant d'òptica i de continguts. És la Renaixença catalana». Per tant, també s'utilitza tranquil·lament el terme *Països Catalans*. Un últim exemple, de l'any 2005: la Cancelleria d'Universitats atorgava una subvenció a la Universitat de Perpinyà per a la construcció i realització del projecte de la *Casa dels Països Catalans*. Les obres comencen ara i, concretament, l'Estat francès contribueix amb dos-cents mil euros, les col·lectivitats territorials, amb tres-cents mil i Europa, amb cinc-cents mil amb l'objectiu que serveixi d'enllaç amb els Països Catalans de l'Estat espanyol, ja que és un conjunt prou important perquè França creï un punt de fixació per als estudiosos, la documentació i el tractament universitari. Així doncs, és evident que a França hi ha una doctrina i un vocabulari que, ben establerts, descansen sobre aquestes paraules des de fa molts anys i amb una gran continuïtat.

Per acabar, podeu veure aquest mapa *Els Països Catalans* de la col·lecció «Català. Llengua d'Europa» amb el logotip de la Unió Europea. Vam rebre una subvenció per un terç del cost, sense cap reticència. Es veu, doncs, que a França, com a mínim, i fins a les altes instàncies del Govern com també a la Unió Europea (UE) hi ha acceptació de la paraula i del concepte de *Països Catalans* com a àrea lingüística i cultural. És una evidència que no es discuteix i que s'accepta com s'accepten, també, les expressions, des de fa molt de temps, de *països escandinaus*, *països francòfons*, *països germànics* o *països cèltics*, per citar unes expressions semblants per àrees lingüístiques comparables o que tenen al seu interior diverses realitats i varietats. Veieu, doncs, quin és el meu dilema. Per prudència parlaré de *Països Catalans* perquè, de fet, és la paraula menys polèmica. Un petit matís: els serveis estatals o universitaris no posen *Països Catalans* amb *P* i *C* majúscules sinó *P* majúscula i *c* minúscula. Això vol dir que designen el conjunt dels països, que és una àrea, doncs amb una majúscula, i la minús-

cula significa que *catalans* és un adjectiu que qualifica. Per tant, no es tracta d'un projecte polític. El que faig constatar és que la realitat dels Països Catalans ha penetrat fins a un punt que un vocabulari que pot semblar polèmic a Catalunya o a Espanya és pres amb una gran naturalitat en aquesta àrea. En porto el testimoniatge i, com deia, fins a les instàncies de Govern i als programes d'inversions. No en trec cap conclusió, sinó que subratllo aquesta acceptació.

El pes de Catalunya i dels Països Catalans

És evident des de fora i en tot cas des de França, des del Govern, que els Països Catalans són una àrea cultural i econòmica prou important per tal de dedicar-hi estructures i diners. Aleshores, per què tot aquest reconeixement? Per quina raó vam tenir la llicenciatura de català l'any 1982 completa? Doncs perquè aleshores ja se sabia que Espanya entraria a la CEE, la UE d'ara, tot i que encara faltaven anys. Va ser un exemple de pragmatisme molt francès en aquest cas: es va fer abstracció de la política a la Catalunya del Nord i dels moviments catalanistes, ja que eren vigilats pels prefectes de torn a Perpinyà —i tothom sap que actuen i saben controlar—, car en l'àmbit estatal calia tractar la realitat catalana, és a dir, la realitat cultural i la realitat econòmica sobretot de Catalunya, però també del País Valencià. En efecte, un terç de les exportacions franceses a Espanya parlen català com se'm va dir al Ministeri l'any 1982 quan ho vaig negociar amb el gabinet. Això és degut a la tossuderia del Govern de Pujol a fer ús de la llengua catalana, pel que fa als papers d'exportació i les normes, fins a la mida dels préssecs, cosa que obligà els exportadors francesos a passar per la nostra llengua. Per això hem tingut aquesta llicenciatura. Com en aquest moment ni existia la legislació sobre «llengües regionals», com es diu a França de les llengües que no són el francès, i no hi havia doncs cap marc jurídic per fer-la, vam tenir la llicenciatura de català com a llengua viva estrangera. La raó que consta en els documents de creació és que era llengua oficial a Andorra i cooficial a Catalunya. Calia doncs formar gent. Hi havia també la por que tots els intermediaris que caldrien vinguessin del sud, fossin espanyols. Nosaltres diríem «catalans de l'Estat espanyol». S'hi jugaven doncs de crear una llicenciatura que podria fomentar el catalanisme al nord, però com a mínim hi hauria intermediaris francesos. Tenien tota la raó, perquè la visió que tinc no és exactament la visió que teniu, tot i la nostra proximitat i militància. L'educació, la formació que hem tingut... sempre hi ha un pòsit. Pensaven que, políticament, eren més controlables els francesos que els espanyols, per parlar de la manera com parlen els governs. Això sí, se'm va demanar un programa detallat amb bibliografia per assegurar-se que no era una formació política. Tampoc no volien un muntatge filològic destinat a formar futurs professors de català que farien pressió sobre el Govern per crear més ensenyament a la Catalunya del Nord. Per això, tenim sempre en

aquesta llicenciatura mòduls de dret i d'economia, mòduls sobre la Unió Europea i les euro-regions, i després un màster de relacions transfrontereres. Tot és d'una lògica imparabile i, per tant, l'existència dels Països Catalans i sobretot de Catalunya ja va tenir aquest impacte abans d'entrar a la Unió Europea. Va ser com una preadaptació de l'Estat francès.

La nomenclatura europea i les ajudes regionals

La nomenclatura europea té uns detalls que m'encanten, encara que no tinguin cap conseqüència pràctica important. Però el significat hi és. Si es mira la nomenclatura dels tres nivells de regions europees, és a dir, de les entitats subestamentals, veiem que les regions de nivell 1 (dites *regions de la Unió Europea*, essencialment per a finalitats estadístiques o de prospectiva) a l'Estat espanyol són reagrupaments de comunitats autònomes i, a França, reagrupaments de regions. Per a Espanya, la regió 5, dita *la regió Est*, reagrupa Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià. Doncs a efecte europeu els Països Catalans de l'Estat espanyol formen una regió que no es diu ni *Països Catalans* ni *de parla catalana* però que els reagrupa exactament. S'ha fet a proposta del mateix Govern espanyol, que en aquest cas va imitar la distribució francesa: primer París, després la regió parisenca de l'Illa de França, i al voltant les altres regions i les perifèries. És de disseny: primer Madrid al centre, després les Castelles i finalment les regions perifèriques. Hi ha una diferència: París és el 30 % de l'economia francesa i els altres conjunts són relativament equilibrats; Madrid i la regió centre són bastant desequilibrades en relació amb les altres.

Les regions de nivell 2 són les autonomies. En aquest cas hi ha una bona adaptació de l'Estat espanyol i de les seves regions a la Unió Europea. Observo que les autonomies, i per tant Catalunya, Balears, País Valencià i les altres, per les seves competències com pel nivell de decisió, tenen una excel·lent adaptació al sistema de gestió de la Unió Europea. Però al mateix temps aquestes subdivisions administratives operacionals no van afavorir l'emergència dels Països Catalans a l'interior d'Europa. Hi ha una situació en aparença paradoxal. M'explico: les regions, a l'Estat espanyol, es van beneficiar gairebé totes dels fons europeus, gairebé tot Espanya menys Catalunya, Madrid i el País Basc. Si fa no fa, totes tenien dret a ajudes, fins i tot Catalunya per a la reconversió industrial. És veritat que tot i no rebre gaires ajudes europees, Madrid no va ser perjudicada perquè tenia les munificències pressupostàries estatals per compensar. Les autonomies es van revelar des del primer any d'incorporació de l'Estat espanyol a Europa com un excel·lent sistema per adaptar-se a la gestió europea, fer dossiers, obtenir subvencions de qualsevol fons, ja que és el nivell 2 de les unitats administratives de base el nivell operacional de la Unió Europea. Ja el primer any Espanya va eixugar tots els crèdits posats a la seva disposició i va agafar una part dels altres que quedaven, ja que el pressupost és anual sense reports de crèdits. A l'època, com avui dia,

França no arribava, pel seu centralisme, a eixugar el seu pressupost i, per tant, l'Estat espanyol i especialment Catalunya i les autonomies que tenien moltes competències i una Administració que gestionava bé s'en van aprofitar bastant. L'economia d'Espanya ha progressat molt i haurà de passar d'una situació d'estat que rep subvencions, globalment, a un estat contribuent. Dit d'una altra manera, no hi haurà més diners. Va ser un període fastuós de l'Estat espanyol, en què determinades autonomies es beneficiaven de moltes ajudes europees i a més a més dels fons de compensació interterritorial no qüestionats per Catalunya ni per les poques altres autonomies que els finançaven. Això s'ha acabat. Ara precisament és el moment en què Catalunya té la mala idea de reclamar més pressupost i més justícia contributiva. Des de fora, jo no veig clar el resultat, car hi ha una evidència: per mantenir el seu tren de vida moltes comunicats autònomes i el mateix Estat necessiten sempre i sempre més la contribució de Catalunya i dels altres Països Catalans i, per tant, es resistiran a canviar aquesta situació.

Frontera, Països Catalans i Unió Europea

Per què fins ara els Països Catalans no van sortir afavorits per la construcció europea? Examinem d'una banda la frontera i d'altra banda els Països Catalans. Els elements anteriors són molt favorables: el fet que la frontera tingui fluïdesa, que les entitats del nord i del sud es coneguin, que existeixi la Universitat Catalana d'Estiu, que molts tinguin parents a l'altra banda, que la frontera es passi fàcilment ja que el Pertús no és cap obstacle i que a la Cerdanya la comunicació sigui fàcil, etc. La llengua és en part la mateixa. Hi ha una certa voluntat política, com a mínim dels que volen una euroregió. Però malgrat tot això, aquesta frontera catalanocatalana o si voleu hispanofrancesa no ha constituït cap estructura forta i operacional transfronterera, com és el cas d'Alsàcia amb Alemanya, o del nord de França amb Bèlgica, o bé de la regió de Basilea entre França, Alemanya i Suïssa, o més a prop al País Basc, amb l'eurociutat basca. Tenim nosaltres una carència terrible. No en tinc explicacions. Ja hem dit que la Unió Europea no ha afavorit l'emergència dels Països Catalans. No hi ha hagut reconeixement lingüístic, sinó embolic lingüístic, entre valencià i català. Però tampoc no s'ha constituït cap grup de pressió econòmic dels Països Catalans quan, objectivament, el País Valencià i Catalunya tenen interessos comuns en infraestructures i en altres temes. Només ara es comença a parlar d'aquests aspectes.

Ara bé, hem de notar un punt molt positiu gràcies a Catalunya més que als Països Catalans. És la presència de Catalunya a tots els *lobbys* europeus, sigui l'ARE, (Associació de Regions Europees), l'ARFE, (Associació de Regions Frontereres Europees), o bé institucions com el Comitè de les Regions, sovint amb presidències catalanes. A l'ARE Jordi Pujol va ser president, Joan Vallvé va ser-ho a les Regions Fronteres, Pasqual Maragall va ser-ho al Comitè de les Regions i, per tant, vol dir que com a mínim Catalunya i els Països Catalans

com a conjunt mereixen una certa consideració a Europa. Vol dir que se les considera regions econòmiques importants i amb una cultura d'un cert pes o notorietat. És cert que la incorporació d'Espanya, i per tant de Catalunya i Barcelona, a la Unió Europea ha canviat les visions, tant d'un cantó com de l'altre. Ha creat un estat d'opinió europeista a Espanya, car a Catalunya ja hi era, i ha permès la mobilitat. Molta mobilitat de persones i d'estudiants i la presència de molts catalans a les institucions europees. Hi ha més catalans que la mitjana de les altres comunitats autònomes espanyoles a les institucions europees. Però, tot i les obertures que va permetre, haig de constatar que aquest lligam entre els Països Catalans i la seva inserció dins Europa són encara una esperança, o en tot cas un marc no prou aprofitat.

Intervenció de Jacint Ros i Hombravella*

1. Subjecte, límits

Al si d'un tema tan ampli —temporalment i temàtica— em limitaré a l'angle predominantment econòmic i al període comprès entre els finals del cinquanta i l'actualitat, amb especial atenció al període més recent des de l'ingrés a la Unió Europea (1985) i els temps actuals, la resposta, el seus efectes.

Parteixo, però, d'una caracterització general, econòmica, dels anomenats *Països Catalans* i d'una qüestió general, la de si el conjunt de l'Estat espanyol és una àrea òptima o viable de política econòmica per a nosaltres o, d'una altra manera, com ens han afectat els grans errors de la política econòmica espanyola al llarg de tot aquest període (i sobre els quals la Unió Europea i les seves institucions de política econòmica han actuat com a correctors o si més no com a factor de restriccions).

* Jacint Ros i Hombravella ha estat fins al 2000 catedràtic de Política Econòmica a la Universitat de Barcelona i des del mateix any és síndic de la Sindicatura de Comptes de Catalunya. És autor dels llibres *Las Cajas generales de ahorro en la economía española* (1961), *Materiales de política económica* (1987), *Catalunya, una economía decadent?* (1991) i *Les PIME a Catalunya* (2002). És coautor de *L'aptitud financera de Catalunya: la balança catalana de pagaments* (1967), *Capitalismo español: de la autarquía a la estabilización, 1939-1959* (1973) i *La Unión Europea y la economía española* (1997).

1.1. Alguns elements de caracterització específica dels Països Catalans

Ja el 1931 (!) un gran economista catalanovelenc, Perpinyà Grau, avisava: «Parlem, doncs, de l'economia mediterrània com a ordenació de la part més important de les activitats econòmiques de la península [...]. Al llarg de la costa s'establirà una de les regions més pròsperes de tota Europa i que suposa el 55 % de tot el seu comerç exterior [...]». Actualment això, aquest pes, segueix essent així i dins el turisme total suposa un 56 %. I segueix, en termes de política econòmica: «Les orientacions econòmiques que es prenguin per aquesta llengua mediterrània de l'antiga confederació catalanovelencioaragonesa han d'ésser determinants per a tota l'economia de la península». Em pregunto: això ha estat així? La política econòmica espanyola ha pres en consideració central aquest component i els seus interessos? Per cert, Perpinyà Grau arriba a propugnar, pionerament, «que sigui aviat realitat la via d'ample internacional des de les regions riques valencianes fins a la mateixa frontera dels Pirineus». Un ample internacional que encara està pendent.

Però és que als primers noranta un economista castellà, Fuentes Quintana, identificava també aquesta extensa regió amb uns criteris d'homogeneïtat que bàsicament són:

- Vertebració a l'entorn d'un corredor natural, l'eix litoral.
- Una certa densitat poblacional amb un sistema de ciutats.
- Sectors d'activitat amb una agricultura capitalitzada, intensiva i exportadora: una indústria diversificada i una terciarització potenciada pel fenomen del turisme.
- Alta i creixent obertura exterior.
- Capacitat d'atracció i d'inversió estrangera.
- Elevada integració en el context europeu.
- Existència d'una cultura empresarial, emprenedora i comercial.
- Sistema financer amb fort pes de les caixes.

1.2. Costos de la política econòmica espanyola

Les grans disfuncionalitats de la política econòmica espanyola vers aquesta realitat diferenciada i les seves exigències. És per això que em feia la qüestió abans de si l'economia espanyola és una àrea òptima o viable de política econòmica. Per cert, el temps i l'experiència m'han demostrat que la conclusió cartesiana que com que en moltes variables aquest espai va ser la meitat del total estatal l'atenció s'hi ha de projectar sempre. Doncs no!

Des d'aquest angle, la reducció de la discrecionalitat *castiza* —denominació creada pel mateix Fuentes Quintana— en l'acció i les opcions públiques de l'Estat sobre l'economia, per sotmetre-la a una certa racionalitat i previsibilitat s'ha de saludar positivament; en aquest

sentit, han complert aquest funció les normes i directrius europees sobre la definició d'un sistema general de política econòmica.

En aquests termes, de costos, es pot partir del que va suposar, per a Catalunya, per al País Valencià, el model de política econòmica 1939-1959 fet d'autarquia i intervencionisme total. Es pot afirmar que amb aquest sistema de política econòmica aquests territoris, donada la seva estructura econòmica, van perdre vint anys de desenvolupament (la renda real per habitant del 1931-1933 no es recupera fins al 1954).

La indústria catalana i la valenciana, per exemple, quedaven estrangulades de subministraments necessaris i de béns d'equip innovadors i de qualitat, i a la vegada es veien privades en gran mesura dels mercats d'exportació (cosa que era compatible amb bons negocis especulatius i basats en la influència de llicències). També els nous projectes i ampliacions quedaven sotmesos a un estricte control amb orientació maltusiana.

Cal registrar que des de finals dels quaranta les economies europees ja havien adoptat explícitament un model d'economia de mercat i d'empresa, del qual Espanya quedava molt allunyat; que països com Itàlia ja van aprofitar els cinquanta per a un intens creixement; i que el moviment europeista ja marxava i cristalitzava en el Tractat de Roma el 1957, que, sobre la base de l'experiència CECA, preveia ja anar cap al mercat únic.

A Catalunya, i a Espanya, el pensament europeista prenia una orientació d'oposició a l'orientació franquista. Recordo una important plataforma d'estudis a Madrid sobre la integració a Europa i els seus efectes i iniciatives a Catalunya com ara la LECE (Lliga Europea de Cooperació Econòmica) que ja tenia activitat —conferències, estudis— des del 1957.

Però malgrat la dràstica reorientació de la política econòmica espanyola entorn del Pla d'Estabilització del 1959, que ens acostava al model econòmic europeu, les iniciatives d'aproximació a la CE, com ara la carta en què es demanava l'obertura de negociacions presentada el 1962, xocaven amb un mur consistent en l'exclusió, àdhuc d'associació, donat el règim no democràtic a Espanya.

Es pot dir que a Catalunya, tant pels seus interessos econòmic a llarg termini com per factors polítics, es va generar un creixent sentiment europeista.

Els seixanta suposen una flexió radical de la política econòmica espanyola cap a un model explícit d'economia de mercat i d'empresa, amb una liberalització progressiva i ràpida en l'economia interna, una obertura intensa a l'exterior (comerç, inversió, turisme...) i una ortodòxia monetària i financera que abastà la conducta del sector públic. Aquest marc, amb una certa flexió negativa cap al 1967, va ser ben aprofitat per l'economia i la societat catalanes, en termes de creixement del producte global amb una dinàmica del 8 % real per any, de la inversió i de l'ocupació; aquesta darrera va generar o va permetre una gran ona migratòria interior que es va perllongar fins a la crisi del 1974-1975.

Quant a la inversió, en gran mesura es va produir en termes de modernització de l'equip industrial afavorida per les possibilitats d'importar; també es van superar els estrangulaments

quant a matèries primeres i energia dels subministraments en general. Els sectors químic i plàstic, agroalimentari i sobretot el del metall, amb la construcció, van tenir una gran embranzida. Tenim aquí un altre exemple de la tesi general aquí exposada, la de la bona resposta de la nostra economia en escenaris raonables i estables quant a la previsibilitat.

El pas als setanta, encara sobre una onada expansiva que durarà fins a la crisi del 1975, suposarà addicionalment les potencialitats obertes per l'Acord Comercial amb la CEE del 1970, que suposava, amb un tracte asimètric quant a desarmament aranzelari, nous mercats europeus per als productes industrials catalans, oportunitat en certa mesura aprofitada.

La crisi econòmica del 1975-1982 (!) amb inflacions de prop del 20 % anual i atur fins al 25 % va suposar a la vegada depressió de la inversió i una crisi industrial molt profunda. Les economies catalana i valenciana van patir, per la seva estructura ja referida, un gran impacte amb estancament i retrocés. Els Pactes de la Moncloa del 1977-1978 suposaven de nou una ortodòxia que tan sols va evitar el pitjor i que fins al 1983 i anys següents no va aconseguir imposar-se amb una certa claredat.

1.3. El període més recent (CEE i UEM)

Encarem ara un altre període de política econòmica espanyola correcte i previsible (sostenible): em refereixo al 1983-1890 fet d'una certa ortodòxia i expansió sostinguda. La inflació i el dèficit públic es comporten de manera continguda. El creixement econòmic assoleix taxes anuals del 6-7 % mogudes per una inversió amb creixement reals per anys del 12 al 15 %, fet que pertany a les fases més altes dels cicles de l'economia espanyola.

L'Acord d'Integració amb la Comunitat Europea del 1985 suposava: unes normes de política econòmica i una ampliació de mercats. A la vegada un repte quant a la progressiva competència protagonitzada per importacions creixents.

Aquest escenari era positiu quant al model de política econòmica espanyola, els seus criteris, però a la vegada plantejava reptes considerables de competitivitat.

La resposta de les economies catalana i valenciana va ser prou positiva amb intensos creixements inversió-producte-ocupació en els sectors industrials, de la construcció i dels serveis, especialment dels turístics.

L'obertura externa d'aquestes economies es va anar veurem per acabar, més endavant. Les exportacions industrials van créixer a taxes anuals situades entre el 12 i el 15 % per any (com es pot suposar les importacions també van créixer molt, matèries primeres i equips). A més, l'entrada de capital estranger (a Catalunya més d'un terç del total estatal). La crisi del 1991-1994 va ser sortosament curta (en comparació de la del 1976-1982) però molt intensa en termes de depressió, crisi industrial i creixement de l'atur. El nivell alt de tipus d'interès i del tipus de canvi, opció de la política econòmica central, va implicar, al

costat d'un dèficit públic que arribà al 7 % del PIB (1993), una gran davallada de la inversió (costos financers) i de les exportacions (tipus de canvi).

Aquest període és un bon exemple del perjudici que les nostres economies pateixen a causa d'aquestes polítiques econòmiques errònies donada la seva estructura. Precisament la influència de Convergència i Unió el 1993, i també el 1996, va ser positiva en el sentit de correctora. La disciplina europea cap a una unió monetària ja es dibuixava (condicions de Maastricht). Això ens afavorirà una vegada més.

La darrera (i llarga) seqüència és, doncs, la que abasta des del 1994 fins ara. Avanço, un període prou ortodox i sostenible quant a opcions de política econòmica que donaran lloc a una expansió continuada.

Detallem més: el darrer Govern del PSOE (1993), que va necessitar la cooperació de Convergència i Unió, va haver d'encarar les condicions de Maastricht cap a la Unió Monetària Europea quant a la inflació, el dèficit públic i el deute o endeutament. Solbes va començar a corregir el dèficit. Per mi, és una incògnita, si el PSOE hagués arribat a complir les condicions. La política econòmica del PP va ser en aquest sentit decidida, coherent i sostinguda i va assolir les condicions per al 1997-1998.

Al si d'aquest període l'economia catalana reacciona molt bé, manté el to expansiu, amb creixements de la inversió productiva anuals entre el 12 i el 14 % i del producte entre el 3 i el 5 %. Les seves exportacions, afavorides per un tipus de canvi més realista, després de les dues devaluacions, agafen una dinàmica molt intensa, entre el 14 i el 16 % per any: de manera que el grau d'obertura externa de la nostra economia —importacions i exportacions sumades vers el producte— es dispara, en pocs anys, del 60 % al 120 % i si hi afegim el turisme cap al 135 %.

I fins ara en termes generals. Una vegada més es comprova la capacitat de resposta de les nostres economies en aquests escenaris ja referits. En aquest cas es palesen les influències de les institucions i criteris europeus en sentit benèfic amb una política monetària fixada des del Banc Central Europeu, amb inflació i tipus d'interès baixos i tipus de canvi estable incorporat a la moneda única que ens posa a l'abric. I les condicions quant a la política fiscal i pressupostària.

Voldria concloure amb una afirmació de síntesi: el sistema empresarial català i valencià ha respost positivament als escenaris de reptes i oportunitats. Les seves decisions d'inversió, d'ocupació (molt dinàmica des del 1996) i activitat són la clau d'aquest bon període. Que no s'hagin assolit dinàmiques encara més intenses —alguns anys hem quedat per sota de la general espanyola— crec que té a veure amb una balanços fiscals amb l'Estat espanyol (i amb la Unió Europea) massa negatius...

Intervenció de Sebastià Serra Busquets*

D'entrada, he d'afirmar la gran importància que té el fet que resideixin de forma permanent a les Illes Balears molts de milers de ciutadans d'Alemanya, Gran Bretanya, Itàlia, França, etc. Les Illes Balears han esdevingut, al llarg del segle XX, un centre turístic, d'oci i de residència de molts ciutadans de la Unió Europea. Les influències socials i culturals s'han donat, si bé amb prou contradiccions.

És evident, però, que l'economia i la societat a les Illes Balears, en distintes etapes del segle XX, van tenir processos de forta relació amb aspectes d'Europa occidental.

El model de democràcia política, les polítiques socials, els drets humans, les migracions, les importacions i exportacions, el contraban, el turisme de viatgers, el turisme de masses, el turisme residencial, etc., s'han desenvolupat en el nostre marc mediterrani, al mediterrani nord-occidental, al sud d'Europa, a partir de la realitat que ha estat i és Europa.

* Sebastià Serra Busquets és catedràtic d'història contemporània a la Universitat de les Illes Balears i un dels fundadors del Partit Socialista de Mallorca. Ha publicat, entre altres obres, *L'esquerra nacionalista a Mallorca, 1900-1936* (1986), *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX* (2001). Ha estat coordinador dels llibres *Turisme, societat i economia a les Balears* (1994), *El Segle XX a les Illes Balears* (2000), *El moviment associatiu a les Illes Balears des de finals del segle XIX fins al final de la dictadura franquista* (2003), *La immigració, països emissors i les Illes Balears* (2003).

Des dels anys seixanta del segle XX els grans canvis demogràfics, econòmics i socials, ens anaven acostant al model europeu occidental. Era un camí obert que s'havia de recórrer i que, encara a hores d'ara, no s'ha acabat.

Els impactes ideològics, els costums, el consum, són aspectes que han tengut una gran influència i que s'han anat desenvolupant a ritmes desiguals.

L'actualitat a les Illes Balears respecte a la Unió Europea es mou en uns paràmetres de preocupació concreta sobretot per la reducció de les ajudes europees en els propers set anys. La Direcció General d'Economia del Govern de les Illes Balears ha fet públic a començaments de l'any 2007 que els fons europeus deixen d'afavorir les Balears i per al període del 2007 al 2013 està previst que deixin de rebre 196,6 milions d'euros en relació amb les xifres del 2000 al 2006 i, anuncia que hi haurà una pèrdua d'inversió global de 307 milions. Dels fons de cohesió, 175,3 milions d'euros, Balears ja no gestionarà cap cèntim d'ajudes de manera directa. Els nous criteris són creixement sostenible, millorar i crear ocupació i augmentar la productivitat basant-se en I+D+i.

Això sí, cap municipi quedarà exclòs de rebre els FEDER o FSE, ja que no es basen aquestes ajudes en criteris territorials.

La insularitat, una de les reivindicacions clàssiques del Govern de la CAIB, si bé és indiscutible, s'ha trobat amb algunes dificultats com és ara que la renda per capita elevada ens exclogui, la no-consideració d'ultraperifèrics i el fet de les distàncies. Balears no ha pogut accedir al règim especial de què gaudeixen altres arxipèlags.¹

Els indicadors de la convergència en renda per habitant, de nombre de turistes, d'immigració, de creixement de la població i d'ocupació, són prou significatius a hores d'ara. Esmentarem les dades de convergència en renda regional. L'any 2004 les Illes Balears tenen un índex de 105,55, partint de base 100 de la Unió Europea dels quinze. Aquest indicador ens situa per darrere de la Comunitat de Madrid, que seria la primera amb un índex de 111,14, Euskadi amb un 111,11, la tercera, la Comunitat Foral de Navarra amb 110,39 i la que fa quatre seria les Illes Balears. Catalunya estaria situada en un 103,75 i el País Valencià en 91,33.

El que també és significatiu, però, és que aquest índex ha davallat respecte a l'evolució des del 1985. Aquest any, Balears tenia un índex de 114,06; l'any 1990, 127,25; l'any 1995, 109,72, i l'any 2000, 109,91.²

Ha estat significativa, recentment, la intervenció del president del Govern de la CAIB, Jaume Matas, a la XXIII Assemblea General de l'Assemblea de les Regions d'Europa (ARE), celebrada a Palma els dies 9 i 10 de novembre de 2006. La visió del president del

1. *Diari de Balears* (2 gener 2007).

2. Sonia PIEDRAFITA *et al.*, *Veinte años de España en la Unión Europea (1986-2006)*, Madrid, Real Instituto Elcano i Parlament Europeu, Comissió Europea, 2006.

Govern és que l'ARE està funcionant molt bé i que la situació de les Illes Balears és gairebé immillorable. Afirmar que el benestar i la prosperitat són una característica de les Illes Balears. L'única problemàtica que planteja fa referència a la immigració. Fa referència al passat emigratori i al gran potencial immigratori actual i fa esment també de la importància que té per a Balears el turisme residencial. L'única reivindicació que planteja és la necessitat que els ens locals i regionals participin en les polítiques d'immigració. Afirmar que les regions juntament amb els estats i la Unió Europea, han de garantir una «immigració ordenada i regular».

El conseller de Treball i Formació, Cristòfol Huguet, en la seva intervenció, fa referències concretes a dades immigratòries. Assenyala que Balears és la comunitat autònoma amb més proporció de població estrangera, un 15,9 % l'any 2005. En la seva exposició fa referència a les dades de totes les comunitats autònomes a l'any 2005: Madrid, 13,1 %; País Valencià, 12,4 %; Múrcia, 12,4 %, i Catalunya, 11,4 %.

Les anàlisis que la Comissió Europea venia realitzant des dels anys noranta respecte de les Illes Balears, incideixen en el fet que forma part de l'arc mediterrani, en la seva condició insular, en l'alt nivell del PIB per habitant i en el seu fort creixement durant les darreres dècades. Els habitants de les Illes Balears tendrien més poder adquisitiu i una taxa d'atur més baixa que la resta de regions de l'arc mediterrani, tant de les de l'Estat espanyol, com de les de l'Estat francès com de les de l'Itàlia. Però, al mateix temps, s'assenyalen un conjunt de punts febles: l'existència d'un desequilibri territorial, d'un desequilibri sectorial i d'un desequilibri temporal.

Les institucions comunitàries, suggereixen la conveniència d'una diversificació de l'estructura sectorial de l'economia. Plantegen, també, la necessitat de protecció dels recursos naturals i la necessitat de donar un fort impuls a la formació i a la professionalització dels recursos humans.³

A partir del diagnòstic esmentat i d'un conjunt d'iniciatives de les institucions polítiques i del món patronal i empresarial, s'havien aprovat un conjunt d'ajudes europees per a les Illes Balears, que es sintetitzen d'aquesta manera:

3. Juan Francisco CORONA, *Les Balears a la UE*, Barcelona, Comissió de les Comunitats Europees, 1999. Vegeu també *La aplicación de los recursos estructurales en las comunidades autónomas españolas en el período 2000-2006*, Madrid, Comisión Europea, 2002.

TAULA 1. *Ajudes europees a les Balears*

<i>Programa operatiu</i>	<i>Període d'aplicació</i>	<i>FEOGA - O</i>	<i>FEDER</i>	<i>FSE</i>	<i>Total</i>
5B	1994-1999	18.961.875	18.453.176	10.601.300	48.016.351,00
Objectiu 2	1997-1999		12.927.882	2.240.000	15.167.882,00
Total	18.961.875	31.381.058	12.841.300	63.184.233	

TAULA 2. *Ajudes europees a les Balears*

<i>Programa operatiu</i>	<i>Període d'aplicació</i>	<i>IFOP</i>	<i>FEDER</i>	<i>FSE</i>	<i>Total</i>
Objectiu 2	2000-2006		94.016.874		94.016.874
Objectiu 3	2000-2006			34.366.446	34.366.446
IFOP	2000-2006	10.528.260			10.528.260
Total		10.528.260	94.016.874	34.366.446	138.911.580

TAULA 3. *Ajudes europees a les Balears*

<i>Fons de Cohesió</i>	<i>Anualitat</i>	<i>Tram central</i>	<i>Tram autonòmic</i>	<i>Tram local</i>	<i>Total</i>
	2000		9.899.600		9.899.600
	2001			16.104.456	16.104.456
	2002		13.664.258	5.840.267	19.504.525
	2003	55.327.556	5.288.064		60.615.620
	2004	25.100.226			25.100.226
	2005		7.127.991		7.127.991
Total		80.427.782	35.979.913	21.944.723	138.352.418

TAULA 4. *Ajudes europees a les Balears*

FEOGA - O	2000-2005	2.340.595
FEOGA - G	2000-2005	131.811.165

FONT: Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació del Govern de les Illes Balears, 17 de juliol de 2006.

L'anàlisi que a hores d'ara es pot fer de l'aplicació d'aquestes importants ajudes a les Illes Balears és ben diversa. La comarca del Raiguer, de Mallorca, es va veure beneficiada per un

conjunt de programes concrets de l'objectiu 2, sobretot des del 1986 fins al 2002. Els centres de formació, una certa reactivació industrial, la investigació i el desenvolupament, les noves tecnologies i la recuperació de zones comercials van ser un fet.

La rehabilitació de zones urbanes ha estat relativament important, sobretot a Palma.

Un conjunt de perspectives econòmiques i socials s'havien obert i alguns programes socials com el d'integració de persones amb especials dificultats d'inserció laboral, es van posar en marxa. No es va corregir, però, la tendència a la baixa de l'agricultura i de la indústria, ni la forta tendència a l'alça de la construcció i els serveis.

És, potser, el moment de plantejar-nos interrogants respecte a l'Europa social l'Europa dels pobles, i certs interrogants respecte al benestar social en general i la solidaritat.

Dels plantejaments dels governs de les Illes Balears des del 1983 fins a l'actualitat respecte a la integració europea, en són significatives les referències en els debats d'investidura en el Parlament de les Illes Balears.

El 1983, en el discurs d'investidura del que fou primer i quatre vegades consecutives president del Govern de les Illes Balears, el conservador Gabriel Cañellas, es refereix a la integració europea ja com una realitat. Fa aquest primer apunt a Europa dins l'exposició de la seva política universitària.

Concretament apunta:

[...] hem de plantejar amb imaginació i audàcia una versió de la Universitat de les Illes Balears que no té per què coincidir amb la malalta versió de la universitat espanyola en general, ni hi ha cap raó perquè imbricant infraestructura turística, imatge mundial de les nostres illes, institucions socials i Administració autonòmica, no puguem cercar models universitaris que, com a Bolonya o Estrasburg, inspirin una projecció universitària internacional on els cursos monogràfics, seminaris de dret comparat, o la profundització de la realitat europea dins la qual estam encaminats, siguin part important de la realitat universitària balear.

L'any 1987, trobam una referència exhaustiva al que comença a suposar per a l'Administració autonòmica el procés d'integració europea. El president Cañellas defineix la balearitat en termes d'integració i projecció exterior que, diu, va més enllà del concepte purament nacional. Apunta que Balears ha de seguir el camí d'Europa, un camí pel qual «s'ha llançat el Govern en els darrers anys, en la integració a les estructures del Consell de les Regions d'Europa».

Dins aquest àmbit ressalta que, en reconeixement d'aquesta vocació europeista de Balears, s'ha confiat a l'Administració autonòmica l'organització i el funcionament dels assumptes relacionats amb el turisme, concretament la Delegació Permanent per al Turisme del Consell de les Regions d'Europa.

Es proposa integrar la CAIB en els circuits comunitaris en matèria de turisme per tal que sigui escoltada a l'hora d'elaborar la política europea del sector i també perquè pugui acce-

dir de ple dret als Fons Estructurals comunitaris, font important de finançament de les infraestructures de les Balears.

Dins l'àmbit de l'agricultura, assenyalava el repte que per ell constitueix la modernització i reestructuració del sector en tant que és un dels que més directament pateix les conseqüències derivades de l'adhesió a la CEE.

També dins l'àmbit dels transports es refereix als nous condicionaments comunitaris imposats en la matèria. Concretament esmenta l'adaptació que s'haurà de fer de la regulació de les professions relacionades amb el sector a les noves directives comunitàries.

A la tercera legislatura, es planteja que:

[...] grans reptes a la fi del mil·lenni fan necessari un canvi sobretot dels aspectes econòmics i del turisme, dependents de l'exterior.

Dins aquesta dinàmica de canvi té una importància cabdal la relació amb Europa i més concretament la relació amb la CEE i, si bé és cert que estam davant una vacil·lació permanent dels estats membres respecte de la unitat econòmica i monetària —de la integració política ja no en parlem!—, d'una manera o d'una altra, la integració és imparable a mitjà termini. També és clar que les polítiques regionals de la CEE es van consolidant i, encara que formalment i jurídicament, la Comunitat és i serà una comunitat d'estats, a la pràctica, i cada vegada més, va cap a una comunitat de regions i, dins les cent seixanta-sis regions n'hi ha de tot tipus (riques, pobres, centrals i perifèriques).

Balears és una regió petita, de caire econòmic mitjà, clarament perifèrica i a primera vista lluny dels eixos de desenvolupament que es configuren.

Parla de l'eix carolingi i d'un segon que comprendria la vessant sud d'Europa.

Fa èmfasi en la necessitat de fer alguna cosa en tant que hi ha el perill de quedar «defora del gran mercat que es va conformant i, en conseqüència, quedaria consolidada la nostra condició perifèrica, amb una certa marginalitat econòmica. Tenim la necessitat de quedar integrats dins l'eix mediterrani que a partir de les infraestructures viàries i de proveïment energètic es va creant, perllongant-se cap a València i Catalunya». «Europa s'ha de recolzar en les regions a part de en els estats per temes de defensa, sistema monetari, etc. Per tant és imprescindible cercar la funció de Balears dins l'estratègia mediterrània que ve configurant-se i pot representar un actiu important dins aquesta macroregió.»

En aquest sentit veu la discontinuïtat geogràfica com un handicap però que malgrat tot es pot suplir amb la infraestructura aèria i la de les comunicacions. Així i tot apunta que s'ha de saber aprofitar aquesta realitat i fer que aquest handicap es positivitzi i que, de fet, reforci les singularitats de les Balears i les diferenciï d'altres llocs.

Com a singularitats destaca el fet que és una regió privilegiada des del punt de vista de la qualitat de vida, assenyalant-lo com el principal avantatge competitiu. «L'entorn valuós, el clima mediterrani, la mentalitat oberta de la gent, el fet d'estar a prop de les principals ciutats europees encara que manqui millorar les infraestructures, equipaments, serveis, etc.»

Segons els paràmetres utilitzats per la Comunitat, Balears queda fora dels grans paquets d'ajuda regional (fons estructurals, etc.) però hi ha una voluntat manifestada pel president en aquest discurs per continuar lluitant per tal que es consideri la problemàtica específica de les zones insulars d'Europa, que en aquell moment estava en fase d'estudi. «No podem limitar-nos als temes turístics. Especialitzar-nos encara més en la prestació de serveis a l'àmbit europeu significa alguna cosa més que dedicar-se al turisme. El nostre projecte passa pel foment d'un turisme de més qualitat i per la consolidació d'un turisme de segona residència. Això és així i és una de les cartes importants a jugar, si bé no és l'única.»

Finalment dins un altre àmbit diu que: «[...] Cal reforçar la inserció del país en els corrents de creixement econòmic que representa l'alta tecnologia. Per això hem elaborat una estratègia de desenvolupament i d'innovació tecnològica que serveixi per situar Balears al nivell de les regions més dinàmiques a l'Europa de l'any 2000: "Balears: megaparc telemàtic i tecnològic" vinculat a la Universitat».

En convulsa quarta legislatura autonòmica, fan discurs d'investidura tres presidents autonòmics.

En el darrer discurs de Gabriel Cañellas, aquest fa una referència especial als aspectes de la convergència econòmica derivada del tractat de Maastricht. Concretament manifesta:

Balears es troba en una situació diferent, que han millorat molts de llocs en el rànquing europeu i que les Balears es troben en condicions de plena integració dins la Unió europea. [...] Balears som la comunitat més europea d'Espanya, tant des del punt de vista econòmic com des del punt de vista social. Maastricht fixa només quatre requisits per entrar en aquesta tercera fase de la unió econòmica i monetària, alguns d'ells depenen totalment de la política central espanyola: la inflació i el tipus d'interès. Els dos requisits restants: dèficit pressupostari i deute públic i la resta de paràmetres que la Unió analitza per fer el rànquing comunitari, Balears el compleix a la perfecció en tots els indicadors econòmics que exigeix la Unió Europea. En el conjunt europeu, Balears continua cada dia pujant-hi llocs. Fa alguns anys ens trobàvem sobre un 110, situant en 100 la mitjana europea, i la progressió del PIB durant aquests quatre anys ha estat 115, 117, 120, 125, l'any passat [...].

També fa referència al constant creixement del PIB fruit del dinamisme intern de l'estructura econòmica. Així i tot remarca com a handicap més important l'excessiva dependència d'activitats terciàries, concretament del turisme, que fan que les Balears depenguin sempre de l'exterior.

Un mes després, el juliol, pren possessió Cristòfol Soler, que, per desavinences amb el seu propi grup parlamentari, el PP, només durarà un any en el càrrec.

En el seu discurs fa una breu referència a distints aspectes derivats de la integració, concretament en matèria turística, de comerç i indústria i d'agricultura.

Pel que fa al turisme, diu que el futur de les illes serà fonamentalment turístic i que s'han d'aprofitar els avantatges del teletreball per tal de superar l'obstacle de la insularitat. Aposta

per una economia productiva mediambientalista per protegir el principal avantatge competitiu de Balears.

En matèria de comerç i indústria creu important fomentar l'accés de les petites i mitjanes empreses al Banc Europeu d'Inversions i al Fons Europeu d'Inversions com a mètode per combatre els problemes derivats del fet insular.

I, pel que fa a l'agricultura, considera prioritari per al sector intensificar la informació i l'assessorament sobre els ajuts per al sector dels fons comunitaris.

El mes de juny de 1996 pren possessió Jaume Matas, fins llavors conseller d'Economia del Govern de la CAIB.

En el seu discurs agraeix a tots els grups polítics la bona predisposició i diàleg, fonamental per aconseguir que el Raiguer fos inclòs dins l'objectiu 2 dels fons estructurals.

Anuncia que el seu govern mantindrà la política de relacions amb Europa que duu l'Administració autonòmica des del 1986. Sense oblidar la pertinença a Espanya, diu, s'ha de destacar la vocació europea de les illes. «La relació amb Europa i les seves repercussions constituiran un dels eixos essencials de l'acció de govern. S'exploraran les possibilitats de relació amb Còrsega i Sardenya dins el fòrum de les illes de la Mediterrània occidental per plantejar postures comunes davant la Comissió Europea.»

L'any 1999 s'inicia la cinquena legislatura, la del Pacte de Progrés. Es formà un Govern presidit per Francesc Antich, del PSIB-PSOE, i amb membres del PSM-EN i EU/EV. En el discurs d'investidura d'Antich no hi trobam referències globals al procés d'integració, si bé en els programes sectorials es plantegen un conjunt de polítiques concretes de tipus territorial, econòmic i social.

A la sisena legislatura, que comença el juny del 2003, el que tornarà a ser president de les Illes Balears, Jaume Matas, del PP, fa referència a la integració europea amb aquestes paraules:

[...] Importància de l'enteniment entre institucions en benefici dels ciutadans. Importància que es pugui aconseguir d'aquesta relació amb l'Estat i amb l'Administració europea el finançament necessari per aconseguir les solucions dels problemes de transport, energia, infraestructures, etc. [...]. En cinquanta anys s'ha passat a una economia de serveis, símptoma de modernitat i d'adequació a la divisió europea del treball, en part obligats per la nostra condició insular. Aquesta transformació ha estat possible gràcies al turisme.

Del conjunt de debats d'investidura, es dedueix que els aspectes econòmics, sobretot els referits a l'economia de serveis, i la reivindicació de més i millors infraestructures per superar dèficits històrics i adequar-se al fort creixement del turisme i de la immigració, són els temes bàsicament tractats de la relació Balears-institucions de la Unió Europea.

La reivindicació de la llengua catalana en el si de la Unió Europea també es fa des del Parlament de les Illes Balears, sobretot a les dues primeres legislatures autonòmiques (entre 1983 i 1991), etapes sense majoria absoluta, si bé amb Govern del PP.

De l'acció de govern respecte al procés d'integració, tal vegada es puguin destacar tot un conjunt de qüestions, referides bàsicament al que esdevindrà el principal instrument en la relació de Balears amb Europa, el Centre Balears Europa.

L'any 1985 el Govern balear, la Universitat de les Illes Balears i la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears van constituir el Centre de Documentació Europea, de conformitat amb l'Oficina de la Comissió Europea a Madrid i amb el seu beneplàcit. Els principals objectius, plasmats en els seus estatuts, es poden agrupar en tres grans línies:

Centre de documentació europea; banc de dades i d'informació sobre temàtica empresarial, professional i social en connexió amb les principals bases de dades d'Espanya, Europa i internacionals, i centre de formació i d'informació sobre els temes europeus a estaments universitaris i docents, com també en general a tot el públic interessat en aquesta problemàtica.

En aquests primers moments, l'activitat es va centrar en la formació i informació sobre la CEE.

L'any 1988 va ser el primer que es va celebrar el Dia d'Europa. El 9 de maig es commemora la Declaració de París feta per Robert Schuman, que fou l'origen de la Comunitat Europea i l'Oficina de la Comissió Europea a Espanya demanà als diferents governs autonòmics que es fessin ressò d'aquest esdeveniment.

Aquest mateix any s'incorpora al Consorci CDE la Cambra de Comerç.

L'any 1990 es va obrir un nou servei empresarial europeu: l'Eurofinestreta. Aquest servei consistia a donar informació especialitzada a petites i mitjanes empreses i potenciar el contacte entre empreses a la CEE mitjançant la xarxa de la cooperació empresarial.

L'any 1994 es modificaren els estatuts per tal de millorar la participació de les entitats en el Centre i també amb l'objectiu de tenir una major influència a Brussel·les, creant un *lobby*. Es crea una nova imatge corporativa del consorci, el Centre Balears Europa.

Aquest, es convertiria ben aviat en un òrgan únic de gestió davant Brussel·les, en tant que integra totes les administracions públiques de les Illes Balears que tenen relacions amb el món social, empresarial i acadèmic.

L'any 1995, en el desè aniversari del consorci, es va donar un nou impuls a l'activitat del centre, creant els departaments de Relacions Institucionals i Estratègia Regional i el Departament de Coordinació IMEDOC (Illes del Mediterrani Occidental). Aquest és un *lobby* format per les regions de Balears, Còrsega i Sardenya, amb unes característiques similars i amb l'objectiu de crear un marc estable de cooperació entre elles i també de fer partícips les altres illes mediterrànies de les reivindicacions i aportacions relacionades amb la construcció europea i el desenvolupament d'aquesta zona del Mediterrani.

El 1996 s'obria l'oficina del CBE a Brussel·les, que actuaria amb una doble vessant, com a representació institucional i com a assessorament empresarial. Cal assenyalar que el president del Govern de la CAIB, Cristòfol Soler, va confirmar que actuaria com a *lobby* turístic.

Aquest any va ser important el suport tècnic que es va donar al Govern per tal de la consecució d'un reconeixement específic dels desavantatges que genera la insularitat en el marc de la Unió Europea.

L'any 1997 es va materialitzar aquest reconeixement amb la inclusió en el Tractat d'Amsterdam d'una declaració annexa sobre les mancances que implica la insularitat, que també estableix «l'obligació que la legislació comunitària arbitri mesures específiques a favor d'aquestes regions amb la finalitat d'integrar-les millor en el mercat interior en condicions equitatives».

El 1998 fou crucial pel que fa al procés d'integració comunitària (l'Agenda 2000, el reforçament de la competitivitat, el funcionament del mercat únic, el pas a l'euro, l'aproximació de la Unió als seus ciutadans, etc.), i les Balears es preparen intensificant l'activitat del Centre per tal d'acostar-se de cada vegada més a Europa.

L'any 2000 s'obren punts d'informació europea a Menorca, Eivissa i Formentera.

L'any 2001, en què es va aprovar el Tractat de Niça, el Govern de les Illes Balears, respecte de la nova política monetària, va encomanar al CBE la redacció del Pla director per a la implantació de la moneda única a les Illes Balears. És de destacar les diferents campanyes informatives referents a l'euro.

El 2002, l'oficina del CBE allotjà la Delegació del Govern a Brussel·les, de nova creació.

El 2004, l'IMEDOC passa a anomenar-se EURIMED, format per Còrsega, Sardenya, Sicília, Balears i Creta.

També es va subscriure la Declaració constitutiva de l'Euroregió Pirineus Mediterrània, que neix com a iniciativa conjunta dels governs d'Aragó, Catalunya, Illes Balears i Consells Regionals de Llenguadoc-Rosselló i Migdia-Pirineus. La vocació final d'aquesta és esdevenir un pol d'innovació i creixement sostenible basat en la connexió entre els centres industrials, científics i tecnològics.

Per tant, al llarg de tots aquests anys, i fins avui, l'activitat del CBE s'ha diversificat i intensificat. A la tasca de representació institucional i de suport tècnic a la feina del Govern de les Illes Balears, s'han de destacar els aspectes de suport empresarial i també de formació. En els darrers anys s'han incrementat el nombre de beques per a estudiants i també el suport a la mobilitat tant pel que fa als estudiants com als mateixos treballadors.⁴

Una anàlisi senzilla del conjunt d'actuacions que coneixem, ens duu a observar grans mancances en els plantejaments que es fan des del Govern de les Illes Balears. Tal vegada, a manera de pinzellada, podríem reflexionar damunt els resultats concrets dels treballs respecte de l'espai mediterrani, la problemàtica nord-sud, etc. Des d'un punt de vista econòmic, cultural i social, també s'ha de recalcar el gairebé nul esforç d'integrar l'espai mediter-

4. *Memòria Centre Balears Europa 1986-2006*, Palma, 2006.

rani nord-occidental, l'eix mediterrani per excel·lència. La col·laboració entre el Govern de les Illes Balears, el Govern de la Generalitat de Catalunya i el Govern de la Generalitat del País Valencià ha estat escàs. Amb les institucions representatives de la Catalunya Nord, encara més escàs.

Intervenció de Muriel Casals*

Cal agrair la invitació a reflexionar junts sobre què significa per als Països Catalans el fet, innegable geogràficament i històricament, de pertànyer a Europa. Un fet innegable però que a vegades ha estat negat per la força d'unes circumstàncies que eren hostils a Catalunya i a Europa alhora, i vull remarcar la coincidència d'hostilitats.

Em toca fer-ho des de una perspectiva econòmica, és a dir, de relacions comercials. Entenent el comerç en el seu sentit més ampli: intercanvi de mercaderies, de capitals i de persones. Per tant, també d'idees.

Començo amb una citació:

Els economistes en general, comparteixen els valors dominants a les seves societats, però la seva competència professional no consisteix a traduir els desitjos

* Muriel Casals Couturier és professora titular de fonaments de l'anàlisi econòmica a la Universitat Autònoma de Barcelona i ha estat vicerectora de relacions exteriors i cooperació de la mateixa Universitat. Doctorada el 1981 amb una tesi sobre la indústria llanera i la guerra de 1914-1918. Coautora d'*El negoci —trist— de la indústria cotonera* (1972), *L'economia de Sabadell, estructura, diagnòstic i perspectives* (1983), i *Sabadell, indústria i ciutat, 1800-1980* (1994). És autora de «*Cupos, reconversió i pèrdua de protagonisme, 1935-1985*», de la part dedicada a la indústria tèxtil de la *Història econòmica de la Catalunya contemporània: Segle XX* (1989), i d'«Europa de la CE a la UE», a *Geografia Universal: Suplement d'Actualització* (1997).

populars en un llenguatge tècnic inspirador d'adhesions. (G. STIGLER, *The Economist as Preacher and Other Essays*, University of Chicago Press, 1982, p. 119.)

Hauríem de saber traduir els desitjos populars al llenguatge tècnic? Però, sabem quins són els desitjos populars dels habitants dels Països Catalans? Parlar dels desitjos en general és una tasca impossible. Pensar en els desitjos pel que fa a la nostra articulació dins del món, ja és més concret, i té a veure amb el tema que ens ocupa avui aquí.

D'acord amb la citació de Stigler (Nobel d'Economia el 1982) es tracta d'estimular el pensament aprofitant que ens trobem aquí a l'IEC, persones de diferents disciplines.

Insisteixo: els catalans dels diferents «països», compartim desitjos? Una resposta afirmativa voldria dir que ens sentim part d'un col·lectiu, que ens reconeixem elements comuns.

Si es tracta de comprendre, i explicar, com funciona un sistema econòmic sota esquemes institucionals alternatius, diversos, podem pensar en el funcionament de la nostra economia tot imaginant escenaris diferents. Ens podem preguntar: per què ens interessa ser a Europa? Per a què?

He centrat la meua reflexió a analitzar com el procés d'unificació europea ha afectat el nostre escenari. Pensant com el fet de reconèixer-nos com una part d'Europa ha afectat el nostre comportament econòmic.

També voldré pensar en les conseqüències que ha tingut no haver-ne format part; no ser membre de la comunitat política europea durant llargs períodes de la nostra història europea ha tingut uns costos.

Deia que podem imaginar diversos esquemes institucionals. Institucional vol dir, també, territorial. Podem tenir dubtes ja en començar; no sempre estem segurs de quin és el territori sobre el qual s'assenta la nostra nació. Disposem de pocs estudis pensats per al conjunt dels Països Catalans.

Repetim, en canvi, tot sovint que som una nació sense estat. Una cosa que és molt important ja que la reflexió sobre el paper de l'estat és una part principal del pensament econòmic. A nosaltres, economistes catalans, ens correspon reflexionar sobre què vol dir no disposar d'un estat. Des de A. Smith fins avui passant per J. M. Keynes, disposem de múltiples interpretacions. Hem sentit, hem llegit, com es fa ús i com s'abusa de l'autoritat dels economistes del passat.

Els economistes catalans, avui, estem encara en certa manera amputats d'una part de la nostra feina. Si acceptem que una de les missions professionals consisteix a donar consells als responsables de l'actuació pública, a nosaltres ens ha mancat un interlocutor durant molt temps. Com que també forma part de la nostra feina aconsellar sobre l'actuació privada, i sabem que per aquesta un referent important és precisament el grau d'intervenció pública desitjable o desitjat, en aquest aspecte tornem a trobar a faltar un element bàsic de la reflexió que cal fer.

Hem viscut sense una Administració pròpia durant molt temps; ara tenim unes administracions que no estan articulades entre elles; no és estrany que no sapiguem ben bé com hem d'exercir.

Pensem en el tema que ens ocupa: Europa. Crec que entrar a la Unió Europea, cosa que devem a la incorporació d'Espanya a les Comunitats el 1986, ha estat un pas important, un pas molt significatiu per a la nostra evolució econòmica.

Encara que mig en broma el Col·legi d'Economistes de Catalunya va celebrar «l'entrada del mercat comú a Espanya» perquè, certament, els primers mesos del 1986 vam veure els nostres supermercats plens de productes europeus millors i més barats que els autòctons.

Vull posar aquí l'èmfasi en un fet que considero crucial de la nostra incorporació a Europa: ser reconegudament dins del comerç europeu, formar part del joc econòmic obert al món, ens allibera de la càrrega de ser la zona industrial, la regió desenvolupada, d'Espanya. A partir d'aquell moment ja no ens calia ser el que vam ser durant el segle XIX i gran part del segle XX: la «fàbrica d'Espanya». Ja podíem ser una de les fàbriques d'Europa. Els empresaris catalans ja podien jugar al joc de la competència com ho feien els seus homòlegs europeus.

És clar que ara les fàbriques són una cosa molt diferent del que eren fins fa una generació. Però als països desenvolupats, als països rics, hi ha fàbriques.

TAULA 1. *Percentatges del VAB industrial sobre el PIB i d'ocupació sobre la total (entre parèntesi) els anys 2003 i 1980*

Regne Unit	21,9 (13,9) / 27,3 (24,9)
Estats Units	18,0 (10,3) / 19,3 (16,4)
Alemanya	23,2 (20,8) / 31,4 (31,3)
França	21,0 (15,6) / 21,5 (22,2)
Espanya	22,0 (17,8) / 23,3 (22,3)
Catalunya	27,4 (24,1) / 32,4 (32,5)

Francesc Cabana ens ha recordat el paper del proteccionisme per al desenvolupament de la indústria al Principat. El País Valencià ha estat de sempre lliurecanvista. Els valencians no podien exercir el lliurecanvi. Els catalans defensaven el mercat espanyol que els limitava.

Limitació greu per a una economia que, des dels inicis de la seva industrialització, és capaç de produir per damunt de les necessitats del seu propi mercat i que per tant ha de tenir una vocació exportadora. Si vol mantenir-se a un nivell que sigui competitiu amb les altres

economies industrials ha d'incorporar progrés tècnic per millorar la productivitat dels seus processos de fabricació, la qual cosa fa créixer el volum de producció i, en conseqüència, cal trobar llocs on vendre.

El meu argument és que el proteccionisme espanyol va frenar aquesta lògica. Va impedir el bon funcionament de la lògica de la competència per al capitalisme català.

Cert, el proteccionisme espanyol va ser cosa del *lobby* empresarial i polític català. Però podem entendre que l'actitud proteccionista dels empresaris catalans va ser un resultat, un mal resultat, de la seva acceptació a formar part d'Espanya. Era més fàcil negociar l'aranzel que... la independència, o la federació, o l'autonomia. Van ser proteccionistes perquè acceptaven quedar-se dins d'Espanya. Conformar-se amb el mercat espanyol, que era un mercat limitat, en lloc de provar de competir al mercat mundial.

Si durant el segle XX haguéssim estat una fàbrica del món, en lloc de la fàbrica d'Espanya, hauríem guanyat un temps preciós en la nostra història econòmica recent. Hauria calgut ajustar les condicions de producció i venda a la competència internacional; dificultats estimuladores de progrés econòmic.

Durant el segle XX, fins al 1986, produir per al mercat espanyol, protegit, volia dir vendre a uns preus més alts que els internacionals; certament això va significar uns bons comptes de resultats per a bastants empresaris, que obtenien molt sovint uns marges de beneficis més elevats que els que eren normals a l'Europa industrial. Beneficis privats, sí; però probablement no era el millor que es podia desitjar per al conjunt de l'economia catalana.

Ser a Europa és positiu perquè ha volgut dir entrar de ple al joc de la competència internacional. Perquè ara cal fabricar tenint molt en compte els costos de producció.

Vull remarcar que la meua preocupació pels efectes negatius del proteccionisme desbordea els aspectes estrictament econòmics.

Perquè la característica del funcionament per a la gran majoria de processos de producció era que l'elevat cost dels elements que no podien importar-se: màquines, productes semi-elaborats, etc., es compensava amb el baix preu del treball.

La immigració cap a Catalunya des d'altres parts de la península, feia que el treball aquí era abundant i per tant la negociació salarial (això quan hi havia tal cosa) poc favorable a reivindicacions obreres. No parlaré del marc polític durant el franquisme que oferia estabilitat laboral a canvi de poc salari.

Uns salaris baixos, no són la millor manera d'aconseguir la cohesió social, ni el progrés econòmic i cultural. Tampoc no són el camí cap a un mercat consumidor exigent de qualitat i preus competitiu.

És cert que els catalans van ser proteccionistes; però recordem que les veus catalanes, no només les valencianes, lliurecanvistes des de sempre, les quals van reivindicar insistentment l'entrada a les Comunitats Europees. Sobretot a partir de la petició formal el 1962, quan s'havia iniciat un procés de modernització de l'economia espanyola.

Reivindicar la incorporació només podia ser d'una manera que era reivindicar la incorporació d'Espanya a les Comunitats Europees. Una altra qüestió era com es podia influir en la política econòmica de l'Estat.

Als catalans no els agrada l'Estat? Com a Adam Smith. No és clar. Si pensem en els plans de reestructuració i de reconversió de la indústria tèxtil als anys seixanta i setanta podem concloure que els empresaris catalans són ben partidaris d'una intervenció activa.

En aquelles actuacions es buscava recuperar uns marges moderns de productivitat, segurament pensant ja en la competència que caldria afrontar en la incorporació a Europa. Malauradament encara no hem assolit el nivell desitjable de productivitat, cosa que vol dir d'eficiència del nostre sistema econòmic.

Potser és degut al fet que no ens hem plantejat per què voldríem ser més eficients.

Tenim, com tenen a Espanya, l'obsessió pel creixement i no hem definit bé la relació amb la variable productivitat.

No sabem si volem com els francesos millorar la productivitat per viure millor o com els irlandesos per seguir treballant molt i situar-nos entre les potències econòmiques; estem encara actuant dins d'un vell paradigma que consisteix a treballar barat. D'aquesta manera comprometem la qualitat del creixement econòmic a Catalunya.

Europa: l'oportunitat per plantejar el nostre paper dins del concert mundial

La comunitat europea camina dificultosament cap a ser una comunitat política, els passos, uns petits passos tal com van recomanar els pares fundadors, són realment lents. S'ha consolidat el mercat únic i sabem que és una bona manera d'avançar. Però som lluny de considerar-nos un espai en què es jugui també la redistribució de la renda.

Rovira i Virgili explicava fa molts anys que un país no pot resoldre els seus problemes socials i morals si prèviament no ha resolt el seu problema nacional. Crec que Europa es troba ara davant d'aquest dilema: no podem resoldre els problemes socials, no podem tenir una fiscalitat europea, ja que és d'això del que parlem quan parlem de problemes socials, si no resollem abans els problemes nacionals europeus.

Se n'han resolt bastants. No el nostre. Crec que hauríem d'explicar als germans europeus que volem plantejar, i resoldre, el nostre problema nacional. Hauríem d'expressar que no és just que perquè vam estar al costat «bo» del teló d'acer la nostra incomoditat amb Espanya no pugui ser objecte d'anàlisi, almenys.

Hauríem de demanar la intervenció d'intermediaris, no quedar-nos tancats en la negociació amb el Govern central.

Un exemple: el 1991 es va crear el Triangle de Weimar. Això va ser perquè després del final dels règims socialistes de l'Est d'Europa es va pensar que era millor no deixar Alemanya i Polònia en un *tête-à-tête* que podia ser difícil; s'hi va incorporar un tercer, en aquest cas França. El trio va jugar un paper positiu en la negociació de l'adhesió de Polònia a la Unió Europea.

El 5 de desembre del 2006 hi va haver una reunió del Triangle, van fer una declaració pública (en anglès, per cert) en què van expressar la seva voluntat de reforçar Europa i de donar vigor als ideals europeus. Segurament funciona millor evitant no només les reticències històriques del polonesos envers Alemanya sinó la preocupació present per l'aliança germanorussa per als temes de subministrament de gas a Europa.

També podem pensar en coses més fàcils com ara aprofitar un nou instrument comunitari que s'ha de posar en marxa per al període 2007-2013: l'Agrupació Europea de Cooperació Territorial (AECT). Seran associacions formades per estats, autoritats regionals, locals, altres entitats, fins i tot països tercers; dotades de personalitat jurídica, podran dur a terme activitats que travessin fronteres administratives (tant estatals com regionals), la normativa parla de cooperació.

Un camí per actuar conjuntament?

O bé jugar a fons l'oportunitat que pot suposar l'Euroregió Pirineus - Mediterrània. Hi hauria altres exemples, per acabar amb optimisme.

TAULA RODONA:
L'ACCIÓ POLÍTICA CATALANA
A EUROPA: MITJANS, ASPECTES
I BALANÇ

Intervenció d'Enoch Albertí*

Catalunya és una regió —en la terminologia de l'àmbit comunitari parlem de *regió*— que té un pes específic en l'àmbit europeu. Es, en primer lloc, una regió constitucional, això vol dir que és un poder polític que forma part d'un estat on té reconeguda constitucionalment potestat legislativa, com passa també amb altres regions europees. Potestats legislatives i, per tant, capacitat de decisió garantida per la seva Constitució, de manera que l'Estat no pot desconèixer aquest caràcter complex o compost que té al seu interior, quan actua a Europa. Però, a més, Catalunya no és una més de les regions legislatives que existeixen. N'hi ha setanta-quatre, amb les mateixes característiques jurídicopolítiques, o similars, de les que té Catalunya, la Generalitat, en aquest moment. Però no és una més d'aquestes setanta-quatre regions constitucionals perquè té una història, una personalitat, una cultura i una societat civil que presenta unes característiques pròpies i diferenciades que convé que siguin presents en la construcció europea. Entre aquestes característiques especials i diferenciades pròpies hi ha la llengua com a factor de primera magnitud. Només cal una dada per entendre

* Enoch Albertí Rovira és catedràtic de Dret Constitucional a la Universitat de Barcelona. És autor de *Federalismo y cooperación en la República Federal Alemana* (1987), *El component solidaritat en el sistema de finançament de les comunitats autònomes* (2001), i és coeditor de l'obra *El proyecto de nueva Constitución europea, balance de los trabajos de la Convención sobre el futuro de Europa* (2004).

quina és aquesta posició que ha de tenir Catalunya en l'àmbit europeu: el català ocupa el desè lloc, per llengües més parlades, entre les vint-i-tres llengües oficials actualment de la Unió Europea. A més, Catalunya necessita ser present i ha de ser tinguda en compte per les institucions europees i per l'Estat en virtut de les seves pròpies dimensions, en termes de població i econòmics. En termes de població, Catalunya ocupa, en la Unió Europea dels vint-i-set, el lloc setzè. Això vol dir que hi ha onze estats a la Unió Europea que tenen una població inferior a la que té Catalunya en aquests moments. I si ens fixem no només en la dimensió poblacional sinó també en l'econòmica de Catalunya, les dades encara són més clares. Catalunya té un producte interior brut que ocupa el lloc número tretze en la Unió Europea de vint-i-set membres. això vol dir que hi ha quinze estats de la Unió Europea que tenen un PIB, una dimensió econòmica, inferior a la que té Catalunya en aquest moment. Per tant, és obvi que Catalunya ha de ser present en la construcció europea i en les decisions que s'hi prenen i que la poden afectar.

Com pot ser-hi present, si no és un estat, i per tant, no disposa dels instruments, dels mitjans de què disposen tradicionalment els estats en la mesura que formen part de la Comunitat? En aquest terreny, el dels instruments, hi ha dues novetats a les quals vull fer referència. En els últims dos anys han aparegut dues normes que posen sobre la taula noves qüestions. Concretament, d'una banda, es tracta del nou Estatut d'autonomia de Catalunya del 2006 i, d'altra banda, el tractat pel qual s'institueix una Constitució per a Europa, el Tractat Constitucional, per dir-ho més ràpidament. Aquestes dues normes, no obstant això, s'ha de dir que estan sotmeses a algunes incerteses, a algunes incògnites. No sabem què succeirà amb l'Estatut un cop que hagi passat pel Tribunal Constitucional. Vostès saben que hi ha pendents diversos recursos, i els que tenen caràcter més general, que són els que va presentar el grup parlamentari del Partit Popular al Congrés dels Diputats i el Defensor del Poble; tots dos qüestionen de manera directa aspectes del que avui estem tractant aquí. No sabem què dirà el Tribunal Constitucional respecte d'aquesta part de l'Estatut que estableix el paper que pot tenir la Generalitat en els afers europeus, encara que jo estic convençut de la seva conformitat a la Constitució. D'altra banda, el Tractat Constitucional Europeu també està sotmès a algunes incògnites greus en la mesura que el procés de ratificació està aturat i avui encara els actors polítics a Europa no saben què fer amb aquest Tractat. De tota manera, jo crec que d'alguna forma es rescatarà i arribarà a bon port. No sabem encara quan, molt probablement l'any que ve, ja sota presidència francesa, amb decisions que segurament es començaran a prendre i a aclarir sota la presidència actual alemanya, però que, naturalment, ningú no pot assegurar què és exactament el que passarà amb aquest Tractat. Ara bé, suposem que el Tribunal Constitucional no desmunta l'Estatut i que, en un termini relativament curt, el Tractat Constitucional, o un tractat molt similar pel que fa als continguts a aquest Tractat Constitucional, serà finalment ratificat i entrarà en vigor en el conjunt dels estats comunitaris europeus.

Suposant això, quines són les novetats que aporten aquestes dues grans normes en el terreny dels instruments, posats a disposició de Catalunya, de la Generalitat per poder ser present a Europa i defensar i promoure els seus interessos? Jo crec que les novetats en aquest sentit, en el fons són relativament escasses. Efectivament, existeixen algunes novetats i algunes poden ser fins i tot significatives, interessants, però en general el que fan aquestes normes és consolidar el que ja existeix actualment. Això passa molt especialment amb l'Estatut d'autonomia del 2006. El que fa bàsicament l'Estatut és consolidar acords polítics que existien ja en aquesta matèria i que es van prendre un l'any 1994 en el si de la conferència sectorial llavors dita encara *d'afers relacionats amb els assumptes europeus*, una conferència en què participa el Govern de l'Estat i el conjunt dels governs de les comunitats autònomes, i l'altre, el desembre de 2004. L'acord del 1994 preveia un conjunt de possibilitats d'intervenció de les comunitats autònomes, entre elles, naturalment Catalunya, en el procés de formació de les posicions estatals que després havien de ser portades a les institucions comunitàries europees. L'acord del 2004 preveia determinats mecanismes que permetien una participació directa de les comunitats autònomes davant les pròpies institucions comunitàries.

Què fa l'Estatut del 2006? Bàsicament, però no únicament, consolida el que ja deien aquests acords polítics presos l'any 1994 i l'any 2004. La qual cosa, s'ha de dir, no és irrellevant, perquè és molt diferent que aquests continguts estiguin ancorats en uns acords polítics o bé que estiguin inclosos en una norma que forma part del bloc de la constitucionalitat. La base jurídica, i per tant la solidesa d'aquests continguts és molt més gran en aquest segon cas. Però hi ha poques novetats en sentit material, poques novetats de continguts. I, a més a més, aquests mateixos continguts que preveu l'Estatut en aquesta matèria, estan subjectes als mateixos problemes que ja tenen actualment. Si s'hagués de sintetitzar d'una manera molt breu quins són aquests problemes, jo el que diria és que el que realment falta, el que no existeix encara després d'aquests quasi trenta anys d'Estat autonòmic és una interiorització per part de l'Estat que el mateix Estat té una caràcter complex o compost. Que l'Estat avui no és el nivell central de govern, que l'Estat avui no és només el Govern central, sinó que l'Estat és un conjunt de poders entre els quals s'ha de comptar, naturalment, els de caràcter territorial. Falta aquesta interiorització, falta aquesta cultura federal, aquest esperit que, en canvi, existeix i funciona d'una manera raonable en altres estats que tenen una estructura interna de caràcter federal.

Què fa l'Estatut? Dit d'una manera molt ràpida, l'Estatut afirma, i ho fa en el màxim nivell, és a dir, quasi constitucional, com correspon a la naturalesa d'aquesta norma, el dret, la facultat que té Catalunya de participar en els afers de la Comunitat Europea sempre que resultin afectades no només les seves competències, sinó també els seus interessos. I després concreta aquest dret, aquesta facultat en diverses línies i mecanismes: participació en la revisió dels tractats fundacionals de la Comunitat, participació en la formació de les posicions de l'Estat que després han de ser portades a Brussel·les, o a la Comunitat en general, parti-

cipació en les delegacions espanyoles a les institucions comunitàries i molt especialment al Consell de Ministres, però també en els òrgans consultius i en la representació al Parlament per exemple, participació en el mecanisme nou (i aquí sí que hi ha una novetat interessant) de control dels principis de subsidiarietat i de proporcionalitat, accés al Tribunal de Justícia de la Comunitat, encara que a través del Govern de l'Estat i possibilitat de crear i mantenir una delegació davant les institucions comunitàries europees per millor defensar els seus interessos. De fet, i llevat d'algunes qüestions molt concretes, i entre elles la possible participació —i dic possible perquè s'afirma només el dret que hi ha a participar en aquest procés, però no el mecanisme concret des del qual s'haurà de realitzar i fer efectiu—, en el procediment de control del principi de subsidiarietat, la qual cosa pot tenir una importància considerable en el futur, realment no hi ha novetats significatives, sinó que el que hi ha, com deia fa un moment, és una consolidació, un assentament, al màxim nivell jurídic, això sí, del que existeix en l'actualitat.

I en relació amb el Tractat Constitucional, que és l'altra gran norma que entra en escena i que òbviament afecta els instruments i la capacitat d'intervenció que pugui tenir Catalunya en l'àmbit europeu, bàsicament el que fa és també seguir la posició tradicional de la Unió Europea en aquesta matèria, que és la de considerar que l'estructura interna de cada estat i, per tant, la participació que puguin tenir les seves institucions regionals, les seves instàncies internes, és una qüestió que afecta exclusivament cada un dels estats membres; és una qüestió interna, una qüestió domèstica en la qual, en principi, la Unió no hi té res a dir. Es manté essencialment el que s'ha anat denominant de manera tradicional com *la ceguesa institucional* de la Unió davant els seus estats membres. Hi va haver en el procés convencional un debat, curt però intens, sobre si la participació de les regions havia d'estar prevista i garantida des del propi dret comunitari o s'havia de relegar al que decidís en el seu interior cadascun dels estats membres. Aquest debat es va resoldre de manera molt clara a favor d'aquesta segona posició, que és la posició tradicional: vostès tindran l'estructura interna que vulguin, però, en tot cas, només poden actuar com a estats en el si de la Comunitat. Després, ja s'arreglaran internament com vulguin per decidir com formen i com expressen les seves posicions.

Ara bé, això, que és cert, crec que presenta en el Tractat algunes esquetxes. Hi ha alguna fissura, alguna possibilitat d'intervenció directa de les pròpies comunitats, o almenys el Tractat nou obre aquestes possibilitats. La qual cosa no vol dir que no existeixin ara, perquè algunes ja es donen actualment, però ara el Tractat també les consagra en la norma que té el màxim rang en l'àmbit comunitari. Aquestes previsions fan referència essencialment a les consultes de la Comissió de les seves iniciatives legislatives a totes les instàncies i entitats afectades, entre les quals, naturalment, hi ha les regions, i, a Espanya, les comunitats autònomes; a la participació de les regions en el Consell de Ministres, bé que formant part de la delegació estatal corresponent; a la possible participació de les regions en el procediment

d'alerta ràpida, del control de principi de subsidiarietat i de proporcionalitat. Qüestions totes elles que, no obstant això, es remeten en gran part al que decideixin en el seu interior els estats corresponents. I alguns han fet efectives aquestes possibilitats, per convenciment o forçats per les circumstàncies, com a Alemanya, per exemple, perquè si no es concedeix una presència important als *länder* en el procés de construcció europea, el Tractat corre el perill de no ser ratificat perquè ha de ser ratificat pel Bundesrat, on són presents, com vostès saben, els governs dels estats membres; allà hi ha un instrument fort, potent, dels governs dels estats, dels *länder*, per participar en els afers europeus. I en canvi, en altres estats això no ha estat així, o aquestes possibilitats o bé no han estat desenvolupades en la seva màxima potencialitat fins ara, o bé encara estan pendents de prendre decisions en aquest sentit.

Per tant, jo crec que som encara molt lluny del que podria considerar-se una participació plena, efectiva, de Catalunya, de la Generalitat en els afers europeus que l'afecten, tant en les seves competències com també, amb caràcter general, en els seus interessos. Aquí hi ha encara un camí llarg per recórrer, tant per concretar i fer efectives les possibilitats que s'obren ja avui com també per avançar en les demandes que les dites *regions constitucionals* han estat formulant en els darrers anys, en el sentit de més participació i de disposar d'un estatus propi a la Unió, que en cap cas posa en perill l'arquitectura bàsica de la Unió Europea. Demandes que van dirigides, per exemple, a possibilitar la participació de les regions en l'elaboració de les iniciatives legislatives que les puguin afectar, consultes que hauria de fer la Comissió a les instàncies afectades; possibilitat d'alertar, per part de les regions, les institucions comunitàries quan resultessin afectats els seus interessos o les seves competències; possibilitat de participar de manera directa en els òrgans decisoris, bé que formant part de les delegacions dels governs corresponents; possibilitat de reforçar la cooperació transfronterera directament entre les regions dels diversos estats; possibilitat d'accedir directament al Tribunal de Justícia quan alguna actuació comunitària pugui vulnerar interessos o competències de les pròpies comunitats, vulnerant a la vegada el dret comunitari, entre les més significatives. Això és el que es va formular repetidament durant el procés convencional, el procés d'elaboració del Tractat Constitucional. I al final el resultat és molt lluny encara d'aquestes demandes que s'han expressat i que són perfectament encaixables en l'arquitectura tradicional de la Unió Europea. Això, però, no ha estat així i la possible participació de les regions en les decisions comunitàries s'ha remès a l'àmbit domèstic de cadascun dels estats i, per tant, seran els estats els que decidiran en quin grau i com i de quina manera estableixen aquesta intervenció de les comunitats territorials.

Per tant, les regions són encara bastant lluny de tenir un paper propi i significatiu en els afers europeus, i això vol dir que queda bastant camí per recórrer.

Intervenció de Carles Gasòliba*

El primer que vull dir és que Catalunya té un problema dins de la Unió Europea i aquest problema és que no és un estat. Ara, el pròleg del nou Estatut li reconeix que és una nació, però no és un estat. Evidentment, si Catalunya fos un estat dins de la Unió Europea, no tindria cap mena de problema pel que fa als temes que estem tractant aquí. Però no ho és. És dins d'un estat que té una estructura que es diu que és quasi federal però que, pel que fa a la Unió Europea, ens serveix de ben poc.

En segon lloc, Catalunya, malgrat això, no ha renunciat a ser present en les institucions europees. Té la voluntat política de ser-hi present —i explicaré una gènesi d'aquesta voluntat política— però està coixa; té un defecte d'origen: com que no és un estat, té una dificultat de relació en el si de la Unió Europea, perquè la Unió Europea és una Europa dels estats.

* Carles Gasòliba i Böhm és doctor en ciències econòmiques per la Universitat Autònoma de Barcelona, on fou professor del 1970 al 1980. És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres de Barcelona. Actualment és senador i presideix la Comissió d'Economia i Hisenda del Senat espanyol. Membre del Consell Nacional de Convergència Democràtica de Catalunya i vicepresident de la Internacional Liberal, va ser diputat al Parlament Europeu del 1986 al 2004 i secretari general del Patronat Català Pro Europa des de la seva fundació el 1982 fins al 2004. És autor dels llibres *El Parlament Europeu* (1986), *L'Acta Única Europea* (1989), *Unió Europea* (1991) i *Fer Europa* (1984).

I he de confessar que aquesta és una qüestió que fa vint-i-cinc anys no havíem copsat en tota la seva dimensió.

Per tant, des de la pràctica que he desenvolupat durant més de vint anys, constato dos aspectes: primer, Catalunya no és un estat dins de la Unió Europea; segon, Catalunya no ha renunciat a ser present dins de les institucions de la Unió Europea. I conjuminar aquestes dues dimensions és complicat i insatisfactori. La tercera constatació és que Catalunya ha posat molts mitjans per ser a la Unió Europea, jo en sóc testimoni directe, i ho explicaré: no fa gaire, en una reunió del moviment europeu al Parlament de Catalunya, em va tocar presentar el president Pujol. En aquella ocasió vaig explicar que el 14 de març de 1980 vaig substituir el president Pujol al Congrés dels Diputats. Quan li vaig preguntar quines directrius havia de seguir, em va respondre que, respecte al tema europeu, seguís les negociacions del Govern espanyol per incorporar-se a les institucions europees. Amb una sèrie d'entrebancs, que ara no ve al cas que expliqui, la qüestió és que a l'octubre de 1980 vaig aconseguir establir una comissió mixta formada pel «Gobierno español», i, més concretament, «el Ministerio para las Relaciones con la Unión Europea» (que en l'argot del moment s'anomenava *La Trinidad*, perquè és el nom del palau on estava aquest Ministeri), i el Govern de la Generalitat, aleshores presidit ja pel president Pujol, amb la qual vam seguir les negociacions puntualment, trimestralment, des d'octubre de 1980 fins que vam entrar a la Unió Europea, el primer de gener de 1986. Aquesta relació va ser transparent i oberta i ens va permetre, en l'àmbit català, saber com anaven les negociacions, i en les quals Catalunya va tenir un paper molt important perquè, en un moment donat, no hi havia connexió, perquè Madrid i Brussel·les estaven molt enfadats, i el Govern català, i concretament el president Pujol, hi va tenir un paper molt important, no sé si sortirà en alguna memòria o en alguna anàlisi d'aquest procés, però jo sóc testimoni que el president Pujol, en un moment determinat, va tenir un paper de pont entre Brussel·les i Madrid per fer possible la integració, com es va produir al final, i va acabar amb la signatura del Tractat d'adhesió el 12 de juny de 1985, cosa que va permetre que nosaltres ens integréssim el primer de gener de 1986. I el Govern català, i més concretament el president Pujol, va tenir un paper molt important, de pont, en una època de tensions entre Madrid i Brussel·les, perquè la integració d'Espanya a la Unió Europea fos possible, tal com es va produir al final.

Per tant, ja des del primer moment que hi ha un Govern (elegit pel primer Parlament de Catalunya, el 1980), el Govern d'aquell moment considera que una tasca prioritària són les relacions amb Europa. Vist amb perspectiva, he de dir que ho vam fer d'una manera molt ingènua, en el sentit de pensar que en allò que l'Estat espanyol no ens donava suport, ho aconseguiríem en l'àmbit europeu. I això és absolutament fals. Insisteixo, la Unió Europea d'ara, igual com ho era la d'aleshores (i vam trigar temps a entendre-ho), és l'Europa dels estats. En aquell moment vam posar molts mitjans. L'any 1980 vam crear un grup de treball que va desenvolupar el que es va dir el *Llibre blanc sobre els efectes a Catalunya de l'adhesió*

del Regne d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea, que és com es deia aleshores, que va presidir el director de l'Institut d'Estudis Econòmics de la Generalitat de Catalunya, que era una institució que havia creat el president Tarradellas, que va assumir el president Pujol i que després va desaparèixer, el director del qual era Antoni Serra i Ramoneda, que es va fer càrrec d'aquest estudi. L'autor material d'aquest estudi, el coordinador, va ser un economista, Carles Camps, mort prematurament d'un infart i que va oferir aquest estudi. Aquest estudi extens deia, entre altres coses, que Catalunya hi sortiria guanyant o perdent, de l'adhesió, si es prepara va bé o no; depèn de com es preparés, depèn del que és. I què calia fer? Calia preparar-se al més aviat possible i aprofitar el temps que estava fora de la Unió Europea, és a dir, el temps en què no s'estava sota la normativa de la Unió Europea, per preparar-se. Això vol dir que un cop entrés, hi havia unes normes de les quals no es podria escapar, i que abans tenia un marge de llibertat més gran.

Quan es va fer públic aquest estudi, amb el president Pujol ens vam plantejar què fèiem. Se'ns va plantejar un marge de maniobra que no sabíem quant duraria, perquè la data del primer de gener de 1986 —parlo de final del 1981, que és quan va estar acabat el llibre blanc— no la sabíem en aquell moment. Aleshores jo li vaig proposar, i ell ho va acceptar, fer un organisme que es va dir i que es diu encara, Patronat Català Pro Europa, que va néixer l'octubre de 1982 per preparar la societat catalana per entrar a la Unió Europea. I va anar bé, francament bé, no únicament a la societat catalana, sinó que els sectors econòmics van tenir una referència. Al Patronat vam integrar les cambres de comerç, les caixes d'estalvi, els ajuntaments, les diputacions, excepte una, la de Barcelona, que va fer una contrainstitució, perquè no podia integrar-se en una cosa de la Generalitat en aquell moment, i vam desplegar una sèrie d'activitats d'informació, de sensibilització, etc. En aquest aspecte, va anar molt bé pel que fa als mitjans. Va posar una sèrie de mitjans, importants, pel que fa a la societat civil, la mateixa Generalitat de Catalunya. En termes de pessetes, el Patronat va arribar a tenir un pressupost de mig bilió —sis-cents milions de pessetes—, xifra que és molt interessant. Hi havia treballant més de cinquanta persones, vint de les quals eren a Brussel·les. Els mitjans es van posar. I crec que francament es va ajudar la societat catalana a incorporar-se bé a la Unió Europea. Va tenir tota una sèrie d'informacions. Gràcies a aquesta comissió mixta amb Madrid es va tenir un canal obert amb el mateix Govern respecte a la Unió Europea, que va ser transparent; ens va permetre una relació positiva i constructiva amb la pròpia representació permanent del Govern espanyol de l'ambaixada a Brussel·les, i en aquest aspecte crec que va ser satisfactori.

En què no va ser satisfactori? En el reconeixement de Catalunya com a tal. L'únic idioma reconegut pel Govern espanyol va ser l'espanyol, cap altre; la relació entre la Generalitat de Catalunya i l'Estat espanyol estava assegurada a través d'aquesta relació bilateral, que jo sempre he defensat. Jo crec que la relació multilateral de reconeixement global, d'això que se'n deia *l'Espanya plurinacional* no funciona, almenys no funciona a la pràctica, i que l'ú-

nic que podíem fer és entendre'ns bilateralment, per la via dels fets, no del reconeixement diguem-ne juridicoinstitucional, no; purament i durament amb relació als fets. I amb relació als fets, vam aconseguir moltes coses. L'11 de desembre de 1990 el Parlament europeu va aprovar l'únic document que reconeix el català com a llengua oficial europea i fa una sèrie de propostes a institucions europees per utilitzar el català. És l'únic document que hi ha fins ara, l'únic.

Durant una sèrie d'anys, al llarg dels anys noranta, vam tenir una relació fluida amb les institucions europees, que em consta que continua, per la via dels fets. Aquí hi ha, i permeteu-me que usi l'expressió en castellà, una tensió entre *el fuero y el huevo*; és a dir, hi ha la tensió per dir que se'ns reconegui el fur i hi ha una altra possibilitat, que és tenir l'ou, i has de jugar amb això. Des del punt de vista del Govern espanyol, pel que sigui, tingui color socialista o color popular, el fur no és possible, i explicaré per què; en canvi, l'ou, sí; aquest ou ve de la situació econòmica, del reconeixement, de la força que un té, etc., però la tensió, les alternatives, són aquestes. En el primer Govern tripartit (no el que governa ara, sinó l'anterior), es van fer dos avenços importants des del punt de vista del fur. Un va ser que el Govern de la Generalitat va decidir reconvertir la delegació del Patronat Català Pro Europa a Brussel·les en delegació del Govern de Catalunya, que és el que existeix actualment; i el segon, que ha estat reconegut per tothom, i jo me'n felicito, és que els consellers i les conselleres de Catalunya en alguna reunió del Consell Europeu (que vol dir dels estats) es puguin expressar i també que hi hagi una participació de les institucions catalanes en la presa de decisions del Govern espanyol davant de la Unió Europea. Això formalment està reconegut. Dic formalment perquè no em consta que a la pràctica això es porti d'una manera real i sistemàtica. On no s'ha progressat, curiosament, és en el Parlament Europeu, on fins al moment, els ciutadans i les ciutadanes catalans l'únic dret que tenen reconegut és poder enviar les seves qüestions i correspondència en català, però encara avui cap eurodiputat català no té el dret d'expressar-se en català a cap nivell del Parlament Europeu.

El senyor Albertí ha parlat de la Convenció per al Futur d'Europa, 18 de juliol de 2003, i jo la vaig seguir mil·limètricament. De nou, de manera molt ingènua, el Govern català i el Patronat Català Pro Europa d'aquell moment, com que la Convenció Europea va dir que estava oberta a les propostes que fessin institucions representatives de la societat civil i institucions polítiques, vam crear, impulsada pel Patronat Català Pro Europa i amb l'empare unànime del Parlament de Catalunya, una convenció catalana per a la Constitució europea, i vam fer una sèrie de propostes. Va ser un any de treballs, una feina molt elaborada i molt ben construïda, però no se'n va recollir ni una, de propostes. En la Convenció vam tenir dos enemics importants: el representant del Partit Popular i el representant del PSOE. I tenen nom i cognoms, i com que estan recollits a les actes de la convenció, es poden dir. Per part del PP, vam tenir una persona representant de la Comissió Europea a la Convenció, que dissortadament és morta, que va ser Loyola de Palacio, que es va oposar radicalment a qualse-

vol esclletxa en la qual el que proposava la Convenció Catalana pogués incorporar-s'hi, inclòs l'ús del català, evidentment. I després, com a convencionals del Parlament Europeu vam tenir un representant del PP radicalment i ferotjament contrari, que es diu Íñigo Méndez de Vigo, i un eurodiputat d'origen català que es diu Josep Borrell, que es va oposar amb la mateixa radicalitat que el senyor Íñigo Méndez de Vigo a qualsevol esclletxa que pogués representar un reconeixement institucional, en l'àmbit lingüístic, social o polític de Catalunya segons proposava la Convenció Catalana per la Constitució europea, que, a més, es va aprovar de manera molt formal i per unanimitat al Parlament de Catalunya.

Per tant, els mitjans es van posar, i d'una manera extraordinària. D'altra banda, el president Pujol va actuar de manera multilateral en diversos àmbits, fomentant l'Assemblea de les Regions d'Europa, que havia d'esdevenir una institució a la Unió Europea, que existeix, és el Comitè de les Regions a Europa, que ha quedat molt estintolat, però que es va crear. Som a l'Euroregió, cosa que va redescobrir el president Maragall, però que ja existia des de feia deu anys abans, perquè té un reconeixement de la Comissió Europea i té una seu a l'Hotel Pams de Perpinyà, molt abans que el president Maragall digués que s'havia de fer l'Euroregió. Es va establir un acord important en el qual es diu que hi ha quatre motors d'Europa: Baden-Württemberg, Roine-Alps, Llombardia i Catalunya, als quals es van afegir nogensmenys que Escòcia i País de Gal·les (amb la qual cosa ja no són quatre, sinó sis), però els quatre motors originaris eren aquests. Es va jugar a fons la carta regionalista. Vam promoure un tema, dins del marc de la Constitució europea, que no ha tingut cap mena de transcendència, però que existeix sobre paper gràcies al primer ministre de Bèlgica, Guy Verhofstadt, que és un liberal sensible als temes de la representació regional, i Vandebande, per Valònia, i un altre, del qual ara no recordo el nom, del país flamenc, que va ser fer la Declaració de Brussel·les, que es va presentar també davant de la Comissió Europea sense èxit, i, a més, el president del Parlament de Catalunya del moment, Joan Rigol, va promoure també la carta regionalista sense èxit real, però va treballar en la CALRE (Conferència d'Assemblees Legislatives Regionals d'Europa). Tant la Declaració de Brussel·les, a la qual al final es van sumar setanta regions europees, per part d'alts executius, és a dir, dels governs, com la CALRE dels parlaments regionals europeus, o, per dir-ho amb més precisió, parlaments de nacions sense estat i de regions, que n'hi ha més de setanta en aquesta associació, van defensar la presència i el reconeixement de les regions europees en la Convenció.

Aquesta és la història. Com ens trobem avui? Hem aconseguit uns petits reconeixements gràcies a l'actual Govern espanyol, que ha permès la presència simbòlica de presidents dels governs de les nacionalitats històriques; hi ha alguns textos en català, cosa que ja s'havia aconseguit per la via dels fets. A Catalunya tenim, des de l'any 1991, la Delegació del Parlament Europeu i de la Comissió Europea. En aquesta delegació no hi ha cap escrit, cap norma, ni cap reglament de la Comissió Europea, però aquestes dues institucions europees a Barcelona, sempre han tingut responsables i personal català que han atès en català, que han

produït material en català i a ningú a Brussel·les se li ha acudit enviar ningú a aquestes dues delegacions que no fos català, i no hi ha cap reglament escrit sobre això. Hi ha hagut un respecte a la realitat catalana sense que hi hagi una mena de reconeixement específic de la nostra realitat.

Això ens porta a dues coses fonamentals i que deixen el debat obert. Primer: el problema és que si fóssim un estat, no hi hauria problema. El que passa és que no ho som, però tenim una identitat específica que defensem de sempre. D'una manera ingènua havíem pensat que els problemes que teníem aquí, ens els resoluria una Unió Europea, i resulta que aquesta Unió Europea no és una unió ni de les nacions, ni de les regions, ni dels ciutadans, ni de l'agrupació dels ciutadans, sinó que és una Unió Europea d'estats. Per tant, el nostre problema el tenim a casa, a casa vull dir en l'àmbit d'estat. Malgrat tot, la Unió Europea ha tingut un marge de comprensió respecte a nosaltres per la via dels fets. I això ho puc explicar per experiència pròpia, perquè en vint anys de relació amb Brussel·les, la Unió Europea, com a tal, ha estat molt comprensiva: no ha preguntat a Madrid què havia de fer en moltes ocasions, i la prova és precisament la nostra delegació a Catalunya de la Comissió i el Parlament. No hi ha cap reglament, però el material és en català, es contesta en català; els funcionaris designats són catalans i responen en català i estan implicats en la nostra realitat.

Els mitjans s'han posat, el desenvolupament i la intervenció s'ha fet, els aspectes d'aquesta relació són discutibles i espero que es puguin discutir, perquè hi ha tots els matisos que es vulguin, des de veure-ho d'una manera molt negra fins a veure-ho d'una manera relativament positiva.

Jo faig un balanç més negatiu que positiu. Després d'haver-me dedicat en la meua vida política adulta al tema europeu, he de confessar un pecat d'ingenuïtat de quan em vaig posar en aquest tema. Aleshores hi havia la visió que Europa ens havia de solucionar uns temes que teníem a casa i que Europa ens els solucionaria. I no és veritat: els problemes de casa, la meua experiència és que o els solucionem a casa o no seran resolts. Avui, la Unió Europea és una societat adulta en defensa d'interessos molt clars dels estats; la Unió Europea és una unió d'estats, per tant, aquella imatge ideal que jo tenia a començament dels anys vuitanta, que amb la integració europea alguns dels problemes que teníem ens serien resolts via Brussel·les, no. També és cert que Brussel·les ens dona un marc que si no el tinguéssim, estaríem molt pitjor. Ens proporciona un marc d'estabilitat, de progrés, amb això no em manifesto antieuropeïsta perquè crec que estaríem molt pitjor si no estiguéssim dins del paraigua de la Unió Europea. En els temes estrictament de defensa dels problemes catalans, la resolució d'aquests problemes no és a Brussel·les, encara que Brussel·les dona signes de suport cap a nosaltres per la via dels fets, i n'he citat dos a tall d'exemple: la posició del Parlament Europeu des de l'any 1990, i en tinc molts altres a part dels dos que he donat, la resolució dels nostres problemes està en el marc de l'estat, no pas en la Unió Europea.

Intervenció de Xavier Rubert de Ventós*

S'és jove o extraparlamentari, suposo, per somiar i per demanar allò impossible. No faltava més. S'és elegit, en canvi, per negociar el possible, és a dir, per assolir objectius sovint migrats, potser trivials, i tanmateix encara no reals. De fet, el que pot aconseguir-se essent parlamentari és molt poc, pràcticament no-res. Però aquest no res aconseguït té la immensa importància d'existir —aquell no-res que Kant reconeixia com *extra genum notitia* i que separa cent monedes reals de cent monedes possibles, o cent coses que es diuen d'una sola que passa.

Aquesta alquímia del possible en real, de l'evident en existent, o, del just (o injust) en legal, etc., no exigeix gaire capacitat especulativa ni tan sols intel·ligència. Sí que demana, en canvi, una gran dosi de paciència, astúcia i capacitat de negociació. Són les «virtuts» (o vicis) menors que he

* Xavier Rubert de Ventós és catedràtic d'Estètica de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i membre fundador del Col·legi de Filosofia de Barcelona (1976). Va ser diputat socialista al Congrés espanyol entre 1982 i 1986 i diputat al Parlament europeu entre 1987 i 1994. Té la Lletra d'Or, els premis Anagrama, Espejo de España i Josep Pla i la Creu de Sant Jordi. És autor dels llibres *El arte ensimismado* (1963), *Teoría de la sensibilidad* (1968), *De la modernidad, ensayos de filosofía crítica* (1982), *El laberinto de la Hispanidad* (1991), *El cortesà i el seu fantasma* (1991), *Nacionalismos, el laberinto de la identidad* (1994), *Teoría de la sensibilidad nacionalista: fonamentalismes, minories i migracions* (2006).

hagut de practicar per tal de compensar l'astènia intel·lectual que la política requereix, per complir amb la confiança dels qui van elegir-nos. Val a dir que són sovint els mateixos partits els que, com a col·lectiu, assumeixen ja l'astúcia requerida per defensar els interessos dels seus representats. I en aquests casos el que cal és simplement «seguir la línia». Però no sempre ni necessàriament és així. I és aleshores el parlamentari en qüestió qui ha de buscar les pròpies astúcies particulars i marginals. Ara bé, només dues vegades he hagut de recórrer a aquests mecanismes d'una manera sistemàtica i mantinguda. La primera a Washington, ja fa uns anys, amb el tema de l'OTAN. La darrera, al Parlament Europeu, amb el tema del català.

Arriba un bon dia una «sol·licitud d'oficialitat del català a Europa» impulsada per la Crida i signada al final per tots els grups del Parlament català.

Jo he fet ja incursions en el tema per defensar TV3, intervenint en català al Plenari del 30 d'octubre de 1987, o tractant sense èxit de convèncer als partits —a tots— que l'ús efectiu del català era possible a Estrasburg. I en cada cas comprovo que el tema no fa —o feia— gràcia, ni als propis nacionalistes catalans. Com interessar, doncs, els que no són cap de les dues coses —ni catalans ni nacionalistes, vull dir? O és que algú es pensava que a Europa es podria automàticament dissoldre allò que a casa no havíem acabat de resoldre?

Les divisions i el pluralisme els han agradat sempre als europeus, és clar: però sempre *per als seus veïns*. La República, deia Bismarck l'any 1873, «és el millor sistema per a França perquè és el règim que divideix més els francesos». «M'estimo tant Alemanya», contestà Mauriac el 1953, «que vull sempre *dues* Alemanyes.», etc.

Cal doncs no confondre el codi lingüístic amb el codi polític de les nostres desgràcies. El lingüístic ve certament del sud, però el codi polític que va ajudar a imposar-lo era del nord: d'aquesta mateixa Europa il·lustrada que tot deslliurant-nos de molt «prejudicis» —com ells deien— va imposar-ne uns de més nous i actualitzats que encara belluguen. Hom podria pensar encara que havien de ser només estats homogeneïtzats i pasteuritzats per la Il·lustració els que miren de reüll la nostra sol·licitud. Però s'equivocaria. *Són també els funcionaris i parlamentaris* que experimenten cada dia el cost econòmic i polític de traduir-ho tot a nou llengües i que no els fa cap gràcia pensar que érem pocs i ara *parió la abuela*. Són encara representants de les llengües *i cultures minoritàries* que trinen de pensar que els catalans puguem aconseguir un estatus per a la nostra llengua que ells no tenen ni tindran. Són els *mateixos «nacionalistes»* més avesats a demanar l'impossible i a cultivar la psicologia del greuge, i que en tot cas han de veure amb mal ull que algú els hagi «robat» el tema —a ells, que en són els professionals— des que vàrem entrar a Europa.

Com arribar a fer amb tots aquests ingredients una maionesa que no se'ns talli? Aquest era el problema. Com aconseguir «interessar» estatistes europeus i nacionalistes catalans, funcionaris i minoritaris, d'allò que per motius diversos no acaba d'interessar a cap d'ells? Aquest era i és el «repte». D'entrada calia apaivagar el neguit dels alsacians, bretons, bables

i altres minoritaris que es podien sentir menystinguts. Es tractava de demanar-los que no plantegessin de moment el *seu* tema: que hi guanyarien més si passés el nostre que no pas si volguessin fer-ho anar tot alhora; «serem el vostre precedent» els dic. Joan Colom, president de la Subcomissió, també ho fa amb més tacte del que se li reconeix. Cal a continuació comprometre realment el parlament català, i convèncer la Comissió de Cultura que jo puc encarregar-me de fer l'informe malgrat ser només suplent de la Comissió i malgrat l'«interès de part» que se'm suposa pel fet de ser català.

El president del nostre Parlament ve a Brussel·les a precisar les condicions del reconeixement del català sense una idea gaire precisa del tema. O més ben dit, amb l'única idea que es reconegui el català com ara l'irlandès. «Així», argumenta, «podrem dir que som *oficials* i haurem complert amb la sol·licitud del Parlament de Catalunya. I això sense que calgui utilitzar-lo de fet en el Parlament, ja que tampoc no es fa amb l'irlandès oficial». La pedra filosofal, vaja.

Jo penso que això ni és fàcil ni és prou i així ho defenso en la reunió que tinc amb els parlamentaris catalans. No és fàcil, dic, perquè això exigiria la reforma dels tractats, cosa que ens remet a qui sap quan, i no és prou perquè suposa aconseguir un estatut d'oficialitat del català a canvi de renunciar a la seva utilització efectiva. «Seria», els dic «el reconeixement i l'enterrament del català alhora. La nostra força enfront de l'irlandès és que el català es parla i escriu efectivament a Catalunya, encara que no sigui un Estat membre sencer, mentre que l'irlandès és no-parla en tota l'extensió d'un Estat membre, igual com Alcía celebrava el seu no-aniversari al llarg de tot l'any. I ja que el *nostre fort és una qüestió de fet abans que de dret*, jo proposo avançar com es pugui en aquesta direcció. *Hi ha llengües minoritàries que necessiten el seu reconeixement per compensar la falta de coneixement que en tenen fins i tot en el seu país: no és el nostre cas. Nosaltres no necessitem tant que se'ns reconegui com que no se'ns impedeixi l'ús de la nostra llengua.* Només amb això, més d'un 2 % de les intervencions al Parlament Europeu es farien ja en català. I això és el que necessitem i necessita el mateix català: el seu ús habitual, banal, institucional».

La veritat, però, és que la sol·licitud que acabo redactant no coincideix amb el paper que Xicoy m'ha enviat i en el qual sembla no haver entès, o simplement haver-se descuidat, 1) que es pugui intervenir en català al Plenari en determinades ocasions; 2) que l'àmbit on s'hagi de parlar català en les reunions comunitàries no sigui només el de Catalunya sinó «a tots aquells on el català sigui llengua oficial» (proposta de Joan Colom, que curulla el projecte inicial presentat ja fa temps al Consell d'Europa per Lluís M. de Puig); i 3) que tinguem dret als ajuts per a l'estudi de llengües europees (punt aquest darrer que presento junt amb una esmena en el mateix sentit al Programa Lingua, esmena que els liberals, un cop més, tomben).

Però deia que calia també interessar —o si més no neutralitzar l'aversion dels parlamentaris i partits identificats amb els interessos dels estats europeus. Contra el que jo m'espera-

va, i com després es va veure, els més estatals foren els del Grup Liberal, que contra la seva pròpia tradició semblaven haver-se convertit a un jacobinisme tan aferrissat com tronat i que va exigir al final la intervenció directa de Miquel Roca quan ja era massa evident a Catalunya. Però si es va poder convèncer els altres grups, i fins i tot algun liberal despenjat, va ser un cop més gràcies a una operació combinada de pedanteria i astúcia retòrica més dirigida al sentiment i a l'interès que no pas a l'enteniment dels presents.

És clar, vinc a dir-los, que el català no és ni serà previsiblement a Europa com l'anglès o el francès; una altra cosa és que el francès, tot i el «no passaran» de Jack Lang, o precisament per això, acabi com el català. Però és igualment clar que tampoc no és ni pot ser com l'alsacià, el bretó o el cors. Pretendre-ho així, com volen els liberals, és una injustícia en el sentit més clàssic i objectiu del terme. En el sentit d'Aristòtil quan deia que «justícia és tractar igualment allò que és igual i desigualment allò que és desigual». No es vol pas dir amb això que no calgui defensar la munió de llengües d'estar per casa que sobreviuen a Europa i que sovint estan en perill d'extinció. No tractem de defensar les espècies naturals que corren aquest risc? Doncs amb més raó s'ha de fer amb les «espècies culturals» que constitueixen el nostre patrimoni cultural. Ara, confondre o voler assimilar el problema del català al d'aquestes llengües vernacles és una pura bestiesa. El català no necessita tant que el «protw-geixin» com que no el destorbin: que per raons polítiques no s'impedeixi als qui el parlen i escriuen fer-ho en tots els àmbits polítics. És clar que ells voldrien ficar-nos al mateix calaix que les llengües d'interès antropològic, però jo els adverteixo que això no és només una injustícia, sinó un error —i un perill que pot dur-los molts problemes. «Mireu, si no, el que va passar a Espanya amb l'invent de Martín Villa acabat després del PSOE de voler evacuar el problema igualant com a “autonomies” allò que no era igual. En lloc de (voler) dissoldre i aigualir les vertaderes autonomies, el que van aconseguir fou infectar les altres de llur tarannà particularista i reivindicatiu. Per apagar un parell d'incendis van obrir la caixa dels trons, que no saben ara com tancar. A Europa passarà el mateix si se segueix aquesta via.» Jo insisteixo: les condicions formals i materials a partir de les quals es demana el reconeixement del català fan molt limitat —pràcticament *numerus clausus*— el nombre de llengües o cultures que poden reclamar el mateix tractament, ja que haurien de mostrar que compleixen les mateixes condicions. Amb això es tracta de trametre'ls la imatge que no estan obrint una caixa de Pandora, sinó més aviat tancant un procés. Això és el que miro d'expressar en el proemi de la Resolució:

Es tracta que aquesta Comissió de Cultura del Parlament Europeu utilitzi la seva resposta al Parlament de Catalunya per fixar les condicions i modalitat de l'oficialitat que es demana; i també per establir un precedent clar i un marc fix des del qual es puguin valorar eventuais sol·licituds en aquesta mateixa direcció. Cal tenir en compte, tanmateix, que en acceptar aquesta sol·licitud, posem el llistó molt alt (i a continuació específic el nombre de parlants, de llibres publicats, hores

d'emissió radiofònica i televisiva en català, etc., així com el fet que sigui oficial a Catalunya i que ho sol·liciti un Parlament per unanimitat). El menys que es pot dir doncs és que es tracta de condicions materials i formals difícilment generalitzables i pel mateix poc susceptibles, per sort o per desgràcia, de generar un efecte de «contagi». Paral·lelament hem anat amb Joan Colom a veure el responsable del Servei Jurídic del Parlament a qui demanaran un informe al portuguès, A. Campinos ens promet buscar tots els precedents i arguments que calgui, cosa que fa magníficament. Tant, que no donarà després opció que la Comissió Jurídica s'hi oposi ja que estar contra els propis Serveis Jurídics del Parlament els faria més papistes que el Papa. Això, és clar, és una més de les gestions i maniobres de les que cal fer discretament i que ni en Joan ni jo mateix esmentem. Cal dir ara, però, que àdhuc qual al final el liberal Donnez, pressionat per Roca, farà un informe favorable de la Comissió Jurídica, aquest no serà tan positiu i contundent com el que ja havia fet Campinos, i en el qual Donnez s'inspirà.

Diuen que la hipocresia (de *hupo* 'sota' i *krino* 'judici') és el tribut que el vici paga a la virtut. Suposo doncs que caldria dir-ne *hipercresia* del cas contrari: quan és la virtut la que s'ha de vestir i fer passar per vici. És el que expliquen d'aquella capelleta de Dublín, amagada al rerefons d'un pub durant l'època de la persecució protestant. «Nois», deien a la feina, «me'n vaig a fer una cervesa al pub» i un cop a dins travessaven la cortina i feien el rosari o les dotze estacions. Doncs bé, una cosa semblant és el que he hagut de fer sovint amb aquest tema. Calia camuflar la «virtuosa» intenció de defensar la nostra llengua d'obscura maniobra destinada a aconseguir vots, fer-se propaganda o fer mal a l'adversari. La virtut camuflada en vici, la convicció presentada com a estratègia, els principis adobats de tàctica. A uns: «No, si no es tracta pas que la proposta prosperi; només que consti» o «no veus que amb això els fem pols?». «És una gran proposta electoral». A d'altres: «I com explicareu al país que sou els «nacionalistes» catalans si no sabeu convèncer que hi donin suport els vostres socis, els liberals europeus?». A d'altres encara: «Prou difícil que ho teniu a Catalunya, no crec que als teus caps els acabi d'agradar que els ho compliquis més votant en contra», etc., etc. D'una o altra manera es tractava de treure bons resultats a partir de males intencions; fer de les baixes passions d'uns i altres el motor d'altres aspiracions. Manipular en lloc de convèncer. Buscar en el seu cinisme el suport necessari del propi catalanisme.

En definitiva, a tothom li semblava lògic i bé que la proposta fos *instrumental* —i com a tal havia doncs de presentar-la. El que no entenien és que per a mi allò instrumental fos la política i el partit (que, dit sia de passada, no crec que mai hagin de ser res més que això) mentre que l'objectiu final fos aconseguir que la cosa prosperés. Però en aquest *milieu* això és quelcom que, en el millor dels casos, no s'entén, i en el pitjor s'abomina. Com tampoc no s'entén que el catalanisme no sigui una cosa pròpia —i exclusiva— d'uns professionals del tema —dels partits que s'anomenen i es defineixen com a nacionalistes. Com explicar-los que la realitat i normalitat del catalanisme es mostra —en contrast amb el voluntarisme

i folklorisme d'altres nacionalismes— en el fet mateix que en siguin, de catalanistes, persones que no es defineixen exclusivament per aquest fet? I que una nació ho és de debò a partir del moment que se'n senten persones de diversos colors i pelatges polítics, i no només uns partits «professionals» del tema?

En darrer terme crec que les pròpies maniobres i volades de coloms diverses fetes per uns i altres a fi de neutralitzar o desviar l'atenció del projecte acaben paradoxalment afavorint el que preteníem. La primera, del PP, diu que no ha de fer el darrer informe un català sinó una «persona imparcial», Això el posa a mans del mateix president de la Comissió, un belga flamenc prou sensible al tema, a qui donen suport liberals, populars i socialistes, cosa que de ben segur ha d'ajudar a aconseguir l'aprovació del Plenari. La segona, de Convergència, encara dóna més de si. Ells insisteixen que això del reconeixement del català no és un tema del Parlament sinó del Consell Europeu i, també, del Senat espanyol. En principi, l'argument és literalment suïcida. No res més volen sentir tots els que al Parlament Europeu estan en contra, i que són la majoria, sinó que el tema no és de la seva competència i que poden bé elevar-lo al Consell per eliminar-lo —*elevare per relevare*— bé rebaixar-lo o centrifugar-lo al Senat espanyol com a condició prèvia per treure-se'ls de sobre. L'ús d'aquest argument —penso— mostra que la moral dels convergents està més aviat baixa, però més que rebaixar-m'hi, penso que m'ofereixen una ocasió ideal per fer una crítica a la trajectòria... *dels mateixos socialistes*. Una crítica que, essent feta en ocasió i enfront dels convergents, els socialistes hauran d'acceptar.

«El que feu», vinc a dir als convergents, «és la LOAPA europea. L'espanyola fou l'efecte mancomunat de, per una banda, la *malignitat* de Martín Villa tractant de generalitzar el tema i desviar l'atenció de les autèntiques autonomies de la Península i, per l'altra, de la *debilitat* del PSC, que en aquell moment no tenia força per frenar-lo i després es va sentir hostatge d'un PSOE triomfal. I bé, és el mateix que feu o us passa ara a vosaltres quan dieu que el català a Europa és un tema del Consell o del Senat. Per una banda, en efecte, un malèvol intent “martinvillesc” de desviar i generalitzar el tema com a resultat de la vostra debilitat o impotència de convèncer els vostres socis liberals a Europa, com nosaltres no havíem sabut fer amb els nostres socialistes a Espanya. En els dos casos, un cercle viciós de malignitat i debilitat —només que en l'espanyol repartits entre Martín Villa i el PSC, mentre que en aquest cas la manca de “virtut” en el doble sentit de la paraula —força i bondat— estava monopolitzada per vosaltres.»

El que per a mi tenia més importància, però, és que aquesta crítica no fos rebutjada pel PSC, ja que es transformava en una explícita autocrítica. En donar per bona una acusació de «loapisme» als altres, reconeixia que el tema havia estat una pàgina obscura de la seva història. Acceptat com a insult per ells mateixos, ja ningú no podia dubtar de la seva trista significació. D'això serviria, doncs, si més no, l'actual incompetència convergent.

Com hauria de servir també, i això és més important, per accelerar l'ús del català al mateix Senat espanyol. Per molt que al principi traguessin el tema per tirar pilotes fora i distreure del seu fracàs europeu, el fet és que això afavorí que el tema adquirís una nova actualitat i que els socialistes espanyols, atrapats un cop més amb el nostre «èxit» a Europa, no poguessin manifestar gaires reticències.

Diuen els cristians que molts són els camins del Senyor o que Déu escriu amb ratlles torçades, i crec que aquest cas n'és un bon exemple. Diuen els liberals que els interessos particulars, ben sintonitzats, poden acabar afavorint l'interès general, i crec també que quelcom semblant hem vist aquí. Insisteixen els realistes que l'infern està empedrat de bones intencions i penso que tot plegat ens ha mostrat que cal complementar o invertir aquesta sentència tot afegint que també *el cel està empedrat de males intencions*. Menys inescrutables que els de Déu, els camins de la política els podem endevinar; de vegades, fins i tot dissenyar alguna dreuera tot creant les condicions d'un nou consens. És una activitat que no reclama cap geni especial. Exigeix només tossuderia, tenacitat i capacitat d'enfrontar la solitud.

Fora ja de les meves mans, veig (octubre de 1989) que les coses van com van. La iniciativa està a mans de la Comissió de Peticions on hi ha Antoni Gutiérrez, Carles Gasòliba i Anna Miranda. He pogut assistir més o menys d'estranguis a una de les reunions on els delegats de Comissions i sobretot els funcionaris —Departament de Traduccions, de Publicacions, d'Activitats al Plenari, etc.— posen tota mena de pegues «pràctiques». Tot sembla complicadíssim tret que a les reunions del Parlament Europeu a Catalunya s'utilitzi el català i això encara si paguen les institucions catalanes la traducció dels textos fonamentals. La traducció, però, han de fer-la els traductors de la casa, que ho han de passar després als traductors jurats, els quals donaran el seu vistiplau i ho tornaran a la Comissió, que ho enviarà al Plenari, tararí, tararà. La utilització del català al Plenari en situacions determinades? «I ara, què diu, bé, vaja, què s'ha pensat, on aniríem a parar, quines coses.» Jo intervinc tímidament: «Per què tants traductors i retraductors de traductors si la Generalitat ja ha publicat en català aquests textos? Per què no segueixen la solució tradicional de l'Església catòlica: el *nihil obstat*?» Només un cap de traducció entén la ironia i somriu. L'altre insisteix que són textos molt importants i que cal que la traducció pugui donar fe. «Què més important», insisteixo, «que la traducció fidedigna de la paraula de Déu? I en canvi l'Església no pretenia fer totes les traduccions sinó que donava —o no— el *nihil obstat* a les que li presentaven. Per què no fan vostès el mateix amb la ja existent a la Generalitat i amb quinze dies s'arregla?» Es fa un silenci, que aprofito per proposar ara l'estratègia a Nacions Unides.

I ara, què vol dir?

Doncs que es pot parlar en qualsevol llengua sempre que qui intervingui asseguri la seva traducció a una llengua «vehicular» —el francès, anglès o castellà, per exemple. Els funcionaris, és clar, comencen a explicar els infinits problemes tècnics que això té. Acaba l'hora de la reunió i es proposa una data per a la següent. Una reunió a la qual jo no tindrè dret de

ser-hi ja que a aquesta he estat tot just «tolerat» i aviat es produeixen queixes sobre la meua interferència.

Corre la veu fins i tot que jo el que vull és posar en qüestió l'oficialitat del castellà. Com acabarà tot plegat? Tinc por que entre la inèrcia dels tècnics, la incompetència dels seus defensors i la malícia dels altres, el projecte es vagi rebaixant fins on, fins quant. No ho sé.

Segona intervenció de Carles Gasòliba

Primer voldria fer una referència a l'escrit de Xavier Rubert de Ventós, que sempre he dit que era una sort que fos catedràtic d'Estètica i no d'Ètica. I ell mateix ho reconeix en aquest text, on diu que li agrada manipular i utilitzar el cinisme per a la seva exposició. No estic d'acord amb el que diu. La visió que ell ofereix dels temes que jo he viscut directament, no diré que no respongui a la realitat, però, en tot cas, no és objectiva; respon a la seva visió i jo podria oferir-ne una altra, però no perdre el temps, atès que ell no és aquí; si fos aquí, no sé si hagués llegit això. Ell ha enviat unes notes que són com una mena de dietari que acaba amb una data de l'any 1989. En tot cas, les seves notes contradiuen el final. I abans ho he citat: l'11 de desembre de 1990, per unanimitat, el Parlament Europeu va aprovar l'únic document oficial que hi ha, pel que fa a les institucions europees, en què reconeix el català com a llengua europea. I aquest document té quatre signatures: una és la de la presidenta de la ponència, que aleshores era la presidenta de la Comissió de Peticions, que és una senyora que ara és comissària a la Unió Europea, és una luxemburguesa que té la Creu de Sant Jordi, que es diu Vivian Redding, i tres signatures, de tres components, que és una cosa rara, perquè normalment al Parlament Europeu només hi ha un ponent, però en el cas del català hi va haver aquests tres components, a més de la presidenta, que són Ana Miranda, representant del Partit Socialista d'Euskadi, Antoni Gutiérrez Díaz, que representava en aquells moments el PSUC, suposo

(no me'n recordo bé, perquè el PSUC ha anat canviant d'adscripció), i jo. I allò va venir d'una iniciativa, a la qual vam donar suport, del parlament balear i del parlament català per al reconeixement del català. Ni a la signatura ni a la ponència, el nom de Xavier Rubert de Ventós no hi és. I ell pot explicar el que vulgui d'una reunió de funcionaris de l'any 1989, però com es diu en francès, *il n'a pas abouti au succès du projet* ['ell no ha menat a l'èxit del projecte'], i, per tant, després de les notes que pugui haver fet l'any 1989 no és decent que no acabi dient que hi ha un reconeixement del català, en plenari, l'11 de desembre de 1990. Ara, com que ell mateix diu que manipular i utilitzar el cinisme està molt bé i com que jo sempre li he dit personalment que sort que era catedràtic d'Estètica i no d'Ètica, ell deu considerar que aquestes notes que s'han llegit aquí són vàlides.

Em sembla que algú del públic ha parlat de petits estats que coincideixen amb nacions, i no, no és això. Són grans estats: França pensa que es una gran nació, i no oblidem mai que França és un dels nostres grans obstacles, des del punt de vista europeu. No hem de pensar en Dinamarca. Els dos grans estats enemics de la descentralització europea són Portugal i Holanda: són estats petits que estan ben instal·lats a la Unió Europea i no volen que els molestin. Saben quin és un gran estat enemic per al reconeixement de les llengües minoritàries a Europa? Grècia. El trencaclosques europeu és molt complicat i estem instal·lats en tòpics com el del senyor Rubert de Ventós; tòpics que ens empassem, però que no responen a la realitat. El que passa és que ja ens va bé dir que Gran Bretanya és el gran obstacle, o no sé qui està en contra. I no, pel que fa a les llengües minoritàries, el gran obstacle, òbviament és França, però no és l'únic. La senyora Segolène Royal va al Quebec i diu «estic per l'autodeterminació del Quebec», però quan Còrsega li demani l'autodeterminació, si surt elegida presidenta de la República Francesa, ja m'agradarà veure si hi fa un referèndum per veure si li donen l'autonomia o la independència. Al Quebec, a còpia de dir «*Vive le Québec libre!*» ['Visca el Quebec lliure!'] com va fer De Gaulle des del balcó de l'ajuntament de Mont-real és molt fàcil, però a veure si reconeix el bretó i el català i el cors a França! I això ens ho empassem. I és França i és Grècia. Insisteixo, uns dels enemics més importants per al plurilingüisme a la Unió Europea són Grècia i també Holanda; no és Itàlia. Un dels enemics més grans per al reconeixement autònom a Europa és Portugal. Penseu que a Portugal es va perdre un referèndum per a la regionalització del país. Per tant, el trencaclosques és molt més complicat que això que diu el senyor Rubert de Ventós.

En segon lloc, algú de vostès ha preguntat: Alemanya ens pot ajudar? No. Quan hi ha el debat al Parlament Europeu sobre la Constitució europea, els catalans i altres defensem la regionalització i pensem que els alemanys ens ajudaran —alemanys, federalistes, *länder*, és a dir, amics—; ni parlar-ne! Sap per què? Els alemanys tenen un estat federal amb uns *länder*, organitzat en el Bundesrat, és a dir, el senat territorialitzat alemany, on els arriben les lleis federals i les europees, i això ho controlen. Si això es traspassa a l'àmbit europeu, no saben si ho controlaran, per tant, ells aposten pel Bundesrat. No hi fa res que els catalans diguem que

som federalistes, autonomistes, que volem el reconeixement de Catalunya. Els alemanys diuen que això és un problema nostre, no pas seu. Ells controlen el Bundesrat i tenen un sistema d'equilibris dins del Govern federal alemany que no els interessa que es toqui; i per això no ens van votar. Hi ha un informe del senyor Giorgio Napolitano, actualment president de l'Assemblea Nacional italiana, que també va anar en contra de les nostres aspiracions. El senyor Napolitano és comunista italià i creu en la unitat d'Itàlia. El que representaven aleshores els Bossi i els piemontesos li feia feredat. I parlo de fa només tres anys, no pas de la prehistòria! El senyor Napolitano, italià, no va voler ni sentir a parlar de reconèixer el paper de les regions a Europa en la Constitució europea. Dels francesos ja ens ho esperàvem, però dels italians, que tenen una Constitució regionalista, que tenen un Estatut especial per a Sicília i Còrsega i per al sud d'Itàlia, sorprèn que el senyor Napolitano anés en contra. I ho va aconseguir, perquè vam perdre per set vots. Els alemanys tampoc no van ser aliats nostres. I en contra del que diu el senyor Rubert de Ventós, els liberals belgues, que tenien el Govern a Bèlgica, van anar a favor nostre (dels regionalistes); és clar que el seu escrit és de l'any 1989, i ell no s'ha assabentat del que passava l'any 2004.

Aquí —i aquesta és la meva tesi— cada estat defensa el seu, i és l'Europa dels estats. I Catalunya, dins d'això, Déu n'hi do, del que ha aconseguit, i com ha progressat, i el parai-gua que té. I en aquest context, Alemanya no ens pot ajudar —i suposo que en això el senyor Stegmann hi estarà d'acord, i, si no, el convido que en parlem— perquè Alemanya mira pel seu. I, a més, Alemanya ha admès una reforma del Bundesrat, que ha reconegut una retallada de les seves capacitats en la presa de decisions a canvi de tenir més competències en els *länder* respectius, si no estic equivocat. Aquí només ens podem ajudar nosaltres; la Unió Europea en això és neutral. Ens miren amb simpatia, Barcelona és una referència, els agrada passar-hi les vacances; sense que estigui escrit enlloc, a les delegacions els funcionaris són catalans; ara, en el moment d'institucionalitzar això, ens diuen que ens entenguem amb Madrid. En el moment de defensar l'informe, que es va aprovar, va sortir un altre tema, que el senyor Rubert de Ventós no explica: vam anar a veure, perquè hi havia d'intervenir, la presidenta de la Comissió de Justícia, Lady Ellys —era una *lady* tan *lady*, que anava a Estrasburg amb el seu majordom, però era una jurista magnífica. L'informe que es va aprovar, de Vivian Reding, Gutiérrez Díaz, Ana Miranda i jo, havia de tenir un informe preceptiu de la Comissió de Justícia, i és per això que ens vam presentar a la senyora Ellys. Vam anar a defensar el cas català amb el que en aquells moments era el rector de la Universitat de Barcelona, i el president del Parlament de Catalunya, que era Joaquim Xicoy. Devia ser algun dia de final del 1989. Lady Ellys ens va fer una pregunta mortal de necessitat: «vostès demanen que s'utilitzi el català al Parlament i a les institucions europees, i diuen que el català és més important que el danès, perquè el parla més gent —tesí que va utilitzar Aina Moll en el seu moment—; molt bé, però, els diputats catalans, a Madrid, què parlen?» Vam haver de respondre que aquests diputats, a Madrid, parlen espanyol. La resposta va ser fulminant: «Si

aquests diputats parlen espanyol a Madrid, què ens vénen a demanar aquí? No diuen que Espanya és un Estat plurinacional que respecta les autonomies? Doncs, què fan els seus diputats, a Madrid?» Malgrat tot, aquesta senyora va ser amable i va fer un informe favorable al reconeixement del català a les institucions del que aleshores es deia Comunitat Econòmica Europea. Però aquella primera pregunta va ser mortal, per posar-nos a la porta. Ella devia pensar «quan hagin arreglat les coses a casa seva, i els diputats i les diputades catalans parlin català a Madrid, aleshores que vinguin aquí, però per què ens demanen a nosaltres que vos-tès parlin el català aquí, si a Madrid són incapaços de parlar en la seva llengua?» Aquesta és la visió de Brussel·les, que és una visió amable. Atès que no som estat, he estat més partidari de la diplomàcia dels fets; utilitzant l'expressió castellana, he estat més partidari *del huevo que del fuero*, perquè quan vols *el fuero*, com que és una comunitat d'estats, no se't reconeix. Si vas amb *el fuero*, s'han de reunir els estats, i n'hi ha un, que es diu Espanya, que et barra el pas, amb gran entusiasme d'altres: França, Portugal, Holanda, Grècia, segons el tema que toqui. Un eurodiputat pot muntar un numeret? Sí. I explicaré una anècdota. Heribert Barrera, membre d'aquesta casa, no parlava castellà perquè era una llengua que oprimeix els catalans; no parlava francès, perquè és una llengua que oprimeix el català a la Catalunya del Nord, i parlava anglès, però diguem que no tenia un anglès d'Oxford. Una vegada va intervenir al Ple, en anglès, i era sota presidència britànica. Va donar la casualitat que el ministre que havia de contestar era un home casat amb una dona de Santander, que parlava un castellà impecable. El ministre devia preguntar-se qui era aquell que parlava anglès, però que no n'era, i devia veure a la llista d'intervencions «Barrera - Spain». Quan li va respondre, li va dir: «ja que vostè ha fet l'esforç de parlar en la meua llengua, jo li respondré en la seva», i li va respondre en un castellà impecable. El numeret, doncs, es pot fer, però has d'anar amb compte, perquè pots fer un ridícul apoteòsic.

El tema de la Constitució és interessant, s'ha parlat de la perseverança, de tres-cents anys de coll: fantàstic. Ara estem vivint un moment fantàstic: hi haurà unes eleccions a Escòcia, d'aquí poc, i pot ser que guanyi l'Scottish National Party (SNP) i que es declari la independència d'Escòcia. Però el més fantàstic és que els anglesos hi estan d'acord, perquè diuen que els escocesos els costen molts diners i ells són anglesos, i que si volen tenir la independència, que la tinguin. L'SNP té una cosa molt interessant respecte a Europa: volen la independència d'Escòcia i esdevenir membres de la Unió Europea amb una solució pactada amb el Govern de Gran Bretanya. No sé com acabarà, però els recomano que segueixin aquest tema. L'opinió pública anglesa està a favor que Escòcia s'independitzi i totes les enquestes també apunten en aquesta direcció, però la qüestió central és que el mateix Scottish National Party és conscient que ha de negociar, perquè si un se'n va de la Unió Europea, per entrar-hi es necessita la unanimitat dels estats membres; si tens en contra l'Estat membre del qual has marxat, no entres. Per això, amb molta intel·ligència, l'SNP diu que Escòcia voldrà ser membre de la Unió Europea, però ho haurà de pactar amb Gran Bretanya.

Segona intervenció d'Enoch Albertí

Efectivament, tal com ha insistit el senyor Gasòliba, des de la perspectiva europea, la clau d'aquest assumpte és que correspon a l'interior de cadascun dels estats decidir com ser present a les institucions europees. I això ha estat així des dels inicis de les comunitats i és així encara avui; la qual cosa no vol dir que, des de la Unió Europea mateix, no es puguin obrir algunes possibilitats per intervenir directament les regions en les decisions que s'han de prendre en els diversos processos de decisió que hi tenen lloc. I en aquest sentit, sí que s'han produït avenços significatius, que voldria concretar en un exemple que hem tractat molt per sobre i que pot tenir importància en el futur proper: es tracta del procediment de control del principi de subsidiarietat. Vostès saben que si finalment entra en vigor el Tractat —i es diu fins i tot que encara que no entri en vigor el Tractat aquesta part es podria aplicar quasi d'una manera immediata; vull dir que no cal esperar a la ratificació completa del Tractat perquè això pugui ser d'aquesta manera— les iniciatives legislatives que vulgui prendre la Comissió hauran de passar pels parlaments dels estats membres. I els parlaments dels estats membres podran emetre un dictamen de tal manera que si hi ha un determinat nombre (una tercera part) d'informes desfavorables o que presenten objeccions, aquesta iniciativa haurà de ser retornada a la Comissió perquè sigui reconsiderada. Això no vol dir que la Comissió, després, no pugui

tornar a tramitar exactament la mateixa iniciativa, la qual cosa, no obstant això, si bé des del punt de vista jurídic seria possible, des del punt de vista polític, resultaria més difícil.

Quina és la possible intervenció que poden tenir aquí les regions legislatives? Un dels protocols que s'han elaborat juntament amb el cos del Tractat preveu que cada estat, si els parlaments regionals així ho volen, pugui intervenir en aquest procés. De manera que el Parlament de Catalunya podria emetre un dictamen sobre si una determinada iniciativa legislativa de les comunitats l'afecta, i l'afecta negativament. El problema és a qui es dirigeix aquest dictamen, perquè no aniria directament a la Comunitat Europea, sinó que hauria d'integrar-se en l'opinió que les Corts Generals, el parlament espanyol, el dirigessin al seu torn a les institucions comunitàries i específicament a la Comissió. Però aquesta decisió depèn únicament i exclusivament d'Espanya, de les Corts Generals. I hi haurà llocs, i Alemanya és un d'ells, on les regions legislatives, o els *länder* en aquest cas, a través de la seva participació directa en la segona cambra o Bundesrat, disposaran d'una veu pròpia i específica en aquests processos de decisió; i en canvi, el Senat espanyol no és un senat que representi directament les comunitats i, no obstant això, podrà emetre també el seu dictamen en aquest àmbit, de manera que caldrà veure si recull, i com ho fa, la posició de les comunitats autònomes. Per tant, el que fa el Tractat Constitucional és obrir possibilitats. Que s'aprofitin, o no, aquestes possibilitats, i com s'aprofitin, amb quin grau d'efectivitat, són qüestions que depenen de decisions que es prenguin a l'interior de cada un dels estats. El mateix passa amb la participació al Consell de Ministres: és possible que un conseller català pugui presidir la delegació espanyola al Consell de Ministres, no hi ha cap obstacle, i no cal que entri en vigor el Tractat per a això. El Govern del Regne Unit, de vegades, ha enviat ministres escocesos que formaven part de la delegació, i els belgues, fins i tot, han arribat a presidir el Consell: durant la presidència belga del 2003, si no ho recordo malament, hi havia reunions del Consell de Ministres de la Comunitat presidides per un ministre belga regional, flamenc o való, segons la matèria que s'estigués tractant, i, per tant, d'acord amb la formació concreta del Consell de Ministres. En canvi, a Espanya, no ha estat possible que els consellers de les comunitats autònomes acompanyin el ministre corresponent formant part de la delegació espanyola fins al desembre de 2004 i en una posició de mer espectador: no pot demanar la paraula si no és amb el consentiment del ministre corresponent, etc. Per tant, com s'utilitza aquesta possibilitat és un afer que s'ha de decidir en l'àmbit intern. I això ens porta, al meu entendre, a la qüestió fonamental: a la vegada que s'han d'anar fent esforços perquè aquestes possibilitats siguin cada vegada més grans, també s'ha de treballar perquè el propi estat faci el que ha de fer. I cap d'aquestes dues línies de treball representa dificultats especials des d'un punt de vista jurídic o tècnic.

Hi va haver en el procés convencional una proposta, l'informe Lamassoure, sobre la delimitació de competències entre la Unió Europea i els estats membres, que no va sortir perquè, entre altres coses, s'hi va oposar de manera aferrissada el senyor Méndez de Vigo,

esmentat abans pel senyor Gasòliba. En una versió intermèdia d'aquest informe es va proposar —i finalment no es va aprovar, però va anar relativament de poc, i, per tant, és un projecte que no està mort al meu entendre, encara—, es va proposar crear un Estatut de «regió associada a la Unió Europea», estatut que podien tenir determinades regions, segons que ho decidissin els mateixos estats. Aquest estatut portaria aparellats determinats drets d'intervenció directa, que no passessin pels estats: per exemple, l'obligació de la Comissió de consultar aquestes regions associades a la Unió, quan volgués emprendre iniciatives que poguessin afectar els seus interessos o les seves competències; o la possibilitat d'acudir directament al Tribunal de Justícia sense haver de passar per l'estat corresponent, sense haver-ho de demanar al seu Govern; o la possibilitat de poder emetre un informe directament a la Comissió sobre les seves iniciatives en el procés de control del principi de subsidiarietat sense, per tant que l'opinió o el dictamen dels parlaments regionals hagi de formar part necessàriament de l'opinió del parlament de l'estat. Per tant, aquesta proposta eixamplava encara més les possibilitats de decisió. Jo crec que això, tard o d'hora, acabarà caient. Poden passar més o menys anys, però és tal el pes que tenen les regions en la construcció europea, i és tal la necessitat de democràcia i de respectar les poblacions que té el procés d'integració europea, que és una qüestió que, com una fruita madura, tard o d'hora acabarà caient. La Unió Europea no accepta que els estats actuïn de qualsevol manera; la Unió Europea és cega davant l'estructura constitucional interna de cadascun dels estats, tot i que va eixamplant les possibilitats de participació de les regions en els seus processos de decisió; però, per exemple, la Unió Europea no accepta de cap de les maneres estats que no respectin drets fonamentals, o estats que no tinguin institucions democràtiques. Això són condicions indispensables, no només per ingressar a la Unió, sinó també per mantenir-s'hi. I, si no, que ho expliquin al Govern austríac, que es va haver de veure sotmès, durant un temps, a l'escrutini de la Comunitat, quan Heider va formar coalició per governar. Finalment no va passar res, però haurien pogut suspendre els drets de participació del Govern austríac a la Comunitat. I aquesta profunda arrel democràtica, aquest profund respecte per l'opinió de les persones, dels ciutadans, dels pobles, que es té a la Unió Europea, jo crec que acabarà menant a un estatus propi a les regions en l'àmbit comunitari.

L'altra línia de treball en la qual s'ha d'insistir i perseverar és convèncer el propi estat perquè faci el que ha de fer. Espanya no es pot presentar a la Comunitat com un estat unitari, o com si no tinguéssim una Constitució que reconeix autonomia política i un conjunt important de competències a les comunitats autònomes, i entre elles Catalunya, i en alguns aspectes amb caràcter, fins i tot, diferencial. Per tant, Espanya s'ha de comportar a la Comunitat com el que és: com un estat compost i complex, que té una Constitució, que reconeix un nivell de govern territorial bastant potent. I això ens correspon a nosaltres, és una feina que s'ha de fer des de dintre: reconvertir realment la cultura institucional i política des del centralisme i l'uniformisme imperants als darrers segles fins a una altra basada en

el pluralisme i el respecte de la diversitat. Jo crec que aquest és un repte històric: transformar la inèrcia de dos-cents anys d'història —dic dos-cents anys per fixar la data en l'inici de l'Estat constitucional, però segurament podríem tirar encara cent anys més enrere— de construcció d'un estat fortament centralista sota un patró unitari en un estat que reconegui i actuï amb naturalitat reconeixent que existeix un nivell territorial de govern amb unes comunitats que tenen una forta autonomia política.

TAULA RODONA:
LA NACIONALITAT
I LA CULTURA CATALANES
A L'EUROPA FUTURA

Intervenció d'Aureli Argemí*

1. Abans d'encetar la meua intervenció, voldria precisar que dono per descomptat que entenem la paraula *nacionalitat*, mot que encapçala el títol de la taula rodona, com si fos sinònim de *nació*. No interpreto aquesta paraula, per tant, en el sentit limitador que la Constitució espanyola dóna al concepte de nacionalitat quan es refereix, ni que sigui indirectament, al poble català. Igualment dono per descomptat que en els mots *cultura catalana*, que també figuren en el títol de la taula rodona, hi trobem implícitament inclòs tot allò que en podríem dir el conjunt de coneixences, tradicions, formes de vida i llengua pròpia que ens caracteritzen com a poble o nació diferenciats.

Precisat això, voldria encara puntualitzar que haver de parlar de l'«Europa futura» —expressió corresponent a l'última part del títol de la taula rodona— és com haver de dissertar sobre un tema carregat d'interrogants i incògnites. És ben sabut, a casa nostra i a fora, que corren molts pro-

* Aureli Argemí i Roca va ser secretari de l'abat de Montserrat Aureli M. Escarré a Itàlia de 1965 a 1968. És fundador del Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i Nacionals (CIEMEN), del qual és president. El 1981 va ser cofundador de la Crida a la Solidaritat en Defensa de la Llengua, la Cultura i la Nació Catalanes i el 1985, de la Conferència de Nacions Sense Estat d'Europa (CONSEU). Dirigeix la revista *Europa de les Nacions*, el mitjà digital *Nationalia* i també el Programa Mercator.

jectes, alguns fins i tot contradictoris, que afecten, d'una banda, la mateixa noció territorial d'Europa —on comença i on acaba Europa?— i, de l'altra, afecten pròpiament el futur d'una certa Europa, la Unió Europea, dintre de la qual la nacionalitat i la cultura catalanes estan més directament inserides. Remarco que és en aquesta part concreta d'Europa que fixaré la meva atenció.

2. Quin futur tenim els catalans dins de la Unió Europea? La resposta ha de ser, per força, suspesa als aires. Simplement, perquè estem en presència d'un gran ventall d'opinions, davant d'un horitzó ple de núvols, particularment després que l'anomenada Constitució europea ha entrat en via morta, com s'ha comprovat aquests últims dies en la reunió d'estats que l'han signada fins ara, a Madrid. I, també, després que la gran majoria de propostes catalanes adreçades als autors d'aquesta Constitució no hagin tingut el ressò que n'esperàvem o, millor dit, hagin caigut gairebé en el no-res. Tanmateix, ens queda sobretot un argument que ens ajuda a pensar, amb un cert optimisme, sobre el nostre futur europeu: més enllà dels projectes i de les versions oficials sobre el futur d'Europa, els catalans hem demostrat prou la nostra vocació europea; sovint hem dit i repetit que Europa és el nostre destí (expressió de la presa de consciència que val la pena apostar pel nostre futur en clau europea i posar-hi els esforços que calguin per fer-lo possible). Sota aquest punt de vista, el mot *Europa*, almenys per una bona part dels catalans, està associat a alternatives realitzables que, a més, ens haurien de sostreure d'unes traves de tipus estatal que ens ofeguen. I, com a conseqüència, el mot *Europa* ens suggereix que és a la seva llum, a la llum dels processos que la van transformant, que ens hem de redefinir nacionalment i que hem de comportar-nos culturalment, per entrar de ple en un món ampli, obert, dintre del qual podrem respirar, en tant que nació o col·lectiu distint, amb completa llibertat.

3. Altres intervencions en aquest simposi ja ho han recalcat, però em sembla que és oportú tornar-ho a recordar: les preguntes concretes que els catalans, en general, ens fem de cara al nostre futur europeu acostumen a rebre una sèrie de respostes que es mouen entre dos pols, el de la utopia i el de l'anomenat *realisme*, i també entre dos sentiments, el de l'esperança i el de la frustració. Enmig d'aquest complex panorama, voldria referir-me a un cert fil conductor que arrenca d'un ahir ja molt llunyà, ens fa entendre l'avui i ens condueix cap al demà. Segurament, de fils conductors n'hi ha un bon grapat. Haig de confessar, d'entrada, que n'he escollit un que, al meu entendre, ens indica, com el que més, citant una dita popular, què volem ser quan siguem grans. Aquest fil conductor ens mostra, abans de tot, que, entre els catalans, s'ha mantingut sempre el convenciment que l'Europa del futur, per més que són molts els actors no catalans que la dibuixen i condicionen, depèn també de nosaltres, com a poble i ciutadans europeus. Depèn de nosaltres que sigui d'una manera o d'una altra per a la nació catalana. En altres paraules, per construir un nostre lloc dintre d'Europa, gairebé tot ho

hem de construir amb el nostre esforç, sense esperar regals de ningú que tingui algun poder decisor, però comptant amb aliances, que hem d'anar teixint. Subratllo aquesta responsabilitat que ens cal assumir en primera persona. Va lligada a la importància que, tradicionalment, els catalans hem atribuït al voluntarisme i, més recentment, a la necessitat de constituir-nos en un *lobby* o grup de pressió per arribar a obtenir el que, col·lectivament, volem i que cap poder establert està disposat a donar-nos, ni gratuïtament ni de bona gana.

4. Un exemple emblemàtic de com els catalans ens hem construït la idea sobre el nostre futur europeu ens la donava, entre altres, una iniciativa de vella data: poc després d'haver-se acabat la Segona Guerra Mundial, quan arreu d'Europa sorgien veus que parlaven de reconstruir el nostre continent arrasat per les bombes, que Europa havia de reprendre la història amb l'horitzó de superar els conflictes seculars amb la unió, la democràcia, la pau, la prosperitat, amb l'esforç compartit d'esdevenir modèlica en la convivència entre els pobles lliures, etc., als Països Catalans també s'alçaren veus reivindicatives de la mateixa Europa, de la qual, però, el poble català, com a tal, se'n sentia, d'entrada, injustament exclòs. Ja el 1945, l'any de la fi de la guerra, diverses personalitats catalanes, en nom propi i, segons que confessaven, d'altres «setanta-cinc mil catalans», adreçaven als governs dels estats fundadors de l'ONU un document titulat *Apel·lació*. En ell, a més de proclamar-se europeus de pedra picada, reclamaven ajuda internacional perquè el poble català fos deslliurat de la dictadura franquista. D'aquesta manera, en el context de reconstrucció europea, el poble català podria «recobrar», mitjançant l'exercici del dret a l'autodeterminació, «la seva sobirania nacional» i, amb ella, el seu dret de figurar en el «nou Mapa d'Europa» en tant que país lliure; condició i garantia perquè hi hagués pau dintre de la península Ibèrica i perquè la Carta Definitiva de les Nacions del Món, proposada pels mateixos fundadors de l'ONU, no continguéssin —diu textualment l'*Apel·lació*— «errors irreparables». Era necessari, precisava aquest document, que el problema nacional dels catalans fos ben solucionat ja, amb el benentès que no era un mer «problema d'Espanya», perquè, pròpiament, era «un problema europeu». Insistia l'*Apel·lació*: «el poble català està disposat a acceptar els sacrificis que la reorganització d'Europa li demani», sempre que, però, els sacrificis li serveixin de plataforma per recuperar les llibertats arrabassades.

El ressò d'aquesta actitud i d'aquestes reivindicacions fou gairebé nul. Amb tot, marca-rem un estil, un ideari, uns objectius, que s'han anat reproduint cada vegada que el tema del nostre futur europeu s'ha plantejat. Una prova que aquesta actitud i aquestes reivindicacions foren una llavor ben plantada en un camp fèrtil fou que un nombre representatiu de catalans es manifestessin atents, des dels seus indicis, als processos que portarien un bon nombre de països europeus al que avui coneixem com Unió Europea. Ja el 1949, any de la fundació del Consell d'Europa, apareixia el grup promotor del Consell Català del Moviment Europeu, moviment federat a altres consells de les mateixes característiques esparsos pel nos-

tre continent. Les seves finalitats eren, i ho continuen sent, que els catalans estiguin ben integrats en una Europa «que avanci decidida vers una veritable unió política»; una Europa estructurada amb criteris federals i on els «ciutadans europeus siguin els seus protagonistes i se'n sentin cada vegada més». «Defenseu» una Europa —llegim en el díptic de presentació del Consell— en la qual despuntin «la democràcia, la llibertat, el benestar social i material en el conjunt dels seus pobles»; una Europa que s'assumeixi com una realitat «plurinacional, pluriètnica», etc. I, més específicament, pel que fa als catalans, que sigui «una Europa més oberta a la Mediterrània i que garanteixi la pau i l'estabilitat en la zona».

En la mateixa línia, el 1956, diverses personalitats catalanes van redactar i enviar a l'ONU un llibre blanc, en el qual protestaven perquè dintre de l'Europa Occidental, quan ja s'apuntaven les grans línies del que serien les Comunitats Europees, hi havia un poble, el poble català, que continuava sobrevivint amb els seus drets no reconeguts. Mentre aquesta situació es mantingui —llegim en el llibre— «a Europa no hi haurà pau, perquè la pau és indivisible, com ho és la llibertat dels pobles». Per tant, si l'ONU ofereix el seu suport a la reconstrucció d'Europa, l'ha de brindar també al restabliment de les llibertats dels catalans, membres d'un poble europeu.

Des del 1957, és a dir, des de fa exactament cinquanta anys, Europa entrava en una nova fase històrica, en ser signat per diversos Estats, el Tractat de Roma, fonament jurídic del que actualment és la Unió Europea. Contemporàniament, en molts punts de la geografia catalana, es tornaren a sentir veus, sempre sufocades per la censura franquista, que expressaven l'esperança catalana de poder contribuir, com a poble europeu distint, a la construcció d'aquesta nova Europa, ja més amb cara i ulls. No repasso ara les iniciatives que, des d'aleshores, anaren succeint-se en aquesta perspectiva. Com ja s'ha dit en altres intervencions, existeix una llarga llista de llibres, articles, estudis, publicats o no, que tracten d'aquesta qüestió i ens proven com una notable quantitat de catalans no s'han cansat d'apostar, des de diferents tribunes, per un futur col·lectiu europeu que vagi més enllà de les encotillades fronteres espanyoles.

La decisió d'anar sempre endavant cap al futur europeu, per més tempestes que s'hagin d'afrontar, s'ha cristal·litzat, els últims anys, en diferents iniciatives. N'esmento una, pel seu contingut institucional i perquè ha anat creixent fins a esdevenir un signe evident de l'opció diguem-ne *oficial europea*, elegida no solament per la societat civil sinó també pel Govern autònom de Catalunya. M'estic referint a la fundació, el 1982, del Patronat Català Pro Europa, entitat fundada per a visualitzar millor què volen, què esperen i què aporten a Europa els catalans, a través de les seves institucions representatives. Perquè, com deia el president de la Generalitat, Pasqual Maragall, en la celebració dels vint-i-cinc anys del Patronat, «la Generalitat és també Europa, fa Europa». I la consciència que estem fent Europa, expressada mitjançant un òrgan que s'ha convertit darrerament en una mena d'ambaixada, defineix també el nostre futur.

Una altra iniciativa que em sembla important d'esmentar —aquesta protagonitzada estrictament per la societat civil— fou la portada a terme pel CIEMEN, juntament amb les més de mil associacions adherides al moviment popular Crida a la Solidaritat, en Defensa de la Llengua, la Cultura i la Nació Catalanes. Fou, concretament, el CIEMEN (associació que tinc l'honor de presidir) la principal entitat que va impulsar, els anys vuitanta i començaments dels noranta del segle passat, una sèrie de campanyes d'aquest moviment popular per a reclamar, mitjançant manifestacions al cor mateix de les institucions europees, la nostra participació, com a nació normal, en la construcció de la nova Europa, i per a plantejar-hi quin futur europeu desitjàvem. Segurament la campanya més vistosa va ser la que va culminar el 13 d'octubre de 1987 amb una manifestació a Estrasburg, on una delegació va consignar al president del Parlament Europeu una carta que acompanyava cent mil signatures a un text de sol·licitud perquè aquest Parlament reconegués el català com a llengua oficial en les institucions europees. La carta feia memòria de la primera anada popular catalana a la mateixa seu del Parlament Europeu, l'11 d'octubre de 1982, en el transcurs de la qual els exponents de la societat civil catalana demanaren que, quan l'Estat espanyol entrés a formar part de les Comunitats Europees (no fou fins al 1986), el Parlament Europeu acollís la nació catalana en tant que nació «diferenciada de totes les altres», deia textualment la demanda. No era això un brindis al sol. Era l'expressió d'una ferma voluntat de participar, col·lectivament, en primera persona, i en virtut d'uns drets inalienables, en la construcció d'una «Europa humana i humanitzadora». La carta proposava al Parlament Europeu que es fes seu el projecte de l'*Europa de les nacions*, projecte capaç de fer superar i resoldre tantes dinàmiques negatives que genera «l'Europa dels estats», al voltant de la qual hom s'entesta d'edificar la Comunitat Europea. L'Europa de les nacions reclamada pels catalans era —concloïa la carta— l'expressió d'un repte: que la Comunitat Europea es decidís a integrar, en un pla d'igualtat, les seves diferents realitats nacionals, de manera que cap d'elles no es pogués sentir marginada, al contrari del que alimentava l'Europa dels estats, representativa d'una Europa no deslliurada de les divisions i les exclusions. Unes primeres proves que la petició catalana era ben acollida pel Parlament Europeu —llegim en els últims paràgrafs de la carta— seria que aquest es fes seva la reivindicació que «fos fixat tot el territori nacional català com a circumscripció electoral única i pròpia per a les eleccions europees» i que el català esdevingués llengua oficial del mateix Parlament Europeu, única institució europea representada per ciutadans democràticament elegits.

5. Tot això havia estat escrit i plantejat el 1982 i el 1987, abans i poc després que l'Estat espanyol i, amb ell, els Països Catalans fossin, automàticament, membres de les Comunitats Europees, esdevingudes més tard Unió Europea. Una altra vegada les peticions catalanes es perderen al desert. Com han naufragat noves i més recents peticions anàlogues. A aquest punt, he de recordar que les frustracions de contingut europeu han ajudat a donar més argu-

ments als catalans favorables a constituir-nos en un estat sobirà dintre d'Europa. I, en conseqüència, a decidir-nos a reclamar, sense embuts, davant dels organismes internacionals competents, que ens acceptin com un nou estat, amb tots els atributs que tenen els estats lliures. Així, esdevindríem una nova estrella en la bandera europea, amb les mateixes dimensions que les altres i en el lloc ben evident que ens correspongui. Aquest seria, en tot cas, el futur europeu per al qual val la pena lluitar i per al qual la societat catalana hauria de mobilitzar-se. De moment, la lluita política i social s'hauria d'orientar cap a fer possible la convocatòria d'un referèndum per tal que els catalans poguessin exercir el seu dret a l'autodeterminació. Es tracta d'una reivindicació basada en una sèrie de raons, que ara no tinc temps de desglossar, i en la confiança que els canvis en sentit progressista o emancipador de la humanitat depenen dels pobles i no dels estats constituïts, sempre refractaris a qualsevol cessió de poder. És en aquesta línia que s'hauria d'interpretar, per exemple, la ingent manifestació popular pels carrers de Barcelona feta sota el lema «Som una nació i tenim el dret de decidir», el 18 de febrer de 2006. Fou una manifestació, segons que afirmaren observadors i comentaristes, que ha de figurar com les més emblemàtiques i significatives del postfranquisme. L'energia produïda en i per aquesta manifestació es convertirà en un impuls important per capgirar la situació a favor de l'emancipació de la nació catalana?

6. L'interrogant no és balder. Perquè, és prou evident, els corrents polítics dominants al món i, en particular, a Europa, no van per aquests viaranyis. Si més no, les persones anomenades *políticament correctes* creuen que és perdre el temps somiar que tard o d'hora l'evolució d'Europa portarà a canvis tan radicals que donin la raó als aspirants catalans a la independència, a tenir un estat propi. En tot cas, moltes d'aquestes persones, si bé creuen que el futur europeu més pròxim a les aspiracions del poble català correspondria al que ve formulat en l'ideal de l'Europa de les nacions, o en la represa de la sobirania, o en la independència dels Països Catalans dintre d'Europa, etc., allò que, segons elles, és de veritat factible, de cara al nostre futur immediat, és saber-nos infiltrar, per a ser el més determinants o imprescindibles possible, en l'Europa dels estats. És a dir, allò que ens convé és saber-nos situar millor en el que, ara per ara, és la Unió Europea. I, des de dintre, ens cal anar cercant quins camins hem d'emprendre per arribar sempre més lluny o més a prop del que voldríem. És en aquesta perspectiva que, mentre s'estava confeccionant el text de l'anomenada Constitució europea, apareixia la Convenció Catalana per al Debat sobre el Futur de la Unió Europea, una iniciativa que va aplegar, sota els auspicis del Govern de la Generalitat de Catalunya, tres-cents vint-i-nou persones, escollides per la seva provada competència entre «representants dels àmbits socials, econòmics, polítics, culturals i religiosos» de Catalunya. Al terme de diverses sessions, que duraren un any, la Convenció publicà, el 2003, un llibre titulat *80 propostes per a una nova Europa* (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Patronat Català Pro Europa, 2003). En síntesi, els membres de la Convenció es declaraven partidaris

de crear una mena de coalició amb els qui opten perquè la Unió Europea es transformi, a llarg termini, en una federació plurinacional. Per a endegar la marxa vers aquesta fita, proposaven inventar, sense pretendre sortir-se de l'àmbit de l'Europa dels estats, una pedagogia que dugués la Unió Europea a constituir-se —expliquen les conclusions— en un espai en el qual es doni una consideració específica i explícita a les anomenades *regions amb competències legislatives* i a les denominades *nacions sense estat propi*, «com és el cas de Catalunya» (i, per extensió, la resta dels Països Catalans, es deixa entendre). Els representants d'aquestes regions o nacions sense estat haurien de poder participar activament en les reunions del Consell de Ministres de la Unió que tractin temes que les afecten directament i en dos organismes, avui inexistents però que es podrien instituir amb relativa facilitat: un que tingués com a objectiu el control de la subsidiarietat —un terme clau per a entendre els diferents nivells en els quals han de desenvolupar-se els poders representatius de la Unió Europea— i un altre que fos com un consell dels pobles. En aquest context, les regions amb llengües i cultures pròpies haurien de gaudir d'un ple reconeixement d'aquestes llengües i cultures i de la facultat de poder-les usar arreu, com ja ho poden fer les llengües i cultures estatalitzades. En aquesta perspectiva, de moment, seria necessari potenciar i omplir més de contingut i de competències codecisòries el Comitè de les Regions, institució que ara compta poc dintre de la Unió Europea. D'altra banda, el Parlament Europeu hauria de ser bicameral, de manera que cada una de les cambres articulés els interessos dels estats i de les regions amb competències legislatives. Més enllà, però, dels aspectes institucionals en què la presència catalana hauria de ser més rellevant i respectada, els catalans voldrien que la Unió Europea generés espais en què fos possible «recompondre la relació entre valors, identitats i interessos com a elements centrals de la política».

7. Val a dir que pràcticament cap de les propostes presentades per la Convenció va entrar en l'anomenada *Constitució europea*. Per més que els redactors d'aquest document havien dit i repetit que tindrien en compte les propostes que els adreçarien des de qualsevol país de la Unió Europea, i per més que les propostes catalanes foren gairebé les úniques que arribaren a mans dels redactors de la mateixa Constitució europea. Tot i així, al marge de la Constitució, s'ha posat en marxa la Conferència d'Assemblees Legislatives Regionals Europees (CALRE), constituïda per integrar les dites regions amb competències legislatives en els processos de decisió de la Unió Europea i per aprofundir en el principi de la subsidiarietat. (Per cert, aquesta Conferència és presidida, des del proppassat 29 de gener, pel president del Parlament de Catalunya.) També la llengua catalana ha estat presa més en consideració per les institucions europees, si bé encara no s'ha acceptat com a llengua oficial a tots els efectes.

En una línia paral·lela a la de la Convenció que acabo de citar, els nous estatuts d'autonomia de les regions que formen els Països Catalans posen èmfasi —sobretot l'Estatut de

Catalunya— en la nostra comuna vocació europea, la dimensió europea en la qual els respectius governs autònoms volen integrar les seves polítiques. Hi consagren una sèrie d'articles —alguns d'ells retallats o suprimits per les instàncies espanyoles, que els jutjaven massa agosarats— que determinen com participar, des dels governs autònoms, en les institucions europees i ser-ne part activa i codecisòria, a la llum dels principis de subsidiarietat i de proporcionalitat. Està per veure què aportaran les aplicacions d'aquests articles al futur europeu de la nació catalana. En tot cas, els redactors d'aquests estatuts deixen entendre que són ben conscients que avui depenem ja, en un percentatge del 60 %, de les decisions preses per les institucions europees, i que les inversions i altres relacions dels nostres empresaris van creixent més en el context europeu que en l'estrictament espanyol.

8. Les anàlisis i els plantejaments que he anat desgranant fins aquí ens assenyalen les vies seguides pel que, al començament, definia com a *fil conductor cap al futur europeu dels catalans*. Ens podem continuar demanant si aquest fil conductor pot dur-nos encara a aconseguir els objectius de tantes reivindicacions, en bona part, constantment frustrades. Deixo la pregunta a l'aire. Però, abans de posar el punt final a la meva intervenció, voldria, ni que fos sumàriament, parlar d'un altre camí obert, el qual —ja ho adverteixo des d'ara— pot semblar, a primera vista, un mer producte de la imaginació (si no és que es converteix en l'eclosió o alternativa dels altres camins que he esmentat abans i esdevé la que millor apunta cap al nostre futur dintre d'Europa). Entro en matèria, reculant en el temps per prendre embranzida.

És veritat que ignorem cap on va ben bé Europa. No afirmo res de nou. Sense anar gaire lluny cap al passat, en els últims decennis, Europa ha viscut una sèrie de canvis que ens mostren com, sovint de forma insospitada, s'ha anat transformant, amb profunditat i rapidesa, sacsejada per la irrupció d'esdeveniments sovint inesperats. Com era Europa fa cent anys, quan es va fundar l'Institut d'Estudis Catalans? Era una Europa amb diversos imperis interns i amb imperis externs, o sigui, colonitzadora a fons. Els Països Catalans, cancel·lats gairebé del mapa, intentaven surar en aquest context. Simptomàticament apareixia aleshores la *Història dels moviments nacionals*, obra de Rovira i Virgili, on es respira ja la vocació europea dels catalans. Aquesta Europa es va desfer, arran d'una primera guerra europea d'abast mundial. Fa exactament cinquanta anys, el 1957, quan es van fundar les Comunitats Europees, Europa estava dividida en dos grans blocs irreconciliables i versemblantment indestructibles. Recordeu allò del «teló d'acer»? En aquell moment, el futur d'Europa era molt hipotecat per aquesta realitat i qualsevol planificació estava tocada per la confrontació d'una Europa «doble». Llavors, els catalans no podíem ni pensar (si bé ho podíem desitjar) que sortiríem ben parats d'una dictadura antieuropea que semblava eterna. Europa, el nostre futur, quedava molt lluny, tot i que trobem ja escrits, més o menys clandestins, que parlen d'una Europa que, com he recordat abans, havia de curar-nos dels nostres mals. Qui

podia pensar-se aleshores que avui, sense guerres entremig de dimensió mundial com aquelles nascudes a la mateixa Europa durant la primera part del segle XX, el teló d'acer hauria desaparegut i que arreu s'estendria l'anomenat *neoliberalisme polític i econòmic*, i nosaltres ja ens trobaríem damunt del cavall de la Unió Europea? Avui, contra els pronòstics més raonables del 1957, el conjunt d'Europa navega en un altre mar i va cap a altres horitzons. Si l'Europa actual era, fa cinquanta anys, quasi inimaginable, segurament ho és molt més encara el nostre futur, el d'Europa i el dels catalans en particular. Ara, Europa, i amb ella nosaltres, està envaïda per una mena de tsunami, és a dir, per allò que definim amb el mot globalització; Europa viu sota els efectes d'unes onades imparables i arrasadores, que preconitzen, entre altres efectes, la desaparició de les diferències nacionals i culturals, substituïdes per una espècie de societat amorfa i d'una cultura de la uniformitat, alimentades per les sempre noves i renovades tecnologies. En aquestes condicions, què serà Europa, què serem nosaltres, dintre de ben pocs anys? I, en definitiva, on seran, si encara són en algun indret, la nostra nacionalitat i la nostra cultura? Quines necessitats haurem de satisfer quan la deslocalització de les nostres indústries i la pèrdua d'altres fonts de benestar hagin arribat al seu clímax, amb totes les conseqüències negatives econòmiques i socials? No ens trobarem completament inserits en un món sempre més dependent de les fàbriques xineses, de les grans administracions amb seu a l'Índia, dels principals recursos energètics a mans dels russos, allunyats del nostre abast? On ens hauran portat els amenaçadors canvis climàtics que ja ens duen a pensar que tal vegada els nostres joves estaran obligats, com aquell qui diu, a traslladar-se cap al nord d'Europa, a collir olives i raïms perquè és allí on creixeran les oliveres i les vinyes, i on es farà l'oli i el vi? On ens refugiarem, en previsió de la pujada de les aigües de la Mediterrània i de la sequera que haurà convertit les nostres terres en un desert? Vist l'índex alarmant de natalitat, no serem un club de jubilats o prejubilats a qui no quedarà altre remei que convertir-se en guies per a xinesos, indis i altres turistes benestants del parc temàtic en què s'hauran convertit els Països Catalans?

Evidentment, si em deixés endur només per aquestes previsions, potser no tan estrambòtiques com semblen, hauria de posar punt final aquí, dient: senyores i senyors, estem arribant a un carrer sense sortida; el nostre futur europeu ha desaparegut abans d'hora, si més no com a nació vertebrada en una determinada cultura. Però, malgrat tot, crec que no necessàriament les coses han de passar com són de témer. Europa ha donat molts tombs, i per què no ha de continuar donant-los, ara a favor nostre? Per tant, no parlaré empès tan sols per la visió apocalíptica que acabo d'apuntar ni pels interrogants que he posat. Pensaré en termes que em fan afirmar que una altra Europa és possible.

I, des d'aquesta òptica, no perdem de vista que la Unió Europea ha decidit construir-se a partir d'un model propi, d'acusada originalitat. No busca la manera d'imitar un altre model existent com, per exemple, el nord-americà, en què tots els ciutadans han de sentir-se membres d'un sol poble, inexistent a Europa, amb una sola llengua que els aglutini i una

sola cultura que vehiculi una manera de ser comuna. La Unió Europea ha optat per assolir la unió mitjançant o com a fruit del respecte a la diversitat de llengües, cultures i identitats que configuren el mapa europeu; un mapa comparable a un mosaic on cada una de les peces és igualment necessària perquè el mateix mapa sigui complet. És evident que, fins ara, la Unió Europea no ha estat molt coherent en aquest respecte, s'ha deixat endur per rèmores generadores de discriminacions i altres injustícies, per salvar o justificar els estats membres. Tot i així, a causa d'unes evolucions econòmiques i altres interessos sempre més potents i determinants, els estats van perdent llast, a mesura que les institucions europees es fan més indispensables. La tasca principal d'aquestes institucions és, però, aconseguir la unió europea com a resultat del respecte a la diversitat, com a fruit de la pràctica cada vegada més profunda de la democràcia, de l'exercici dels drets individuals i col·lectius. Tot, en un nou espai concebut sense fronteres i altres barreres o divisions que ens separin o posin uns europeus sobre uns altres, al contrari de com ha estat Europa durant els últims segles. És, doncs, en aquestes coordenades que ens hem de moure i anar cap al nostre futur europeu, amb el convenciment que, ara més que mai, una Europa així és la nostra gran oportunitat. Els catalans hi podem fer un discurs d'avantguarda, de futur positiu, no solament nostre sinó també del conjunt dels europeus. Sempre que no pretenguem reproduir divisions que ja no tenen pervindre en una Europa sense fronteres i que presentem la defensa de la nostra identitat nacional i de la nostra cultura com a factors preeminents de la diversitat, font de la unió volguda per la Unió Europea. En aquest sentit, el nostre futur europeu està condicionat —almenys en bona part— pel compromís que vulgui prendre la societat catalana i pel convenciment que la defensa de la nostra identitat nacional i de la nostra cultura és l'única opció que tenim per ser plenament europeus, per ser normals dintre de la Unió Europea. Aquest discurs és possible, hem de reconèixer-ho, gràcies al que al començament i al llarg de la meua exposició he definit com a *fil conductor*. El seu contingut és una mena de recull de tants esforços, plantejaments, reivindicacions, que han anat marcant el nostre camí cap a Europa. Sense aquesta mirada cap a la nostra història, cap a les nostres coherències, amb els seus alts i baixos, certament que el nostre discurs d'avui seria molt buit, com seria fluix si no partís-sim del fet que Europa ha après de la seva història recent que la seva renovació no pot realitzar-se recorrent a la força. Perquè la força, la imposició, l'exclusió, la minorització, etc., no solucionen mai els problemes; n'afegeixen. Són les idees que han de ser més fortes que les bombes, tot pensant que els canvis no els fan els estats sinó les voluntats dels pobles. Ho deien —recordem-ho— els fundadors de les Comunitats Europees.

En fi, un altre futur europeu és possible. El veig més enllà de si ens convé o no tenir un estat propi; el veig en la perspectiva d'uns plantejaments nous que tenen en compte el fet de trobar-nos dintre d'un espai privat de fronteres, en el qual, per lògica, els Països Catalans s'han de recompondre, la nostra identitat nacional ha de ser revaloritzada i respectada com ho són les identitats de les nacions lliures, i la nostra cultura, amb la llengua compresa, ha

de ser resituada al lloc de normalitat europea que li pertoca. El nostre discurs es posa en línia de tants altres discursos que estem escoltant, en el sentit que la globalització, imparable també a Europa, tan sols serà positiva si les identitats nacionals i les cultures singulars fan front comú per convertir-se en l'altre plat de la balança del progrés humà. Aquest és, en definitiva, el millor discurs que ens podem formular —crec— per participar en el procés de construcció, en primera persona, de la unió en la diversitat, de la Unió Europea.

Mirant cap a aquest horitzó, el fil conductor de les reivindicacions catalanes de contingut europeu arribarà o arribaria al seu zenit: l'Europa de les nacions, l'Europa de la convivència democràtica, amb la independència i sobirania de tots els seus pobles compartida... Estic parlant d'una Europa possible que, en aquesta perspectiva, ha sabut ja trobar solucions de llarga mirada, pròpies i suggestives, en casos com el de Montenegro i del Kosovo. Tot, realitzat amb la idea de construir nous marcs i no de destruir o rebaixar drets, d'unir més i millor en la diversitat. Crec que els Països Catalans ens podem beneficiar d'aquest corrent o d'aquestes sinèrgies. Tal vegada, més aviat del que ens pensem podem arribar a bon port. Tant de bo! Europa continua sent imprevisible, Europa, repeteixo és la nostra gran oportunitat.

Intervenció de Joan Francesc Mira*

Si d'alguna cosa no pot ser acusat el catalanisme cultural i polític, és d'haver estat poc europeïsta. Potser fins i tot se n'ha fet un gra massa, en termes d'una certa innocència, d'aquesta passió europea que ha estat un factor contínuament actiu i present en la història del pensament i de les actituds que al nostre país poden ser qualificades com a *nacionalistes*. Fet i fet, el nostre «nacionalisme» ha estat sempre una mica peculiar: no ens hem cregut gaire que som un poble o un país excepcional, cridat pel destí, per la història o per la providència, a protagonismes exemplars, a difondre les llums i la raó per tot l'univers, a escampar la fe cristiana més enllà dels oceans, o a construir imperis. El nostre és un nacionalisme de país passablement modest, i ni tan sols ens sentim profundament i metafísicament

* Joan Francesc Mira és llicenciat en filosofia per la Universitat Lateranense de Roma, i doctor per la de València. Ha estat col·laborador del Collège de France i del Consell Internacional de Ciències Socials, *visiting fellow* a la Universitat de Princeton, professor de grec a les universitats de València i Jaume I, i fundador i director de l'Institut Valencià de Sociologia i Antropologia Social i del Museu d'Etnologia de València. Membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. És autor d'uns trenta-cinc llibres, d'assaig, narrativa, traducció dels clàssics i divulgació. Ha rebut la Lletre d'Or, la Creu de Sant Jordi, el Premio Nacional de Traducción, diversos Premis Nacionals de la Crítica, i la Medalla d'Or de la Ciutat de Florència. És Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

víctimes de la injustícia universal, com els serbis o els polonesos. Quant als imperialismes de diversa magnitud, ara fa fins i tot una mica de gràcia rellegir Prat de la Riba quan, inflammat per les idees que circulaven al principi del segle XX, predicava un curiós «destí imperial» per a Catalunya: un destí, i per això fa més gràcia encara, vist amb perspectiva, que anava necessàriament lligat a la intervenció en els afers espanyols, i la imatge un pèl fantàstica de la «Catalunya gran». Perquè el fet és que una nació de dimensions efectivament reduïdes només molt rarament es proposa, o té oportunitat, d'aspirar a protagonismes actius i positius, a difondre un model propi, a influir en el curs del món d'alguna manera decisiva. N'hi ha alguns, de casos, però són ben pocs. També hi ha protagonismes negatius, evidentment —per alguna exemplaritat en la desgràcia—, però no solen ser resultat d'una aspiració ni d'un projecte sinó d'algun error fatal.

En qualsevol cas, no ha estat aquesta la nostra història: la història nostra, des de temps que en diem *immemorials* —des de Ramon Berenguer, si voleu— ha estat, en el sentit més positiu, l'intent de trobar un lloc confortable i propi en algun marc més ampli. En el sentit més negatiu, ha portat a una tendència al sotmetiment i a la dissolució dins d'aquest marc. Són molts segles d'estar «dins» d'alguna altra estructura política —siga la Corona d'Aragó, siga la monarquia espanyola—, molts segles d'ajustar-se a uns altres (som un «poble ajustadís» de mena?) còmodament o incòmodament, i això marca els comportaments polítics, les ideologies i els mateixos sentiments d'identitat, lligats en bona mesura a la percepció del lloc que ocupem en el món. Potser aquesta història no és aliena a la vocació *europèa* i europeïsta del nacionalisme català contemporani: trobar un lloc *propi* dins d'Europa era —i és— simplement trobar lloc dins d'un espai confortable. És ser, còmodament i sense risc, alguna cosa més que catalans. Com si ser *unicament* catalans (de la mateixa manera que un rus és només rus, i un polonès polonès i un alemany alemany) no fóra, o no hagués estat històricament, una definició suficient i prou segura i prou completa davant del conjunt dels pobles del món.

Hi ha una altra explicació, però, complementària i necessària: sovint, *ser europeus* ho hem vist com la nostra manera, o l'única manera, de *no ser espanyols*, de no ser definits com a espanyols, o de no reconèixer-nos, del tot o parcialment, en la identitat espanyola. Cada nacionalisme elabora, indefectiblement, la seua «ideologia nacional», un conjunt d'interpretacions, judicis, prejudicis i actituds. I una part de la nostra «ideologia» suposa i sosté —amb major o menor fonament objectiu, això és una altra qüestió— que els espanyols no són tan europeus com els europeus «de debò», i en tot cas que no són tan europeus com «nosaltres». Potser els espanyols mateixos s'han buscat aquesta percepció, a força d'insistir (també hi ha una ideologia nacional espanyola, no cal dir-ho, i especialment potent) en la seua especificitat i en la seua diferència. Hi ha una Espanya del Cid, dels *conquistadores*, dels toreros i del castellanoandalusisme militant, que encaixa ben difícilment en allò que habitualment percebem com l'«europeïtat» estàndard. *Spain is different* era un lema oficial, i tots vèiem *en què* era diferent, i de qui. Ideològicament, l'orgull del

que inventen ellos d'Unamuno: que inventen ells els diversos *aparatos inalámbricos*, que es preocupin ells —els europeus o els nord-americans— del benestar material, de la indústria i del comerç, perquè la nostra especialitat, la dels espanyols, és la mística i les grans empreses espirituals. No és estrany que el catalanisme pensant, des de la Renaixença fins a aquest any del Senyor de 2007, haja consistit en bona mesura en una reacció permanent contra aquest «model espanyol» (possiblement grotesc, però eficaç i real) d'identitat *tan diferent*: tan diferent d'Europa, sobretot. No és estrany que afirmar l'uropeïtat «normal» dels catalans haja estat una poderosa manera d'afirmar alhora l'especificitat catalana enfront de l'espanyola. En aquesta visió, Espanya era «diferent» d'Europa, i Catalunya no: la conclusió és ben clara.

El nostre europeisme, per tant, fins i tot una certa «fascinació europea», no és del tot desinteressat ni del tot idealista: és també una manera de desmarcar-se d'un àmbit d'identitat i de pertinença que ens resulta poc atractiu, incòmode i potser poc «prestigiós», per buscar lloc en un altre àmbit que considerem més «nostre» i més dotat de connotacions positives. Quantes vegades no ens hem sentit atrets, si no em falla la memòria dels versos, per aquell *nord enllà, on diuen que la gent és culta, lliure, desvetllada i feliç?* I quantes vegades no ens hem sentit distants d'«aquell sud» on la gent era més aviat bruta, ni culta ni lliure ni desvetllada, i només era feliç anant als toros i cantant flamenc? Cada poble necessita sentir alguna forma de superioritat sobre algun altre, i si la dels espanyols era basada en les glòries imperials, la *hispanidad* o el Quijote, la nostra consistia a ser més europeus que ells. Continua produint un plaer notable —compensatori de moltes «inferioritats» paleses i constants— pensar que Barcelona és més «europea» que altres grans ciutats que sabem: més que Madrid, òbviament. I que Catalunya és «la zona més europea d'Espanya», cosa que els mateixos espanyols, com és sabut, reconeixen a contracor. En qualsevol cas, aquestes comparacions clàssiques, tan parcials i tan productives en termes d'autocomplaença, probablement tenien un fonament objectiu fa cent anys o cinquanta o trenta: avui, si es fan sense passió, de fonament ja en tenen molt menys, fet que devalua notablement la seua eficàcia. Ací vull fer una reflexió incidental: una part de l'anticatalanisme valencià ha sorgit d'un fons ideològic profundament antimodern i antieuropeu, combinat amb un «complex» ben típic d'inferioritat davant d'una Catalunya confusament percebuda, però no acceptada, com a «més important» i més potent pel fet de ser més moderna i menys típicament espanyola. Ja disculparan el to una mica irònic d'aquestes observacions, però crec que eren necessàries: Europa —el fet de voler ser europeus normals i estàndard— ha estat també la nostra manera de voler fugir d'Espanya. Fins i tot de voler fugir-ne *ab initio temporis*: no és cert que «nosaltres» som fills de Carlemany —com els francesos, els alemanys i els italians del nord— i «ells» no? No és cert que per culpa d'Espanya-Castella hem estat segles —almenys de Felip II ençà— fora del nostre espai d'origen, que és Europa, i que ja és hora de tornar-hi per dret propi? Podria continuar fent

aquestes interrogacions entre la ironia i la retòrica, però afegirien ben poc a la idea central que he volgut subratllar: que l'europeisme forma part de la «ideologia nacional» catalana per dret propi —som europeus des de sempre—, però també per reacció i distanciament: som més europeus que els espanyols. Una altra cosa, més dubtosa, és que aquesta percepció o actitud tinga alguna eficàcia comprovada. Perquè «Europa», no l'Europa ideal imaginada com a espai propi dels catalans, sinó l'Europa institucional i política, te una relació molt escassa amb les nostres fantasies.

D'entrada, no caldria ni tan sols recordar que aquesta Europa, o més exactament la Unió Europea, s'ha construït i es continua construint com un espai supranacional, espai fet de nacions, no anul·lador de les nacions. De les nacions estat, és clar, fins ara i previsiblement. L'«Europa de les pàtries» (que deia De Gaulle, i pensa tothom), l'Europa dels mercaders i l'Europa de les institucions de Brussel·les, difícilment esdevindrà l'«Europa dels pobles», si entenem els «pobles» com a realitats independents dels estats constituïts. L'europeisme és un valor i un projecte que ha de ser aprofundit fins a les pròpies conseqüències democràtiques: és un projecte superior al dels antics estats tancats i en conflicte, és el fonament d'una desitjable identitat europea comuna (que encara tardarà molt, si hi arriba, a ser equivalent a un sol espai d'identitat de caràcter nacional), però institucionalment i ideològicament, doctrinalment, fundacionalment, no es proposa reconèixer i acollir com a tals els pobles sense estat: bascos, escocesos, flamencs, bretons, catalans, etc., són encara «matèria interna» dels estats respectius, no matèria europea. I és del tot il·lusori pensar que l'«Europa de les regions» és el substitut o equivalent d'aquest reconeixement.

Per tant, i com a primera aplicació o conclusió: la intensitat europeista dels pobles sense estat de la Unió Europea —i ací el cas dels catalans seria paradigmàtic— no els ha de fer imaginar que «Europa», com a organització «superior», és la solució dels seus antics conflictes amb els estats respectius. Per als nacionalismes culturals i polítics d'aquests «països sense estat» és un error integrar-se i confondre's amb les estructures «regionals» més o menys institucionalitzades, i no presentar-se justament com a defensors de nacions de ple dret (no reconegut, però dret). Les relacions orgàniques o polítiques, per exemple, de Catalunya amb el Piemont o amb Baden-Württemberg poden ser útils o interessants en molts aspectes, però no són institucionalment —i per tant visiblement, conceptualment, nacionalment— diferents de les que hi tindria Extremadura: són acceptades només com de regió a regió. I Catalunya, com és obvi, accepta de participar-hi únicament com a regió espanyola. Hauria d'existir, possiblement, una «associació» de pressió conjunta —seriosa, i amb el màxim nivell i la màxima visibilitat— de les nacions sense estat de la Unió Europea (cosa difícil, sobretot per l'heterogeneïtat política dels diferents «nacionalismes», alguns, com a Flandes, ben poc presentables), però tal «associació» no existeix, ningú l'espera, i el resultat és que ara com ara aquestes nacions són gairebé invisibles en termes europeus. Caldria plantejar una «qüestió de les nacionalitats» *dins* de la Unió Europea, però els

«nacionalismes» —el català inclòs— la plantegen només dins dels estats respectius. Amb la qual cosa, fer visible el propi «lloc a Europa» és rigorosament impossible, almenys en termes polítics i institucionals.

Hi ha, però, una segona qüestió: en el procés de construcció institucional de la Unió Europea, i de cessió o delegació de sobirania dels estats membres, la independència i sobirania clàssiques (reals i simbòliques) dels mateixos estats es fonamenten cada vegada menys sobre els seus atributs històrics, com ara fronteres politicopoliciaques, moneda i finances, relacions exteriors absolutament autònomes, o exèrcits nacionals. Hi ha, tanmateix, un conjunt d'atributs i de camps d'acció política que es mantenen com a específics dels estats, i entre aquests en primer lloc els camps de la cultura, l'educació i la llengua, els espais i mitjans de comunicació de masses, i l'entrellat simbòlic específic (dels esports als «personatges» públics coneguts, de les «festes nacionals» a la «comunitat moral» i d'interessos). Possiblement, aquests atributs i camps d'acció politicoideològica tindran una creixent importància relativa: és, sobretot, en els camps de la cultura, l'educació i la comunicació, on cada estat membre de la Unió Europea buscarà preservar i projectar la seua especificitat nacional, i on funcionarà a ple rendiment l'habitual i històric nacionalisme d'estat. A moltes coses poden o podran renunciar els estats, però mai no renunciaran, ans al contrari, a preservar, reforçar i projectar la seua especificitat cultural i, si és el cas, lingüística: justament perquè saben que és ací on es fonamenta i on es juga la realitat, la percepció i la projecció de la pròpia identitat distintiva.

Per tant, segona conclusió o aplicació: és també en aquests camps on els pobles sense estat (els seus moviments socials, culturals i polítics, les seues institucions d'autogovern, les seues entitats cíviques, els seus intel·lectuals i els seus «líders d'opinió», els seus mitjans de comunicació, etc.) han de dur endavant una acció ideològica i de defensa promoció més intensa, i si pot ser més eficaç (amb l'assignació de recursos suficients, per exemple, sabent que ací es juga la part més substancial de l'existència i el reconeixement de la nació). Acceptar com a propi el marc cultural, educatiu i lingüístic de l'estat és —per a aquestes nacions que no en tenen— acceptar la pròpia inexistència, o una existència parcial, subalterna i subordinada, i en definitiva abocada a l'extinció. La llengua, la cultura, la comunicació, la definició simbòlica en termes propis, són els camps on es juga la continuïtat (la visibilitat conscient, endins i enfora) del propi espai nacional. I tot esforç en aquest terreny ha de ser, com a mínim, tan decidit i clar i «sense complexos» com el que fan els mateixos estats. Si Catalunya ha de ser, o pot ser, o vol ser, «una nació d'Europa», ha de presentar-se i definir-se com a tal nació, com a tot, no com a part, perquè si la independència política no és ara com ara possible, la independència cultural i simbòlica és del tot imprescindible. «Ser» és «ser percebut», i ser percebut a Europa com a nació ha de ser resultat de presentar-se i projectar-se com a tal: com a nació-total, no com a part de la nació espanyola. I això, simplement, les institucions catalanes que haurien de fer-ho no ho fan. Ni abans, ni ara, ni en les previsions immediates de

futur. És clar que si no ho fan de cara al propi país, fora del camp de la retòrica, difícilment ho podran fer de cara a Europa. A Europa, per tant, Catalunya és només una regió espanyola (per als més informats, una regió potser peculiar, però res més), i no pareix que hi haja cap projecte seriós per alterar aquesta imatge i aquesta definició i aquest lloc en el mapa. Si n'hi ha, jo no l'he vist encara.

Intervenció de Tilbert Stegmann*

Sembla lògic que al final d'un simposi hagin de sortir els *profetes*: ens heu encarregat de predir la presència de la nació i cultura catalanes a l'Europa *future*.

Del mot profeta diuen els diccionaris «que el mot finalment indicà només els homes reconeguts com a autèntics inspirats, que rebien les comunicacions divines també en somnis o en visions, o per inspiració interior».¹

Fent valer aquesta possible inspiració, què us hem de dir, o millor: què *ens* hem de dir del futur europeu de la llengua, cultura i nació catalana?

- Han de ser els nostres desitjos (optimistes)
- o la imatge d'un futur possibilista (realista)
- o un panorama dramàtic, pessimista, d'escarni o reprensió als catalans, per ser massa tous?

La visió optimista d'una Catalunya amb estat propi, independent d'Espanya, així com ho és Portugal, té una certa lògica —fins i tot una

* Tilbert Stegmann és catedràtic de Filologia Romànica a la Universitat de Frankfurt, on fundà el 1981 la Biblioteca Catalana, que compta amb trenta-cinc mil volums i és també fundador de l'Associació Germano-Catalana, creada el 1981. Té la Creu de Sant Jordi i el Premi Ramon Llull 2006. Ha publicat una trentena de llibres, entre els quals es troba *Catalunya vista per un alemany* (1988), que compta amb tretze edicions.

1. *Gran enciclopèdia catalana*, vol. 18, p. 367.

certa estètica geogràfica: la península Ibèrica, tripartita simètricament, desfent l'asimetria actual d'un terç de Portugal i dos terços d'Espanya: Portugal, Espanya, Països Catalans; queda molt millor! Al cap i a la fi no seria res més que restituir el que fins i tot a l'escola franquista propagaven: la península tripartita de celtas a l'oest, celtibers al mig i ibers a l'est.

A més hi ha bons exemples i ben recents de separació pacífica de nacions. Desconec els detalls sobre com s'ho ha fet Montenegro, l'any passat, i Eslovàquia fa uns quants anys. Però sembla que tots els indicadors objectius indiquen que els habitants de Catalunya s'ho passarien bé dins d'una Catalunya separada, però europea, tal com ho fa Eslovàquia separada de Txèquia.

El problema no és que la disgregació de territoris en dos estats diferents sigui completament inusual o perillosa per a la convivència pacífica: la separació civil de cònjuges que no s'avenen és absolutament normal i freqüent. I el que val en el camp social hauria de valdre igualment en el camp de les relacions institucionals, modernitzant-les.

El problema tampoc no és que la separació no sigui objectivament avantatjosa per a Catalunya.

El problema és que els catalans no s'ho creuen, o almenys la majoria no es creu aquesta possibilitat. O que no gosen, per censura interior i secular, d'imaginar-se ben vivament aquests avantatges. O que ho creuen un esforç massa gran en comparació dels avantatges que se'n podrien derivar.

Però justament el que ens hem de demanar és si la segona visió de futur, la possibilista, ens està demanant *menys* esforç, contínuament, que la visió més agosarada de futur.

Mirem-nos la situació de la llengua, la llengua catalana. Quins esforços hem de fer contínuament, per recuperar espais per al català, per fer augmentar els minuts que cada dia s'empra el català, especialment entre el jovent, que els nous immigrants acceptin el català com a llengua central d'aquest país que els acull —gairebé un treball de Sísif. Tot això s'ha d'acomplir sota l'espasa de Dàmocles de la imposició de la llengua espanyola com a forçosament oficial a Catalunya. Traient-se de sobre aquesta espasa, la vida de la llengua catalana es podria desenvolupar lliurement, fins i tot diré: *només* traient-se de sobre aquesta espasa podrà desenvolupar-se i garantir el seu futur. No sé si amb això ja em situo entre els profetes pessimistes, però la sociolingüística demostra que les societats a la llarga no viuen amb dues llengües alhora i que *una* sempre ha d'agafar la prioritat incontestable —per la simple raó que per comunicar-te al teu propi país la manera econòmica i lògica de fer-ho és emprant una sola llengua. Així com tenim la situació actual, cada estranger o nouvingut dubta, d'una manera natural, de si és veritablement necessari el català. Ara el nou Estatut obliga formalment a conèixer les dues llengües, però malauradament no pot obligar a utilitzar-les. Mentre que en un estat independent —Catalunya— estaria claríssim psicològicament que l'única llengua del país obligatòria és el català i que, encara que hi hagués llibertat per a tothom de viure individualment en la llengua que li agradi, la societat estaria organit-

zada centralment al voltant del català. I —sigui dit de pas— desitjo que els joves catalans aprenguin més d'una o dues llengües estrangeres a l'escola i que ho facin sense una imposada preponderància del castellà, cosa que augmentaria força llurs competències internacionals.

I si parlem del futur de la «nacionalitat» catalana, tal com ens indica el títol de la nostra taula rodona, el primer que ens demanem és, si emprar el terme *nacionalitat* correspon a un intent d'«objectivitat realista» o ja és un acte d'autocensura per evitar el terme *nació*. Em sembla que no dic res de nou ni res que no hagi d'entendre tothom, fins i tot el més advers a les qüestions catalanes, quan dic que el futur d'una «nacionalitat» catalana a dins d'Espanya és més fràgil que el futur d'una «nació» catalana amb estat propi.

Però tornem del somiatruïtes visionari inspirat a la realitat possibilista. La cultura catalana, ara, va bé. I si ens mirem el programa de presència catalana a Alemanya aquest any 2007, la cosa és impressionant. Només heu d'anar a la pàgina web corresponent.² I per cert: en la llista que he vist dels llibres que han de formar l'exposició itinerant de llibres en alemany traduïts del català o sobre Catalunya anomenada Bibliothek Katalonien no hi figura cap autor pertanyent a la literatura castellana. Cosa reconfortant.

Doncs la cultura catalana no la veig perillant. Almenys no perilla més que l'alemanya o la francesa davant de l'allau d'americanització a què tots estem sotmesos i que ara el profeta podria qualificar com a més perillosa que l'espanyolització cultural a què puguin sucumbir els catalans. I ara no entraré en aquest tema de drogodependència americanitzadora que regeix la nostra vida a Europa, fins i tot a les universitats, on ens diuen que ens hem de millorar segons el model americà, sempre citant Harvard, Princeton i Stanford, quan sabem que hi ha centenars d'universitats dolentes als Estats Units, totes més dolentes que la més humil universitat europea. Lamento que el procés anomenat *de Bolonya* estigui rebaixant l'ideal alemany d'educar uns estudiants amb capacitat de planejar autònomament i autoresponsable els seus estudis i els hàgim de convertir en acumuladors de *credit points*.

Per cert que només amb molta traça podem salvar el català com a matèria extra a les trenta-tres universitats de l'àrea alemanya que fins ara ofereixen el català d'alguna manera —només lluitant contra la «bolonyització».

Deia que la cultura catalana no la veig perillant a l'Europa futura. És que té molt bones cartes. Tenia magnífiques cartes al segle XX i encara segueix tenint-les al segle XXI. Tots ho sabeu. Poques nacions europees de dotze milions d'habitants han pogut ficar noms tan famosos en la consciència pública europea (i mundial) en el món de l'art d'avantguarda, de l'arquitectura i algun en el món de la música, com la catalana. Compareu mentalment els noms que en aquests camps els holandesos, els portuguesos, els hongaresos, els txecs, els

2. www.llull.cat/llull: «Frankfurter Buchmesse», «Programa», «Cap a Frankfurt 2007» i «Frankfurt 2007».

grecs, els suecs, els danesos o fins i tot els polonesos (amb una població de quaranta milions) poden igualar a noms com Gaudí, Miró, Dalí, Tàpies, sense oblidar Aristides Maillol i altres escultors, o Pau Casals o fins i tot Albéniz i Granados i a més tot un conjunt d'arquitectes contemporanis començant per Josep Lluís Sert i de disseny modernista i modern i d'urbanística de primera. O bèsties filològiques excepcionals com Joan Coromines. I en literatura els catalanoparlants i escriptors estan totalment a l'altura de les altres literatures europees, encara que menys traduïts, però això els passa a totes les literatures menys les quatre o cinc grans que usurpen l'atenció mundial.

En el camp dels esports hi ha algun català que arriba a número u mundial, actualment en tennis, i en futbol el Barça sempre és notícia internacional. I ara, últimament, fins i tot anem de gastronomia i fem oblidar els francesos perquè a part de Santi Santamaria i Carme Ruscalleda la Documenta aquest juny obre a Kassel amb Ferran Adrià com a artista del paladar. Els catalans són uns dimonis intranquils i bellugadissos que pertot arreu fiquen la seva creativitat i troben l'acceptació de l'opinió mundial. (L'únic lloc on fallen és justament a trobar un camí creatiu per sortir-se'n de la cohabitació forçada amb Espanya i de fer-ho acceptar per l'opinió pública europea que ho classifica encara com a tendència nacionalista *démocratie* —en el millor dels casos.)

No hi ha cap senyal que indiqui que la inventivitat dels catalans en els camps mencionats minvi en el futur i la profecia més feble i més improbable seria que els catalans NO continuessin fent sempre coses noves com ho han fet els últims cent cinquanta anys a pesar dels entrebancs més que seriosos. De manera que de la cultura a Catalunya en el futur no n'hem de tenir incerteses. Ara, de si serà catalana o no, això depèn de si els catalans guanyen la lluita contra la imposició estatal espanyola que no vol cedir el 50 % de pretensions lingüístiques a Catalunya —i que té el 100 % de decisions finals i decisives, parlamentàries i constitucionals.

El futur de la cultura *catalana* està lligat al futur de la nació catalana i aquest futur està molt tancat constitucionalment, diria el profeta pessimista.

Encara més si mirem la situació de la llengua. Una mica més d'un cinquanta per cent de la població parlen habitualment el català i la resta l'entén, però la meitat d'aquesta resta (un vint-i-cinc per cent del total) diuen que no el saben parlar. Des d'una perspectiva alemanya una llengua que només és parlada habitualment per la meitat de la població no està en posició segura, ni molt menys. I que de l'altra meitat una meitat no saben parlar català, mentre que el cent per cent sap parlar castellà, està lluny de posar-nos tranquils. És veritat que una institució com l'Institut d'Estudis Catalans ens recorda que la llengua científicament prestigiosa i també administrativament i abans de tot identitàriament important i central és el català —però, alto!, diu el profeta pessimista: tot això només seria si no hi fos l'espanyol, que en altres aspectes és la prestigiosa, fins i tot potser entre el jovent a les discoteques. Tornem, doncs, a la mateixa: urgiria tenir un estat propi per assegurar el futur del català.

D'altra banda, diu el profeta optimista, tenim el miracle de Frankfurt 2007 —la cultura catalana convidada d'honor de la Fira Internacional del Llibre 2007. Això posa en situació absolutament privilegiada la literatura i cultura catalanes: és la primera vegada que una nació o cultura sense estat propi accedeix a acaparar l'atenció central de tota una fira del llibre. És a dir, Catalunya deu disposar d'alguna simpatia especial entre els europeus o els alemanys, si no, no s'explica. I aquesta simpatia segur que no li ve per voler ser un país independent d'Espanya perquè això segueix essent vist negativament. Podria ser, doncs, una simpatia de substitució? Per edulcorar-los la necessitat d'haver de quedar-se amb Espanya? I també per recompensar-los per haver-se comportat pacíficament i no creant problemes com els bascos? O és senzillament admiració per un poble petit que ha donat noms tan importants com els que he mencionat? Estic ben lluny de poder-vos donar una imatge objectiva i realista del que els alemanys pensem dels catalans i del que els alemanys pensem sobre el futur de Catalunya.

De manera que el millor és fer com fan tots els catalans: anar per feina. I us parlaré d'uns petits grans de sorra que l'Estudi d'Investigació Catalanística, la Forschungsstelle Katalanistik de la Universitat de Frankfurt, intenta posar per al futur coneixement de les coses catalanes a l'àrea alemanya. Són uns simples treballs d'infraestructura comunicativa, de resum de resultats i de collita de dades.

Hem fet un *Llistat de les tesis i tesines que en l'àmbit universitari alemany han tingut un tema català en els anys 1946 a 2006*, és a dir durant seixanta anys. Són 246 treballs acadèmics, repartits entre quaranta-tres universitats d'Alemanya, Àustria o Suïssa alemanya. És remarcable la llista de tutors d'aquestes tesis: són cent divuit professors alemanys que hem proposat treballar un tema català a llurs estudiants. Les universitats on més d'aquests treballs s'han fet són Frankfurt (34), Viena (22), Friburg de Brisgòvia (19), Tübingen (11) i Colònia (11), Basilea (10) i Munic (10) i Mainz-Germersheim (9) amb Magúncia (4). És un goig llegir la immensa varietat de temes catalans que han cridat l'atenció dels joves investigadors catalanistes germanòfons. És un senyal de la més que centenària tradició de la romanística alemanya de dedicar-se també al català, tal com el doctor Badia i Margarit i jo ho recordem en un diàleg que sortirà aviat publicat en la revista *Transfer* en anglès. Segurament aquesta dedicació centenària alemanya al català i el fet de que avui en dia unes trenta-tres universitats alemanyes ofereixen el català com a llengua i/o com a matèria, especialment la de Frankfurt, juntament amb la presència de trenta-cinc mil llibres catalans a la Biblioteca Catalana de Frankfurt ha contribuït al fet d'estar convidada la cultura catalana enguany a la Fira del Llibre.

Altres treballs infraestructurals: estem compaginant el *Who is who de la catalanística alemanya*, on fins ara hem recollit les respostes de gairebé un centenar de romanistes que han fet alguna publicació en el camp català. Segurament el nombre augmentarà fortament. En el Deutscher Katalanistenverband, l'Associació Germano-Catalana que vaig fundar l'any 1983 tenim tres-cents membres.

Estem fent una llista de la posició del català i de la catalanística com a matèria d'examen a les universitats de l'àrea alemanya; repertori útil per tenir una visió de la posició acadèmica formal del català a Alemanya.

Hem fet un catàleg dels traductors literaris que actualment tradueixen del català a l'alemany amb llur bibliografia. I ja hem publicat una bibliografia completa de tot el que hi ha de literatura catalana traduïda a l'alemany: fem un repertori d'un centenar de novel·les i cinquanta llibres més d'assaig o d'obres de teatre, gairebé sis-centes narracions i contes i mil vuit-cents poemes de la literatura catalana que els alemanys tenim disponibles en la nostra llengua, una quantitat *molt* considerable de literatura catalana en alemany. Considerem aquesta bibliografia com a model que els francesos, anglesos, italians ens han d'imitar per catalogar el que està traduït a les seves respectives llengües. Serà un bon baròmetre de les relacions que els europeus hem mantingut i mantenim amb la literatura catalana, amb moltes sorpreses.

Estem confeccionant un repertori de les obres artístiques catalanes presents a Alemanya, és a dir un catàleg dels artistes pictòrics i escultors catalans dels que hi ha obra als museus alemanys o en altres espais públics o a carrers i places, juntament amb un catàleg d'edificis d'arquitectes catalans a l'àrea alemanya. Així ajudarem una mica que centenars d'obres i d'artistes catalans no desapareixin sota la denominació de *Spanischer Künstler*, artista espanyol, i quedin perduts per a la cultura catalana: això és un altre d'aquests aspectes tristos de la cohabitació espanyola: el robatori multitudinari d'identitat catalana infligit a l'opinió pública i al coneixement cultural mundial, tapant-ho tot amb un centralisme espanyol o espanyolista.

Estem confeccionant també un índex de tots els agermanaments entre ciutats germanòfones i catalanòfones: un camp molt poc conegut i poc aprofitat.

Una altra petita catalogació que estic fent és *Indrets catalans als països alemanys*. M'he inspirat en el llibret de la Fundació Joan Brossa, que ens mostra uns itineraris brossians per Barcelona, per Catalunya i fins per l'estranger. Aquests indrets catalans d'Alemanya serien per exemple les escultures públiques d'Andreu Alfaro, de les quals en tenim dues a Frankfurt, molt vistoses, a pocs minuts de la universitat. O, per exemple, ja que parlàvem de Brossa: el nostre santuari avantguardista català de Frankfurt el tenim en l'altíssim edifici de la Commerzbank, que veig des de la meva taula a la universitat. En la gran sala d'entrada que també s'obre al restaurant del banc, a part d'una doble *A* vermella de cinc metres d'altura (i una *Z* gegant al final de la sala), hi ha un objecte poema visual de Brossa, penjat del sostre, que és un globus terraquí del qual surten set o vuit cames amb les respectives sabates posades —una mena d'al·lusió a un rodamón— i representant a través d'aquestes sabates els personatges més diferents. La sabata que més a baix està és la del poeta i és en aquest cas l'autèntica sabata de Joan Brossa que ell havia portat durant una dotzena d'anys, totalment trencada. Ho vaig comentar el dia que em van fer parlar a la inauguració d'aquest edifici de

Sir Norman Foster, el banc més alt d'Europa —on trobem la sabata més modesta del poeta català.

O un altre indret català seria a Wolfenbüttel, davant de la Biblioteca més important de llibres dels segles XVI al XVIII que tenim a Alemanya, on hi ha quatre grans plaques de ferro de dos per un metre que alhora presenten les quatre barres i tenen, però, el perfil de Pau Casals; obra impressionant de l'artista d'Alcoi, Antoni Miró. Obra, per cert, que vaig tenir l'honor de transportar des de la casa de l'Antoni fins a Alemanya en el meu cotxe, amb dificultats. I obra que hi va anar a parar per iniciativa d'una catalana de Wolfenbüttel, Matilde Romagosa.

No m'allargaré amb aquests itineraris catalans per Alemanya.

En general, en aquestes activitats d'infraestructura de tota mena i de tots nivells, com veieu, procurem de fer un recull de dades que doni una visió comprensiva de la presència i de l'activitat catalanes a Alemanya i augmentar sinergies interdisciplinàries que traspassin el marc de l'ensenyament i de la investigació filològica.

Pel que fa a Internet, a part de la pàgina web *Katalanistik* de la Universitat de Frankfurt,³ hem elaborat un curs de Landeskunde Katalonien —coneixement cultural i general sobre els Països Catalans— que servirà com a base d'*e-learning*, és a dir, per als lectorats i professors de les trenta-tres universitats germanòfones que ofereixen el català, i fins i tot per a les altres universitats que només ofereixen hispanística, per poder oferir més fàcilment uns cursos més variats de coneixements sobre la realitat catalana. Els materials estan ordenats en nou capítols: geografia; economia i turisme; llengua catalana; mitjans de comunicació; història i política; art i arquitectura; música, teatre i cinema; tradicions i esports; gastronomia. També se'n podran servir els periodistes que aquest any hauran de donar més freqüentment notícies sobre coses catalanes i que generalment estan poc informats, si no és que són corresponsals alemanys ubicats a Madrid i que més que *poc* informats estan *desinformats* perquè llegeixen els diaris de Madrid i en treuen les seves visions sobre els catalans i Catalunya. Això és un altre dels petits desastres amb els quals cal viure cada dia —i aguantar-se!

Bé, i finalment una altra cosa que estem preparant amb molta il·lusió, primer en forma de llibret que sortirà a l'abril i després com a curs a Internet, és el *Katalanisch express*, una presentació didàctica de vint textos originals, d'actualitat catalana i en català, trets de diaris i d'Internet que presentem amb el subtítol de *Sofort Katalanisch lernen durch Ihre Brückensprache*, és a dir: llegir immediatament en català aprofitant les llengües que ja coneixeu. És la manera més fàcil, la invitació més directa, no a un català *light*, sinó a un aprenentatge *light* que podem oferir estratègicament a un públic alemany que tingui coneixements d'anglès i de francès o possiblement també de castellà (cosa que aquí ens és útil). És la part del públic alemany que

3. www.katalanistik.uni-frankfurt.de/; a www.katalanistik.de trobareu la pàgina del Deutscher Katalanisten verband. I a www.kat.cat.

més versemblantment tindrà la preparació i les capacitats per fer el pas cap al català. Amb aquest llibret volem aprofitar els vint anys d'experiència que tenim amb l'EuroComRom, aquell mètode de transferència de competències lingüístiques d'una llengua a les altres que és el secret de l'èxit de la catalanística a Frankfurt, on cada any apropem més de cent cinquanta estudiants romanistes nouvinguts a les llengües romàniques, i donem un fort accent al català, de manera que els semestres següents un bon nombre d'ells es presenten als cursos de català del nostre lector.

El nostre llibret, que m'imagino distribuït gratuïtament en milers d'exemplars a la Fira del Llibre d'enguany, demostra als interessats que poden començar tot d'una a llegir un text curtet en català, només aprofitant les altres llengües que ja saben. Les ajudes suggestives que els posem amb el nostre mètode de transfer lingüístic són tals que cada vegada es produeix la sorpresa i fins i tot estupefacció que una llengua com la catalana, de la qual pensaven que no sabien res, els és comprensible en una lectura de primera vista i sense haver entrat abans en un curs convencional d'aprenentatge. El sistema EuroCom funciona millor com més coneixements previs en llengües tenen les persones. I és clar que aquestes són on més efecte pot tenir la nostra estimulació per apropar-se al català. Per passar després de la competència lectora a l'auditiva només és un pas petit. I tot prepara perquè els que tinguin un motiu més fort per interessar-se pel català comencin a aprendre a parlar una mica —i cinc milions de visitants alemanys anuals als Països Catalans no és poca cosa: només un 1 % ja serien cinquanta mil persones. No pretenc que aquestes xifres siguin profèticament realistes; però donen ànims per seguir amb la feina.

No esmerçaré més temps parlant encara de les altres activitats que tenim a la Biblioteca Catalana o de publicacions que tenim previstes des de Frankfurt o de les que tinc notícia que es publicaran durant aquest any multitudinàriament catalanista a Alemanya, cal dir-ho amb satisfacció.

He fet el meu treball futurista de profeta. Ho he fet parlant de petites activitats que poden contribuir a fortificar aquest futur, però també de grans esdeveniments que serien desitjables i fins i tot necessaris perquè el futur de la cultura i nació catalanes estiguin ver-taderament assegurades. De moment anem esmerçant les nostres energies en treballs positius, així com es fa en totes les seccions científiques d'aquesta santa casa, d'aquest Institut d'Estudis Catalans que ja compleix els cent anys. De profetes sobre el futur de Catalunya n'hi ha de tots colors. I com heu vist, fins i tot un mateix profeta agafa colors diferents segons els dies, o segons els temes. Però és treballant ara, en el present, que preparem el futur de la cultura i nació catalanes.

Intervenció de Montserrat Guibernau*

Origen de la Unió Europea

Cal fer memòria i recordar que la Unió Europea fou creada (Tractat de Roma, 1957) per satisfer els interessos d'estats devastats per dues guerres mundials, i que aquests mateixos estats (Alemanya, Bèlgica, França, Holanda, Itàlia i Luxemburg), més els que han accedit a la Unió Europea en les seves successives ampliacions, són els qui dicten les normes de funcionament d'aquesta institució innovadora i en decideixen els objectius i les prioritats. A la Unió Europea predomina l'intergovernamentalisme, és a dir, la preeminència dels estats com a actors dominants que es proposen expandir el seu poder col·lectiu per tal de realitzar accions que no es poden fer de manera individual a àmbit d'estat. La Unió Europea respecta aferissadament els anomenats *assumptes interns* de cada estat membre.

Estatus de Catalunya a la Unió Europea

Però, quina es la situació de Catalunya? A hores d'ara, Catalunya gaudeix de l'estatus de regió dins de la Unió Europea i, fins avui, no és circums-

* La informació sobre l'autora ja es troba a l'inici de la seva ponència «Els diversos corrents del catalanisme en relació amb l'europeisme al llarg del segle XX», p. 267.

cripció electoral europea. Els catalans accedim a la Unió Europea mitjançant els representants de l'Estat espanyol. Per tant, Catalunya no té accés directe als òrgans de decisió de la Unió Europea. És cert que és representada al Comitè de les Regions, però tinguem present que aquest és un òrgan merament consultiu on es troben representants tant de regions com de ciutats. I, recordem-ho, a la Unió Europea només es reconeixen estats i regions i, dins d'aquest terme *regió*, la Unió Europea barreja regions administratives, geogràfiques, econòmiques, amb base històrica i amb identitat cultural ben definida.

Estatus del català a la Unió Europea

Dins de la Unió Europea, el català té l'estatus de *llengua regional*, tot i ser coneguda per onze milions d'europesos en territoris de tres estats membres (Espanya, França i Itàlia), com també al Principat d'Andorra, on és llengua oficial. Després de les ampliacions del 2004 i 2007, la Unió Europea acull deu països nous: Bulgària, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Hongria, Letònia, Lituània, Malta, Polònia, República Txeca, Romania i Xipre, i el català és la desena llengua més parlada a la Unió Europea. Tanmateix, continua sense gaudir de l'estatus de llengua oficial a la Unió Europea, tot i tenir aquesta consideració d'oficialitat en tres regions europees amb poder legislatiu. Caldrà, doncs, esperar que Andorra accedeixi a la Unió Europea per veure reconegut el català com a llengua oficial? Una resposta afirmativa no em sembla pas impossible, encara que sí que tenyida d'una fosca ironia.

L'estatus de la llengua catalana a la Unió Europea quedà definit per la Resolució A3-169/90 relativa a les llengües de la Comunitat i la llengua catalana (DOCE núm. C-19 de 28 de gener de 1991). En aquesta Resolució, el Parlament Europeu reconeix la «importància de la llengua catalana com a llengua europea mil·lenària utilitzada en tots els nivells de l'ensenyament i en tots els mitjans de difusió, en la qual hi ha una producció cultural i literària molt important i de la qual fa ús efectiu i continuat la major part de la població d'un territori de més de deu milions d'habitants, i també el seu caràcter oficial».

D'acord amb aquest reconeixement, el Parlament Europeu demana al Consell, format pels representants dels governs dels estats membres, i a la Comissió l'adopció de mesures específiques que permetin assolir els objectius següents:

- 1) la publicació en català dels tractats i dels textos fonamentals de les Comunitats Europees;
- 2) la difusió en català de la informació pública relativa a les institucions europees per tots els mitjans de comunicació;
- 3) la inclusió del català en els programes elaborats per la Comissió per a l'aprenentatge i el perfeccionament de les llengües europees, i

4) la utilització del català en les relacions orals i escrites amb el públic en l'oficina o oficines de la Comissió en les comunitats autònomes en qüestió.

Igualment, demana a la Mesa del mateix Parlament Europeu que, en el marc jurídic establert, adopti decisions adequades en la matèria. Cal afegir que, d'acord amb el Reglament del Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees, els testimonis i els experts poden fer servir la llengua catalana en el Tribunal si no es poden expressar de manera convenient en una de les llengües de procediment del Tribunal (les onze llengües oficials).

Tot i que el català és una llengua elegible en programes cofinançats per la Unió Europea, com ara «Cultura 2000» o bé l'«Any europeu de les llengües», la realitat palesa les dificultats de molts milions de catalanoparlants per expressar-se en la seva llengua davant de les institucions comunitàries.

La relació de Catalunya amb la Unió Europea planteja problemes de reconeixement. El problema dels catalans, ras i curt, és que el nostre sentiment identitari, la cultura, la llengua, el territori, la prosperitat i la demografia ens fan desitjar un nivell de reconeixement que, fins al moment present, no tenim ni en l'àmbit d'Espanya ni, per descomptat, en l'àmbit internacional. De fet, existeix un fort contrast entre les ambicions dels catalans, expressades en els programes dels principals partits polítics d'origen català i també en documents com la *Declaració de Barcelona* signada per Convergència i Unió (CiU), Partit Nacionalista Basc (PNB) i Bloc Nacionalista Gallec (BNG) (juliol de 1998), *l'informe per a l'Aprofundiment de l'Autogovern* presentat per Iniciativa per Catalunya Verds (ICV), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i Partit Socialista de Catalunya (PSC-PSOE) - Ciutadans pel Canvi (novembre de 2001), i *Catalunya sense límits: els nous horitzons del nostre projecte de país* presentat per CiU (octubre de 2002), i l'estatus actual de Catalunya i de la llengua catalana en els àmbits d'Espanya, la Unió Europea, i la comunitat internacional.

Cultura i llengua a la Unió Europea

Un cop vist quin es l'estatus del català a la Unió Europea, tot seguit em proposo considerar aquells principis i valors que trobem en els documents de la Unió Europea i que defineixen la seva actitud envers la diversitat cultural i lingüística. En fer això també faré una breu reflexió sobre l'ampliació de la Unió Europea i algunes de les conseqüències de la immigració.

Diversitat cultural i construcció europea

Segons els documents de la Unió Europea, la cooperació i la integració europees s'haurien de basar en la consciència i en la protecció de la diversitat cultural i en la comprensió recíproca entre els pobles europeus; sobretot davant de la perspectiva de la propera expansió de la Unió Europea.

La plena adhesió i participació dels ciutadans en la construcció europea exigeix la necessitat de destacar aquells valors i arrels culturals compartits com a part del llegat cultural que forma la base de la identitat europea. Aquests inclouen la seva pertinença a una societat basada en la llibertat, la democràcia, la tolerància, la solidaritat i el respecte a la diversitat cultural.

En aquest context, s'atribueix a la cultura un important valor intrínsec per a tots els pobles europeus, com a element essencial de la integració europea que ha de contribuir tant a l'afirmació i vitalitat del model europeu de societat com a la projecció de la Unió Europea en el panorama internacional.

La cultura i la llengua són alhora factors econòmics, factors d'integració social i de ciutadania; per aquest motiu tenen un paper bàsic enfront dels nous reptes als quals s'ha d'enfrontar la Unió Europea, entre els quals cal destacar la globalització, la societat de la informació, la cohesió social i la creació de llocs de treball.

El floriment cultural, més enllà de la seva contribució al desenvolupament de la capacitat d'expansió individual i col·lectiva, esdevé generador de treball i de riquesa, i crear així un valor afegit, factor de creixement i de prosperitat.

Diversitat lingüística

Els ciutadans de les setanta-cinc regions europees amb poder legislatiu dins del territori de la Unió Europea, moltes de les quals gaudeixen d'una cultura i llengua específiques, i que agrupen el 56,3 % de la seva població, demanen a la Unió Europea que reconegui la importància legislativa i administrativa de les autoritats regionals i la seva contribució al servei de la democràcia, no tan sols en termes del principi de subsidiarietat, sinó també per l'impacte que tenen sobre el funcionament de la Unió Europea.¹

Com a mínim quaranta milions de ciutadans i ciutadanes de la Unió Europea, integrats en seixanta comunitats lingüístiques, utilitzen regularment una de les trenta-sis llengües considerades regionals o minoritàries. Destaca la situació específica de la llengua catalana, la

1. Convenció Europea: Contribució sobre el Paper de les Regions en el Poder Legislatiu de la Unió Europea, CONV 321/02, Marienhamm (Åland), Helsinki i Brussel·les, 4-7 d'octubre de 2002.

qual és parlada per vuit milions de persones i coneguda per onze milions, té la consideració de llengua oficial a tres regions europees amb poder legislatiu, compta amb una tradició literària escrita equiparable amb la de les grans llengües d'Europa i té una producció cultural equivalent a la de les llengües oficials de la Unió amb un nombre semblant de parlants.

Però per què es tan rellevant la llengua? Segons els documents de la Unió Europea, l'organització social, i, per tant, la pau i la justícia, depenen de la llengua com a mitjà de comunicació per a l'intercanvi d'idees i com a base per a la construcció d'aquestes. Per això s'afirma que la llengua actua, no només com a instrument de comunicació, sinó també com a vehicle d'identitat, tant individual com col·lectiva, i d'aquesta manera esdevé eina per al desenvolupament i l'expressió cultural i espiritual dels pobles.

Paper de la Unió Europea envers la diversitat cultural

Un grau variable de pluralitat cultural i lingüística és una constant en els països membres de la Unió. Ignorar aquest fet, negar el respecte i el suport per tal que aquestes llengües i cultures puguin desenvolupar-se limita i empobreix el llegat cultural de la Unió.

Aquestes afirmacions acompanyen la convicció que la Unió Europea constitueix un espai institucional singular i innovador, caracteritzat pel compromís de respectar i promoure el desenvolupament de la seva diversitat cultural i lingüística.

Per tal que aquest espai europeu comú sigui una realitat viva, cal estimular la creació, valorar el divers patrimoni cultural i lingüístic europeu, fomentar el coneixement mutu de la cultura, la llengua i la història dels pobles europeus, així com promoure els intercanvis culturals amb la finalitat de millorar la difusió dels coneixements i d'estimular la cooperació i la creació.

El Tractat atorga a la Unió Europea la responsabilitat de crear una unió cada vegada més estreta entre els pobles europeus i de contribuir al floriment de les cultures dels estats membres en el marc del respecte a la seva diversitat nacional i regional, amb cura per a la preservació de les cultures i de les llengües minoritàries.

En conseqüència, i tal com estableix la decisió núm. 508/2000/CE del Parlament Europeu i del Consell (14 de febrer de 2000), la Comunitat ha adquirit el compromís d'intervenir en la creació d'un espai cultural comú per als europeus, obert i diversificat, basat en el respecte al principi de subsidiarietat, la cooperació entre els actors culturals, la promoció d'un marc legislatiu favorable a les activitats culturals que garanteixi el respecte a la diversitat cultural i a la integració de la dimensió cultural en les polítiques comunitàries tal com estableix l'apartat 4 de l'article 151 del Tractat.

La Unió Europea es defineix conscient de la seva situació privilegiada per contribuir, dins del seu marc competencial i sense detriment del principi de subsidiarietat, al desenvolupament

lupament i la preservació de les llengües regionals i minoritàries que formen part del patrimoni cultural europeu.

No obstant això, tant les enquestes d'opinió com els debats organitzats des del Tractat de Niça posen de manifest l'existència d'un desfasament entre les expectatives dels ciutadans respecte a la Unió Europea i els problemes efectivament abordats per ella. De manera que continua existint un dèficit democràtic dins de la Unió Europea que el procés de reforma liderat per la Convenció i enfocat envers el compromís per la diversitat, no ha aconseguit redreçar.

De fet, l'anomenat *dèficit democràtic* sembla que és un dels factors que contribuïren al *no* a la Constitució europea enregistrat a França i a Holanda (2005). Un *no* que ha aturat el procés de ratificació de la nova Constitució i que reforça la seva reforma que de nou ha estat aturada pel *no* irlandès, fet que planteja serioses qüestions sobre el futur desenvolupament i estructura política de la Unió Europea. Al meu parer, les mesures per fer efectiu el redreçament del dèficit democràtic de la Unió Europea haurien d'incloure l'increment de la representació i la inclusió de tots els ciutadans europeus amb les identitats, llengües i cultures nacionals i regionals que els són pròpies, en les iniciatives culturals i polítiques de la Unió Europea.

Ampliació

La diversitat cultural i lingüística s'ha vist notablement incrementada amb les ampliacions de la Unió Europea realitzades el 2004 i el 2007 respectivament. En una Unió Europea ampliada a vint-i-set estats, hi ha un mínim de vint-i-dos idiomes oficials: els onze actuals (alemany, anglès, castellà, danès, finès, francès, grec, holandès, italià, portuguès i suec) més els onze dels nous estats membres (búlgar, eslovac, eslovè, estonià, hongarès, letó, lituà, maltes, polonès, romanès i txec). D'aquests vint-i-dos idiomes oficials, tretze són menys coneguts que l'idioma català, al qual, en conseqüència, correspondria el desè lloc, per nombre de persones que el coneixen, entre els idiomes europeus.

Tal com he esmentat més amunt, el català, llengua coneguda per onze milions d'europeus i que serà la desena llengua més parlada a la Unió Europea després de la propera ampliació, no gaudeix de l'estatus de llengua oficial a la Unió Europea.

Amb vista a l'ampliació, la Comissió va proposar reformes concretes que permetessin respectar el principi del multilingüisme, un dels principis fonamentals de les institucions europees, tot contenint els costos econòmics que comporta la incorporació de noves llengües oficials. L'actual cost d'utilització d'onze llengües oficials a la Unió Europea correspon a vuit-cents milions d'euros anuals, és a dir, dos euros per ciutadà i per any. Aquesta quantitat es considera del tot assumible per la Unió Europea si es té en compte la seva contribució fonamental a la conservació del patrimoni lingüístic europeu, al reconeixement de la

igualtat entre ciutadans de tots els pobles de la Unió i la seva aportació a la preservació de la pau.

Al meu parer, el fet que la Unió Europea assumeixi l'oficialitat de vint-i-dos idiomes d'estat, hauria de fer veure la conveniència d'assumir l'oficialitat d'algunes de les llengües considerades regionals o minoritàries, amb independència que l'estat membre hagi sol·licitat o no aquest reconeixement, sempre que l'idioma en qüestió hagi estat reconegut com a oficial per l'estat membre implicat com a mínim en la totalitat d'una regió europea amb poder legislatiu i que sigui parlat per un nombre de persones igual o superior al de l'idioma oficial de l'estat de la Unió amb menys parlants.

Immigració i diversitat cultural

Els processos de globalització i els acords internacionals faciliten els moviments de població. La prosperitat i el sistema democràtic característics de la Unió Europea impulsen un nombre creixent d'immigrants i refugiats a intentar accedir a la Unió Europea. Milers de persones que escapen de la pobresa, la guerra, l'opressió, i que cerquen millorar la seva qualitat de vida, intenten, per tots els mitjans, entrar a la Unió Europea.

L'Acord de Schengen (1985) signat per tots els països membres de la Unió Europea, amb l'excepció de la Gran Bretanya i d'Irlanda, aboleix les fronteres internes entre aquests països i permet la lliure circulació de persones en els seus territoris. En aquest context és d'esperar que l'ampliació de la Unió Europea incrementi el transvasament de mà d'obra provinent dels països de l'Europa central i de l'Est cap als països més desenvolupats de l'Oest. Aquest procés contribuirà a augmentar la diversitat cultural i lingüística dels països receptors.

L'increment del nombre d'immigrants extracomunitaris portadors de llengües i cultures alienes a les de la Unió Europea incrementa la diversitat cultural i planteja nous reptes als quals la Unió Europea haurà de respondre a curt termini. La immigració, en alguns estats membres (per exemple Gran Bretanya, França i Alemanya) ja ha generat comunitats culturals i lingüístiques de dimensió demogràfica superior a algunes comunitats culturals i lingüístiques històriques autòctones situades en els territoris d'aquests mateixos estats.

Per tal d'afavorir la cohesió social, el benestar, la comprensió entre cultures i el dinamisme econòmic, caldria convidar els immigrants a conèixer la llengua o llengües oficials en els indrets de la Unió Europea en els quals resideixin, així com a participar activament en les manifestacions culturals que els són pròpies, tot respectant les llengües i cultures dels seus països d'origen.

Actualment, cada país de la Unió Europea regula els mecanismes que permeten la residència d'immigrants i refugiats dins de les seves fronteres, regula també les condicions d'accés a la ciutadania i els criteris per a l'acceptació de refugiats en els seus territoris. Els països

de la Unió Europea també exerceixen la sobirania en decidir sobre les diverses polítiques d'integració dels immigrants. Els models abasten des del multiculturalisme fins a la interculturalitat, però tots estableixen la necessitat que les persones immigrades coneguin la llengua del país. Però què succeeix quan els immigrants arriben a «regions» europees amb dues llengües oficials, com és el cas de Catalunya? En quina llengua se socialitzen? Quina política seguir? Al meu parer, l'assentament d'immigrants en aquestes zones hauria de comportar necessàriament l'aprenentatge de les llengües oficials a la «regió» (en el cas de Catalunya, del català i del castellà), i, a fi i efecte que això resultés possible, les corresponents institucions autonòmiques amb el suport de les institucions de l'Estat haurien de treballar plegades per tal d'encoratjar, facilitar, organitzar i finançar aquest aprenentatge i acollir els nousvinguts.

Quan es parla d'immigració, un punt de discussió i divergència constant, entre països de la Unió Europea però també entre diferents partits polítics a l'interior de cada país, fa referència a les condicions en les quals els immigrants poden esdevenir «ciudadans» de ple dret. En un intent de respondre a aquesta qüestió s'ha plantejat la possibilitat de crear una «ciudadania europea». Però de moment, la idea d'una ciudadania europea, tal com és prevista en el Tractat de Maastricht, es limita als ciudadans dels estats membres que tenen el dret de votar en eleccions locals i europees a qualsevol país de la Unió Europea. En moltes matèries, els residents legals, però sense ciudadania específica de cap país de la Unió Europea, comparteixen els mateixos drets que els ciudadans dels estats membres, però són discriminats en altres. En aquest sentit, cal dir que un debat sobre el possible establiment d'un nou tipus de ciudadania europea, de caire «postnacional», que no requereixi haver adquirit prèviament la ciudadania de cap dels països de la Unió Europea, ja ha estat iniciat i es d'esperar que les propostes d'en Valéry Giscard d'Estaing al si de la Convenció Europea contribueixin a escar-tir aquest tema.

Des d'una perspectiva diferent, cal remarcar els efectes que l'increment en el nombre d'immigrants i refugiats, que han accedit i/o que intenten accedir a la Unió Europea, ha provocat en algunes zones de la Unió Europea, per exemple a Alemanya, Bèlgica, Espanya, França, Gran Bretanya i Itàlia. Concretament, em refereixo a alguns brots de racisme i xenofòbia, acompanyats d'accions violentes, en contra d'alguns immigrants en diversos estats membres. L'augment en el nombre d'immigrants i refugiats també ha trobat expressió en l'increment del suport per part d'alguns sectors de la població nadiua a partits polítics d'extrema dreta que consideren els immigrants com una amenaça a la identitat i la cultura dels seus països i, sobretot, com a competidors pels recursos i serveis que l'Estat del benestar atorga als ciudadans.

